Immanuel Wallerstein

Liberalizmden Sonra

metis

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Liberalizmden Sonra
Immanuel Wallerstein

İngilizce Basımı:
After Liberalism
The New Press, New York, 1995

İlk Basım: Eylül 1998
Üçüncü Basım: Nisan 2009

Yayıma Hazırlayanlar:
Bülent Somay, Semih Sökmen

Kapak Tasarımı: Semih Sökmen
Kapak Fotoğrafı: Robert Frank, *Şehrin Babaları,*
New Jersey, 1956
Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul, Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-199-7

Immanuel Wallerstein

Liberalizmden Sonra

Çeviren:

Erol Öz

metis

Dünyanın geleceği için zihin açıcı
bir tartışmayı mümkün kılmaya çalışan
Clemens Heller için,

Teşekkür

Bu kitapta yer alan makaleleri ilk kez yayımlayan, aşağıda belirttiğim yayıncılara, burada tekrar yayımlanması için verdikleri izin ve nazik yardımları için teşekkür ediyorum.

"Soğuk Savaş ve Üçüncü Dünya: Eski Güzel Günler mi?", Economic and Political Weekly, 27 Nisan 1991; "Barış, İstikrar ve Meşruiyet, 1990-2023/2050", der. G. Lundestad, The Fall of Great Powers (Oslo: Scandinavian University Press, 1994); "Afrika'nın Umudu Ne? Dünyanın Umudu Ne?", der. A. O. Olukoshi ve L. Wohlgemuth, A Road to Development: Africa in the 21st Century (Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, 1995); "Liberalizm ve Ulus-Devletlerin Meşrulaştırılması: Tarihsel Bir Yorum", Social Justice, c. 19, no. 1, Bahar 1992; "Ulusal Kalkınma Kavramı, 1917-1989: Ağıt ve Cenaze Duası", American Behavioral Scientist, c. 35, no. 4/5, Mart/Haziran 1992, Sage Publications, Inc. izniyle yeniden basım; "Hangi Modernliğin Sonu?", Theory and Society, c. 24, 1995; "Liberalizmin Aşılamaz Çelişkileri: Modern Dünya Sistemi Jeo-kültüründe İnsan Hakları ve Halkların Hakları", South Atlantic Quarterly, c. 9, no. 4, Sonbahar 1995; "Kalkınma Jeokültürü mü, Jeokültürü-müzün Dönüşümü mü?", Asian Perspective, c. 17, no. 2, Sonbahar-Kış 1993; "Amerika ve Dünya: Bugün, Dün ve Yarın", Theory and Society, c. 21,1, Şubat 1992; "Dönüşüm Stratejisi ve Taktikleri Olarak Devrim", der. A. Callari vd., Marxism in the Postmodern Age (New York: Guilford Press, 1994); "Komünizmler'in Çöküşünden Sonra Marksizm", Economic Review, Economic and Political Weekly, Şubat-Mart 1992; "Liberalizmin Çöküşü", der. R. Miliband ve L. Panitch, Socialist Register 1992 (Londra: Merlin Press, 1992); "Liberalizmin Sancıları: İlerlemeden Umulan Ne?", New Left Review, no. 204, Mart-Nisan 1994.

Giriş
LİBERALİZMDEN SONRA MI?

BERLİN DUVARI'nın yıkılışı ve sonrasında SSCB'nin dağılışı, Komünizmler'in ve modern dünyada ideolojik bir güç olarak Marksizm-Leninizm'in çöküşü olarak kutlandı. Kuşkusuz bu doğru. Bu olaylar, bir ideoloji olarak liberalizmin nihai zaferi olarak da kutlandı. Bu, gerçekliğin tamamen yanlış algılanmasıdır. Tam aksine, aynı olaylar daha da büyük ölçüde liberalizmin çöküşünü ve "liberalizm sonrası" dünyaya kesin olarak girişimizi göstermekteydi.

Bu kitap, bu tezin açımlanmasına hasredilmiştir. 1990 ile 1993 arasında yazılmış makalelerden oluşmaktadır. Bu makaleler, yaygın, erken, naif bir iyimserliğin yerini, ortaya çıkmakta olan yeni dünya düzensizliğine dair yoğun, yaygın bir korku ve endişenin almaya başladığı büyük bir ideolojik karmaşa döneminde yazılmıştır.

1989 yılı genellikle 1945-1989 döneminin sonu olarak, başka bir deyişle soğuk savaşta SSCB'nin yenildiğini gösteren yıl olarak değerlendirilmiştir. Kitapta söz konusu yılı 1789-1989 döneminin, yani modern dünya sisteminin küresel ideolojisi, benim deyimimle jeokültürü olarak liberalizmin zaferi ve çöküşü, yükselişi ve giderek ölüşü döneminin sonu olarak değerlendirmenin daha yararlı olduğu savunulacaktır. Böylece 1989 yılı, çoğu insanın Fransız Devrimi sloganlarının bugün ya da yakın gelecekte gerçekleşecek olan tartışmasız tarihsel gerçekliği yansıttıklarına inandığı bir siyasi-kültürel dönemin -göz alıcı bir teknolojik başarı döneminin- sonunu gösterecektir.

Liberalizm asla bir Sol doktrin olmadı; daima tipik merkezci doktrin olageldi. Liberalizmin savunucuları ölçülü, bilge ve insancıl olduklarından emindiler. Kendilerini aynı anda hem (muhafazakâr ideoloji tarafından temsil edildiğini düşündükleri) gayri meşru ayrıcalıklarla dolu uzun bir geçmişe karşı, hem de (sosyalist/radikal ideoloji tarafından temsil edildiğini

düşündükleri) yetenek ya da erdemin dikkate alınmadığı umursamaz bir eşitlemeye karşı konumlandırmaktaydılar. Liberaller siyasi manzaranın geri kalanını daima kendilerinin tam ortada yer aldıkları iki uçtan kurulu olarak tanımlamaya çalışmışlardır. 1815-1848 döneminde gericilere ve cumhuriyetçilere (ya da demokratlara); 1919-1939 döneminde Faşistler'e ve Komünistler'e; 1945-1960 döneminde emperyalistlere ve radikal milliyetçilere; 1980'lerde ırkçılara ve karşı ırkçılara eşit derecede karşı oldukları iddiasındaydılar.

Liberaller daima, reformcu, yasallığı savunan ve bir ölçüde özgürlükçü olan liberal devletin, özgürlüğü garanti edebilecek tek devlet olduğunu iddia etmişlerdir. Özgürlükleri korunan nispeten küçük grup açısından bu belki de doğrudur. Fakat maalesef bu grup her zaman, durmaksızın herkesi içine alacak kadar genişleme yolunda ilerleme iddiasındaki bir azınlık olarak kalmıştır. Liberaller her zaman, baskıcı olmayan bir düzeni sadece liberal bir devletin garanti edebileceğini iddia etmişlerdir. Sağcı eleştirmenler liberal devletin, baskıcı görünmekteki çekingenliğiyle düzensizliğe göz yumduğunu, hatta bunu teşvik ettiğini söylemişlerdir. Öte yanda, Solcu eleştirmenler ise her zaman, yönetimdeki liberallerin başlıca kaygısının aslında düzen olduğunu ve ancak kısmen gizlenen, son derece gerçek bir baskı uyguladıklarını dile getirmişlerdir.

Mesele bir kez daha iyi toplumun temeli olarak liberalizmin erdemlerini ya da hatalarını tartışmak değildir. Bunun yerine liberalizmin tarihsel sosyolojisini yapmaya yönelmeliyiz. Fransız Devrimi sonrasında tarih sahnesine çıkışını; ilkin (en güçlülerinde de olsa) sadece birkaç devlette, daha sonra dünya sisteminde (ama gerçekten dünya sistemi anlamında) egemen ideoloji olarak hızla zafere yükselişini; ve son birkaç yılda, aynı derecede ani biçimde tahttan inişini açık bir biçimde çözümlemeliyiz.

Liberalizmin Fransız Devrimi'nin başlattığı siyasi çalkantılara dayanan kökenleri literatürde enine boyuna tartışılmıştır. Oysa liberalizmin dünya sistemi jeokültürünün merkezi söylemi haline gelişi savı biraz daha tartışmalıdır. Çoğu çözümlemeci liberalizmin Avrupa'da 1914 itibariyle zafere ulaştığında hemfikirken, bazıları o dönemden itibaren çöküşünün başladığını ileri sürecektir; ben ise liberalizmin doruk noktasının 1945 sonrası dönemde (1968'e kadar), dünya sisteminde ABD hegemonyasının yaşandığı dönemde yer aldığını ileri sürüyorum. Bunun yanı sıra, liberalizmin nasıl zafere ulaştığına -ırkçılıkla ve Avrupamerkezcilik'le

temel bağlantılarına- ilişkin görüşüm birçoklarının itirazına maruz kalacaktır.

Ancak sanırım en kışkırtıcı olan, Komünizm'in çöküşünün bir ideoloji olarak liberalizmin nihai başarısını değil, liberal ideolojinin tarihsel rolünü sürdürebilme kabiliyetinin kesin biçimde zayıflayışını temsil ettiğini savunmaktır. Kuşkusuz bu tezin bir versiyonu, dünya Sağ'ının dinozorları tarafından savunulmaktadır. Fakat bunların birçoğu, ya sloganları manipüle eden sinikler ya da tarihsel olarak hiç varolmamış aile merkezli bir ütopyayı savunan umutsuz romantiklerdir. Diğer bazıları ise, sadece cereyan etmekte olduğunu doğru biçimde algıladıkları bir olgudan, dünya düzeninin yaklaşan parçalanmasından korkmaktadırlar.

Liberal reformculuğun bu reddi, şu anda ABD'de "Amerika ile Sözleşme" etiketi altında geliştirilirken, aynı anda IMF yardımlarıyla dünyanın dört bir yanındaki ülkelere zorla yediriliyor. Açıkça gerici olan bu politikalar, muhtemelen, halihazırda Doğu Avrupa'da olduğu gibi, ABD'de de siyasi bir geri tepmenin doğmasını teşvik edecektir; çünkü bu politikalar nüfusun çoğunluğunun mevcut ekonomik durumunu iyileştirmekten çok kötüleştirmektedir. Fakat bu geri tepme, liberal reformculuğa olan inanca geri dönüleceği anlamına gelmeyecektir. Bu sadece, bugün yeniden güçlenen gericiler tarafından satışa çıkarılan ve sahte bir piyasa övgüsü ile yoksullara ve yabancılara karşı yapılan düzenlemeleri birleştiren bir doktrinin, reformculuğun karşılanamamamış vaatlerinin yerine yaşayabilir bir karşılık sunamayacağı anlamına gelecektir. Her halükârda benim iddiam farklı. Benim tezim, makalelerden birinde "özgürleşme modernliği" diye adlandırdığım görüşü benimseyenlerin tezidir. Bence, enkazdan kurtarabileceklerimizi ve dünyaya liberalizmden kalan zor koşullar altında onun belirsiz mirasıyla nasıl mücadele edebileceğimizi görebilmek için, liberalizmin tarihini ciddi biçimde gözden geçirmeliyiz.

Kasvetli ve karanlık bir tablo çizmeye çalışmıyorum. Ancak pembe bir tablo çizen beylik lâflar edecek de değilim. Liberalizmden sonraki dönemin, geçen beş yüz yıldaki diğer dönemlerin hepsinden daha önemli bir siyasi mücadele dönemi olduğuna inanıyorum. "Hiçbir şeyin değişmemesi için her şeyin değişmesi gerektiğini" gayet iyi bilen ve bunu gerçekleştirmek için ustaca, zekice çalışan ayrıcalık yanlısı güçler görüyorum. Tam anlamıyla soluğu tükenmiş özgürleşme güçleri görüyorum. Uğrunda 150 yıl mücadele ettikleri siyasi bir projenin -devlet iktidarının, bugün bu devlette, yarın

ötekinde elde edilmesi vasıtasıyla toplumsal dönüşüm projesinin- tarihsel beyhudeliğini fark ediyorlar. Herhangi bir alternatif projenin varolup olmadığı konusunda son derece kuşkulular. Fakat eski proje, dünya Solu'nun stratejisi her şeyden önce, Leninizm gibi en iddialı biçimde anti-liberal, "devrimci" varyantlarında bile liberal ideolojiden etkilenmiş, onunla kaplanmış olduğundan ötürü başarısız olmuştu. 1789-1989 arasında ne olduğu açıklığa kavuşmadan, yirmi birinci yüzyılda akla yakın hiçbir özgürleşme projesi ortaya konulamaz.

Ancak, 1789-1989 arasında neler olduğu hakkında açık bir görüşe sahip olsak ve önümüzdeki yirmi beş-elli yıllık geçişin sistemsel düzensizlik, parçalanma ve hangi tür yeni dünya sistem(ler)inin inşa edileceği hususunda şiddetli bir siyasi mücadele dönemi olacağı konusunda aynı fikirde olsak bile, insanların çoğunu ilgilendiren soru, şimdi ne yapılacağıdır. Bugün insanlar, kafaları karışmış, öfkeli, korku dolu, hatta bazen umutsuz bir durumdalar, ama hiç de pasif değiller. Siyasi bir faaliyette bulunulması gerektiği inancı, "geleneksel” tipte bir siyasi faaliyetin muhtemelen beyhude olduğu yolundaki eşit derecede güçlü duyguya rağmen, dünyanın dört bir yanında gücünü hâlâ koruyor.

Artık yapılması gereken seçim "devrim mi, reform mu" şeklinde takdim edilemez. Bir yüzyıldan fazla bir süredir bu farazi alternatifi tartışmaktayız; sonuçta çoğu durumda keşfettiğimiz tek şey reformcuların gönülsüz reformcular olduğu, devrimcilerin ise sadece biraz daha fazla militan reformcular olduğu ve gerçekleştirilen reformların, bütününe bakıldığında taraftarlarının niyet ettiğinden de ve muhaliflerinin korktuğundan da daha az şey başardığı oldu. Aslında bu, egemen liberal konsensüs tarafından bize empoze edilen yapısal kısıtlamaların zorunlu sonucuydu.

Fakat, parçalanma gelecekte olacak şeyler için devrimden daha uygun bir isimse, bizim siyasi konumumuz ne olacaktır? Yapılacak sadece iki şey görüyorum ve bu ikisinin eş zamanlı olarak yapılması gerekiyor. Bir yanda, hemen hemen herkesin acil kaygısı, yaşamın sıkıştıran, süregiden sorunlarının -maddi sorunlar, toplumsal ve kültürel sorunlar, ahlaki ve manevi sorunlar- üstesinden nasıl gelineceğidir. Öte yanda, daha az sayıda olmakla birlikte, hâlâ birçok insanın zihni, daha uzun vadeli bir meseleyle -dönüşüm stratejisiyle- meşguldür. Geçen yüzyılda ne reformcular ne de devrimciler başarılı olabildi; bunun nedeni, her iki kesimin de kısa vadeli ve uzun vadeli meselelerin ne ölçüde eş zamanlı, ancak birbirinden oldukça

farklı (hatta aksi yönlerde ilerleyen) türden faaliyetler gerektirdiğinin farkına varamamış olmasıdır.

Modern devlet, reformcuların insanlara sorunların üstesinden gelmelerinde yardım edebilmelerinin baş aracıydı. Ancak devletin tek işlevi bu değildi; hatta belki birincil işlevi bile değildi. Devlet-yönelimli faaliyet de, sorunların üstesinden gelmenin tek mekanizması değildi. Ancak gerçek şu ki, devlet faaliyeti, sorunların üstesinden gelme sürecinin vazgeçilmez bir unsuruydu; ayrıca sıradan insanların sorunların üstesinden gelme girişimleri, haklı olarak ve sağduyulu bir biçimde, devletleri belli biçimlerde faaliyette bulunmaya sevk etmeye yönelikti. Düzensizlik, karışıklık ve süregiden parçalanmaya rağmen, bu olgu hâlâ geçerli. Devletler, kaynakları dağıtmaları, hakları çeşitli derecelerde korumaları ve farklı gruplar arasındaki toplumsal ilişkilere müdahaleleri aracılığıyla çekilen sıkıntıları arttırabilir ya da azaltabilir. Herhangi bir kimsenin bundan böyle devletinin ne yaptığı hakkında endişe duymaması gerektiğini ima etmek çılgınlıktır; birçok insanın devletlerinin faaliyetlerine yönelik canlı bir ilgiyi tamamen bir kenara bırakmaya razı olacağına da inanmıyorum.

Devletler işleri herkes için bir parça daha iyi (ya da bir parça daha kötü) kılabilirler. Sıradan insanların sorunlarla daha iyi başa çıkabilmelerine yardım etmek ile yukarı katmanların daha da serpilmesine olanak tanımak arasında bir tercih yapabilirler. Ancak devletlerin yapabileceği bundan ibarettir. Kuşkusuz bu işler kısa vadede çok şey fark ettirebilir, ancak daha uzun vadede hiç de önemli değildirler. Bütün dünya sisteminin yaşamakta olduğumuz büyük dönüşümünü, yönünü değiştirecek düzeyde etkilemek istiyorsak, devlet temel bir faaliyet aracı değildir. Bir araç olmaktan ziyade önemli bir engeldir.

Devlet yapılarının ("devrimci" güçler olduklarını iddia eden) reformcu güçler tarafından kontrol edildiklerinde (ya da belki özellikle o zaman) dünya sisteminin dönüşümünü önemli ölçüde engeller hale geldikleri (daima öyle oldukları?) anlayışı, Üçüncü Dünya'daki, eski sosyalist ülkelerdeki ve hatta OECD'ye üye "refah devleti" ülkelerindeki muazzam devlet aleyhtarlığının ardında yatan şeydir. Enkazda, yeni bir saldırgan (Batılı) muhafazakâr uzmanlar ve siyasi figürler grubu tarafından pazarlanan "piyasa" sloganları, sözel açıdan anlık bir geçerlilik kazanmıştır. Ancak slogan olarak "piyasa"yla birleşen devlet politikaları sorunların

üstesinden gelmeyi kolaylaştırmak yerine zorlaştıracağından, piyasa-öncelikli yönetimlere karşı savrulmalar birçok ülkede şimdiden başladı. Ancak bu savrulma devletin dünyayı dönüştürme kapasitesine dair yepyeni bir inanca dönüş şeklinde değildir. Gerçekleşmekte olduğu kadarıyla bu savrulma, sadece insanlara sorunların üstesinden gelmede yardım etmek için hâlâ devleti kullanmamız gerektiğine ilişkin makul bir yargıyı yansıtır. Dolayısıyla bugün bazı insanlar için, hem (sorunların üstesinden gelmede yardım almak için) devlete dönmek, hem de (dünyayı gidebileceğini umdukları doğrultuda yeniden inşa açısından) devleti ve genel olarak politikalarını yararsız ve hatta çok kötü bularak kınamak, bir tutarsızlık değildir.

Öyleyse bu insanlar dönüşümün yönünü etkileyebilecek ne yapacaklar, ne yapabilirler? Bu noktada bir başka aldatıcı slogan devreye girer: Bu, "sivil toplumu" kurma, genişletme ve yeniden inşa çağrısıdır. Bu da eşit derecede beyhude bir çabadır. "Sivil toplum" devletler varoldukça ve temel olarak yurttaşların devlet çatısı altında, devlet tarafından yasallaştırılan faaliyetlerde bulunmak ve devlete karşı dolaylı (yani parti dışı) politikalara girişmek üzere örgütlenmesi anlamına gelen "sivil toplum" denen bir şeyi ayakta tutacak güçte oldukça varolabilir. Sivil toplumun gelişimi, iç düzenin ve dünya-sistemi düzeninin dayanakları olan liberal devletlerin kurulmasında temel bir araçtı. Sivil toplum, o güne değin liberal bir devletin kurulmadığı yerlerde liberal devlet yapılarını oluşturmak için bir toparlanma simgesi olarak da kullanıldı. Ancak en önemlisi, tarihsel olarak sivil toplum, tehlikeli sınıfları uysallaştırma tarzı olmasının yanı sıra, devletin potansiyel yıkıcı şiddetini kısıtlama tarzıydı.

Sivil toplumun inşası, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa ve Kuzey Amerika’daki devletlerin faaliyetiydi. Yirminci yüzyılın ilk altmış-altmış beş yılında devlet kurma dünya sisteminin gündeminde kaldıkça, daha fazla devlette sivil toplumların inşasından söz edilebilirdi. Ancak devletlerin zayıflamasıyla, sivil toplum da zorunlu olarak parçalanıyor. Zaten çağdaş liberallerin üzüldükleri ve muhafazakârların gizlice sevindikleri şey tam da bu parçalanmadır.

"Grupçuluk" -her biri bir kimlik çevresinde dayanışma kuran ve kendilerine benzeyen diğer grupların yanında ve karşısında hayatta kalma mücadelesi veren savunmacı grupların inşası- çağında yaşıyoruz. Bu grupların siyasi sorunu, insanlara sorunların üstesinden gelmelerine

yardımcı olacak yeni bir araç olmamaktır (bu durum siyasi açıdan muğlaktır, çünkü yeni birer araç olmaları durumunda devletlerin çöküşüyle ortaya çıkan boşlukları doldurarak düzeni korumuş olacaklardır; dönüşüme aracılık etmelerinin tek yolu devletin bu işlevini üstlenmemeleridir). Eşitlik mücadelesinin bir parçası olarak grup hakları için savaşmak, (her halükârda çoğu grup için akla yakın görünmeyen bir hedef haline gelmiş olan) "arayı kapatmak" ve ön sıralara geçmek adına grup hakları için savaşmaktan tamamen farklıdır.

Dünyada bugün yaşanmakta olan geçiş döneminde, hem yerel düzeyde hem de dünya düzeyinde çalışmak etkilidir; ancak artık ulusal devlet düzeyinde çalışmak sınırlı bir yarara sahiptir. Çok kısa vadeli ya da uzun vadeli hedefler izlemek yararlıdır, ama orta vade süregiden, iyi işleyen bir tarihsel sistemi varsaydığından, etkisiz hale gelmiştir. Önümüzdeki dönemin bu denli karışık görünmesinin nedeni, zorunlu olarak buna özgü ve tesadüfi taktiklere sahip olan bu tür bir stratejinin yerine getirilmesinin basit olmamasıdır. Ancak bugün liberal değerlerin artık egemen olmadığı ve varolan tarihsel sistemin (meşruiyeti bir yana) kendi kabul edilebilirliği için gerekli olan asgari kişisel ve maddi güvenliği sağlayamadığı bir dünyada yaşadığımızı kabul edersek, açıkça makul bir umut ve güvenle, fakat elbette herhangi bir güvence olmaksızın ilerleyebiliriz.

Küstahça bir biçimde kendinden emin olan liberal ideologların vakti geçti. Muhafazakârlar, 150 yıllık bir kendini küçümsemeden sonra, dindarlık ve mistisizmle maskelenmiş pervasız bir çıkarcılığı, ideolojik bir ikame aracı olarak ortaya koymak üzere tekrar ortaya çıktılar. Muhafazakârlar egemen oldukları dönemlerde kendini beğenmiş, hedef gösterildiklerinde ya da sadece ciddi biçimde tehdit edildiklerinde ise kinci ve öfkeli olma eğilimindedirler. Mevcut dünya düzeninin dışında bırakılanların tümüne düşen tüm cephelerde birden ilerlemektir. Bundan böyle devlet iktidarını odak almak gibi basit bir hedefleri yok. Yapmaları gereken iş çok daha karmaşık bir şey: Aynı anda hem yerel, hem de küresel düzeylerde hareket etmek suretiyle yeni bir tarihsel sistemin yaratılmasını sağlamak. Bunu gerçekleştirmek zor ama imkânsız değil.

BİRİNCİ BÖLÜM

1990'LAR VE SONRASI: BİR YENİDEN İNŞA MÜMKÜN MÜ?

I
SOĞUK SAVAŞ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA: ESKİ GÜZEL GÜNLER Mİ?

GEÇMİŞE özlem duyacağımız günler çok mu yakın? Korkarım bu kaçınılmaz. Dünya sisteminde ABD hegemonyası döneminden (1945-1990) çıktık ve hegemonya sonrası bir döneme girdik. Eski Üçüncü Dünya'nın o dönemdeki konumu zor idiyse de, kanımca bugün çok daha zor koşullarla karşı karşıya bulunmaktadır. Geride bıraktığımız dönem umutların, kuşkusuz çoğu kez sahte umutların, ama yine de umutların çağıydı. Hemen önümüzdeki dönem ise sorunların ve güvenden çok umutsuzluktan doğan mücadelelerin çağı olacaktır. Bu koşullar altında uygun düşmeyebilecek olan eski bir Batı simgesini kullanacak olursak: bu, sonucun daima belirsiz olduğu bir araf çağı olacaktır.

Görüşlerimi iki kısım halinde özetleyeceğim: İlk olarak geride bıraktığımız döneme ilişkin kısa bir taslak; ikinci olarak, önümüzdeki tarihsel alternatiflere ilişkin bir argümanla birlikte, öngörebileceğimizi düşündüğüm şeyin bir projeksiyonu.

I

1945-1990 döneminin temel özelliklerini, dört noktada toplayabileceğimize inanıyorum.

1. ABD, tek kutuplu bir dünya sistemindeki hegemonik güçtü. 1945'ten itibaren ekonomik verimlilikte sağladığı ezici üstünlüğe ve Batı Avrupa ve Japonya ile kurduğu ittifak sistemine dayanan gücü, 1967-73 civarlarında doruğuna ulaştı.

2. ABD ile SSCB, SSCB'nin ABD'nin bir alt-emperyalist ajanı olarak hareket ettiği, üst düzeyde yapılaşmış, özenle dizginlenen, biçimsel (ancak hakiki olmayan) bir çatışmaya girmişlerdi.

3. Üçüncü Dünya, Kuzey ülkelerinin öngördüğünden ve dilediğinden daha erken bir dönemde, daha eksiksiz haklar talep ederek, kendisini ABD, SSCB ve Batı Avrupa'nın zoraki dikkatine mazhar kıldı. Hem siyasi gücü, hem de son kertedeki zayıflığı, kendi kaderini tayin ve ulusal kalkınma amaçlarına olan inancı ve bunlara ilişkin iyimserliğinden geliyordu.

4. 1970'ler ve 1980'ler küresel bir ekonomik durgunluk, ABD’nin yaklaşan düşüşe direnişi ve Üçüncü Dünya'nın kendi stratejisinden ötürü hayal kırıklığına uğrama dönemiydi.

Şimdi bu dört ifadeyi açalım.

1. ABD'nin 1945'te -üretim ve verimlilik açısından- sahip olduğu ezici ekonomik avantaj, birleşik üç etkenin sonucuydu: ABD’nin ulusal enerjisinin 1865'ten beri kesintisiz biçimde hem üretim hem de teknolojik ilerleme konusundaki kapasitesini arttırma doğrultusunda yoğunlaşması; ABD’nin, en azından 1941'e kadar ağır askeri harcamalarının bulunmaması, 1941'den 1945’e kadar etkili bir savaş seferberliği gerçekleştirmesi ve altyapısının savaşın yıkımına maruz kalmaması; bütün Avrasya'da 1939'dan 1945'e kadar muazzam bir altyapı tahribi ve insan kaybı.

ABD bu avantajı oldukça hızlı bir biçimde kurumsallaştırabildi; diğer bir deyişle, yaklaşık yirmi beş yıl boyunca dünya siyaset ve ekonomi arenalarında tüm önemli kararları fiilen kontrol etmesini ya da yönlendirmesini mümkün kılan bir hegemonya yaratabildi. Hegemonyası ideolojik, hatta aynı zamanda kültüreldi.

Bu hegemonyanın üzerine oturtulduğu iki ana sütundan biri, dünyanın önemli, halihazırda sanayileşmiş ülkeleriyle kurulan ittifaklar sistemi, diğeri ise içte ulusal olarak bütünleştirici bir etkiye sahip olan refah devletiydi. İki durumda da düzenleme ekonomik, ideolojik ve nominal olarak siyasiydi.

Batı Avrupa ve Japonya'nın ekonomik alandaki ödülü ekonomik yeniden inşaydı; buna ABD'de orta katmanlar ve vasıflı çalışan sınıfların gerçek gelirlerindeki önemli bir artış eşlik ediyordu. Bu, hem siyasi tatmini hem de ABD'nin üretici şirketleri için önemli bir pazarı garanti etmekteydi.

İdeolojik paket siyasi liberalizmin iki yüzyıllık vaadlerinin ilk kez tam olarak yerine getirilmesi taahhüdünden ibaretti: genel oy ve işleyen bir parlamenter sistem. Komünist "totalitarizm"le mücadele çerçevesinde gerçekleştirilen bu atılım, Komünistlerin siyasi haklardan fiilen mahrum bırakılmaları anlamına geliyordu.

Nominal siyasi vaat, ülkeler olarak Batı Avrupa ve Japonya'nın, katmanlar olarak ise çalışan sınıfların, kolektif karar alma sürecine katılımıydı. Gerçekte yaklaşık yirmi beş yıl boyunca dünya sisteminde önemli siyasi kararların tümü ABD'deki küçük bir elit tarafından üretildi. Bu, ABD önderliği olarak adlandırıldı. Batı Avrupa ve Japonya ise güdülen devletlerdi. İşçi sınıfı hareketleri de genellikle güdülen hareketlerdi.

2. Benzer biçimde ABD ile SSCB ilişkisinin de yüzeydeki görüntüsü başka, altında yatan gerçeklik başkaydı. Yüzeyde, ABD ve SSCB sadece 1945'ten beri değil, 1917'den beri bir soğuk savaşa kilitlenmiş ideolojik düşmanlardı. Bunlar toplumun iyiliği konusunda, tarihsel gerçekliğin oldukça farklı yorumlarına dayanan alternatif vizyonları temsil etmekteydiler. İki ülkenin yapıları oldukça uyumsuz ve bazı yönlerden kökten farklıydı. Dahası, her ikisi de bu ideolojik ihtilafın derinliğini oldukça yüksek sesle telaffuz etmekte ve tüm ulusları ve grupları bir tarafı ya da diğerini seçmeye çağırmaktaydılar. John Foster Dulles'ın ünlü beyanını hatırlayın: "Tarafsızlık gayri ahlakidir." Eşdeğer beyanlar Sovyet liderleri tarafından da yapılmıştı.

Oysa gerçek durum tamamen farklıydı. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, aşağı yukarı Sovyet ve ABD birliklerinin karşılaşmış oldukları yerler boyunca bir hat çizilmişti. Bu hattın doğusu Sovyet siyasi hâkimiyetine ayrılmış bir bölgeydi. ABD ve SSCB arasındaki bu düzenleme iyi bilinmektedir ve gayet basittir. SSCB, Doğu Avrupa bölgesi içinde dilediğini yapabilirdi (yani uydu rejimler yaratabilirdi). Bu düzenlemenin iki çalışma koşulu vardı. İlki, her iki bölge Avrupa'da devletlerarası mutlak barışı gözetecek ve öbür bölgedeki yönetimleri değiştirmeye ya da devirmeye yönelik herhangi bir girişimden kaçınacaktı. İkincisi, SSCB ekonomik yeniden inşasında ABD'den yardım ummayacak ve almayacaktı. ABD hükümeti (geniş fakat sınırsız olmayan) mali kaynaklarını Batı Avrupa ve Japonya üzerinde yoğunlaştırırken, SSCB'nin de Doğu Avrupa'dan alabileceği kadarını alması mümkün olacaktı.

Bu düzenleme bildiğimiz gibi olağanüstü iyi işledi. Avrupa'da barış mutlaktı. (SSCB'nin Komünistleri zayıflattığı ve yüz üstü bıraktığı Yunanistan hariç) Batı Avrupa'da asla bir Komünist ayaklanma tehdidi olmadı. ABD, Doğu Avrupa devletlerinin Sovyet kontrolünü gevşetme ya da sona erdirmeye yönelik muhtelif çabalarına (1953, 1956, 1968, 1980-81)

asla destek vermedi. Marshall Planı Batı Avrupa'yla sınırlı tutulmuş ve SSCB Comecon adlı bir koza örmüştü.

SSCB, ABD’nin bir alt-emperyalist gücü olarak değerlendirilebilir, çünkü SSCB bölgesinde düzen ve istikrarı garanti etmeye çabalarken, aslında ABD'nin dünya çapındaki hegemonyasını sürdürme becerisini geliştiren koşullarda çalışmıştır. Son kertede pek de anlamlı olmayan ideolojik mücadelenin sertliği, ABD için (kuşkusuz SSCB'nin önderliği için de olduğu gibi) büyük bir siyasi kazanımdı. SSCB'nin ABD için, Üçüncü Dünya'da bir ideolojik kalkan olarak hizmet ettiğini ileride göreceğiz.

3. Üçüncü Dünya'ya, ne 1945'te ne de o zamandan beri, ABD tarafından SSCB ile tertip içinde kurulmuş olan dünya düzenini beğenip beğenmediği ya da onaylayıp onaylamadığı hiç sorulmadı. Şurası kesin ki, Üçüncü Dünya'ya bu dünya düzeninde bahşedilen yer, pek arzu edilir bir yer değildi. 1945'te, Üçüncü Dünya'ya siyasi arenada çok az, ekonomik arenada ise daha da az şey sunulmuştu. Yıllar geçtikçe sunulanlar bir miktar iyileşti, fakat bu daima istemeye istemeye ve sadece Üçüncü Dünya'nın militanlığı ve zapt olunamazlığı yüzünden yapıldı.

1945'te hiç kimse Üçüncü Dünya'yı dünya sahnesinde ciddiye alınacak bir siyasi aktör olarak görmüyordu - ne ABD, ne SSCB ne de Batı Avrupa'nın eski sömürgeci güçleri. Herhangi bir şikâyet şaşkınlıkla karşılanıyor ve şikâyetçilere, "Komşuda pişer size de düşer" hipotezinin dünya düzeyindeki bir versiyonuna dayanılarak sabır öğütleniyordu.

Kuşkusuz ABD'nin Üçüncü Dünya'ya yönelik bir programı vardı. Bu 1917'de Woodrow Wilson tarafından ilan edilmişti ve ulusların kendi kaderini tayini diye adlandırılıyordu. Sonuçta, zamanla her bir halk, her bir yurttaşın oy kullanmaya ilişkin bireysel siyasi haklarını elde etmesine benzer biçimde, egemenliğe ilişkin kolektif siyasi haklarını kazanacaktı. Böylece bu siyasi haklar, 1945'ten sonra ulusal kalkınma adını alan kendi kendini geliştirme konusunda olanak yaratacaktı.

Bir ideoloji olarak Leninizm'in Wilsonculuk'un zıttı olduğu varsayılırdı. Oysa Leninizm birçok açıdan Wilsonculuk'un kılık değiştirmiş haliydi. Üçüncü Dünya'ya yönelik Wilson programı, Lenin tarafından Marksist jargona uyarlanmış; anti-emperyalizm ve sosyalizmin inşası olarak ortaya çıkmıştır. Dünya sisteminin çevre bölgelerinde siyasi süreçleri kimin kontrol edeceği konusunda gerçek farklar vardı, fakat gerçek program Wilsoncu programla özdeş bir biçim taşıyordu: ilkin egemenliği kuracak

siyasi bir değişim (sömürgelerde ilk kez, halihazırda bağımsız olan Üçüncü Dünya devletlerinde ise gerçek anlamda ilk kez); daha sonra, etkin bir devlet bürokrasisinin kurulmasını, üretim süreçlerinin geliştirilmesini ("sanayileşme") ve (özellikle eğitim ve sağlıkta) bir toplumsal altyapının oluşturulmasını içeren ekonomik değişim. Hem Wilsoncular'ın, hem de Leninistler'in vaat ettiği sonuç, "arayı kapatmak", zengin ve yoksul ülkeler arasındaki uçurumu ortadan kaldırmaktı.

Üçüncü Dünya ülkeleri bu Wilsoncu-Leninist paketi benimsediler. Fakat haklı olarak sabırsızdılar. Paket iki adımdan oluştuğundan, gayet mantıklı bir biçimde önce ilk adımı attılar. Bu adım, sömürgelerde sömürgecilik karşıtı mücadele ve bir zamanlar haklı olarak yarı-sömürge diye adlandırılan yerlerde ise benzer siyasi devrimler yoluydu. 1945'ten sonra Üçüncü Dünya bu seyri her yerde hızlandırdı. Çinli Komünistler Şanghay'a girdiler. Çinhindi ve Endonezya halkları geri dönen sömürgeci efendilerini kabul etmediler. Hint yarımadası derhal bağımsızlık istedi. Mısırlılar monarşiyi devirdiler ve Süveyş Kanalı'nı millileştirdiler. Cezayirliler Fransa'nın parçası oldukları fikrini benimsemeyi reddettiler. 1950'lerde Afrika'da bir bağımsızlık "dalgası" başladı. Latin Amerika'da, Küba'da 1958'de 26 Temmuz Hareketi'nin zaferiyle iyice yaklaşan siyasi devrim ilerliyordu. Ve tabii ki 1955'te Bandung Konferansı gerçekleşti.

Bütün bu siyasi gelişimde dikkat edilecek temel unsur, bunun başlangıçtan beri kökeni itibariyle tamamen yerli ve Kuzey'e karşı olmasıdır. Sömürgeci güçler bu seyirdeki hızlanmaya şiddetle karşıydılar ve bunu durdurmak ya da yavaşlatmak için ellerinden geleni yaptılar. Elbette taktikleri itibariyle farklılık göstermekteydiler; İngilizler diğerlerinden kayda değer biçimde daha esnekti; en fazla şiddete başvuranlar ise Portekizliler'di. ABD teorideki Wilsoncu sömürgecilik karşıtlığına rağmen Avrupa’nın bu yavaşlatma çabasını elinden geldiğince destekleme eğilimindeydi, fakat sonunda sömürgeleri "ılımlı" liderlere ılımlı bir biçimde devretme çağrısında bulundu. SSCB’nin eğilimi de çok farklı değildi. Leninizm'in Wilsonculuk'tan daha gayretli ve mücadeleci bir sömürgecilik karşıtlığını temsil ettiği farz edilmekteydi. Ve elbette SSCB birçok anti-emperyalist harekete maddi ve siyasi destek vermişti. Fakat hayati önemdeki pek çok harekette, o da seyri engellemek ya da kontrol altında tutmak istemiştir. Yunanistan’daki rolü ve Mao Zedung'a tavsiyeleri meşhurdur. Dünya çapında yerel mücadeleleri yakından izleyen herkes,

Sovyet desteğinin hiçbir zaman başı çekmediğini ve çoğu kez ancak güçlükle alınabildiğini bilir; Sovyetler Birliği sık sık, verdiği desteği arttırmayı tümden reddetmiştir.

Tabii yine de, bizim de bildiğimiz gibi, temel siyasi savaş Üçüncü Dünya tarafından kazanıldı. 1960'ların sonlarında, sömürgelerin tasfiyesi (ya da bunun halihazırda bağımsız olan devletlerdeki eşdeğeri) hemen her yerde gerçekleşmişti. Sıra ikinci adımda, ulusal kalkınmadaydı. Oysa aslında tam ikinci adımın atılacağı an geldiğinde, dünya sistemi bir Kondratiyef B safhasına girmişti. Çoğu yerde ikinci adım asla başarılamayacaktı.

4. 1970'te ABD gücünün zirvesine ve sınırlarına ulaşmıştı. Erimekte olan altın rezervleri onu, sabit altın-dolar paritesini terk etmeye zorladı. Tam Kondratiyef B safhasına girildiği sırada Batı Avrupa ve Japonya'nın ekonomik büyümesi artık ABD'nin verimlilik düzeylerini yakalamış ve geride bırakmaya başlamıştı. Daha doğrusu düşüşün temel kaynağı bizzat küresel üretim genişlemesiydi. Vietnam, ABD'nin, taleplerde bulunan grubu onaylamadığında bile kendi Wilsoncu itikadına bağlı kalmak zorunda olduğunu göstermekle kalmadı, aynı zamanda bunu yapmamanın bedelinin ABD hükümetinin içteki meşruiyetinin zayıflaması olduğunu da gösterdi. Ve 1968 dünya devrimi, ABD'nin oluşturduğu bütün ideolojik konsensüsü, son kozu olan Sovyet kalkanı da dahil olmak üzere, zayıflattı.

O zamandan bu yana geçen iki onyıl, ABD'nin bohçayı yamama çabasından ibarettir. Her yama yırtılmayı yavaşlatmada etkili olmuştu, fakat sonuçta çerçevenin bütünü yırtık pırtık bir görünüm arz edecekti. Nixon Çin'e gitti; Çinlileri dünya düzeni düzenlemesine geri kazandıran başarılı bir hareketti bu. Vietnam'da yenilgiyi kabullenerek ABD kayıplarını önledi. Ve bir diğer başarılı hareketle ABD, OPEC petrol fiyatlarındaki artışı teşvik (hatta belki de tertip) etti. Üçüncü Dünya direnişinin kanıtı olarak sergilenen OPEC girişimi, erişilebilir dünya artı değerinin çoğunu ve kuşkusuz Üçüncü Dünya'nın sahip olduğu tüm artı değeri, (kuşkusuz kendi paylarını alan) petrol üreticisi devletler kanalıyla Batı (büyük ölçüde ABD) bankalarına akıtmaya hizmet etti. Daha sonra bu para dosdoğru Üçüncü Dünya'ya (ve Sovyet bloku devletlerine), bu devletlerin bütçelerini bir süre için dengelemelerini ve Batı ürünlerini ithal etmeyi sürdürmelerini sağlayan devlet borçları biçiminde geri gönderildi. Bunun faturası 1980'lerde çıkacaktı.

ABD 1970'ler boyunca herkesi sakin tutmaya çalıştı. Batı Avrupalılara ve Japonlara üç başlılık -yani dünya politikalarının üretiminde onlara daha fazla danışılmasına ilişkin bir vaat- önerisinde bulundu. Sovyetler Birliği'ne yumuşama -yani 1968'in şok dalgasının ardından Brejnev bürokrasisine ilaç gibi gelen, ideolojik yoğunluğun azaltılması- önerisinde bulundu. ABD kamuoyuna da, soğuk savaş gerilimlerinde bir rahatlama, daha liberal görenekler ve olumlu faaliyet içeren bir çeşit kültürel tüketicilik sundu. Üçüncü Dünya'ya ise, somut olarak Church Komitesi'nin CIA konusundaki raporu, Angola'da Clarke Islahatı ve Somoza ve Şah'a verilen desteğin geri çekilmesi gibi jestlerde ifade edilen, Vietnam sonrası sendromunu sundu.

Kanımca Nixon, Ford ve Carter yönetimlerini, Başkan Carter'ın ABD gücünün sınırlarını kabul konusunda ABD kamuoyuna yönelik ünlü söylevinde telaffuz ettiği, "yumuşak tavır" terimiyle karşılayabileceğimiz tek bir politikayı izliyor olarak görmeliyiz. Bu politikalar yine Üçüncü Dünya'nın çomak sokmasına dek oldukça iyi işliyormuş gibi göründü. "Yumuşak tavır" kimsenin beklemediği Ayetullah Humeyni kayasına tosladı. Humeyni kandırılamayacaktı. Yumuşak tavır olsun olmasın ABD hâlâ bir numaralı (SSCB de iki numaralı) Şeytan'dı.

Humeyni'nin stratejisi gayet basitti. Oyunun kurallarını -hem 1945 sonrası ABD dünya düzeninin kurallarını, hem de beş yüzyıldır yürürlükte bulunan devletlerarası sistemin kurallarını- benimsemeyi reddediyordu. Net sonuç da aynı derecede basitti. ABD ağır biçimde aşağılanmış oldu; Carter çekilmek zorunda kaldı ve Reagan "yumuşak tavrı" mümkün olan her biçimde dışlayan bir platformda iktidara geldi. Reagan(-Bush) stratejisi yumuşak tavrın yerine sahte bir maçoluk koymaktı -müttefiklere karşı sert, Sovyetler Birliği'ne karşı sert, ülke içinde sert ve elbette Üçüncü Dünya'ya karşı sert bir tavır.

Ekonomik açıdan dünya 1970'lerin yamalı bohçasının faturasıyla karşı karşıya kalmak zorundaydı - ilk olarak 1980'de Polonya'da açığa çıkan ve 1982'de Meksika'da resmen tanınan borç krizleri. Sonuç, düşük kârlılık oranları yüzünden merkezden yarı-çevreye kayan endüstrileri ele geçirmeyi başaran Doğu Asya'nın yeni sanayileşmiş ülkeleri istisna olmak üzere, Üçüncü Dünya ve Sovyet bloku ülkelerini içine alan ekonomik bir girdaptı. Çökmekte olan dünya ekonomisini OPEC'ten pompalanan fonlarla destekleme olanağı artık tükenmiş olduğundan, Reagan, ABD'nin askeri Keynesçiliğine ve eski müttefikleri, yeni ekonomik rakipleri olan Japonya

ve Batı Avrupa'dan alınacak muazzam borçlara bel bağladı. Bunun faturasının, 1970'lerdeki Üçüncü Dünya borçlarında olduğu gibi, yakında ödenmesinin gerekeceği onyılın ortasında belli olmuştu.

Yapılacak başka yama kalmış mıydı? Muhtemelen kalmadığına karar verecek kişilerin ilki Bay Gorbaçov’du. SSCB en başta, ABD'yle arasındaki soğuk savaş denilen özel düzenlemeden dolayı bir süper güçtü. ABD hegemonik güç rolünü daha fazla oynayamayacaksa, soğuk savaş hiçbir işlev görmeyecek ve SSCB kapitalist dünya ekonomisinde sadece herhangi bir yarı-çevre devlet muamelesi görme riskiyle karşılaşacaktı. Gorbaçov, Rusya'nın/SSCB'nin bir dünya gücü (hiç değilse güçlü bir yarı-çevre devlet) olarak kalma olanağını üç yönlü bir programla korumaya çalıştı: Soğuk savaşın tek yanlı tasfiyesi (çok başarılı); SSCB'yi artık yersiz ve külfetli olan Doğu Avrupa'daki imparatorluk benzeri yapının yükünden kurtarma (çok başarılı); ve Sovyet devletini, hegemonya-sonrası dönemde etkin biçimde işlev görebilecek şekilde yeniden yapılandırma (başarısız).

ABD ilk etapta bu manevradan şaşkına döndü ve daha sonra, kendi dünya düzeninin bilinçli olarak parçalara ayrılmasını zafer çığlıklarıyla örtmeye karar verdi. Üçüncü Dünya tıpayı bir kez daha, bu kez Saddam Hüseyin'in şahsında çekmemiş olsaydı, bu reklam esintisi ABD'yi beş yıl daha taşıyabilirdi. Saddam Hüseyin ABD’nin, özellikle Sovyet blokuna bağlı Komünist rejimlerin çöküşünde ve İsrail'e soğuk savaşın tasfiyesinin bir parçası olan (Çinhindi, Güney Afrika, Orta Amerika ve Orta Doğu'daki) bölgesel çözümler sürecini dayatma kabiliyeti olmamasında açığa çıkan zayıflığını gördü. Saddam Hüseyin cüretkâr davranma zamanının geldiğine karar verdi. Kuveyt’i işgal etti, büyük ihtimalle daha da güneye inmeye hazırlanıyordu.

Kanımca hesabında dört değişken etkili olmuştu. Biri dünya borç kriziydi; Saddam Hüseyin Üçüncü Dünya açısından borç krizinde ciddi bir rahatlama olamayacağını bilmekteydi. Elinde en azından bir çözüm vardı - Kuveyt'te toplanan ranta el koymak. İkinci değişken İsrail'in FKÖ ile barış görüşmelerine son vermesiydi. Görüşmeler sürüyor olsaydı, bir işgal, hâlâ Arap halkının duyarlılığının odağındaki mesele olan Filistin davasına zarar verecekti. Eğer görüşmeler kesilirse, Hüseyin Filistinliler'in son umudu olarak görünecek ve Arap halkının duyarlılığından yararlanacaktı ki bunu da başarmış görünüyor. Fakat bu iki değişken diğerlerine oranla önemsizdir.

Komünizmler'in çöküşü çok daha önemli bir değişkendi. Üçüncü Dünya perspektifinden bakıldığında bu durumun iki anlamı vardı. İlkin, Saddam Hüseyin SSCB'nin kendisini desteklemeyeceğini biliyordu ki bu onu, nükleer kızışmaya yol açacak tüm uyuşmazlıklarda devreye giren ABD-Sovyetler anlaşmasının otomatik kısıtlamalarından kurtarmaktaydı. İkinci olarak, Komünizmlerin çöküşü ulusal kalkınma ideolojisinin nihai çöküşü demekti. Bunu, elindeki eksiksiz Leninist modele rağmen SSCB bile yapamadıysa, Irak'ın ya da başka bir Üçüncü Dünya devletinin, mevcut dünya sistemi çerçevesinde kolektif bir kendi başının çaresine bakma programıyla bu hedefe ulaşması kesinlikle mümkün değildi. Wilsoncular sonunda, Üçüncü Dünya'nın sabırsızlığını bir stratejiye, dünya sistemindeki egemen güçlerin nazarında Üçüncü Dünya'nın benimseyeceği, dünya sistemini en az tehdit eden stratejiye aktaran Leninist kalkanı yitirmişlerdi.

Saddam Hüseyin tüm alternatiflerin farkında ve ABD'nin zayıflığından emin olarak dördüncü değişkeni hesaba kattı. Kuveyt'i işgal ederse başarı şansı yarı yarıyaydı. Oysa ABD'nin kaybetme şansı yüzde yüzdü. ABD kendisini uygulanabilir seçeneklerden yoksun bir durumda bulacaktı. Eğer işgale razı olursa kâğıttan bir kaplana dönüşecekti. Yok eğer direnirse, insan kaybının siyasi yansımaları ABD'nin -Orta Doğu'daki, Avrupa'daki, içteki ve giderek her yerdeki- konumu açısından olumsuz olacaktı.

II

Şimdi nereye gidiyoruz? Dünya sisteminin bugüne kadar olduğundan çok daha büyük bir Güney-Kuzey kutuplaşmasına doğru gittiğine inandığımdan, ilkin, Kuzey'in yeniden inşası anlamına geleceğini düşündüğüm süreç hakkındaki kanaatimi ve bunun Güney açısından doğuracağı sonuçları sunacağım; daha sonra Güney'in siyasi seçeneklerinin neler olacağına ilişkin kanaatimi belirteceğim. Son olarak, bunu, bu haliyle kapitalist dünya ekonomisinin geleceği bağlamına oturtmaya çalışacağım.

Şu anda, 1967-73'ten beri süregiden Kondratiyef B safhasının en uç noktasındayız. Son ve muhtemelen en dramatik batışın eşiğindeyiz. Bu, 1873'ten 1896'ya kadar süren Kondratiyef B safhasındaki 1893-96 batışına benzemektedir. Etkisi Kuzey'in farklı kesimlerinde çeşitlilik gösterecek, fakat Güney'in çoğu kesiminde muhtemelen çok büyük olacaktır. Bununla birlikte dünya ekonomisi tepeden tırnağa sarsıldıktan sonra bu safhadan

çıkacak ve bir diğer büyük A safhasına gireceğiz. Bu yükselme süreci, başlangıçta, çoktan tahmin edildiği gibi yeni önde gelen endüstrilerin (mikroçipler, biogenetik, vs.) üretim zincirinden beslenecektir; bu tür üretimin üç önemli mevkii Japonya, AET ve ABD olacaktır. Bunlar, bu tür ürünlerin kendi özel teknik versiyonları için, dünya pazarının kontrolünü tekelci denebilecek bir biçimde elde edebilmek için kıyasıya bir rekabete girişecekler, ancak hepsi birden bunu elde edemeyeceklerdir.

Bu günlerde dünya pazarının üç yönlü parçalanmasından çok söz ediliyor. Buna inanmıyorum, çünkü bu tür keskin bir rekabette üçlemeler ikili bir ayrışmaya yol açar. Riskler yüksektir ve üç rakibin en güçsüz olanı, tümden ezilme korkusuyla diğer ikisinden biriyle ittifak arayacaktır. Bugün üretim yeteneği ve ulusal mali istikrar açısından bu üçlünün en zayıfı ABD'dir ve kuşkusuz önümüzdeki onyılda da böyle kalacaktır. Doğal ittifak Japonya'yladır. Pazarlığın ne olacağı açıktır. Şu anda Japonya üretim süreçlerinde ve sermaye fazlasında güçlüdür. ABD araştırma ve geliştirme kapasite ve potansiyeli, genel olarak hizmet sektörü, askeri güç ve tüketim için birikmiş servette güçlüdür. Yeniden birleşmiş bir Kore, tıpkı Kanada gibi, Japonya-ABD düzenlemesine katılabilir. Japonya ve ABD, Latin Amerika ve Güney Doğu Asya'daki bağlantılarını düzenlemeye dahil edeceklerdir. Çin'e uygun bir yer bulabilmek için de çok çaba harcayacaklardır.

Avrupa bu gelişmeyi uzun bir zamandır görmektedir. Bu yüzden, 1992 düzenlemelerinin daima korunmasının yanı sıra, Almanya'nın yeniden birleştiği ve Thatcher'ın iktidardan düştüğü bir ortamda bu düzenlemeler daha da geliştirilecektir. Avrupa ayrıntılı bir strateji hazırlamalıdır: Ya AB'nin parça parça genişletilmesi ya da geniş kapsamlı bir konfederasyon. Anahtar, Avrupa'nın Japonya-ABD düzenlemesine karşı bir mukavemet gösterebilmesi için bu stratejide yer verilmesi gereken Rusya'dır. Avrupa SSCB'nin dağılmasına karşı koyabilmek için çok çalışacaktır ve başka nedenlerden ötürü Japonya, Çin ve ABD de aynı süreçten endişe duyduğundan, SSCB, muhtemelen şu ya da bu şekilde fırtınayı atlatacaktır.

İkinci aşama, iki Kuzey'in her biri için başlıca yarı-çevresini, bir yan üretici, büyük bir pazar ve göçmen işgücü kaynağı olabilecek şekilde geliştirmek olacaktır (biri için Çin, öbürü için Rusya). Şu an çekirdek bölgeler Rusya ve Çin'den gelebilecek bir göç dalgası olasılığı karşısında dehşete kapılmaktadır. Fakat 2005'te, patlayan ekonomiler ve sürekli

demografik düşüşle birlikte, "düzenli" bir süreç olması koşuluyla misafir işçiler (Gastarbeitern) şiddetle arzulanacaktır.

Eski Üçüncü Dünya'ya ne olacak? Pek iyi şeyler değil. Elbette iki Kuzey'den birisine bağlı birçok adacık mevcut olacak, fakat Güney'in dünya üretimi ve dünya zenginliğindeki genel payı düşecek ve kanımca, Güney'in 1945-90 dönemi boyunca oldukça iyi sonuçlar elde ettiği toplumsal gösterge eğrilerinde (yani eğitim ve sağlıkta) gerçek bir tersine dönüşe tanık olacağız. Dahası Güney, 1945-90 döneminde sahip olduğu başlıca siyasi araçlardan da -ulusal bağımsızlık hareketleri- yoksun kalmış olacaktır. Güney Afrika'daki Afrika Ulusal Kongresi (ANC) iktidara gelen son büyük hareket olacaktır. Bu hareketlerin tümü bir tarihsel amaca hizmet etti -kendi kaderini tayin olanağına kavuşmak- ve hiçbiri diğer tarihsel amaca -ulusal kalkınmaya- ulaşmayı başaramadılar. Devlet güdümlü sanayileşmenin veremediğini "piyasa"nın vereceğine dair geçici fantezi, önümüzdeki beş yılın keskin düşüşünü atlatamayacaktır. Mazowiecki'nin devrilişi rejimlerin hissedeceği yaygın iktidarsızlığı haber vermektedir.

Öyleyse mevcut seçenekler nelerdir? Hiçbiri Wilsoncu-Leninist dönemde egemen olmuş dünya görüşüne (Weltanschauung) uymasa da, aslında hayli fazla sayıda seçenek mevcuttur. Tam da karşılık verecek hiçbir yol bulamadığı için Kuzey'in kâbusu olan seçenekten başlayabiliriz. Bu Humeyni seçeneğidir. Genellikle İslami köktencilik tehdidi olarak ifade edilir bu seçenek, fakat bu tamamen yanlış bir vurgudur. Bu, özgül olarak İslami bir fenomen değildir. Ayrıca köktencilikle kastedilen şey eski dinsel uygulamalara dönmekse, Humeyni seçeneği özellikle köktenci de değildir.

Humeyni seçeneği, öncelikle, modern dünya sisteminin kötülüklerine yönelik öfkenin son haddine ulaşmasıdır ve bu seçenek öfkesini sistemin başlıca lehtarlarına ve teşvikçilerine, kapitalist dünya ekonomisinin Batılı merkezine odaklamaktadır. Bu, Aydınlanma değerleri de ve hatta özellikle bunlar dahil olmak üzere, kötülüğün cisimleşmesi olmakla suçlanmasıdır Batı'nın. Eğer bunlar sadece taktikler, halk seferberliği biçimleri olsalardı, üstesinden gelinebilirdi. Bunlar gerçek bir seçeneği temsil ettikleri ölçüde, iletişim ya da çözüm yolu yoktur.

Bu tür patlamalar ne kadar sürebilir? Nereye kadar gidebilirler? Bunu söylemek zor. Humeyni'nin İran'ı, tutkuların yatışması ve dünya sisteminin kültürel yörüngesine yeniden katılınması yoluna girmiş görünüyor. Ancak yarın, Güney'deki diğer ülkelerde giderek eşzamanlı bir biçimde başka

hareketler daha az istikrarlı bir dünya sistemi içinde patlak verirlerse, bunların daha uzun süremeyeceğini ya da daha öteye gidemeyeceklerini kim söyleyebilir? Mevcut dünya sisteminin parçalanmasını -ki bunlar bizzat bu sürecin sonuçlarıdır- esaslı biçimde ilerletemezler mi?

İkinci seçenek Saddam Hüseyin seçeneğidir. Şimdi de bunun ne olduğunu açıklığa kavuşturmalıyız. Bu, modern dünya düzeni değerlerinin topyekün reddi değildi. Baas, tipik bir ulusal bağımsızlık hareketiydi ve tepeden tırnağa sekülerdi. Kanımca Saddam Hüseyin seçeneği, Bismarck seçeneğinden başka bir şey değildir. Bu, ekonomik adaletsizlikler siyasi güç ilişkilerinin (rapports de forces) sonuçları olduğuna göre, ekonomik dönüşümün askeri güç gerektirdiği düşüncesidir. Irak-ABD karşılaşması, ilk gerçek Kuzey-Güney savaşıdır. Ulusal bağımsızlık savaşlarının (örneğin Vietnam) tümü sınırlı ve gayet açık bir hedefe sahipti: Kendi kaderini tayin hakkı. Güney'in bakış açısından tüm bu savaşlar Kuzey tarafından başlatılmıştı ve Kuzey'in Güney'i kendi haline bırakmasıyla sona erdirilebilirdi. Körfez Krizi'nde ise savaş Güney tarafından kendi kaderini tayin olanağına ulaşmak niyetiyle değil, dünya güç dengesini (rapport de forces) dönüştürmek niyetiyle başlatılmıştı. Öncekilerden bir hayli farklıdır bu.

Saddam Hüseyin muharebeyi tümüyle kaybedebilir ve yok edilebilir, fakat o yeni bir seçeneğin yolunu göstermiştir: büyük devletlerin yaratılması, bu devletlerin ikinci düzeyde değil, en üst düzeyde silahlandırılması, gerçek savaş riskini göze almaya isteklilik. Eğer bu zamanı gelmiş bir seçenekse sonuçlar ne olacak? Mutlaka nükleer (ve büyük olasılıkla kimyasal ve biyolojik) savaşa başvurulmasının da dahil olduğu feci bir katliam elbette. Hem Kuzey'in hem de Güney'in bakış açısından Saddam Hüseyin seçeneği Humeyni seçeneğinden daha korkunçtur. Belki bunun Kuzey ile Güney arasında, modern dünya sisteminin tarihsel genişlemesinin parçası olan eski savaşlardan çok farklı olup olmadığını merak edeceksiniz. Ahlaki bir bakış açısından bunların aynı fenomenler olduklarını söyleyebiliriz. Fakat, siyasi ve askeri bir bakış açısından durum hayli farklıdır. Eski sömürge savaşları askeri açıdan tek yönlüydü ve Kuzeyli mütecavizler kendilerine güvenmekteydi. Yeni savaşlar dizisi ise askeri açıdan iki yanlı olacaktır; üstelik bu kez Kuzey kendine güvenden yoksundur. 1945-1990 dönemi (Vietnam'a rağmen, Cezayir'e rağmen, çeşitli sömürgecilik karşıtı mücadelelere rağmen),

Avrupa'nın genişleme savaşları dalgası ile yirmi birinci yüzyıl Kuzey-Güney savaşları arasında yer alan göreli bir Kuzey-Güney barışı dönemi olarak hatırlanabilir.

Üçüncü seçenek ise benim fiziksel olarak yer değiştirme yoluyla bireysel direniş dediğim seçenektir. Kuzey'deki demografik düşüş ve Güney'deki demografik genişlemeyle birlikte, artan Kuzey-Güney kutuplaşmasının var olduğu bir dünyada, Güney'den Kuzey'e yasadışı yoğun göçün durdurulması siyasi olarak nasıl mümkün olacaktır? Kanımca bunu yapmanın hiçbir yolu olmayacaktır ve söz konusu göç, Rusya ve Çin'den yasal ya da yasadışı göçe ek olarak gelecektir. Bu göç dalgası başlamış durumda zaten. Ben yine de, göç ölçeğinin önemli derecede büyüyeceğini ve bu suretle Kuzey'deki toplumsal yaşamın yapısını dönüştüreceğini düşünmekteyim. İki şeye dikkat etmek yeterlidir. 2025'te Kuzey'in içindeki Güney, pekâlâ toplam nüfusa oranla yüzde otuz ile elli düzeyine ulaşabilir. Ve Kuzey'de yaşayan Güneyliler'i siyasi haklardan yoksun kılma çabasıyla pekâlâ karşılaşılabilir. Bu, Kuzey'de, çalışan sınıfların toplumsal entegrasyonunun iki yüz yılının ardından, on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki duruma -alt meslek katmanlarının büyük kısmının oy hakkından yoksun bırakılması- geri dönecek olduğumuz anlamına gelir. Bu da bir toplumsal barış reçetesi sayılmaz kesinlikle.

Güney için üçlü seçenek senaryosu, kuşkusuz dünya sisteminin kendilerinden beklenen tepkiyi gösterecek olan yönetici seçkinlerine siyasi açmazlar sunmaktadır. Fakat bu senaryo dünya Solu, yani hem Kuzey’de hem de Güney'deki sistem karşıtı güçler için de bazı temel açmazlar sunmaktadır.

Halihazırda, Kuzey'deki Sol hareketlerin yaşadığı karmaşayı gözlemleyebiliriz. Humeyni'ye nasıl tepki göstereceklerini bilemediler. Saddam Hüseyin'e nasıl tepki göstereceklerini bilmemekteler. Yasadışı göç konusunda hiçbir zaman net bir bakış açısına sahip olmadılar. Tek tek her durumda topyekûn destek vermekten kaçındılar, fakat Kuzey'in baskısını koşulsuz olarak desteklemeyi de istemediler. Sonuç Kuzey Solu'nun sessiz ve devre dışı kalması oldu. Ulusal bağımsızlık hareketleriyle dayanışma içine girmekte oldukça rahattılar. 1968'de "Ho, Ho, Ho Chi Minh" diye slogan atabiliyorlardı. Fakat bunun nedeni, Viet Minh ve Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (UKC) Wilsoncu-Leninist değerlere başvurmasıydı. Wilsonculuk ve Leninizm'in ikisi birden ortadan kalkarsa, ulusal

kalkınmanın bir hayal (hatta zararlı bir hayal) olduğu kabul edilirse, son 150 yıldır izlenen temel dönüşüm stratejisini terk edersek, Kuzey Solu için yamalı bohçadan başka bir şey kalıyor mu geriye?

Güney Solu'nun işi daha mı kolay? Humeyni ya da Saddam Hüseyin'in saflarına katılmaya, enerjilerini göç seçeneğine harcamaya hazırlar mı? Sanırım bu kuşkulu. Onlar da Kuzey Solu'yla aynı tereddütlere sahipler. Onlar da, dünya düzenini sarsmak istiyor ve bu seçeneklerin tümünün dünya sistemini sarsacağını kabul ediyorlar. Fakat bu seçeneklerin, tıpkı Kuzey Solu gibi Güney Solu'nun da savunduğu eşitlik ve demokrasi dünyasına götüreceği konusunda kuşkulara da sahipler.

Yirmi birinci yüzyılın ilk yarısına (kapitalist dünya ekonomisinin tam ve şiddetli bir kriz içinde olacağı döneme) girerken, önümüzdeki ciddi ve gayet açık soru, yeni stratejileri ve programları olan, yeni, dönüştürücü hareketlerin gerçekten ortaya çıkıp çıkmayacağıdır. Bu, hayli muhtemel, fakat kesinlikten uzaktır. Bunun nedeni hiç kimsenin Üçüncü Dünya için, hem sosyalist hem de milliyetçi hareketlerin kullandığı, devlet iktidarını güçlendirmeye ilişkin on dokuzuncu yüzyıl stratejisinin genişletilmesinden ibaret olan ve artık varolmayan Wilsoncu-Leninist stratejilerin yerine geçecek yeni stratejiler ve programlar ortaya koyamamış olmasıdır.

Bu durum dünya Solu'nun karşı karşıya olduğu çok somut bir meseledir. Sol buna ciddi biçimde ve kısa sürede karşılık vermezse, kapitalist dünya ekonomisinin gelecek elli yıl içindeki çöküşü, sadece bu ekonominin eşit derecede kötü bir şeyle yer değiştirmesiyle sonuçlanacaktır. Her halükârda, bugünden itibaren, Kuzey-Güney karşılaşması dünya siyasi mücadelesinin merkezinde olacaktır. Dolayısıyla bu, hem tarihsel sosyal bilimciler hem de siyasal eylemcilerin çözümlemelerinin merkezinde yer almalıdır.

II
BARIŞ, İSTİKRAR VE MEŞRUİYET
1990-2025/2050

1990'DAN 2025/2050'YE kadar olan dönemde çok büyük ihtimalle, barış, istikrar ve meşruiyet kıtlığı çekilecektir. Bunun nedeni kısmen, dünya sisteminin hegemonik gücü olan ABD'nin zayıflamasıdır. Ancak asıl neden bir dünya sistemi olarak dünya sistemindeki krizdir.

Tanımı itibariyle dünya sisteminde hegemonya, toplumsal iktidar dağılımının kalıcı bir eklemlenmesini empoze etme konusunda jeopolitik konuma sahip bir gücün varlığı demektir. Bu, öncelikle askeri mücadelenin -tüm askeri mücadelelerin değil, büyük güçler arasındaki askeri mücadelenin- yokluğu anlamına gelen bir "barış" dönemine işaret eder. Bu tür bir hegemonya dönemi "meşruiyet" gerektirir ve aynı zamanda bunu doğurur - eğer "meşruiyet" derken (çeşitli devletlerin "ahalileri" gibi şekilsiz gruplar da dahil olmak üzere) başlıca siyasi aktörlerin toplumsal düzenin uygun gördükleri bir düzen olduğu ya da dünyanın ("tarih"in) uygun gördükleri bir yöne doğru ağır ağır ya da hızla ilerlediği yolundaki hisleri kastediliyorsa.

Hegemonik gücün ciddi bir meydan okumayla karşılaşmaksızın iradesini ve "düzen"ini diğer büyük güçlere empoze edebildiği bu tür gerçek hegemonya dönemleri, modern dünya sistemi tarihi içinde nispeten kısa dönemlerdir. Bence bunun sadece üç örneği olmuştur: On yedinci yüzyılın ortalarında Birleşik Eyaletler, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Birleşik Krallık ve yirminci yüzyılın ortalarında ABD. Bu şekilde tanımlanan hegemonyaları, her üç durumda da yirmi beş ile elli yıl civarında sürmüştür.[1]

Bu tür dönemler sona erdiğinde, diğer bir deyişle eski hegemonik güç (bir süre askeri açıdan en güçlüleri olmaya devem etse bile) tekrar diğer

büyük güçler arasında bir büyük güçten ibaret hale geldiğinde, gayet açık biçimde, daha az istikrar ve buna bağlı olarak daha az meşruiyet ortaya çıkmıştır. Bu daha az barış demektir. Bu anlamda ABD hegemonyasını izleyen bu dönem, temelde, ne on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki İngiliz hegemonyasını izleyen dönemden, ne de on yedinci yüzyıl ortalarındaki Felemenk hegemonyasını izleyen dönemden farklıdır.

Fakat 1990-2025, 1990-2050 ya da 1990-? arasındaki dönem hakkında söylenebileceklerin tümü bundan ibaret olsaydı, sallantılı bir dünya düzeninin teknik idaresine ilişkin bir mesele olması haricinde (ki birçok politikacı, diplomat, bilim adamı ve gazeteci tam da bu şekilde tartışmaktalar) pek de tartışmaya değer olmazdı.

Bununla birlikte, önümüzdeki yarım yüzyıllık dünya düzensizliğinin dinamiği hakkında söylenecek daha çok, muhtemelen pek daha çok şey var. Devletlerarası sistemin jeopolitik gerçekleri, münhasıran, hatta birincil olarak, büyük güçler adını verdiğimiz egemen devletlerin -önemli bir askeri kapasite geliştirmek için gerekli bütçe tabanına sahip olabilmeye yetecek kadar büyük ve zengin olan devletlerin- ayrıcalıklı alt kümesi arasındaki askeri güç dengesine dayanmamaktadır.

Her şeyden önce, böyle bir vergi tabanına sahip olmaya yetecek kadar zengin olan yalnızca birkaç devlet bulunmaktadır. Her ne kadar süreç döngüsel bir takviye süreci olsa da, bu zenginlik askeri gücün sonucu olmaktan çok kaynağıdır. Ve bu devletlerin, diğer devletlere oranla zenginliği, hem büyüklüklerinin, hem de kapitalist dünya ekonomisindeki eksenel işbölümünün bir fonksiyonudur.

Kapitalist dünya ekonomisi, belli (nispeten tekelleşmiş ve bu yüzden yüksek kâr getiren) üretim türlerinin bu süreç sayesinde ve suretiyle en büyük sermaye birikim mevkileri haline gelen belli sınırlı bölgelerde yoğunlaşmasına dayanan hiyerarşik bir dağılım eşitsizliğini içeren bir sistemdir. Bu yoğunlaşma, mukabilinde nisbi tekellerin ayakta kalmasını güvence altına almaya çalışacak olan devlet yapılarının takviyesini mümkün kılmaktadır. Fakat tekeller doğaları gereği kırılgan olduklarından, bu yoğunlaşma merkezleri modern dünya sisteminin tarihi boyunca sabit, süreksiz ve sınırlı, fakat önemli bir yeniden konumlanmaya maruz kalmışlardır.

Değişim mekanizmaları döngüsel ritimlerdir; bunların ikisi en önemli olanlarıdır. Kondratiyef döngülerinin uzunluğu yaklaşık elli-altmış yıldır.

Bunların A safhaları, temel olarak, özel önem taşıyan ekonomik tekellerin korunabileceği zaman dilimini yansıtır; B safhaları ise, müstakbel tekellerin kontrolü için mücadele dönemi olduğu kadar, tekel güçleri tükenmiş üretimlerin coğrafi açıdan yeniden konumlanış dönemleridir. Daha uzun hegemonik döngüler, sermaye birikiminin birincil mevkii olup, eski hegemonik gücün halefi durumuna geçmek için iki büyük devlet arasında bir mücadeleyi gündeme getirir. Bu mücadele, sonuçta bir "otuz yıl savaşı"nı kazanacak askeri güce sahip olmayı gerektiren uzun bir süreçtir. Yeni bir hegemonya kurulduğunda, bunun sürdürülmesi, sonuçta ve kaçınılmaz olarak, mevcut hegemonik gücün nisbi düşüşüne ve bir haleflik mücadelesine yol açan ağır bir finansmanı zorunlu kılar.

Kapitalist dünya ekonomisinin, bu yavaş fakat kesinlikle tekrarlanan yeniden inşa ve yeniden merkezileşme tarzı çok etkili olmuştur. Büyük güçlerin yükselişi ve düşüşü, şirketlerin yükselişi ve düşüşüne az çok benzer bir süreçtir. Tekeller uzun bir süre dayanırlar, fakat son kertede tam da onları desteklemek üzere alınan önlemler tarafından çökertilirler. Sonrasındaki "iflaslar", sistemi dinamizmi tükenmiş güçlerden kurtaran ve yerine taze kan getiren temizlik mekanizmalarıdır. Bütün bunlar olurken, sistemin temel yapıları aynı kalmaktadır. Her güç tekeli tıpkı ekonomik tekeller gibi bir süre dayanmış, fakat tam da onu desteklemek üzere alınan önlemler tarafından çökertilmiştir.

Bütün sistemler (fiziksel, biyolojik ya da toplumsal), asgari bir dengeyi yeniden kurmak için, bu tür döngüsel ritimlere muhtaçtır. Kapitalist dünya ekonomisi dayanıklı bir tarihsel sistem biçimi olduğunu göstermiştir ve tarihsel bir sistem için uzun bir zaman olan yaklaşık beş yüz yıldır oldukça taşkın bir biçimde gelişmektedir. Fakat sistemler, döngüsel ritimlerin yanı sıra uzun vadeli eğilimler de taşırlar ve bu uzun vadeli eğilimler daima (her sistemde varolan) çelişkileri şiddetlendirir. Sonra çelişkilerin gittikçe büyüyen dalgalanmalara yol açacak denli keskinleştiği bir noktaya gelinir. Yeni bilimin dilinde, bu durum, ortaya çıkması kesin, fakat doğaları gereği biçimleri önceden bilinemeyen çatallanmalara yol açan kaosun başlangıcı (determinist denklemlerle açıklanabilen şeylerdeki ani azalma) anlamına gelir. Bundan, yeni bir sistemsel düzen doğar.

Soru, içinde yaşadığımız tarihsel sistemin, yani kapitalist dünya ekonomisinin, bir "kaos” dönemine girmiş ya da girmekte olup olmadığıdır. Ben, argümanları değerlendirmek, bu tür bir "kaos"un alabileceği biçimler

hakkında bazı tahminlerde bulunmak ve neler yapabileceğimizi tartışmak niyetindeyim.

Kondratiyef B safhasının ya da hegemonik bir B safhasının "normal" yansımaları olarak değerlendirdiğim unsurları uzun uzadıya tartışmak niyetinde değilim; bunları çok kısa olarak özetlemekle yetineceğim.[2] Ancak hegemonik döngüler, Kondratiyef döngülerinden çok daha uzun olmalarına rağmen, hegemonik döngülerin bükülme noktasının Kondratiyef döngülerininkiyle (fakat elbette her biriyle değil) çakıştığını söylemeliyim. Bu durumda, söz konusu nokta 1967-73 civarındadır.

Normal bir Kondratiyef B safhasının semptomları olan fenomenler şunlardır: Üretimde büyümenin yavaşlaması ve muhtemelen kişi başına dünya üretiminde düşüş; faal ücretli çalışma işsizliği oranında yükselme; kazanç mevkilerinin nisbi olarak, üretim faaliyetlerinden finansal manipülasyonlara kayması; devlet borçlanmasında artış; "eski" endüstrilerin düşük ücret bölgelerine kayması; meşrulaştırılmaları aslında askeri olmaktan çok, karşı-döngüsel talep yaratılmasıyla ilgili olan askeri harcamalarda artış; kayıtlı ekonomide gerçek ücretlerin düşüşü; kayıt dışı ekonominin genişlemesi; düşük maliyetle gıda maddesi üretiminin düşüşü; bölgelerarası göçün giderek "yasadışı kılınması".

Hegemonik düşüşün başlangıcının semptomları olan fenomenler ise şunlardır: "Müttefik" büyük güçlerin artan ekonomik güçleri; paranın istikrarsızlığı; yeni karar alma mevkilerinin yükselişiyle, dünya finansal piyasalarında otorite kaybı; hegemonik devletin mali krizleri; dünya siyasi kutuplaşmasını ve gerilimini (bu durumda soğuk savaşı) düzenlemede (ve dengelemede) zaaf; halkın, hegemonik gücün devamlılığını sağlamak için canını feda edebilmeye olan istekliliğinin azalması.

Söylediğim gibi, bütün bunlar bana "normal" ve tarihsel olarak beklenebilir görünmekte. Şu anda "normal" döngüsel süreçte olması gereken, eskilerinin yerini alan yeni yapıların yükselmesidir. Beş-on yıla kadar, yeni mevkilerde yoğunlaşmış, yeni tekelleşmiş önde gelen ürünlere dayalı, yeni bir Kondratiyef A safhasına gireceğiz. Japonya, bu mevkilerin en başında gelmektedir; Batı Avrupa ikinci, ABD üçüncüdür (ancak bu üçüncülük açık arayla olabilir).

Şimdi bir de, yeni bir hegemonya mücadelesinin başladığına tanık olmamız gerekiyor. ABD'nin konumu yavaş yavaş, fakat fark edilir biçimde zayıflarken, iki halef adayı ısınma hareketlerine başlayacaktır. Mevcut

durumda bu iki aday ancak Japonya ve Avrupa Topluluğu olabilir. Son iki halefliğin -Hollanda'ya halef olabilmek için İngiltere-Fransa mücadelesi ve Birleşik Krallık'a halef olabilmek için Almanya-Büyük Britanya mücadelesi- şablonunu izlersek, teorik olarak, hemen değil ama önümüzdeki elli ile yetmiş beş yıl içinde deniz/hava gücü Japonya'nın, eski hegemonik güç olan ABD'yi küçük ortağı haline getireceğini ve kara gücü AT ile rekabet etmeye başlayacağını beklemeliyiz. Bu mücadele, bir "otuz yıl (dünya) savaşı"nda ve Japonya'nın herkesçe malum zaferinde doruğuna ulaşacaktır.

Bunun olacağını ya da daha doğrusu tam olarak böyle olacağını beklemediğimi hemen belirtmeliyim. Her iki yeniden düzenlenme sürecinin de -dünya çapındaki üretim sisteminin ve devlet gücünün dünya çapındaki dağılımının- halihazırda başladığını ve "geleneksel" (ya da "normal" ya da önceki) şablona uygun olduğunu düşünüyorum. Fakat yeni süreçlerin ya da vektörlerin devreye girmesiyle bu sürecin kesileceğini ya da yön değiştireceğini umuyorum.

Bunu iyice çözümleyebilmek için üç ayrı zaman dilimini kullanmamız gerektiğini düşünüyorum: önümüzdeki birkaç yıl; bunu izleyen yirmi beş-elli yıl; ondan sonraki dönem.

1990'larda kendimizi içinde bulduğumuz durum gayet "normal"dir. Bu, "kaotik" diyebileceğim bir durum değildir; daha ziyade, mevcut Kondratiyef B safhasının -1932-39 yada 1893-97 yada 1842-49 yada 1786-92, vs. ile kıyaslanabilecek- sonuncu, şiddetli alt safhasıdır, ya da doruk noktası. Dünya çapında işsizlik oranları yüksek, kâr oranları ise düşüktür. Mali borsada kısa vadeli dalgalanmalar hakkında şiddetli ve haklı çekingenliğe neden olan ciddi bir mali istikrarsızlık mevcuttur. Artmakta olan toplumsal huzursuzluk, hükümetlerin makul kısa vadeli çözümler sunma konusundaki siyasi kabiliyetsizliklerini ve dolayısıyla yeniden bir güvenlik duygusu yaratabilme konusundaki kabiliyetsizliklerini göstermektedir. Olağan ayarlama önlemlerinin, acının kısa bir an için dinmesini sağlayabilir gibi göründüğü durumlarda, hem devletler içinde günah keçileri yaratmak, hem de devletler arasında komşunun malına göz dikmek giderek politik açıdan daha çekici hale gelmektedir.

Bu sürecin seyri esnasında çok sayıda özel şirket faaliyetlerini azaltıyor, yeniden inşa ediliyor ya da birçok durumda bir daha açılmamak üzere iflasa sürükleniyor. Bu nedenle belli işçi grupları Ve belli girişimciler daimi

surette yerlerinden olacaklar. Bütün devletler sıkıntı çekecek, ancak sıkıntının derecesi büyük farklılıklar gösterecektir. Sürecin sonunda bazı devletlerin nisbi ekonomik gücü artacak, diğerlerininki azalacaktır.

Bu gibi anlarda büyük güçler genellikle iç siyasi istikrarsızlık, mali güçlükler (ve dolayısıyla askeri masrafları üstlenmekte tereddüt) ve (popüler yalıtımcılığa yol açan) acil ekonomik açmazlara yoğunlaşmanın birleşmesi sonucu askeri açıdan felç olurlar. Dünya'nın Yugoslavya'nın parçalanması sırasındaki savaşa tepkisi bu tür felcin tipik bir örneğidir. Bence bu "normal", yani kapitalist dünya ekonomisinin beklenen işleyiş şablonlarının bir parçasıdır.

Normal olarak bundan sonra bir iyileşme dönemine gelmeliyiz. Fazlalıkların (hem lüks tüketimde, hem de çevreye duyarsızlıkta) ve verimsizliklerin (gerek oy ticareti, gerek üretimin kısılması, gerekse bürokratik katılıklar) silkelenmesinin ardından, yeni tekelleşmiş önde gelen endüstrilerin ve yeni yaratılmış dünya müşterileri dilimlerinin toplam efektif talebi arttırmak -kısaca, yeni bir "refah" dönemine giden yolda dünya ekonomisinin yeniden genişlemesi- için oluşturdukları yeni, zinde, dinamik bir itmeyle karşı karşıya kalmamız gerekiyor.

Halihazırda söylendiği ve çoğunlukla bilindiği gibi bu üç öbek ABD, Batı Avrupa ve Japonya olacaktır. Kuşkusuz sözkonusu Kondratiyef A safhasının ilk on yıl kadarlık bölümü, bu üç merkezin kendi özel ürün varyasyonları için şiddetli bir köşe kapmaca mücadelesine sahne olacaktır. Brian Arthur'un yazılarında gösterdiği gibi, bir varyantın üstünlük kazanmasının teknik yeterlilikle hiç ilgisi yoktur ya da çok az ilgisi vardır; her şey güç meselesidir.[3] İkna da, güce ilave edilebilir; ancak bu durumda ikna, büyük ölçüde gücün bir fonksiyonudur.

Sözünü ettiğimiz öncelikle ekonomik güçtür, fakat bu güç devlet gücüyle desteklenmektedir. Elbette bu kendi kendini güçlendiren bir döngüdür: Bir parça güç bir parça iknayı getirir, o daha çok güç yaratır ve böylece sürüp gider. Bu bir ülkenin kendini öne atması, sonra da bu itişin ivmesiyle sürüklenmesidir. Bir noktada eşik geçilir. "Beta" ürünleri devre dışı kalır ve "VHS" tekelleri oluşur. Benim iddiam basit: Japonya AT'den daha çok "VHS"ye sahip olacak ve ABD müteahhitleri pastadan pay alabilmek için Japon girişimcilerle çalışacaklar.

ABD girişimcilerinin sözgelimi 2000-2010 yılları arasında, bu tür düzenlemelere kendilerini tamamen teslim ederek elde edecekleri şey gayet

açıktır - tümden devre dışı bırakılmamak. Japonya'nın bundan elde edeceği de aynı derecede açıktır. Özellikle üç şey elde edecektir: (1) ABD ortak ise, rekabet etmeyecek demektir; (2) ABD halen en büyük askeri güçtür ve Japonya bir süre daha birçok nedenle (yakın tarih ve bunun uluslararası politika ve bölgesel diplomasi üzerindeki etkisi, artı düşük askeri harcamaların sağladığı avantaj) ABD'nin askeri kalkanına sığınmayı tercih edecektir; (3) ABD halen dünya ekonomisindeki en iyi Ar-Ge yapısına sahip bulunmaktadır - son aşamada bu alandaki avantajı da ortadan kalkacak olsa bile. Japon şirketleri bu yapının avantajlarını kullanarak maliyetleri düşürecektir.

Bu büyük ekonomik ittifakla karşı karşıya kalan AT üyeleri, eğer bunu henüz yapmadılarsa bile, aralarındaki küçük tartışmaları bir kenara bırakacaktır. AT, EFTA ülkeleriyle işbirliği yapıyor, fakat (muhtemelen NAFTA'da Meksika ile ABD arasındaki ilişkiye benzer biçimde, sınırlı bir serbest ticaret bölgesinde olması dışında) orta-doğu Avrupa ülkeleriyle işbirliği yapmayacaktır.

Avrupa (yani AT), ikinci bir ekonomik büyük güç ve Japonya-ABD ortaklığına ciddi bir rakip olacaktır. Dünya'nın geri kalan kısmı, bu iki kutuplu dünyanın söz konusu iki bölgesiyle muhtelif şekillerde ilişkiye girecektir. Ekonomik güç merkezlerinin gözünde, diğer ülkelerin ne denli önemli olduğunun belirlenmesinde dikkate alınacak üç önemli etken olacaktır: Sanayilerinin önemli meta zincirlerinin işleyişi açısından vazgeçilmezlik ya da optimallik derecesi; en kârlı üretim sektörleri için yeterli efektif talebin devamı açısından belli ülkelerin vazgeçilmezlik ya da optimallik derecesi; belli ülkelerin stratejik ihtiyaçları (jeomiliter konum ve/veya güç, vazgeçilmez hammaddeler, vs.) karşılama derecesi.

Oluşmakta olan iki ağa henüz önemli ya da yeterli ölçüde entegre olmamış, fakat yukarıdaki nedenlerin her üçü açısından da katılmaları gerekli olan iki ülke, Japonya-ABD ortaklığı için Çin ve AT için Rusya olacaktır. Bu iki ülkenin iyice entegre olabilmek için belli bir iç istikrar ve meşruiyet seviyesini korumaları (ya da Rusya'da baştan kurulması) gerekecektir. Bunu yapıp yapamayacakları ve bunu yapmak konusunda ilgili taraflardan yardım görüp görmeyecekleri hâlâ tartışmaya açık bir sorudur; ancak ben ihtimallerin orta derecede ümit verici olduğuna inanıyorum.

Bu tablonun doğru olduğunu varsayalım: Çin'in Japonya-ABD kutbunun bir parçası ve Rusya'nın da Avrupa kutbunun bir parçası olduğu iki kutuplu bir dünya ekonomisi ortaya çıkacaktır. Dünya ekonomisinin yeni tekelleşmiş önde gelen endüstriler temelinde 2000'den 2025'e ya da o civarlara kadar yeni, hatta çok büyük bir genişleme gösterdiğini de varsayalım. Bundan sonra ne umabiliriz? Fiilen 1945-1967/73 döneminin bir tekrarı, dünya çapında refah, nisbi barış ve bütün bunların ötesinde, gelecek için büyük bir iyimserliğin "otuz muhteşem yılı" mı olacak? Böyle olacağını sanmıyorum.

Açıkça görünen çeşitli farklar olacaktır. Bunların ilk ve bana göre en açık olanı tek kutuplu değil, iki kutuplu bir dünya sisteminde bulunacak olmamızdır. 1945-1990 arasında dünya sistemini tek kutuplu olarak kategorize etmek çoğunlukla paylaşılan bir görüş değildir. Bu görüş, dünyanın otomatikman iki süper güç arasındaki bir "soğuk savaş" dünyası olarak gösterilmesiyle çatışmaktadır. Bu soğuk savaş iki muvafık düşman arasında yapılmış, jeopolitik dengenin esas olarak donmuş olduğu bir düzenlemeye dayandığından ve (tüm aleni çatışma beyanlarına karşın) bu jeopolitik donma iki düşmanın herhangi biri tarafından hiçbir zaman ihlal edilmediğinden, ben bunun danışıklı (ve bu nedenle aşırı ölçüde sınırlı) bir çatışma olduğunu düşünmeyi tercih ediyorum. Gerçekte ipleri elinde tutan karar merkezi ABD'ydi ve Sovyetler bu gerçeğin ağırlığını an be an hissetmiş olmalıdır.

Aksine 2000-2025 yılları arasında, ne Japonya-ABD ortaklığının ne de AT'nin "ipleri elinde tutuyor" olacağını söyleyebileceğimizi sanıyorum. Bunların gerçek ekonomik ve jeopolitik güçleri de dengeli olacaktır. Devletlerarası organlardaki oylamalar gibi çok basit ve çok önemsiz bir meselede bile otomatik, hatta kolay bir çoğunluk sağlanamayacaktır. Kuşkusuz bu rekabette çok az ideolojik unsur söz konusu olabilir. Çatışmanın temeli neredeyse münhasıran maddi çıkar olabilir. Bu, çatışmayı daha az şiddetli kılmayacaktır; tersine bu çatışmayı salt simgelerle yamamak daha zor olacaktır. Çatışma biçimsel olarak daha az siyasi hale gelirken, yine biçimsel olarak daha fazla mafya işi haline gelebilir.

İkinci büyük fark 2000-2025 yılları arasında dünya yatırımının, bir ölçüde 1945-67/73 yılları arasında Batı Avrupa ve Japonya'daki yatırım yoğunlaşmasıyla kıyaslanabilir biçimde Çin ve Rusya'da yoğunlaşabileceği

olgusundan kaynaklanmaktadır. Bu durum aynı zamanda, dünyanın diğer kısımlarına kalan miktarın, 2000-2025 arasında, 1945-67/73 arasındakinden farklı olmak zorunda olduğu anlamına gelecektir.

1945-67/73 arasında yatırımın fiilen devam ettiği tek "eski" bölge ABD'ydi. 2000-2025 arasında ise devam eden yatırım ABD, Batı Avrupa ve Japonya'yı (ve aslında Kore ve Kanada gibi diğer bazı ülkeleri de) kapsamak zorunda kalacaktır. Dolayısıyla soru şudur: "Eski" bölgelere ek olarak "yeni" bölgelerde yatırım yapıldıktan sonra, dünyanın diğer bölgelerine (küçük dozlarda da olsa) ne kalacaktır? Yanıt hiç kuşkusuz 1945-67/73 dönemindekinden çok daha az, olacaktır.

Bu, (nasıl adlandırılırsa adlandırılsın) "Güney" ülkeleri açısından oldukça farklı bir duruma dönüşecektir. Güney 1945-67/73 arasında dünya ekonomisinin genişlemesinden, en azından bunun kırıntılarından yarar sağlamışken, 2000-2025 arasında kırıntıları bile alamama riskiyle karşı karşıyadır. Gerçekten, Kondratiyef B safhasında Güney'in çoğu kesimlerinde varolan yatırım eksikliği, A safhasında yön değiştirmek yerine, sürüp gidebilir. Oysa Güney'in ekonomik talepleri daha az değil, daha fazla olacaktır. Her şeyden önce merkez bölgelerin refah düzeylerinin bilinmesi ve Güney-Kuzey uçurumunun boyutu, bugün elli yıl önce olduğundan çok daha büyüktür.

Üçüncü fark demografiye ilişkin olmak durumundadır. Şimdilik dünya nüfusu yaklaşık iki yüzyıldan beri izleyegeldiği temel şablonu izlemeye devam etmektedir. Bir yanda dünya çapında artış var. Bu seyri esas olarak dünya nüfusunun fakir olan altıda beşi açısından, (yeterli sosyo-ekonomik teşvik yokluğu nedeniyle) doğum oranları düşmemiş ya da düşmemekte iken, ölüm oranlarının (teknolojik nedenlerle) düşmekte olması olgusu beslemektedir. Öte yanda, ölüm oranlarındaki düşüş, daha fakir bölgelerinkinden çok daha hızlı olmasına rağmen, (esas olarak orta sınıf ailelerin sosyo-ekonomik konumlarını optimize etme yolu olarak) doğum oranlarındaki çok daha büyük azalma yüzünden, dünyanın zengin bölgelerindeki dünya nüfusu yüzdesi düşmektedir.

Bu kombinasyon Kuzey ile Güney arasındaki ekonomik uçuruma paralel (belki de onu aşan) demografik bir uçurum yaratmıştır. Kuşkusuz bu uçurum 1945-67/73'de de mevcuttu. Fakat Kuzey'de doğum oranını sınırlamanın önünde direnmeye devam eden kültürel engeller yüzünden daha küçüktü. Bu engeller artık, özellikle 1945-67/73 döneminde, büyük

ölçüde ortadan kalktı. 2000-2025 arasında dünya demografik rakamları toplumsal pratiklerdeki bu çok daha keskin dengesizliği yansıtacaktır.

Umabileceğimiz tepki, Güney'den Kuzey'e gerçekten yoğun bir göç baskısı olacağıdır. Bu baskı sadece kentlerde düşük ücretle istihdama razı olanlardan değil; daha da güçlü bir neden olarak, önemli ölçüde artan sayıdaki Güneyli eğitimli nüfustan da gelecektir. Merkez bölgelerdeki iki kutuplu ayrışma nedeniyle, bu son yoğun baskının yanı sıra, öncekinden çok daha büyük bir çekim de mevcut olacaktır; bu durum işverenlerin (sadece düşük vasıflı personel olarak değil, orta düzey çekirdek kadro olarak da) göçmen istihdam etmek suretiyle emek maliyetlerini azaltmalarına kapı açacaktır.

Elbette Kuzey'de buna karşı şiddetli bir toplumsal tepki olacaktır (şu anda da vardır zaten) - girişi sınırlama ve girenlerin toplumsal-siyasi haklarının sınırlanması için daha baskıcı bir mevzuat talebi. Sonuç fiili uzlaşmaların en kötüsü olabilir: göçmenlerin girişini etkin biçimde engelleyebilmeye ilişkin bir yetersizliğin yanı sıra, onlara ikinci sınıf bir sosyal statü sağlamanın becerilebilmesi. Bu 2025 ya da civarında, Kuzey Amerika, AT ve (hatta) Japonya'da, toplumsal açıdan "Güney" kökenli olarak tanımlanan nüfusun yüzde yirmi beş-elli seviyelerine ve belli alt-bölgelerde ve büyük kent merkezlerinde çok daha yüksek bir seviyeye ulaşabileceğini göstermektedir. Fakat bu kişilerin bir çoğu (belki de çoğunluğu) oy hakkına sahip olmayacağından (ve belki en iyi ihtimalle sosyal refah olanaklarına ancak sınırlı bir erişime sahip olacağından), siyasi (ve sosyal) haklardan yoksun bırakılanlar ile en düşük ücretli kentsel meslekleri işgal edenler (ve böylece kentleşme yeni boyutlara ulaşacaktır) arasında kuvvetli bir bağıntı olacaktır. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Büyük Britanya ve Fransa'da tehlikeli denilen sınıfların sistemi yıkacakları yolunda haklı korkulara neden olan durum bu türdendi. O dönemde sanayileşmiş ülkeler sırf bu tehlikeyi savuşturmak için, plebleri yatıştırmak üzere oy hakkı bahşederek ve refah devletini sunarak liberal devleti icat ettiler. 2030'da Batı Avrupa/Kuzey Amerika/Japonya kendilerini, 1830'da Büyük Britanya ve Fransa'nın içinde bulunduğu durumda bulacaklardır. "İkinci defasında komedi olarak" mı acaba?

1945-1967/73 arasında hüküm süren refah ile 2000-2025 arasında umabileceğimiz refah arasındaki dördüncü fark, merkez bölgelerdeki orta katmanların durumuna ilişkin olacaktır. Bunlar, 1945-67/73 döneminden en

çok yararlananlardı. Sayıları hem mutlak hem nisbi anlamda dramatik biçimde arttı. Yaşam standartları da dramatik biçimde yükseldi. Ayrıca "orta katman" olarak tanımlanan mevkilerin yüzdesi de hızla arttı. Orta katmanlar siyasi sistemlerin istikrarının temel direği haline geldiler ve gerçekten çok büyük bir direk oluşturdular. Bunun yanı sıra, onların altındaki ekonomik katman olan vasıflı işçiler bu orta katmanın parçası olmaktan başka bir şey hayal etmez oldu - sendika destekli ücret artışları, çocukları için yüksek eğitim ve yaşam koşullarında hükümet yardımıyla iyileştirmeler vasıtasıyla.

Elbette bu genişlemenin toplam bedeli, üretim maliyetlerinde önemli bir artış, uzun vadeli bir enflasyon ve sermaye birikiminde ciddi bir sıkışmaydı. Sonuç olarak bugünkü Kondratiyef B safhası, "rekabet edebilirlik" ve devletin mali yükleri konusunda ciddi endişeler doğurmaktadır. Bu endişe, şiddetle yarışan iki büyüme kutbunun bulunduğu bir A safhasında azalmayacak, aksine artacaktır. Dolayısıyla umulabilecek olan, (hizmet endüstrileri de dahil olmak üzere) üretim süreçlerinde orta katmanların sayısını mutlak ve nisbi olarak azaltmaya yönelik ısrarlı bir çabadır. Son kertede, söz konusu orta katmanların çoğunu tehdit edecek bir girişim olan devlet bütçelerinin küçültülmesine yönelik mevcut eğilim de devam edecektir.

Orta katmanlardaki bu azalmanın siyasi yansımaları çok ağır olacaktır. Eğitimli, konfora alışık ve sınıfsızlaşma (déclassé) tehdidi altındaki orta katmanlar, statü ve gelirlerindeki bu tür bir gerilemeyi pasif biçimde kabullenmeyeceklerdir. Onlar daha dünya çapındaki 1968 devrimi sırasında dişlerini göstermişlerdi. Bunları pasifize etmek için 1970'ten 1985'e dek ekonomik ödünler verildi. Bu ülkeler bunun bedelini şimdi ödüyorlar ve bu ödünlerin yenilenmesi zor olacak; yenilenmeleri halinde de, AT ile Japonya-ABD ortaklığı arasındaki mücadeleyi etkileyecekler. Her halükârda kapitalist dünya ekonomisi, doğrudan doğruya, sermaye birikimini sınırlama ya da eski orta katmanların siyasi-ekonomik isyanını göğüsleme açmazıyla karşı karşıya kalacaktır. Zor bir seçim olacak.

Beşinci fark ekolojik engellere ilişkin olacaktır. Kapitalist girişimciler, bu tarihsel sistemin başından beri maliyetlerin dışarı aktarılmasıyla geçinmekteler. Dışarı aktarılan büyük bir maliyet, mütemadiyen genişleyen küresel bir üretimin ekolojik temelini yenileme maliyetiydi. Girişimciler ekolojik temeli yenilemediklerinden ve bu amaçla vergilendirme yapmaya hazır bir dünya hükümeti de olmadığından, dünya ekonomisinin ekolojik

temeli sürekli olarak daralmıştır. Dünya ekonomisinin 1945-1967/73 arasındaki son ve en büyük genişlemesi geri kalan payı da tüketti; çevreci hareketleri ve çevreye yönelik küresel ilgiyi arttıran da budur.

Dolayısıyla 2000-2025 genişlemesi gerekli ekolojik temelden yoksun kalacaktır. Üç sonuçtan biri mümkündür. Genişleme, dünya sisteminin halihazırdaki siyasi çöküşüyle yarım kalacaktır. Ekolojik temel, küresel ısınma gibi mevcut felaketlerle, dünyanın fiziksel olarak taşıyabileceğinden daha fazla tüketilecektir. Ya da temizleme, kullanım sınırlaması ve yenilemenin toplumsal maliyetleri ciddi biçimde kabul edilecektir.

Bu üçü arasından seçilen kolektif yol, üçüncü ve işlevsel olarak en az doğrudan hasar vereni olursa, dünya sisteminin işleyişi üzerinde doğrudan bir gerilim yaratacaktır. Temizleme, ya Güney aleyhine yapılmak suretiyle Kuzey-Güney eşitsizliğini daha da şiddetlendirecek ve Kuzey-Güney gerilimi için dikkatlerin tam üzerine toplandığı bir kaynak sağlanacak, ya da maliyetler orantısız biçimde Kuzey tarafından üstlenilecek ve bu zorunlu olarak Kuzey'in refah seviyesinde bir düşüşü gündeme getirecektir. Bunun yanı sıra, hangi yol seçilirse seçilsin, (çevre temizliğinin kendisinin bizzat bir sermaye birikimi kaynağı haline gelecek olması olgusu bir yana) çevre konusundaki ciddi faaliyet, küresel kâr payını kaçınılmaz olarak düşürecektir. Bu ikinci değerlendirmeyi ve Japonya-ABD ortaklığı ile AT arasındaki şiddetli rekabeti göz önüne alarak, epeyce hile ve dolayısıyla ekolojik yenilenme sürecinde etkisizlik -ki bu durumda ya birinci ya da ikinci sonuca döneriz- bekleyebiliriz.

Altıncı fark, dünya sisteminin uzun ömürlü eğilimlerindeki iki asimptotun menzilinde olacaktır: Coğrafi genişleme ve kırsallığın yok olması. Kapitalist dünya ekonomisi daha 1900'de, teorik olarak tüm küreyi kaplayacak kadar genişlemişti. Ancak bu, öncelikle devletlerarası sistemin menzili için doğruydu. Meta zincirlerinden oluşan üretim ağlarının menzili içinse ancak 1945-67/73 döneminde doğru olabildi bu. Oysa şimdi her ikisi için de doğru. Kapitalist dünya ekonomisi dengeli bir biçimde dört yüz yıldır ve son iki yüz yıldır da artan bir hızla, kırsal-lığın yok edilmesi sürecinden (kimi zaman, daha az doğru olarak proleterleştirme denen süreçten) geçmektedir. 1945-67/73 yılları bu süreçte göz alıcı bir sıçramaya tanık oldu: Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya tamamen ve Güney kısmen fakat önemli ölçüde kırsallıktan arındı. 2000-2025 döneminde bu sürecin tamamlanması muhtemeldir.

Kapitalist dünya ekonomisinin yeni coğrafi bölgelere yayılma kabiliyeti, kâr oranını korumasında ve böylece de sermaye birikiminde tarihsel açıdan hayati bir unsur olagelmiştir. Bu durum, çalışan sınıfların hem siyasi gücünün hem de işyeri gücünün bir arada büyümesinin doğurduğu işgücü maliyetindeki sessiz artışın temel karşılığıydı. Artık, artı değerin alıkoyabilecekleri kısmını artırmak için kullanabilecekleri siyasi ya da işyeri güçlerine henüz kavuşamamış yeni çalışan katmanlar bulunmazsa, sonuç, sermaye birikiminde ekolojik tükenmenin neden olduğu sıkışmayla aynı türden bir sıkışma olacaktır. Coğrafi sınırlara ulaşıldığında ve ahaliler kentleştiğinde, gider azaltmaya ilişkin siyasi süreçlerin yol açtığı zorluklar, tasarrufların gerçekleştirilmesini engelleyecek denli büyür. Gerçek üretim giderlerinin küresel olarak artması, dolayısıyla kârların azalması zorunludur.

Yaklaşmakta olan Kondratiyef A safhası ile bir öncekisi arasında yedinci bir fark daha var; bu fark, Güney ülkelerinin toplumsal yapıları ve siyasi iklimlerine ilişkindir. 1945'ten beri Güney'deki orta katmanların oranı önemli ölçüde arttı. Söz konusu oran, o zamana kadar olağanüstü küçük olduğundan, bu pek zor değildi. Nüfusun sadece yüzde beşinden onuna çıksa, oranda ikiye, mutlak rakamlarda ise, nüfus artışı da göz önünde tutulduğunda, dörde ya da altıya katlanır. Bu da dünya nüfusunun yüzde ellisi ile yetmiş beşi arasında olduğuna göre, çok büyük bir gruptan söz etmekteyiz. Bu insanları, kendilerini asgari ölçüde alım gücüne sahip hissedecekleri tüketim düzeyinde tutabilmenin maliyeti çok yüksek olacaktır.

Buna ek olarak, bu orta katmanlar ya da yerel kadrolar genellikle 1945-67/73 dönemindeki "sömürgelerin tasfiyesi"yle oldukça meşguldüler. Bu durumun 1945'ten itibaren, Güney'in sömürge olan kesimlerinde (Afrika'nın hemen hemen tümü, Güney ve Güneydoğu Asya, Karayibler ve muhtelif başka bölgeler) yaşayanların tümü için doğru olduğu yeterince açıktır. Bu durum ayrıca fiziki tonu açısından sömürgeciliğin tasfiyesiyle kıyaslanabilecek çeşitli "devrimci" faaliyet biçimlerinin cereyan ettiği "yarı-sömürgeler"de (Çin, Ortadoğu'nun bazı kesimleri, Latin Amerika, Doğu Avrupa) yaşayanlar için de hemen hemen doğrudur. Burada tüm bu hareketlerin niteliğinin ya da varoluşsal anlamlarının incelenmesi gerekmiyor. Bu hareketlerin iki temel özelliğini görmek yeterlidir: Bunlar, özellikle orta katmanlardaki çok sayıda insanın enerjisini tüketmiştir. Ayrıca

bu insanlar, özel bir biçim almış olan ve Kwame Nkrumah'ın özlü deyişinde en iyi şekilde özetlenen siyasi bir iyimserlikle doluydular: "Önce siyasi krallık için çabalayın, ondan sonra her şey sizin olacaktır." Pratikte bu, Güney’in orta katmanlarının güçsüz ekonomik statüleri konusunda bir ölçüde sabır göstermeye hazır oldukları anlamına gelmekteydi: Bunlar, ilk otuz yıl ya da daha uzun bir dönemde siyasi güce kavuşabilirlerse, kendileri ya da çocukları ekonomik mükâfatlarını sonraki otuz yıllık dönemde bulacaklardı.

2000-2025 arasındaki dönemde bu kadroları meşgul edecek ve onları iyimser tutacak bir "sömürge tasfiyesi" mevcut olmayacağı gibi, bunların ekonomik durumlarının da yukarıda sayılan çeşitli nedenlerden ötürü (Çin/Rusya üzerine yoğunlaşma, Güney'deki kadroların sayısındaki artış, dünya çapında orta katmanları azaltma çabası) daha kötü olacağı hemen hemen kesindir. Bunların bazıları Kuzey'e kaçabilir (yani göç edebilir). Bu geride kalanların durumunu daha da güçleştirmekten başka bir işe yaramayacaktır.

Son Kontradiyef A safhası ile bir sonraki arasındaki sekizinci ve son kertede en önemli fark tümüyle siyasidir: Demokratikleşmenin yükselişi ve liberalizmin düşüşü. Zira demokrasi ve liberalizmin ikiz olmayıp, büyük ölçüde zıt oldukları unutulmamalıdır. Liberalizm demokrasiye karşı icat edilmiştir. Liberalizmi doğuran sorun, önce merkezde, daha sonra bütün olarak dünya sisteminde tehlikeli sınıfların nasıl zapt-ü rapt altında tutulacağıydı. Liberal çözüm, kesintisiz sermaye birikimi sürecini ve onu destekleyen devlet sistemini tehdit etmeyecek düzeylerde kalmak şartıyla, siyasi iktidara sınırlı bir erişimin ve ekonomik artı değerin sınırlı paylaşımının bu sınıflara bahşedilmesiydi.

Ulusal planda liberal devletin ve dünya çapında liberal devletlerarası sistemin ana teması, öncelikle devlet vasıtasıyla, akılcı reformculuktu. Liberal devletin on dokuzuncu yüzyılda merkez devletlerde geliştirilen formülü -genel oy artı refah devleti- olağanüstü iyi işledi. Yirminci yüzyılda, devletlerarası sisteme de buna benzer bir formül uygulandı; ulusların kendi kaderini tayin etmesi ve geri kalmış ulusların ekonomik kalkınması. Ancak formül, dünya düzeyinde (örneğin Brandt Komisyonu’nun savunduğu gibi) bir refah devleti yaratma konusundaki kabiliyetsizliğinden ötürü tökezledi. Çünkü bunun, temel sermaye birikimi sürecine zarar vermeden yapılması mümkün değildi. Nedeni gayet basit:

Merkez devletlerde uygulanan formülün başarısı gizli bir değişkene -Güney karşıtı ırkçılıkla birlikte Güney'in ekonomik olarak sömürülmesine- bağlıydı. Dünya düzeyinde ise böyle bir değişken mevcut değildi ve mantıken de olamazdı zaten.[4]

Siyasi iklim açısından ortaya çıkan sonuçlar aşikâr. 1945-67/73 arasındaki yıllar liberal reformculuğun doruğuydu: Sömürgelerin tasfiyesi, ekonomik kalkınma ve hepsinden öte, her yerde -Batı, Doğu, Kuzey ve Güney- geleceğe dair her yeri saran bir iyimserlik. Ancak, sömürgelerin tasfiyesinin tamamlanmasıyla birlikte, sonraki Kondratiyef B safhasında birçok bölgede umulan ekonomik kalkınma belli belirsiz bir anı haline geldi ve iyimserlik kaybolmaya başladı. Dahası, halihazırda tartışmış olduğumuz nedenlerden ötürü, umulan ekonomik kalkınmanın Güney'de önümüzdeki A safhasında ortaya çıkacağını beklememekte ve dolayısıyla iyimserliğin ölümcül şekilde zayıflayacağına inanmaktayız.

Bununla aynı zamanda, demokratikleşme baskısı sürekli olarak artmıştır. Demokrasi temel olarak otorite-karşıtı ve otoriterlik-karşıtıdır. Siyasi süreçte her düzeyde eşit söz hakkı ve ekonomik-sosyal mükâfatlarda eşit paylaşım talebidir. Bu talep üzerindeki en büyük kısıtlama, akılcı reform vasıtasıyla kaçınılmaz ve sürekli bir iyileşme vaadinde bulunan liberalizmdi. Demokrasinin derhal özgürlük talebinin karşısında, liberalizmin yaptığı öneri ertelenmiş bir umuttu. Bu sadece dünya kurulu düzeninin aydınlanmış (ve daha güçlü) yarısının değil, geleneksel sistem karşıtı hareketlerin de ("Eski Sol") temasıydı. Liberalizmin dayanağı, sunduğu umuttu. Düş, "güneş altındaki bir üzüm tanesi" gibi kuruduğu ölçüde, tehlikeli sınıflar bir kez daha tehlikeli hale gelmekteler.

Öyleyse bu, önümüzdeki A safhasında, yani 2000-2025 civarında, gidecek gibi göründüğümüz noktadır. Bu bazı yönlerden göz alıcı bir genişleme dönemi olacak gibi görünse de, diğer yönlerden çok tatsız olacaktır. Bu yüzden az barış, az istikrar ve az meşruiyet bekliyorum. Sonuç sistemdeki normal dalgalanmaların kümülatif etkili genişlemesinden ibaret olan bir "kaos"un başlangıcı olacaktır.

Hiçbiri yeni bir olgu olmayan bir dizi şeyin gerçekleşeceğine inanıyorum. Farklı olabilecek olan, bunların itkilerinin sınırlanmasının ve böylece sistemin bir çeşit denge haline geri getirilmesinin başarılmayacak

olmasıdır. Soru, itkileri sınırlama becerisi eksikliğinin ne derecede hâkim olacağıdır.

1) Devletlerin iç düzeni sürdürme kabiliyeti muhtemelen azalacak. İç düzen derecesi daima dalgalanmaktadır ve B safhaları zor anlar olarak ün salmıştır; ancak bir bütün olarak sistem için dört yüz-beş yüz yıldır iç düzen sürekli gelişmiştir. Bunu "devlet olma hali"nin yükselişi olgusu diye adlandırabiliriz.

Elbette son yüz yıl içinde kapitalist dünya ekonomisi içindeki emperyal yapıların (Büyük Britanya, Avusturya-Macaristan, çok daha yakın geçmişte SSCB/Rusya) tümü dağılmıştır. Fakat asıl dikkat edilecek husus sınırları içinde yerleşmiş olanların tümünden kendi tebaasını yaratan devletlerin tarihi inşasıdır. Metropolitan Büyük Britanya ve Fransa, ABD ve Finlandiya, Brezilya ve Hindistan böyleydi. Lübnan ve Somali, Yugoslavya ve Çekoslavakya da böyleydi. SSCB'nin parçalanması ya da yıkılması ise "imparatorluklar"ın parçalanmasından oldukça farklıdır.

Çevresel bölgedeki devlet olma durumundaki çöküş, tahmin edilebilir ya da jeopolitik açıdan önemsiz sayılarak göz ardı edilebilir. Fakat bu uzun vadeli eğilime aykırıdır ve birçok devlette düzenin yıkılması devletlerarası sistemin işlemesi üzerinde ciddi bir gerilim yaratmaktadır. Ancak en tehditkâr olan, merkez bölgelerdeki devlet olma durumunun zayıflaması beklentisidir. Ayrıca liberal kurumsal uzlaşmanın, gerçekleşmekte olduğunu ileri sürdüğümüz çözülüşü bunun başladığını gösteriyor. Devletler, siyasi olarak karşılamaktan aciz oldukları güvenlik ve refaha ilişkin taleplere boğuluyorlar. Sonuç güvenlik ve refahın sürekli özelleştirilmesidir; bu da bizi beş yüz yıldır uzaklaşmakta olduğumuz bir istikamete yöneltiyor.

2) Devletlerarası sistem de, birkaç yüz yıldır Westphalia'dan Uluslar Birliği'ne, oradan da BM ve ailesine doğru giderek daha yapılanmış ve düzenlenmiş bir hale gelmektedir. Kendimizi işlevsel bir dünya yönetimine doğru götürdüğümüz yolunda zımni bir varsayım var. Bush, bunun yakındaki "yeni dünya düzeni" olduğunu bir coşkunluk hali içinde ilan etmiş, bu da sinik bir biçimde karşılanmıştı. Oysa "devlet olma hali"ne yönelik tehdidin artması ve reformcu iyimserliğin ortadan kaybolması, zaten daima nispeten zayıf temellere sahip olan devletlerarası sistemi sarsmıştır.

Günümüzde nükleer yayılma, artmış olan Güney-Kuzey göçü kadar kaçınılmazdır ve onun kadar da hızlı olacaktır. Bu kendi başına felaket

habercisi değildir. Orta boy güçler, muhtemelen büyük güçlerden daha az "güvenilir" değildir. Misillemeden daha çok korkabilecekleri için, daha da ihtiyatlı olabilirler. Yine de devlet olma durumu zayıfladığı ve teknoloji geliştiği ölçüde, yerel taktik nükleer savaşın sessiz yükselişini zaptetmek zor olabilir.

İdeoloji devletlerarası çatışmaların açıklaması olmaktan uzaklaştıkça, zayıf bir konfederatif Birleşmiş Milletler'in "nötrlüğü" daha da şüpheli hale gelir. BM'nin zaten sınırlı olan "barışı koruma" kabiliyeti böyle bir atmosferde artacağına daha da azalabilir. "İnsani müdahale" çağrısı, medeniyet mazeretlerini de kullanmış olan on dokuzuncu yüzyıl Batı emperyalizminin yirmi birinci yüzyıl versiyonundan ibaret görülmeye başlanabilir. Peki, görünüşte evrensel yapılardan (Kuzey Kore'nin IAEA karşısında gösterdiği yolu izleyerek) ayrılmalar, toplu ayrılmalar olabilir mi? Rakip örgütlerin kurulduğuna tanık olabilir miyiz? Bence bu gözardı edilmemeli.

3) Devletler (ve devletlerarası sistem) etkinlik kaybediyor diye görülmeye başlanırsa, insanlar korunmak için nereye yönelecekler? Yanıt şimdiden belli: "Gruplar". Gruplar çok çeşitli etiketlere sahip olabilir - etnik/dinsel/dilsel gruplar, cins ya da cinsel tercih grupları, çeşitli nitelendirmelere bağlı "azınlıklar". Bu da yeni bir şey değil. Yeni olan bu grupların, tanım itibariyle birçok grubu (eşitsiz sıralanmış olsalar da) barındıran bir devlette, yurttaşlığa ve katılıma alternatif olarak görülmelerinin derecesidir.

Bu bir güven meselesidir. Düzensiz bir dünyada, büyük bir ekonomik belirsizlik ve eşitsizlik dünyasında, geleceğin hiçbir şekilde güvencede olmadığı bir dünyada kime güvenmeliyiz? Eskiden çoğunluk bu soruyu devletlere diye yanıtlardı. İşte, meşruiyetle kastettiğimiz şey budur; bugün mevcut devletlerinki değilse bile, en azından yakın gelecekte yaratmayı umabildiğimiz (reform sonrası) devletlerin meşruiyeti! Devletler genişleyici, gelişmeci bir imaja sahipti; gruplar ise savunmacı, korkak bir imaja sahipler.

Aynı zamanda bu gruplar (ve sorun kesinlikle budur), devletlerin "evrenselciliği" zayıf katmanların unutulmasını ya da bastırılmasını gündeme getirdiği, liberal reform bir serap olduğu için, devletlerin başarısızlığa uğradığı duyumsamasının ve demokratikleşme fenomeninin ürünleridir. Dolayısıyla bu gruplar sadece yoğunlaşmış korku ve hayal

kırıklıklarının değil, aynı zamanda eşitlikçi bilinç artışının da ürünüdürler ve bu nedenle çok güçlü bir çekim noktasıdırlar. Bunların siyasi rollerinin yakın zamanda azalacağını hayal etmek zordur. Fakat kendi içinde çelişik yapıları nedeniyle (eşitlikçi fakat içe dönük görünümlü) bu rolün büyümesi sonuç olarak hayli kaotik olabilir.

4) Öyleyse Kuzey-Güney savaşlarının yayılmasını, Kuzey'deki bu tür "grupçuluğun" bir çeşit türevi olan azınlık-azınlık çatışmalarını nasıl engelleyeceğiz? Kim bu engellemeyi gerçekleştirecek manevi ya da askeri konuma sahiptir? Özellikle yoğun ve kabaca dengelenmiş bir Kuzey-Kuzey rekabetine (Japonya-ABD, AT'ye karşı) ilişkin projeksiyon göz önünde tutulduğunda, kim kaynaklarını bu işe yatırmaya hazırdır? Şurada burada bazı çabalar olacaktır. Fakat dünya çoğunlukla İran-Irak savaşında yaptığı ve eski Yugoslavya'da, Kafkasya'da, aslında ABD gettolarında yapmayı sürdürdüğü gibi seyirci kalacaktır. Bu durum, eşzamanlı olarak sayıları artan Güney-Güney çatışmaları için daha da geçerlidir.

Daha da ciddi bir sorun, sadece başlayan değil kasten başlatılan, Kuzey tarafından değil Güney tarafından uzun vadeli askeri muhalefet stratejisinin bir parçası olarak başlatılan küçük Kuzey-Güney savaşlarını kimin engelleyeceğidir. Körfez Savaşı bu sürecin sonu değil başlangıcıydı. ABD'nin savaşı kazandığı söylendi. Ama ne pahasına? Küçük savaşlar için bile diğerlerinin mali yardımlarına bağımlılığını açığa vurma pahasına mı? Kendisini çok sınırlı bir amaca -yani koşulsuz teslimiyetten çok daha azına- yöneltmek pahasına mı? Pentagon'a "kazan, koru, kazan" şeklinde müstakbel bir dünya askeri stratejisini tartıştırmak pahasına mı?

Başkan Bush ve ABD ordusu sınırlı zaferlerini fazla insan (ya da para) kaybı olmadan kazanabileceklerine iddiaya girdiler. İddia kazanıldı, fakat şansını fazla zorlamamak Pentagon'a akıllıca gelebilir. Ayrıca ABD'nin, hatta Kuzey'in ortak askeri gücünün, aynı anda birkaç Körfez "Krizi"nin üstesinden gelebileceğini düşünmek zordur. Dünya ekonomisine ve evrilmekte olan dünya toplumsal yapısına ilişkin olarak 2000-2025 arası için çizdiğim tablo göz önünde tutulduğunda, kim muhtelif eşzamanlı Körfez "Krizleri"nin yaşanmayacağını ileri sürebilir?

5) Gözardı etmememiz gereken bir kaos etkeni daha var -yeni bir Kara Ölüm. AIDS salgınının nedenleri büyük bir tartışmanın konusu olmaya devam ediyor. Bir başka süreci başlatmış olabileceğinden ötürü, bunun önemi yok: AIDS artık kendi başına yayılabilen yeni bir ölümcül veremin

canlanmasını teşvik etti. Sırada ne var? Bu hastalığın yayılması sadece (devlet olma durumunun gelişmesi ve devletlerarası sistemin güçlenmesi eğilimlerinin tersine dönmesine paralel olarak) kapitalist dünya ekonomisinin uzun vadeli bir eğilimini tersine çevirmekle kalmayıp, gerek devlet mekanizmasına yeni yükler ekleyerek, gerekse karşılıklı hoşgörüsüzlük ortamını teşvik ederek devletlerin daha da çökmesine katkıda bulunur. Bu çöküş de yeni hastalıkların yayılmasını teşvik eder.

Anlaşılması gereken temel şey, salgın hastalıkların yayılmasından en çok hangi değişkenin etkileneceğinin öngörülemeyeceğidir: Bu, gıda tüketicilerini olduğu gibi gıda üreticilerini de azaltır: Potansiyel göçmenleri azaltırken, işgücü açığını ve göç ihtiyacını arttırır. Bu durumlarda hangi değişken daha fazla etkilenecektir? Sonuçlanana dek bunu bilemeyeceğiz. Bu sadece, çatallanmaların doğurduğu sonuçların belirsizliğinin bir başka örneğidir.

İkinci zaman diliminin, bir kaos dönemine girişin manzarasıdır işte bu. Üçüncü bir zaman dilimi daha var; sonuç, yani yaratılan düzen. Bunun hakkında söylenecek şeyler en az, çünkü en belirsiz olan dönem budur. Paradoks gibi görünmekle birlikte, kaotik bir durum, bilinçli insan müdahalesine karşı en hassas olan durumdur. İnsan müdahalesinin önemli bir fark yarattığı dönemler, nisbi düzen (nispeten belirlenmiş düzen) dönemleri değil, kaos dönemleridir.

Sistemsel, inşa edici bir vizyona sahip herhangi bir potansiyel müdahil var mı? Ben iki tane görüyorum. Yeniden kurulmuş hiyerarşi ve ayrıcalığın hayalini görenler, aristokrasinin ebedi bayrağını taşıyanlar var. Bireysel olarak güçlü fakat herhangi bir kolektif yapıdan yoksun kişiler -"hâkim sınıfın yönetim kurulu" hiç toplanmadı- her şeyin kontrolden çıkacağını algıladıkları için, sistemsel krizler sırasında (müştereken değilse bile, dayanışma içinde) faaliyette bulunuyorlar. Bu noktada Lampedusan ilkesine göre davranıyorlar: "Hiçbir şeyin değişmemesi için her şey değişmelidir." Ne yapmaya kalkışacaklarını ve dünyaya ne önereceklerini bilmek zor, fakat ben onların zekâ ve kavrayışlarına güveniyorum. Yeni bir tarihsel sistem önerilecektir; dünyayı bu doğrultuda itmeyi başarabilirler.

Bunların karşısında demokrasi/eşitlik (ki bence bu iki kavram birbirinden ayrılamaz) hayalcileri var. Bunlar 1789-1989 döneminde sistem karşıtı hareketler ("Eski Sol"un üç çeşidi) olarak ortaya çıktılar; örgütsel tarihleri muazzam bir taktik başarı ve aynı derecede muazzam bir stratejik

başarısızlıktı. Uzun vadede bu hareketler sistemi zayıflatmaktan çok güçlendirmeye hizmet ettiler.

Soru, bugün yeni bir sistem karşıtı hareketler ailesinin, sonucu Lampedusan olmayacak yeni bir stratejiyle, 2000-2025 arasındaki dönemde büyük bir etki yapmaya yetecek kadar güçlü ve esnek bir stratejiyle ortaya çıkıp çıkmayacağıdır. Bunlar hiç ortaya çıkmayabilir ya da hayatta kalamayabilir ya da zafere ulaşmak için yeterince esnek olmayabilir.

Dolayısıyla çatallanma sonrası, mesela 2050 ya da 2075 sonrası için sadece birkaç şeyden emin olabiliriz. Artık bir kapitalist dünya ekonomisinde yaşıyor olmayacağız. Bunun yerine, yeni bir düzen ya da düzenler, yeni bir tarihsel sistem ya da sistemler içinde yaşıyor olacağız. Ve bu nedenle, muhtemelen bir kez daha nisbi barış, istikrar ve meşruiyetle tanışacağız. Fakat bu, bugüne dek bildiğimizden daha mı iyi, yoksa daha mı kötü bir barış, istikrar ve meşruiyet olacak? Bunları bilmek olanaksız; ama sonuç bize bağlı.

III
AFRİKA'NIN UMUDU NE? DÜNYANIN UMUDU NE?

Umut Kırılırken [ABD] Seçmeninde
Öfke ve Sinizm İyice Artıyor
New York Times, 10 Ekim 1994

1952'DE DAKAR'DA ilk kez Afrika'ya ayak bastığımda, sömürgecilik çağının son anlarındaki bir Afrika ile, milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmakta ve hızla her yere yayılmakta olduğu bir Afrika ile karşılaşmıştım. Halkı ve özellikle genç insanları iyimserlik dolu ve geleceğin parlaklığından emin olan bir Afrika ile karşılaşmıştım. Sömürgeciliğin suiistimallerinden dolayı öfkeli ve sömürgeci güçlerin, genellikle de Batı'nın vaatleri karşısında kuşkucuydular ama dünyalarını yeniden şekillendirebileceklerine güveniyorlardı. Her şeyden çok, her türden vesayetten kurtulmaya, kendi siyasi kararlarını üretmeye, kamu hizmetleri için kendi elemanlarını yetiştirmeye ve dünya uluslar politikasına tam olarak katılmaya özlem duymaktaydılar.

1952'de Afrikalılar bu düşüncelerinde ve hak ettikleri karşılığı alacaklarına ilişkin beklentilerde yalnız değillerdi. Ulusal özerkliği tekrar kazanma arayışı, kolektif olarak Üçüncü Dünya diye adlandırmaya başladığımız kesimde ortaktı. Gerçekten de, benzer düşünceler Avrupa halklarına da sinmişti. Ayrıca bu genel iyimserlik, yaşamın asla çok iyi görünmediği ABD'de bile, belki de özellikle orada paylaşılmaktaydı.

Şu an 1994'teyiz ve dünya şimdi eskisinden çok farklı görünüyor. Afrika yılı olan 1960 çok uzaklarda kalmış gibi. Birleşmiş Milletler'in kalkınma onyılları tatsız bir şaka gibi geliyor. Ve Afro-kötümserlik sözlüğümüzde yer alan yeni ve çok kullanılan bir sözcük. Şubat 1994'te Atlantic Monthly Afrika hakkında, büyük şöhrete ulaşan bir makale yayımladı. Başlığı

"Yaklaşan Anarşi"ydi, alt başlığı ise şöyle: "Kıtlık, suç, aşırı nüfus, kabilecilik ve hastalık gezegenimizin toplumsal dokusunu nasıl da hızla tahrip ediyor."

29-30 Mayıs 1994'te Le Monde ilk sayfasında "Nijerya'nın Yağmalanan Müzeleri" başlıklı bir yorum yayımladı. Muhabir yorumuna şu çarpıcı karşılaştırma ile başlıyordu:

"Gözüpek hırsızların Delphi'nin Auriga'sını ya da Botticelli'nin La Primavera'sini çalıp kaçmayı başardıklarını düşünün. Böyle bir hareket dünyanın bütün haber ajanslarını harekete geçirecek ve CNN'de prime time'ın en azından 60 saniyesini işgal edecektir. 18-19 Nisan 1993 gecesi, kimliği meçhul bazı kişiler Nijerya'daki Ife Ulusal Müzesi'nden Afrika heykelciliğinin başyapıtları arasında kabul edilen on iki nadir parçadan -on adet tunç, iki adet bronz insan başı- oluşan bir kolleksiyon çalmışlardı. Bunlar bir yıldan uzun bir süredir, hâlâ bulunamadı; hırsızlar hâlâ serbest ve birkaç uzman dışında, (Nijerya kamuoyu bir tarafa) insanlığın geri kalanının böyle bir olaydan haberi bile yok."

Ve 23 Haziran 1994’te bir eleştirmen London Review of Books'da Basil Davidson'ın son kitabını incelemişti. Eleştirmen Afrika’nın Davidson için "bir umut kıtası" olmayı sürdürmesine rağmen, onun bile "yerine getirilmemiş bağımsızlık vaatleri"ne ilişkin kasvetli bir tablo çizdiğine dikkat çekiyor. Davidson’ın "umut veren işaretlere ilişkin bulgularının ... çok zayıf olabileceğini..." ekliyor. Yazısını şu değerlendirmeyle bitiriyor: Davidson’ın kitabında "hırsızlar yönetiminin (kleptokrasiler), diktatörlükler ve raydan çıkmış bağımsızlık hareketlerinin -kimi zaman her üçünün- insafına kalmış birçok Afrikalı için pek bir teselli yok."

İşte durum bu. 1957’nin (Gana’nın bağımsızlığı) ve 1960’ın (on altı Afrika devletinin bağımsız olduğu yıl, ama bunun aynı zamanda Kongo krizinin de yılı olduğunu unutmayalım) ve 1963’ün (Afrika Birliği Örgütü’nün kuruluşu) harika günlerinden 1994’e - dünya basınında Afrika hakkında artık ne duyabiliyorsak; gazetelerden, Somali'nin kan davası güden klan şeflerinin ülkesi olduğunu, Ruanda'nın Hutu ve Tutsilerin birbirlerini boğazladığı bir ülke olduğunu ve Cezayir'de (bir zamanların mağrur ve kahraman Cezayir'i) İslamcı grupların entelektüellerin gırtlaklarını kestiğini öğrendiğimiz 1994 yılına. Kuşkusuz güzel bir haber de vardı: Güney Afrika'nın beklenmedik bir biçimde barışçıl yoldan apartheid'ı terk edişi ve tüm vatandaşların oy kullanabildiği bir devlet

olmaya geçişi. Hepimiz kutluyoruz ve yeni Güney Afrika'nın ayakta kalacağı umuduna katılıyoruz. Ama bir taraftan da nefesimizi tutuyoruz.

Otuz yılda ne oldu da, umutla dolu bir kıta, yabancılar tarafından (ve hatta kendi aydınlarının bir çoğu tarafından) neredeyse on dokuzuncu yüzyıl söyleminde kullanılanlar kadar olumsuz terimlerle ifade edilen bir kıta haline geldi? İlk etapta söylenebilecek iki şey var. İlkin, Afrika'ya ilişkin olumsuz jeokültürel tanımlamalar yeni değil; bunlar, Avrupalıların Afrika'yı en azından beş yüz yıldır, yani modern dünya sisteminin tarihi boyunca içinde gördükleri konuma bir dönüştür. Dünyanın 1950'ler ve 1960'larda kullandığı iyimser, olumlu lisan, istisnaiydi ve göründüğü kadarıyla geçiciydi. Söylenebilecek ikinci şey, Afrika'nın 1960'lar ile 1990'lar arasında, bir bütün olarak dünya sisteminden daha çok değişmediğidir. Önce son elli yılda bir bütün olarak dünya sisteminde neler olduğunu incelemeden, Afrika'nın bugünkü durumu ya da muhtemel yörüngesi hakkında ciddi bir değerlendirme yapamayız.

Mihver güçlerinin 1945'teki yenilgisi, düşüşü 1870'lerde başlamış olan hegemonik güç Birleşik Kırallık’a halef olabilmek için Almanya ve ABD arasındaki mücadelenin -bir tür "otuz yıl savaşı"- sonunu göstermekteydi. Afrika'nın Kapışma adı verilen sömürgeleştirilmesi, Büyük Britanya'nın dünya düzeni ve dünya ticareti kurallarını tek taraflı olarak belirleme konumunu kaybetmesiyle sahneye egemen olan güçler arasındaki rekabetin yan ürünlerinden biriydi.

Bildiğimiz gibi ABD bu otuz yıl savaşını "koşulsuz biçimde" kazandı ve 1945'te devasa bir üretim aygıtıyla dünya sisteminde tek başına kaldı; bu üretim aygıtı sadece zamanının en verimlisi olmakla kalmıyordu, aynı zamanda fiziksel olarak zarar görmemiş (savaş yıkımının ulaşmadığı) tek üretim aygıtıydı. Sonraki çeyrek yüzyılın hikâyesi, ABD'nin hegemonik rolünün, ABD tarafından tanımlandığı şekliyle dünyanın üç coğrafi arenasındaki -Sovyet sahası, Batı ve Üçüncü Dünya- uygun önlemlerle sağlamlaştırılmasıydı.

ABD ekonomik arenada tartışılmaz biçimde en yakın rakiplerinin önünde yer alırken, SSCB’nin (hiçbir noktada ABD'nin gücüne tam olarak ulaşamamasına karşın) ikinci bir süper güç olduğu askeri alanda durum böyle değildi. Buna ek olarak SSCB kendisini, egemen Wilsoncu liberalizme Marksizm-Leninizm biçimindeki ideolojik muhalefetin cisimleşmesi olarak da sunmaktaydı.

Oysa ideolojik düzeyde Marksizm-Leninizm gerçek bir alternatiften çok, Wilsoncu liberalizmin bir varyantı haline gelmişti. İki ideoloji aslında jeokültürün temel karinelerine bağlılığı paylaşmaktaydı. Kimi zaman biraz farklı bir dille ifade etseler de, en azından başlıca altı programda ve dünya görüşünde hemfikirdiler: (1) Ulusların kendi kaderini tayini ilkesini desteklemekteydiler; (2) tüm devletlerin ekonomik kalkınmasını savunuyorlardı; bununla, tünelin ucundaki refah ve eşitlikle birlikte kentleşme, ticarileşme, proleterleşme ve sanayileşmeyi de kastetmekteydiler (3) tüm insanlara eşit olarak uygulanan evrensel değerlerin varlığına ilişkin bir inancı dile getirmekteydiler; (4) teknolojik gelişmenin tek rasyonel temeli olarak (özellikle Newtoncu biçimdeki) bilimsel bilginin geçerliliğine olan güvenlerini dile getirmekteydiler; (5) insanın ilerlemesinin hem kaçınılmaz hem de arzu edilir olduğuna ve bu ilerlemenin gerçekleşmesi için güçlü, istikrarlı, merkezi devletlerin varolması gerektiğine inanmaktaydılar; (6) halk yönetimine -demokrasiye- inançlarını beyan ediyorlar, fakat demokrasiyi, aslında akılcı reform uzmanlarının temel siyasi kararları almasına cevaz verilen bir durum olarak tanımlıyorlardı.

Bilinç eşiğinin altındaki ideolojik mutabakatın boyutu, dünya iktidarının, başlıca üç madde olan Yalta hükümleri çerçevesinde bölünmesini büyük ölçüde kolaylaştırdı: (a) SSCB, Doğu Avrupa'daki av alanında (chasse gardée) ve başka bir düzenlemeyle bölünmüş Kore ve Çin'de, bir retorik olarak değil, ama gerçek taleplerini sırf bu bölgeyle sınırlamak koşuluyla de facto egemenlik sahibi olabilecekti; (b) iki taraf, Avrupa'da savaş çıkmayacağını garanti edeceklerdi; (c) her iki taraf da, varolan jeopolitik düzene muhalif radikal grupları (ABD bölgesinde "solcular"; Sovyet bölgesinde "maceraperestler" ve "milliyetçiler") bastırabilir olacak ve bastıracaktı. Bu anlaşma ideolojik bir mücadeleyi, hem de büyük bir reklâmla yürütülen bir mücadeleyi bile, imkânsız ya da akla aykırı kılmamıştır. Aksine bu mücadeleyi öngörmüş, hatta cesaretlendirmiştir. Fakat bu ideolojik mücadele büyük güçlerden birinin ya da ötekinin belirlenmiş hâkimiyet sahası dışında büyük ölçekli askeri müdahaleleri yasaklayarak, dar sınırlar içinde yürütülecekti. Elbette savaş müttefiklerinin söz konusu "hukuki ayrımı"nın bir diğer unsuru, SSCB'nin yeniden inşasında ABD'den herhangi bir biçimde savaş sonrası ekonomik yardım istemeyecek olmasıydı. SSCB kendi başınaydı.

Soğuk savaş tarihini gözden geçirmenin yeri burası değil. 1945 ile 1989 arasında, (burada özetlenen) mutabakatın temel olarak özenle gözetildiğine dikkat çekmek yeterlidir. Bu mutabakatın hükümlerinin, iki süper gücün doğrudan kontrolü dışında bulunan güçler tarafından tehdit edilir göründüğü her durumda, bu süper güçler tehditkâr güçleri zaptetmeyi başarmış ve zımni mutabakatlarını yenilemişlerdir. Afrika bağlamında bunun anlamı çok basitti. 1950'lerin sonlarında hem SSCB hem de ABD sömürgelerin tasfiyesi lehinde, evrensel değerlere teorik bağlılıklarından kaynaklanan resmi bir tavır aldılar. Kuşkusuz pratikte belli ülkelerde farklı siyasi hareketlere gizli (hatta açık) destek verdiler.

Oysa aslında Afrika ABD bölgesi içinde ve Sovyet bölgesi dışındaydı. Bu nedenle SSCB hem 1960-65 Kongo krizinde hem de 1975 sonrası dönemde güney Afrika'da bağımsızlık sonrası istikrar bozma girişimlerinde görülebileceği gibi, müdahalesini daima ciddi biçimde sınırlamıştır. Her durumda Afrika bağımsızlık hareketleri SSCB'den ve dahası ABD'den moral destek bile almadan önce kendi başlarına hayatta kalabilmek zorunda kalmışlardır.

ABD'nin dünya arenasındaki büyük müttefiklerine -Batı Avrupa ve Japonya- yönelik politikası oldukça açıktı. Onların ekonomik yeniden inşalarına önemli ölçüde yardımcı olmaya çalıştı (özellikle Marshall Planı çerçevesinde). Bu hem ekonomik hem de siyasi açıdan ABD için hayati önem taşıyordu. Ekonomik açıdan bunu anlamak zor değildi. Ürünleri tüketecek kimse yoksa, dünya ekonomisindeki en verimli ekonomik mekanizmayı kurmuş olmanın pek bir anlamı yoktu. ABD şirketleri kendi üretimleri için başlıca dış pazar işlevini görecek, ekonomik açıdan yaraları sarılmış bir Batı Avrupa ve Japonya'ya ihtiyaç duymaktaydı. Savaş sonrası dönemde başka hiçbir bölge bu rolü oynayamazdı. Siyasi açıdan iki ittifak sistemi -NATO ve ABD-Japonya Savunma Antlaşması- ABD'ye dünya düzenini sürdürmek için kurmakta olduğu yapıda çok önemli iki ek unsuru garanti etmişti: dünya çapında askeri üsler ve jeopolitik arenada bir dizi otomatik ve güçlü (uzun süre müttefikten çok muavin olarak hizmet eden) siyasi müttefikler.

Elbette ittifak yapısının Afrika'ya ilişkin sonuçları da vardı. Batı Avrupa devletleri sadece ABD'nin esas müttefikleri değil, aynı zamanda Afrika'daki başlıca sömürgeci güçlerdi. Sömürgeci güçler kendi "iç işleri" olarak değerlendirmekte ısrar ettikleri hususlarda herhangi bir ABD müdahalesine

karşıydılar. Bu nedenle ABD, özellikle ABD hükümetinin sömürgeci hükümetlerin görüşlerini -sömürgelerin hızlı tasfiyesi tehlikelidir- geniş ölçüde paylaşmakta olduğu 1945-60 döneminde, müttefiklerini korumak konusunda dikkatliydi. Ancak Afrika bağımsızlık hareketleri seyri hızlandırabildi. 1960'ta "Afrika bağımsızlık dalgası" yarı yarıya tamamlanmıştı bile. 1960 yılı bir dönüm noktasıydı, zira söz konusu "dalga" Kongo'ya ve dolayısıyla siyasi ve ekonomik açıdan sömürgeciliğin tasfiyesine karşı tavizsiz direnç bölgesine, yani güney Afrika'nın göçmen-madenci bölgesine ulaşmıştı. Kongo krizi patlak verdi. Bir yıl içinde sadece Kongo'da değil, bağımsız Afrika devletleri arasında ve aslında bütün dünyada iki (aslında iki buçuk) taraf oluştu. Sonucu hepimiz biliyoruz. Lumumba öldürüldü ve Lumumbacılar bastırıldı. Tshombe'nin Katanga'sının ayrılışı da engellendi. Albay Mobutu Zaire'ye başkan oldu; hâlâ da orada. Kongo krizi ABD’nin Afrika'daki jeopolitik konumunu da değiştirdi. ABD'yi o andan itibaren artık (eski) sömürgeci güçlere hiçbir önemli hususta taviz vermeme yönünde karar vermeye zorlayarak, Afrika'da doğrudan bir rol oynamaya sevk etti.

ABD’nin 1945'ten sonra sömürgeci dünyada (daha genel olarak Avrupa dışı dünyada) gerçekleşeceğini umduğu senaryo, ülkelerinin kapitalist dünya ekonomisinin üretim zincirlerine dahil olmasını sürdürecek ve bunu geliştirmek için çalışacak olan ılımlı milliyetçi liderleri iktidara getirecek yavaş, yumuşak bir siyasi değişim senaryosuydu. SSCB'nin resmi tavrı ise "sosyalist" yönelimli ilerici güçlerin iktidara gelişini desteklemek yolundaydı. Pratikte, daha önce de söylediğimiz gibi, 1945’te Çin Komünist Partisi'ne ağırdan alma tavsiyelerinde, Cezayir'deki bağımsızlık hareketini desteklemekte uzun süre gecikmelerinde ve Küba Komünist Partisi’nin 1959'a kadar Batista'ya verdiği destekte görülebileceği gibi, SSCB bu tür güçleri desteklemek konusunda isteksizdi.

Hem ABD'nin hem de SSCB'nin beklemediği şey, o günlerde Avrupa dışı dünyada ulusal bağımsızlık hareketlerinin yoğunluğuydu. Tabii ki her tür radikal milliyetçi ayaklanma bastırıldı - Malaya'da, Filipinler'de ve İran'da; Madagaskar, Kenya ve Kamerun'da; Amerikalar'daki muhtelif ülkelerde. Ancak bu tür ayaklanmalar bastırıldıkları yerlerde bile, sömürgelerin tasfiyesi takvimini daha yakına çektiler.

Ayrıca dört ülkede, aşırı güçlü, son derece başarılı bağımsızlık savaşları derin izler bıraktı. Bu ülkeler Çin, Vietnam, Cezayir ve Küba'ydı. Dört

vakanın hepsinde de söz konusu hareketler ABD'nin belirlediği, SSCB'nin de zımnen onayladığı oyun kurallarını benimsemeyi reddetti.

Her bir vakanın ayrıntıları farklıydı; çünkü coğrafya, tarih ve ülke içi toplumsal güçler yelpazesi farklıydı. Fakat her dört hareket de belli özellikleri paylaşmaktaydı: (1) iktidara gelişlerini, siyasi özerkliklerine ulaşmak için başvurdukları şiddet suretiyle dünya sisteminin süper güçlerine kabul ettirdiler; (2) modernlik ve ulusal kalkınmaya olan inançlarını ilan ettiler; (3) toplumsal dönüşümün gerekli önkoşulu olarak güçlü devlet arayışına girdiler ve iktidara gelince kurmakta oldukları güçlü devletin halk tarafından tam olarak meşru görülmesini sağlamaya çalıştılar; (4) tarihsel ilerleme dalgasının yardımıyla yol almakta olduklarından emindiler.

1965'te Bandung ruhu dünyayı fethetmiş gibi görünüyordu. Ulusal bağımsızlık hareketleri güney Afrika dışında her yerde iktidara geldiler; ayrıca orada da silahlı mücadele başlamıştı. İlginç bir durumdu denebilir. ABD hiç bu denli duruma hâkim ya da bu denli her şeyin üzerinde görünmemişti. Ancak öte yandan, sistem karşıtı hareketler de hiç bu denli güçlü görünmemişti. Bu, kasırganın merkezindeki sükûnetti. Afrika'da erken uyarı sinyalleri vardı. 1965 yılı, Kazablanka grubu adı verilen daha "militan" devletler grubunun bazı simgesel figürlerinin devrilişine tanık oldu: Gana’da Nkrumah ve Cezayir'de Ben Bella. Bu aynı zamanda Rodezyalı göçmenlerin Tektaraflı Bağımsızlık Bildirisi'ni ilan ettiği yıldı. Ve ABD'de Vietnam'da alınan ilk dersin yılıydı. 1966'da Çin Kültür Devrimi başladı. Büyük önem taşıyan 1968 yılı ufuktaydı.

1968 başlarında Tet saldırısı ABD'nin Vietnam'da savaşı kazanma kabiliyetine sahip olmadığının işaretini verdi. Şubat’ta Martin Luther King Jr. öldürüldü. Ve Nisan'da dünya çapında 1968 devrimi başladı. Üç yıl süreyle her yerde yaşandı - Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'da; Komünist dünyada; Latin Amerika, Afrika ve Güney Asya'da. Kuşkusuz yerel görünümler birbirinden farklıydı. Ancak ortak iki tema bu muhtelif ayaklanmaları dünya çapında bir olay haline getirmekteydi. Bunların ilki, ABD hegemonyasına (Vietnam'daki rolüne yönelik muhalefetle simgelenen) ve ABD-Sovyetler koalisyonuna ("iki süper güç" temasında işlendiği gibi) düşmanlıktı. İkincisi ise Eski Sol'un başlıca üç varyantının üçünün de yarattığı büyük hayal kırıklığıydı; bu üç varyant Batı'daki Sosyal Demokrat partiler, Komünist partiler ve Üçüncü Dünya’daki ulusal

bağımsızlık hareketleriydi. 1968 devrimcileri Eski Sol'u sistem karşıtlığı konusunda yetersiz ve etkisiz gördüler. Gerçekten de 1968 devrimcilerine göre "esas kötü adam"ın ABD'den çok Eski Sol olduğu savunulabilirdi.

Siyasi bir olay olarak 1968 dünya devrimi çabucak alevlendi ve söndü. 1970'de geride sadece közler kalmıştı - çoğunluk itibariyle Maocu sektler biçiminde. 1975'e gelindiğinde ise közler de sönmüştü artık. Bununla birlikte devrim kalıcı bir etki bıraktı. Jeokültürün egemen ideolojisi olan reformcu, merkezci liberalizme, onu arenanın sağındaki ve solundaki büyük güçlerle yarışan ideolojilerden biri haline getirmek suretiyle meşruiyet kaybettirdi. Her yerde, insanların toplumsal dönüşüm aracı olarak devletten vazgeçmelerine neden oldu. Ve ilerlemenin kaçınılmazlığı hakkındaki iyimserliği ortadan kaldırdı - özellikle bu iyimserliğin son kahramanı, yani kendi hızla yükselen ve düşen kariyeri sönüp gittiğinde. Rüzgâr tersine dönmüştü.

1968'deki olaylar, dünyanın tam da bugün hâlâ içinde bulunduğumuz Kondratiyef B düşüşüne girmekte olduğu sırada meydana geldi. Kapitalist dünya ekonomisi tarihinde tekrar tekrar olmuş olduğu gibi, bir kez daha önde gelen sektörlerin yüksek kârlılığı sona erdi; bunun birincil nedeni birkaç firmanın nisbi tekelinin, yüksek kâr oranlarının cezbettiği ve genellikle yarı-çevresel devletlerin hükümetlerince desteklenen yeni üreticilerin sürekli olarak pazara girişiyle zayıflamış olmasıydı. Dünya çapında üretim faaliyetlerinin kâr oranlarındaki ani düşüş, tahmin edilebileceği gibi üretim azalmasıyla ve önde gelen sektörlerin bulunduğu mevkilerde işsizlikle sonuçlandı: sonuç olarak çevre bölgelerden ithal hammadde alımlarının azalması, endüstrilerin düşük emek maliyetleri arayışıyla yarı-çevresel bölgelere daha da kayması, merkez bölgedeki devletler arasında olumsuz yükleri birbirlerine yıkmayı hedefleyen şiddetli rekabet ve yatırımcıların önemli ölçüde, üretimde kâr arayışından mali (spekülatif) faaliyetlerde kâr arayışına yönelmesi.

Bu somut B safhasında ekonomik durgunluğa dünyanın dikkatini çeken (fakat hiçbir surette durgunluğa neden olduğu söylenemeyecek olan) iki önemli olay, 1970’lerdeki OPEC petrol fiyatlarındaki artış ve 1980’lerdeki borç krizidir. Elbette her ikisi de genel olarak Güney açısından ve en az onun kadar da Afrika açısından özellikle olumsuz sonuçlara sahipti. Bunların siyasi-ekonomik uyum mekanizmaları olarak sahip oldukları önem tartışılmaya değer.

1973'te Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü, yani OPEC -on yılı aşkın süredir uyku halinde bulunan ve belirsiz bir varlığa sahip küçük bir grup- aniden şaşırtıcı bir fiyat artışı ilan etti. Bu olay hakkında birkaç husus kayda değer. Dünya üretiminin artmakta olduğu tüm Kondratiyef A safhası boyunca petrol fiyatları dikkate değer biçimde düşüktü. Ancak tam da dünya ekonomisinin açıkça sorun yaşamaya başladığı bir anda ve üreticilerin her yerde ürünlerini daha dar bir pazarda, fiyatlarını ya da maliyetlerini düşürerek satabilme arayışına başladıkları anda, petrol üreticileri fiyatlarını arttırdılar; bu küçük bir artış da değildi. Elbette sonuç dünya çapında hemen hemen her endüstriyel süreçte üretim maliyetlerinin artmasıydı; petrol bu üretimin hemen hemen tümünün doğrudan ya da dolaylı bir parçasıdır.

Böyle bir hareketin mantığı neydi? Petrol ihraç eden devletlerin ekonomik açıdan zayıflamış Batı dünyası karşısında, dünya artı değerinin dağılımını kendi lehlerine değiştirmek için avantaj sağlamayı hedefleyen sendikal bir hareketi olduğu ileri sürülebilir. Bu, Cezayir ve Irak gibi o dönemde siyasi açıdan radikal hükümetlere sahip olan OPEC üyelerinin niçin böyle bir hareketi zorladıklarını açıklayabilir. Fakat niçin ABD'nin petrol bölgesindeki en yakın müttefikleri -Suudi Arabistan ve İran (Şah'ın İran'ı)- o yönde gitmekle yetinmeyip, müşterek bir fiyat artışı konusunda OPEC mutabakatını sağlamakta fiilen başı çekmiştir? Ve eğer bu hareket dünya artı değer dağılımını değiştirmeyi hedeflediyse, nasıl oldu da bunun doğrudan etkisi ABD şirketlerinin elindeki dünya artı değer miktarını fiilen arttırmak oldu?

Petrol fiyatlarını birdenbire ve yüksek bir oranda arttırırsanız ne olacağına bir bakalım. Petrol ihtiyacını çok çabuk düşürmek zor olduğundan, bunu birkaç olay izler. Petrol üreticilerinin gelirleri artar, aslında hayli artar. Satılan petrol miktarı düşmesine rağmen böyle olur bu, çünkü çok pahalılaşmıştır. Satılan petrol miktarındaki düşüş, mevcut dünya üretiminde de düşüş demektir; ancak 1960'larda eski önde gelen sektörlerde üretim fazlası olduğu için, bu aslında bir artıdır. Aslında bu, sanayi işçilerini işten çıkarmayı daha haklı kılar.

Çevre bölgedeki petrol üretmeyen devletler -örneğin çoğu Afrika devleti- için petrol fiyat artışı çok daha ağır bir darbeydi. İthal petrolün fiyatı arttı. Üretiminde ki daha önce değindiğimiz gibi neredeyse tüm üretimde, petrolün önemli bir rol oynadığı ithal sanayi ürünlerinin fiyatı arttı. Üstelik

bu, ihraç mallarının miktarının ve çoğu kez birim başına fiyatlarının düşmekte olduğu bir anda meydana geldi. Elbette (birkaçı dışında) Afrika devletleri kendilerini ağır bir ödemeler dengesi içinde sıkışmış halde buldular. Halklar kendilerini düşük yaşam standartları ve kamusal hizmetlerin kötüleşmesiyle karşı karşıya buldular. Yaklaşık on yıl kadar önce uğrunda başarıyla mücadele verdikleri bağımsızlığın bu açık sonucundan pek memnun kalmadılar. Özellikle seçkinleri arasında yolsuzluk belirtilerine ya da yüksek yaşam standartlarına tanık olduklarında, daha önce şiddetle destekledikleri hareketlerin karşısında yer aldılar.

Elbette petrol fiyatları sadece Afrikalılar için artmadı; ABD dahil olmak üzere her yerde arttı. Bu, başka birçok etkenden kaynaklanan uzun süreli bir enflasyon baskısının parçasıydı. Dünya ekonomik durgunluğunun sebebi değil sonucu olan petrol fiyat artışının yaptığı iş, dünya artı değerinin dikkate değer ölçüde büyük bir kısmını ABD'nin kasalarına kanalize eden büyük bir huni yaratmaktı. Peki, bu şekilde toplanan paralar nereye gitti? Bir kısmı petrol üreticisi devletler tarafından rant olarak alıkondu ve küçük bir azınlığın lüks tüketimine imkân sağlamaya hizmet etti. Aynı zamanda kısa bir süre için vatandaşların büyük bir kısmının gelir düzeylerini iyileştirdi. Bu devletlerin altyapı tesislerini iyileştirmelerine ve büyük ölçekli silah alımları gerçekleştirmelerine olanak tanıdı. Bu sonuncusu, özellikle 1980'lerin İran-Irak savaşı gibi olağanüstü insan kaybına ve birikmiş sermaye sarfına imkân yarattığı için, toplumsal açıdan öncekinden daha az faydalıdır. Fakat her iki türden harcama da -altyapı tesisleri ve silah alımları- malların ithal edildiği Kuzey devletlerinin ekonomik güçlüklerinin kısmen çözümüne yardımcı oldu.

Yine de petrol üreten devletlerdeki harcamalar, bu paranın sadece bir kısmının nereye gittiğini açıklamakta. Diğer büyük bir kısım Yedi Kızkardeş'e, yani artık petrol üretimini kontrol etmeyen, fakat dünya çapında petrol arıtım ve dağıtımını kontrol eden Batılı petrol şirketlerine gitmekteydi. Peki, bunlar olağanüstü kârlarını ne yaptılar? Yeterince kârlı üretim pazarlarının yokluğunda, bu paranın önemli bir kısmını dünya finansal piyasalarına aktararak son yirmi yılın inanılmaz nakit iniş-çıkış oyunlarını beslediler.

Bütün bu faaliyet, dünya artı değerinin söz konusu yoğunlaşmasıyla dolan kasaları boşaltamadı. Geri kalan kısım öncelikle ABD'deki, fakat aynı

zamanda Batı Avrupa'daki banka hesaplarına yatırıldı. Bankalar kendilerine yatırılan parayı ödünç vermek suretiyle kâr ederler. Ve bankalar o dönemde -yeni üretici teşebbüslerin, Kondratiyef A safhasına kıyasla azaldığı bir dönemde- devasa bir mevduat fazlasına sahiptiler. Bankalar bu parayı kime ödünç verebilirlerdi? Yanıt açık görünüyordu: Ödemeler dengesi güçlükleriyle boğuşan hükümetlere; yani hemen hemen tüm Afrika devletlerine, Latin Amerika ve Asya'nın büyük kesimine ve sosyalist blok adı verilen kesimin hemen hemen tümüne (Polonya'dan Romanya'ya, SSCB'ye, Kuzey Kore'ye). 1970'lerin ortalarında dünya bankaları bu borçları, bu yolla hesaplarını dengeleme ve sıradan mutsuz vatandaşların çok yakın siyasi baskısını biraz olsun hafifletme fırsatını kullanan bu hükümetlerin önüne koydular. Bu tür borçlar, hesaplarını dengeleme ihtiyacı olmayan, fakat "gelişme" olarak algıladıkları (ve yanlış algıladıkları) şeylere çabucak harcama yapmaya hevesli olan petrol üreticisi devletlere bile verildi. Daha sonra bu borçlar, Batı ülkelerine, dünyanın geri kalanının bu ülkelerin ihraç mallarını alma konusundaki yetersizliğinin etkilerini gidererek yardımcı oldu.

Batı ülkelerindeki durum dikkatle incelenmelidir. 1970'lerde meydana gelen ve 1980'lerde devam eden gelişmeler üç farklı açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan biri küresel ölçekte ülkelerin durumuna bakmaktır. Küresel olarak 1945 ile yaklaşık 1970 arasındaki Kondratiyef A safhasından itibaren, mutlak anlamda büyümeye devam etmelerine rağmen, büyüme oranları önemli ölçüde düşmüştür. İkinci olarak, bu ülkeler birbirlerine nazaran değerlendirilebilir. Burada büyük çabalarına (ve petrol ithaline Batı Avrupa ya da Japonya'nın olduğundan daha az bağımlı olmasından ötürü OPEC'in hareketi karşısında başlangıçtaki avantajına) rağmen, ABD'nin ekonomik konumunun, Batı Avrupa'ya ve özellikle Japonya'ya nazaran genel olarak zayıfladığını görebiliriz.

Üçüncü olarak, Batı ülkeleri artı değerin ülke içi dağılımına göre değerlendirilebilir. A safhası şablonunun gelir düzeylerinde topyekün iyileşme ve uçlar arasında yakınlaşma olduğu söylenebilirken, B safhası şablonu daha çok ülke içi gelir kutuplaşmasında önemli bir artış demektir. Bu safhada nüfusun küçük bir yüzdesi, en azından uzunca bir süre boyunca oldukça iyi durumdaydı; bunlar için bir terim bile bulmuştuk: Yuppiler. Fakat bu küçük grubun yanında, ülke içi yoksullukta belirgin bir artış, dikkate değer bir grubun orta sınıf statüsünden düşüşü ve orta katmanların

geri kalanının çoğu için gerçek gelirde azalma söz konusuydu. Bu ülke içi kutuplaşma özellikle ABD ve Büyük Britanya'da belirgin olmakla birlikte, kıta Batı Avrupa'sında ve hatta Japonya'da da mevcuttu.

Bu noktada, özellikle Afrikalılar’a karşı başarılı bir kalkınma modeli olarak gösterildiği için, Doğu Asya hakkında da birkaç şey söylenmeli. Dünya ekonomisinde bir durgunluk ve genelde kârlar, özelde ise üretim faaliyetlerinden elde edilen kârlar üzerinde bir baskı olduğunda, eskiden kâr etme hiyerarşisinin tepesinde yer almayan bir coğrafi bölge çok başarılı olma yoluna girer. Burası üretimin dünya çapında kayda değer ölçüde yeniden konumlanmasının mevkii, yani bir bütün olarak dünya ekonomisinin güçlüklerinden faydalanan bölge haline gelir. 1970'lerde ve o dönemden beri bu bölge Doğu Asya'dır - öncelikle Japonya, ikinci olarak hemen civarındaki Dört Ejderha ve üçüncü olarak (ve daha yakın geçmişte) Güney Doğu Asya'daki bir dizi ülke. İki husus dışında, Doğu Asya'nın nasıl bu kazançlı bölge konumuna geldiği bu tartışmanın konusu değil. Gerekli ekonomik çatıların inşasında, hükümet müdahalesi ve iç pazarlarda devlet koruması çok önemli bir rol oynadı. Bunun yanı sıra, ikinci bir bölgenin eşzamanlı olarak aynı ekonomik getirileri sağlayabilme olanağı yoktu. Doğu Asya'dan başka bir bölge de bu büyümeyi sağlayabilirdi, fakat aynı anda hem Doğu Asya hem de ikinci bir bölge sağlayamazdı. Bu nedenle Doğu Asya, yakın bir gelecekte Afrika için uygun bir model olamaz.

OPEC petrol fiyat artışına bu kadar çok yeri, ekonomik sıkıntının temel bir nedeni olduğu için ayırmadım. Değildi zaten; sadece dünya ekonomik durgunluğunun etkisini göstermesine aracılık eden harici bir süreçti. Fakat çok göz önündeydi; mekanizmaya ayrıntılı bir bakış süreci daha da berraklaştırmaktadır. Bu bakış, petrol fiyatları -tam olarak 1950'lerdeki seviyesine kadar inmese de- tekrar düştüğü için dünyanın petrol fiyatlarını unuttuğu 1980'leri anlamaya da yardımcı olur. Hükümetlere verilen borçlar 1980'lerde geri tepti. Borçlar mevcut ödemeler dengesini çözer, ama ulusal gelirin bir yüzdesi olarak borç geri ödemelerinin maliyetlerini artırarak onları bir süre aynen yaratır. 1980'ler borç krizi denilen krizle başladı ve Komünizmler'in çöküşüyle sona erdi. Bunlar birbiriyle ilgisiz olaylar değildir.

Borç krizi terimi, 1982’de petrol üreticisi bir ülke olan Meksika'nın borç ödemelerini yapamadığını açıklaması ve borçları hakkında yeniden görüşme arayışına girmesiyle ortaya çıktı. Aslında borç krizi ilk olarak

1980’de, 1970'lerde ağır borçlar altına girmiş olan Polonya'da, borçların geri ödenmesinde sorunlarla karşılaşan Gierek hükümetinin kısmi bir çözüm olarak ücret düzeylerini düşürmeyi denemesiyle açığa çıkmıştı. Sonuç: Dayanışma. IMF kendisinden bunu yapmasını istemediği halde, duruma IMF çözümünü uygulamaya başladığı için, Polonya Komünist hükümetinin başı derde girdi. IMF'nin bu durumdaki tüm ülkelere (öncelikle Afrika devletlerine) tavsiye etmeye başladığı şey, harcamaları kısmaları (çok az ithalat ve ahali için daha az refah) ve ihracatı arttırmalarıydı (ücretleri düşük tutarak ya da düşürerek, üretimi iç tüketime yönelik mallardan dünya pazarında derhal satılabilecek şeylere yönlendirerek). Bu tatsız tavsiyenin kabulünü sağlamak için IMF'nin sahip olduğu silah, IMF politikasını uygulamayan devletlerin tüm Batılı hükümetlerin kısa vadeli yardımından yoksun kalmasıydı; dolayısıyla (borç krizi göz önünde tutulduğunda) hükümetin iflası ihtimaliydi. Afrika devletleri birbiri ardına baskıya boyun eğdi; oysa hiçbiri IMF’nin büyük takdirini ve Romanya halkının büyük öfkesini kazanarak 1980'lerde büyük bir borcu tamamen geri ödeyen tek ülke olan Çavuşesku'nun Romanya'sının yaptığını yapamadı.

Afrika'da "borç krizi" daha da kötüleşti: kıtlıklar, işsizlik, altyapı tesislerinin büyük ölçüde tahribi, iç savaşlar ve devlet mekanizmalarının parçalanması. Bu güçlükler Afrika'nın güneyinde, Güney Afrika'nın apartheid rejiminin -Johannesburg’a ancak 1994'te ulaşabilen- Afrika bağımsızlık dalgasına karşı müdafaa faaliyeti ile çatışan istikrar bozma programlarıyla birleşti. Afrika'nın 1980'lerdeki ciddi durumunu dünya ekonomisinin daha geniş manzarasına yerleştirmeden doğru biçimde kavrayamayız. Elbette borç krizi başka yerlerde de yaşandı; aslında genel toplamlar açısından en dikkate değer biçimde Latin Amerika'da yaşandı. Üçüncü Dünya'nın (ve sosyalist blokun) borç krizi bu ülkelere yeni ödünç para verilmesinin sonu demekti. Nitekim 1980'lerde paranın akış yönü kararlı biçimde Güney'den Kuzey'e doğruydu.

Ancak üretime yönelik yatırımlar için yeterince kârlı pazarlar halen varolmadığı için, artı değeri kârlı biçimde değerlendirme sorunu ortadan kalkmadı. 1970'lerde borç alanların (Afrika devletleri de dahil) çöküşü, kuşkusuz onlar için bir sorundu, fakat aynı zamanda birine borç para vermesi gereken kreditörler için de ciddi bir sorundu. 1980'lerde iki önemli

borç talibi bulundu, üstelik bunların borç talepleri hiç de az miktarlarda değildi: dünyanın büyük şirket birlikleri ve ABD hükümeti.

1980'ler şirketler dünyasında döküntü hisseler ve toplu devirler dönemi olarak hatırlanacak bir dönemdir. Neler oluyordu? Temel olarak, daha çok parçalamak, kâr getirebilecek parçaları satmak ve diğer kısımlarını paslanmaya terk etmek (bu arada da işçilere yol vermek) amacıyla şirketlerin alımı sürecine büyük miktarda para yatırılıyordu. Sonuç hiçbir surette üretim artışı değil, bu tür şirketlerin devasa borçların altına girmesi oluyordu. Sonuç olarak birçok sanayi şirketi ve banka iflasa sürüklendi. Yeterince büyük iseler, iflas yaklaşırken, olumsuz siyasi ve ekonomik sonuçlarından dolayı devletler bunları "kurtarmak" için müdahalede bulundular. Sonuç, ABD'deki tasarruf ve kredi birlikleri skandalında olduğu gibi, döküntü hisse simsarlarının sağladığı çok büyük kârlar ve ABD vergi mükelleflerine yüklenen çok ağır bir faturaydı.

Şirket borçlarından kaynaklanan ağır fatura, ABD vakasında askeri Keynesçiliğin devasa borcuyla birleşti. Reagan'ın devrim olmayan devrimi her şeyden önce, yüksek sesle dile getirdiği retoriğinin aksine, devletin ABD ekonomisine müdahalesi ve bürokrasisinin aşırı genişlemesi anlamına gelmekteydi. Ekonomik açıdan Reagan, eşzamanlı olarak (işsizlik oranlarını kontrol altında tutan) askeri harcamalar yoğun biçimde artarken, nüfusun varlıklı kesimleri için (iç kutuplaşmayı daha da arttıran) federal vergi oranlarını azalttı. Fakat 1980'li yıllar ilerledikçe, borçlanmasının bir sonucu olarak ABD de Üçüncü Dünya'nın borçlarının Üçüncü Dünya açısından yarattığı sorunların aynısını yaşamaya başladı. Ancak arada bir fark vardı: IMF politikalarını ABD'ye kabul ettirecek bir konumda değildi. Ve siyasi açıdan ABD bunları kendi kendine kabul etmeye istekli değildi. Fakat süreç içinde, tam da ABD yatırımlarının askeri alanda odaklanması yüzünden, ABD'nin ekonomik konumu yeni güçlü rakipleri (Batı Avrupa ve Japonya) karşısında sürekli bozuldu.

Komünizmler'in çöküşü adı verilen şey işte bu noktada devreye girdi. Bu olayın kabul edilen başlangıç noktasının, yani Polonya'da Dayanışma'nın yükselişinin, borç krizinin doğrudan bir sonucu olduğuna daha önce işaret etmiştik. Temel olarak sosyalist ülkeler de Afrika devletleri gibi dünya ekonomik durgunluğunun aynı olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmışlardı: A safhasının etkileyici büyüme oranlarının sonu; 1970'lerde değilse bile 1980'lerde gerçek yaşam standartlarındaki düşüş; altyapı tesislerinin

kötüleşmesi; kamu hizmetlerinin zayıflaması ve hepsinden öte, iktidardaki rejimlerin yarattığı hayal kırıklığı. Hayal kırıklığı siyasi baskıya yoğunlaşmıştı, fakat itici gücü "kalkınma" vaadinin boş çıkmasıydı.

SSCB vakasında, tüm sosyalist devletlerin genel sorunu Yalta mutabakatının çelişkisiyle birleşti. Tartıştığımız Yalta mutabakatı gayet açık bir düzenlemeydi. Uzak gelecek hakkında retorik mücadeleye izin vermekte, fakat o güne ilişkin bir alışveriş, sabırla gözetilecek bir pazarlık öngörmekteydi. Bunu yapmak için her iki taraf da tüm uydularını ve müttefiklerini kontrol etmeye yetecek kadar güçlü olmalıydı. SSCB'nin üzerine düşeni yapabilme kabiliyetini, 1956'daki XX. Parti Kongresi'yle başlayan ideolojik harcın zayıflaması sürecinin yanı sıra, 1980'lerin ekonomik güçlükleri de tehlikeye sokmuştu. ABD'nin SSCB'yi sahip olmadığı fonları harcama konusunda giderek sıkıştıran askeri Keynesçiliği, SSCB'nin sorunlarını daha da kötüleştirdi. Fakat, en büyük açmaz ABD'nin askeri gücü değil, ABD'nin giderek artan ekonomik ve siyasi zayıflığıydı. ABD-SSCB ilişkisi gergin bir lastik şerit gibi iki ucundan tutulmaktaydı. ABD tutuşunu gevşetirse bağlantı savunulamaz hale gelirdi. Sonuç Gorbaçov'un karşı tarafı soğuk savaşa son vermeye zorlamak, Doğu Avrupa'dan kurtulmak ve SSCB içinde işe baştan başlamak suretiyle durumu kurtarma konusundaki ümitsiz çabasıydı. Bunun -en azından üçüncü kısmının- mümkün olmadığı ortaya çıktı: artık SSCB yok.

SSCB'nin çöküşü, ABD açısından devasa, belki de aşılamaz güçlükler doğurdu. Bu durum ABD'nin, hayli güçlü ekonomik rakipleri olan Batı Avrupa ve Japonya üzerinde sahip olduğu tek siyasi kontrol olanağını ortadan kaldırdı. Askeri Keynesçiliğe son vererek ABD borçlarının daha fazla artmasını engellerken, sonuç olarak ABD'nin henüz tam olarak üstesinden gelemediği ciddi bir ekonomik pozisyon tutma sorunu yarattı. Ve ideolojik açıdan Marksizm-Leninizm'in çöküşü, devlet eliyle reformun kapitalist dünya ekonomisinin çevresel ve yarı-çevresel bölgelerinde önemli ölçüde ekonomik kalkınma sağlayabileceğine ilişkin son inancı da ortadan kaldırdı. İşte bu yüzden, Komünizmler'in çöküşü denen şeyin aslında bir ideoloji olarak liberalizmin çöküşü olduğunu ileri sürdüm. Fakat jeokültürün (daha 1968'de zayıflamış ve 1989 olaylarından ölümcül yaralar almış) egemen ideolojisi olarak liberalizm, "tehlikeli sınıflar"ın (ilkin on dokuzuncu yüzyılda Avrupa çalışan sınıfları, daha sonra yirminci yüzyılda Üçüncü Dünya'daki halk sınıfları) "uysallaştırılma"sında kullanılan temel

araç olarak dünya sisteminin siyasi bir dayanağı olagelmiştir. Ulusal bağımsızlığın işe yarayacağına dair Marksizm-Leninizm'le güçlendirilmiş bir inanç olmadan, Üçüncü Dünya'nın halk sınıflarının sabırlı olmaları için çok az neden vardır ve artık sabırlı olmayacaklardır.

Son olarak askeri Keynesçiliğin sona ermesinin ekonomik sonuçları, Japonya ve Doğu Asya için çok kötü haberlerdi. 1980'lerdeki genişlemeleri, hem ABD hükümetine borç para verebilmelerinden, hem de şu anda uyku halinde olan toplu şirket devir alımları sürecine katılma kabiliyetlerinden kuvvetli biçimde beslenmekteydi. Böylece ABD'yle kıyaslayarak baktığımızda hâlâ gerçekliğini koruyan Doğu Asya mucizesinin, şimdi mutlak anlamda başı belada.

1980'lerin sonlarının bu dramatik dönüşümleri Afrika'da (Latin Amerika ve Doğu Avrupa'daki gibi) iki ana motifin yükselişiyle belirginleşmiştir: piyasa ve demokratikleşme. Geleceğe bakmadan önce, bunları masaya yatırmak için bir dakika ayırmalıyız. "Piyasa"nın düzenleyici bir nakarat olarak popülerliği, düzenleyici bir nakarat olarak "devlet"in yarattığı hayal kırıklığının karşılığıdır. Sorun piyasanın oldukça farklı iki mesaj taşımasıdır. Kimileri, özellikle genç seçkin unsurlar, eski bürokratlar ve/veya sosyalist politikacılar için bu, 1848 öncesi Fransası'nın büyük çığlığıdır: "Beyler, zenginleşin!" (Messieurs, enrichissez-vous!). Ve yaklaşık beş yüz yıldan beri geçerli olduğu üzere, yeni bir grubun "yeni zengin" (nouveaux riches) haline gelmesi daima mümkündür.

Fakat çoğu insan için "piyasa"ya yöneliş hiçbir surette hedefte herhangi bir değişikliğe delalet etmez. Son onyılda Afrika'daki (ve başka yerlerdeki) insanlar, daha önce "devlet"e yönelme nedenleriyle tam da aynı nedenden, "piyasa"ya yönelmişlerdi. Elde etmeyi umdukları şey tünelin ucundaki altın küpü, yani "kalkınma"dır. "Kalkınma"yla elbette eşitliği, Kuzey'deki insanlar kadar, muhtemelen özellikle de Amerikan filmlerindeki insanlar kadar iyi ve rahat bir yaşamı kastediyorlar. Fakat bu çok büyük bir hayal. Ne "devlet" ne de "piyasa", rehber ilkeleri plan kesintisiz sermaye birikiminin daima daha büyük gerçek gelir kutuplaşması gerektirdiği ve doğurduğu kapitalist bir dünya ekonomisinde eşitlikçi bir "kalkınma"ya ön ayak olabilir. Çoğu insan makul ölçüde zeki ve makul ölçüde durumun farkında olduğundan, deva olarak "piyasaya" hangi büyü atfedilirse edilsin, geride sersemletici bir başağrısı bırakarak yok olması çok uzun sürmeyecektir.

"Demokratikleşme" ve onun bir parçası olan "insan hakları" sloganı piyasadan çok mu farklı? Hem evet, hem hayır. Her şeyden önce "demokratikleşme"yle ne kastettiğimiz konusunda açık olmalıyız. 1945'ten beri, fiilen, yasama organı seçimlerinin genele yakın oyla düzenli olarak yapılmadığı hiçbir devlet yok. Bu tür usullerin anlamsız olabileceğini hepimiz kabul ediyoruz. Kastettiğimiz bundan daha fazla bir şey olmalı. Fakat nedir bu fazla? İki ya da daha fazla partinin yarıştığı seçimler mi? Görünüşte değil gerçek bir yarışma mı, hileli değil doğru sayılan oylarla yarışma mı, sonuçları iptal edilmeyen adil bir yarışma mı? Eğer bu koşulların eklenmesi bizi "demokratikleşme" yönünde ilerletiyorsa, belki de bir parça ilerleme kaydetmişizdir. Fakat New York Times'ın kırk küsur yıldır Japonya'nın iktidar partisi olan Liberal Demokratik Parti'nin CIA'den düzenli yardım aldığını açıkladığı bir dönemde, serbest yarışmaya dayalı seçimler yapılması formalitesinin demokratikleşmeden söz etmeye yeterli olup olmadığı konusunda kuşku duyabiliriz.

Bildiğimiz gibi sorun, demokrasinin de, tıpkı piyasa gibi, oldukça farklı iki önemli çağrışım yapmasıdır. Biri zenginleşme mevkii olarak piyasayla uyum halindedir; diğeri eşitlikçi kalkınma amacıyla uyum halindedir. "Demokrasi"nin ilk anlamı, küçük, fakat güçlü bir gruba hitap eder. İkincisi ise, çok daha büyük, fakat siyasi açıdan zayıf bir gruba hitap eder. Togo, Nijerya ve Zaire gibi Afrika'nın öncü kesimlerinde, geçmiş yıllardaki demokratikleşmeyi sağlama çabaları çok cesaret verici değildi. Oysa belki de, gerçek demokrasi ancak gerçek kalkınmayla mümkün olabilir; mevcut dünya düzeninde kalkınma bir hayalse, demokratikleşme de ondan pek iyi bir şey olamaz.

Öyleyse bu anlattığım bir umutsuzluk doktrini mi? Hiç değil! Fakat yararlı umutlara sahip olabilmek için, önce açık bir çözümleme yapmalıyız. Dünya sistemi karmaşa içinde. Afrika karmaşa içinde, fakat aslında dünya sisteminin geri kalanından daha fazla karmaşa içinde değil. Afrika belki de abartılmış bir iyimserlik döneminden çıkıp, bir kötümserlik havasına büründü. Aslında dünya da öyle. 1945'ten 1960'ların sonlarına kadar her yerde her şey gittikçe daha iyiye gidiyor gibi görünmekteydi. 1960'ların sonlarından 1980'lerin sonlarına kadar ise, hemen her yerde işler çeşitli şekillerde tatsızlaşmaya başladı ve insanlar iyimserliklerini en azından yeniden düşünmeye başladılar. Bugün korkuyoruz, genel olarak kızgınız, doğrularımızdan emin değiliz ve karmaşa içindeyiz. Bu, mevcut dünya

sistemimizdeki normal döngüsel sapmaları çözmenin geleneksel mekanizmalarının artık iyi işlemediği, dünya sisteminin uzun vadeli eğilimlerinin sistemi "dengeden uzak" kıldığı derin bir krizin kolektif bilinçteki yansımasından ibarettir. Dolayısıyla sonucu doğası gereği belirsiz olan ve bizi birbirinden oldukça farklı, olası alternatif yönlere itebilecek bir (yeni bilimin dilini kullanırsak) "çatallanma"ya yaklaşmaktayız.

Afrika'nın açmazlarıyla yüzleşmek istendiğinde, görülmesi gereken ilk şey bunların Afrika'ya özgü olmadıklarıdır. Afrika hakkında tartışılan dört açmazı alalım ve her birini daha geniş bir bağlama oturtmaya çalışalım. Bunların ilki ulusal bağımsızlık hareketlerinin çöküşüdür. Sömürgecilik zamanları boyunca hemen hemen her ülkede Afrika'nın kendi kaderi üzerinde özerk kontrol talebini somutlaştıran ve siyasi mücadeleyi bu amacı gerçekleştirmeye yönlendiren bir hareket ortaya çıkmıştır. Bu hareketler, halkları daha iyi bir yaşam ve daha eşitlikçi bir dünya adına harekete geçiren, ulusal ölçekte entegre edici birer güçtü. Bu hareketler devlet içinde bölücü tikelciliğe karşı, fakat dünya sistemi içinde ulusal ve Afrika kültürü iddiasının yanındaydılar. Bunlar modernleştirici ve demokratikleştirici hareketlerdi ve umut dağıtıyorlardı.

Dün, bu hareketler birincil amaçları olan ulusal bağımsızlığa ulaştılar. Bugün, bu hareketlerin hiçbiri sapasağlam ayakta değil; çoğunluğu tamamen yokoldu. Tek gerçek istisna Güney Afrika’nın ANC'si ve bu hareket birincil amacına ancak 1994'te ulaşabildi. Bağımsızlık sonrası dönemde bu hareketlerin parçalandığı her yerde, başka hiçbir siyasi güç doğan boşluğu dolduramadı ve ulusal bilinci benzer şekillerde seferber edemedi; görünürde bu türden herhangi bir güç de yok.

Bu cesaret kırıcı olabilir, ama acaba bu Afrika'ya özel bir durum mu? Güney ve Güney Doğu Asya’daki, Arap dünyasındaki, Latin Amerika ve Karayibler’deki ulusal bağımsızlık hareketlerinin işleri daha mı iyi gitti? Elbe’den Yalu’ya kadarki coğrafi sahada iktidara gelen Komünist hareketlerin işleri kesinlikle daha iyi gitmiş görünmüyor. Ya Doğu Avrupa'ya ve Avrupa dışı Beyaz yerleşim alanlarına bakarsak, manzara gerçekten farklı mıdır? Orada Afrika ulusal bağımsızlık hareketleriyle kıyaslanabilir hareketler, kamuoyunu modernleşme, demokratikleşme doğrultularında harekete geçiren ve çoğu örnekte, onyıllarca süren uzun bir mücadele sonrasında iktidara da gelen Sosyal Demokrat hareketlerdi (lato sensu). Fakat şimdi, eski sloganları terkeden, ne için mücadele ettiğinden

emin olmayan ve bir zamanlar güçlerini oluşturan kitlesel desteği sağlamaktan aciz olan bu hareketler de kargaşa içinde değil mi?

Ben şahsen pek fark görmüyorum.

Afrika'nın ikinci açmazı kısmen bu hareketlerin çöküşünden kaynaklanıyor. Çöküşten kastımız, kitle desteğinin çekilmesidir. Artık kimseyi seferber edemezler. Peki ya seferber edenlere, tüm bu hareketlerin kadrolarına, bu hareketlerin başarısıyla yükselmeleri mümkün olan katmanlara -politikacılara, bürokratlara, aydınlara- ne oldu? Ulusal projenin propagandasını yapanlar ve çeşitli şekillerde bundan en çok kazanç sağlayanlar onlardı.

Bu hareketler çökmeye başlayınca, hareketlerin uğrunda mücadele verdikleri hedefler ufukta kayboluyormuş gibi görününce, bu kadrolar bireysel kurtuluş arayışıyla kıyıya doğru yüzmeye başladılar. İdeolojik vaatler arka plana düştü, ulusal mücadele döneminin özverileri yok oldu ve birçokları meşru ile gayri meşru arasındaki sınırı görebilmenin güçleştiği rekabetçi bir kapışmaya girdiler.

Kuşkusuz 1990'ların Afrikası için bu doğrudur. Fakat satın alınmış sinik seçkinler Afrika'ya özgü bir şey midir? Bundan kuşkuluyum. Aynı olguyu Latin Amerika ve Asya'da da iş başında görüyoruz. Eski Komünist dünyada da aynı şey kolaylıkla görülebilir. Ve Afrika'daki yolsuzlukların İtalya ve Japonya'da, Fransa ve ABD'de gün be gün ortaya çıkanlar karşısında yaya kaldığını görebilmek için sadece manşetleri okumak yeter. Tabii, bu yeni bir şey de değildir.

Kargaşayı yaratan yüksek yerlerdeki çürüme değil, 1945-1970 arasındaki dönemde orta katmanların dünya çapında genişlemesinden fayda sağlayanların çok büyük bir yüzdesinin 1970 sonrası dönemde dönme dolabın aşağı inen tarafına düşmesi olgusuydu. Toplumsal ve ekonomik açıdan yükselen ve sonra (diğerleri yerlerinde kalırken) düşen bu grup, derin kırgınlıklar barındıran ve kişisel güvenliklerini sağlamak, öfkelerini ifade etmek için her tür devlet karşıtı, ahlakçı ve ahlaki harekete yönelen, siyasi açıdan ciddi, istikrar bozucu bir güçtür. Fakat burada da Afrika diğerlerinden farklı değildir. Bu sorun Avrupa ve Kuzey Amerika'da Afrika'da olduğundan çok daha ciddidir.

Afrika'nın karşı karşıya kalacağı söylenen üçüncü sorun devlet yapılarının çözülmesidir. Liberya ve Somali, kesinlikle bu fenomenin uç örneklerini temsil ediyorlar. Fakat bir kez daha soruna bakmak için göz

kamaştıran örneklerin ötesine geçmeliyiz. Devletlerin meşruiyetinde, ulusal bağımsızlık hareketlerinin çöküşünden kaynaklanan gerileme, sorunun ilk kısmıdır. Alçalma tehdidi altındaki eski kadroların yeni devlet karşıtı eğilimleri ise, diğer bir kısmıdır. Fakat en temel sorun, demokratikleşme talebi durmaksızın büyürken, eşitlikçi kalkınmayı sağlama konusundaki yapısal yetersizliktir. Dünya ekonomik durgunluğunun devlet kaynakları üzerinde yarattığı gerilimi daha önce tartışmıştık. Devletler daha önce sağladıkları yetersiz düzeylerde hizmet sağlama konusunda bile giderek başarısız olmaktalar. Bu döngüsel bir süreç başlattı. Gelirlerini arttırmak devletlere daha zor gelmeye başladı. Düzeni sağlama kabiliyetleri azaldı. Düzeni sağlama kabiliyetleri azaldıkça, insanlar güvenlik ve refah sağlamak için diğer yapılara yöneldiler; bu ise devletleri daha da zayıflattı.

Fakat burada da bunun en fazla Afrika'da göze batmasının tek nedeni, devlet olma halinin zayıflamasının, devletlerin kurulmalarının hemen ardından ortaya çıkmasıdır. Buna dünya ölçeğinde bakarsak, beş yüz yıldan uzun bir süredir devlet yapılarını güçlendiren uzun vadeli bir eğilimin, 1960'ların sonlarında tepe noktasına ulaşmış görünen ve bu tarihten sonra her yerde aksi yönde harekete geçen bir eğilimin varolduğunu görebiliriz. Bu eğilim Kuzey'de çeşitli başlıklar altında tartışılır oldu: devletlerin mali krizi, kentlerde işlenen suçların artması ve kendini koruma yapılarının yaratılması, devletlerin insan akışını kontrol altında tutmadaki yetersizliği, refah devleti yapılarının tasfiyesine yönelik baskı.

Son olarak, birçokları Afrika'daki fiziksel altyapının çöküşüne ve tehlikeli salgın eğilimlerine işaret etmektedirler. Bu elbette doğru. Otoyol sistemleri, eğitim sistemleri, hastaneler kötü durumda ve daha da kötüleşmekte; durumu düzeltmek için gereken paradansa eser yok. AIDS'in yayıldığı malum. Ayrıca yayılması durdurulabilse bile, yeni ortaya çıkan, ilaca bağışık bakteri ya da virüslerin yaydığı yeni hastalıkların yarattığı tehlike baş göstermekte.

Burada sorun yine Afrika açısından dramatik, fakat orayla sınırlı değil. Yirmi beş yıl önce tam devlet yapılarını güçlendirmenin doruğuna ulaşmış göründüğümüz dönemde, enfeksiyonlu ve bulaşıcı hastalıklarla iki yüz yıllık dünya çapında mücadelenin de doruğuna ulaşmış gibiydik. Dramatik çözümlerin kendinden emin kullanımı, çok kötü, daha önce bilinmeyen yeni salgın hastalık türlerinin doğmasına olanak vererek, bazı ekolojik koruyucu mekanizmaları bozmuş olabilir. Fiziksel altyapının çöküşü bu açıdan

yardımcı olamaz. Her halükârda, ABD kentlerinde yeni verem türlerinin ortaya çıktığı bir dönemde, bunu Afrika'nın sorunu olarak görmek çok zordur.

Bununla birlikte, sorun Afrika'nın değil, bir bütün olarak dünya sisteminin sorunuysa, Afrika, bu dünya krizinin sonuçlarına katlanan fakat bu konuda herhangi bir şey yapmayan bir seyirci olmaya mahkûm mudur? Tamamen aksi inançtayım. Dünya sisteminin krizi, genelde dünya sistemi için ve belki özelde Afrika için bir fırsat. Teoride mevcut dünya sistemimizdeki süreçlerin krizi ortadan kaldırmayıp şiddetlendireceğini bekleyebiliriz; ama biliyoruz ki bu, yeni bir düzen türünü ortaya çıkaracak bir kargaşayı, yirmi beş-elli yıllık büyük bir dünya düzensizliğini gündeme getirir.

İçinde bulunduğumuz bu geçiş döneminde tüm yapacağımız, bu sürecin sonunda ortaya çıkacak olan tarihsel sistem(ler)in, çöküşünü yaşamakta olduğumuz modern dünya düzeninden aslında daha iyi mi yoksa daha kötü mü olacağını belirlemektir. Bu dönemde yerel düzeyde yapılacak işler vardır, ama mesele bununla kalmaz; yerel düzeydeki faaliyet, bu krizden nasıl çıkacağımızı belirleyecek olan değişkendir.

Elimizde basit formüller yok. Mevcut dünya durumunu daha iyi incelemeli ve zihnimizi mevcut olan ya da olabilecek gerçek tarihsel alternatiflere kapatan kategori ve kavramlardan arındırmalıyız. İçe değil dışa dönük yerel dayanışmaları örgütlemeli ve yeniden canlandırmalıyız. Hepsinden öte, başka bir grup pahasına kendi grubumuzu korumanın, kendi kendini yok edici bir etkiye sahip olduğunun iyice farkında olmalıyız.

Bence her şeyden önce gözümüzü toptan ayırmamalıyız. Malların, hizmetlerin ve iktidarın daha eşit bir dağılımı, üzerinde yeni tarihsel sistem(ler)imizi kuracağımız temel olmalıdır. Zaman ufuklarımız, hem doğal, hem de insan kaynaklarımızın kullanımı açısından, bugüne kadar olduğundan daha uzun olmalıdır. Bu tür bir yeniden inşa sürecinde, Afrika başı çekmek için iyi bir konumdadır. Afrika modern dünya sistemimizin bir sürgün bölgesi olagelmiştir ve önümüzdeki yirmi beş-elli yıl içinde dünya sisteminin süregiden siyasi, ekonomik ve kültürel mekanizmalarının Afrika'yı ve Afrikalılar'ı daha da fazla dışlayacak yönde işleyeceğini bekleyebiliriz.

Afrikalılar, bugünkü tanımı içinde dünya sistemine dahil olma iddiasına saplanıp kalırlarsa, mızrakla yeldeğirmenlerine saldırmış olurlar. Eğer

Afrikalılar, kısa vadeli yerel iyileştirmeleri, orta vadeli bir değer ve yapı dönüşümüyle birleştirmenin yolunu gösterirlerse, sadece Afrika'ya yardım etmekle kalmayacaklar, bizlere de yardım etmiş olacaklar. Benden ya da Afrikalı olmayan başkalarından belli bir eylem gündemi çizmemi istemeyin. Bunu yapamayız. Top Afrika'nın sahasında.

Son bir şey daha söyleyeyim. Afrika'nın denediği takdirde kaçınılmaz olarak başarılı olacağını söylemiyorum. Afrika için (hepimiz için de) bu geçişten daha iyi bir durumda çıkmak konusunda en iyi ihtimalle yüzde elli şans var. Tarihin muhakkak bizim yanımızda olacağını sanmamalıyız, aksi takdirde bu inanç aleyhimize çalışacaktır. Fakat hepimiz bu sürecin önemli ve bütünleyici birer parçasıyız. Ve bu süreç içinde doğru biçimde yerimizi alırsak, gerçekten de istediğimiz türden bir dünya düzenine ulaşabiliriz. Kolektif çabalarımızı bu kavrayış etrafında örgütlemeliyiz; yol güçlüklerle dolu ve sonuç belirsiz olsa da, mücadeleye değer.

İKİNCİ BÖLÜM

LİBERAL İDEOLOJİNİN İNŞASI VE ZAFERİ

IV
ÜÇ İDEOLOJİ Mİ, TEK İDEOLOJİ Mİ? SÖZDE MODERNLİK SAVAŞI

DÜŞÜNCE ya da siyaset felsefesi tarihi açısından modern zamanların öyküsü tanıdık bir biçimde özetlenebilir. Kısaca şöyle: On dokuzuncu yüzyılda üç büyük siyasi ideoloji -muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm-ortaya çıktı. O zamandan beri, bu üçü (sürekli değişen kılıklarda) birbirleriyle sürekli mücadele içinde oldular.

Bu ideolojik mücadeleler konusundaki iki genellemeyi, fiilen herkes kabul edecektir. Bunlardan biri, bu ideolojilerin her birinin Fransız Devrimi ertesinde, yeni ortaya çıkmış bir durumun üstesinden gelebilmek için belli siyasi stratejilerin gerekli olduğu düşüncesini doğuran yeni ortak bakış açılarının gelişmesi olgusuna birer cevap olduğudur. İkincisi, bu üç ideolojiden hiçbirinin, hiçbir zaman kesin bir versiyon halinde kabuk bağlamadığıdır. Tam aksine, her biri, ne kadar ideolog varsa o kadar çeşitli biçimler alıyor gibi görünmekteydi.

Kuşkusuz çoğu insan bu ideolojiler arasında bazı temel farklar olduğuna inanmakta. Fakat kuramsal ifadelere ya da fiili siyasi mücadelelere daha yakından bakıldıkça, temel olduğu varsayılan bu farkların tam olarak ne olduğu konusundaki anlaşmazlıklar artacaktır.

Kaç farklı ideoloji olduğu konusunda bile anlaşmazlık vardır. Aslında üç değil, sadece iki ideoloji olduğunu savunmuş pek çok kuramcı ve pek çok siyasi lider vardır; ama üçlünün hangi ikiliye indirgenmesinin mümkün olduğu bile tartışma konusudur. Bu durum, liberalizm ile sosyalizm arasında hiçbir temel fark görmeyen muhafazakârların, liberalizm ile muhafazakârlığın aynı şey olduğunu söyleyen sosyalistlerin ve hatta muhafazakârlık ile sosyalizm arasında ciddi bir ayrım bulunmadığını savunan liberallerin var olduğu anlamına gelmektedir.

Bu kendi başına ilginç bir durum, ama hikâye burada da bitmiyor. İdeoloji terimi kullanıldığı birçok anlamda, insanların ya da grupların kendileri hakkında kullanmaktan hoşlanmadıkları bir sözcüktür. İdeologlar, ideolog olduklarını daima inkâr etmişlerdir - sözcüğü icat eden kişi olduğu söylenen Destutt de Tracy hariç. Napolyon ise hemen, siyasi gerçekçiliğin ideolojiye (bununla kast edilen kuramsal bir doktrindir) tercih edileceğini söyleyerek, sözcüğü onun aleyhine kullanmıştır; o dönemde ve o dönemden beri pek çok politikacının paylaştığı bir duygudur bu.

Yarım yüzyıl sonra Marx Alman İdeolojisi'nde sözcüğü hem taraflı hem de kendi kendine hizmet eden bir dünya görüşü, bir sınıfın (burjuvazinin) görüşü anlamında kullandı. Marx ideolojinin, yerini (evrensel sınıf olan işçi sınıfının görüşlerini yansıtan) bilime bırakmaya mahkûm olduğunu söylüyordu. Mannheim, iki dünya savaşı arasındaki dönemde daha da ileri gitti. İdeolojilerin taraflı ve kendine hizmet eden niteliği konusunda Marx'la hemfikirdi, fakat Marksizm'i de bu tür ideolojilerin listesine eklemişti. İdeolojilerin yerine, sınıfsız entelektüellerin yaratısı olarak gördüğü ütopyaları koymak istedi. Ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Daniel Bell, Mannheim'ın entelektüellerinin hem ideolojilerden, hem de ütopyalardan bıkkınlığını dile getirdi. Bell ideolojinin sonunu ilan ederken, öncelikle, siyasetin sınırlarının bilinmesine dayanan yumuşak, ideolojik olmayan bir tür liberalizme boyun eğmekte olduğunu gördüğü Marksizm'i düşünüyordu.

Dolayısıyla ideoloji kavramı iki yüzyıllık mevcudiyeti boyunca, reddedilmesi ya da ortadan kaldırılması gereken bir şey olarak olumsuz biçimde algılandı. Peki bu, bir ideolojinin ne olduğunu, insanların ideolojiler aracılığıyla başarmaya çalıştıkları şeyin ne olduğunu anlamamıza olanak verir mi? Bu konuyu hiçbirini tümüyle yanıtlamayacağım, fakat her biri modernlik kavramını ve onun ideoloji kavramıyla bağlarını anlama yolunda birer çabayı temsil eden beş soru vasıtasıyla ele alacağım.

1) İdeoloji ile Weltanschauung (ya da dünya görüşü) arasındaki fark nedir?

2) Bir ideolojinin "öznesi" kimdir?

3) İdeolojilerin devlet(ler)le ilişkisi nedir?

4) Gerçekte kaç farklı ideoloji varolmuştur?

5) İdeolojilerin ortadan kaldırılması mümkün müdür? Yani ideolojisiz yapılabilir mi?

WELTANSCHAUUNG VE İDEOLOJİ

XVI. Louis hakkında, muhtemelen uydurma bir anekdot vardır; XVI. Louis, Duc de Liancourt'tan Bastille'in basıldığını öğrenince "Bir ayaklanma mı?" diye sorar. Yanıt gelir: "Hayır efendim, bir devrim" (Brunot, 1937, 617). Burası Fransız Devrimi'nin nasıl yorumlanabileceğini bir kez daha tartışmanın yeri değil; dünya sistemi açısından başlıca sonuçlarından birisinin değişim, yenilik, dönüşüm, hatta devrimin siyasi arenanın, en azından modern siyasi arenanın, "normal", yani istisnai olmayan bir fenomeni olduğu fikrini ilk defa kabul edilebilir kılmış olması olduğuna dikkat çekmek yeterli. Başta istatistik olarak normal görünen durum, hızla ahlaki açıdan da normal algılanır hale geldi. İşte Labrousse, II. Yıl hakkında "Devrim'in vahyedici, bildirici bir rol üstlendiği, sonunda tamamen ortaya çıkacak bütün bir ideolojiyi içinde taşıyan kesin bir dönüm noktası"ydı derken buna gönderme yapmaktaydı (1949, 29). Ya da Watson'in dediği gibi: "Devrim bütün on dokuzuncu yüzyılın altında yaşadığı bir gölge"ydi (1973,45). Ben olsam buna yirminci yüzyılı da eklerdim. Devrim on yedinci yüzyılın Newtoncu biliminin ve on sekizinci yüzyılın ilerleme kavramlarının ilahlaşmasını, kısacası modernlik diye adlandırmaya başladığımız şeyi ifade eder.

Modernlik özel bir sosyal gerçeklik ile özel bir Weltanschauung ya da dünya görüşünün birleşimidir ve bu ikili bugün, kesinlikle ne denli çağ dışı kaldığını göstermek için Ancien Régime diye adlandırdığımız bir başka çiftin yerine geçmiş, hatta onu gömmüştür. Kuşkusuz herkes bu yeni gerçeklik ve bu yeni dünya görüşü karşısında aynı tepkiyi vermedi. Kimileri hoş karşıladı, kimileri reddetti, diğerleri nasıl davranacağını bilemedi. Fakat meydana gelen değişikliğin derecesinden habersiz olan insan sayısı pek azdı. XVI. Louis hakkındaki anekdot, bu konuda çok şey anlatıyor.

Kapitalist dünya ekonomisi içindeki insanların bu "dönüm noktası"na tepki gösterme ve Fransız Devrimi'nin -artık kaçınılmaz, düzenli olarak meydana gelen bir şey olarak görülmeye başlanan siyasi değişimin "normalleşmesi"nin- yarattığı şoktan kaynaklanan muazzam kargaşayla başa çıkma şekli, bu dünya sisteminin kültürel tarihinin temel bir bileşenidir. Dolayısıyla "ideolojileri" insanların bu yeni durumun üstesinden gelmek için seçtikleri yollardan biri olarak düşünmek yararlı olamaz mı? Bu anlamda, bir ideoloji bizzat bir Weltanschauung değil, daha çok

modernlik dediğimiz bu yeni Weltanschauung'un gelişine verilen muhtelif tepkilerden birisidir.[5]

İlk ideolojik tepkinin, neredeyse derhal gelen bir tepkinin, modernliğin, değişim ve ilerleme merakının, "eski" olan ne varsa ısrarla reddedilmesinin en fazla şoka uğrattığı, hatta tiksindirdiği kimselerden gelmesi gerektiği açıktır. Dolayısıyla bizim "muhafazakârlık" dediğimiz ideolojiyi icat edenler Burke, Maistre ve Bonald'dır. Büyük bir İngiliz muhafazakârı olan Lord Cecil, 1912'de yazılan ve muhafazakâr doktrinin popüler bir ifadesi olması hedeflenen bir kitapçıkta, ideolojinin doğuşunda Fransız Devrimi'nin rolünü özellikle vurgulamaktaydı. Bir tür "doğal muhafazakârlık"ın daima varolduğunu, fakat 1790'dan önce "bilinçli olarak toplanmış Muhafazakâr doktrin külliyatına benzer" (1912, 39) hiçbir şey bulunmadığını söylemiştir.

Muhafazakârlara göre kesinlikle,

> ... Fransız Devrimi nominalizm, dinsel muhaliflik, bilimsel akılcılık gibi doktrinlerin başlarına uzanan tarihsel parçalanma sürecinin doruğa ulaşmasından ve Orta Çağ'da temel olan grupların, kuramların ve entelektüel kesinliklerin yok edilmesinden başka bir şey değildir. (Nisbet, 1952, 168-169)

Dolayısıyla muhafazakâr ideoloji modernliğin gelişine bir tepki olması ve kendisini durumu tamamen tersine çevirme (sert versiyon) ya da zararı sınırlama ve yaklaşmakta olan değişiklikleri mümkün olduğunca engelleme (daha sofistike versiyon) amaçlarından birisine adamış olması anlamında "gerici"dir.

Tüm ideolojiler gibi muhafazakârlık da en başta siyasi bir programdır. Muhafazakârlar devlet gücünü ellerinde tutmak ya da yeniden ele geçirmek zorunda olduklarını, devlet kurumlarının, amaçlarını gerçekleştirmeleri için gerekli araçlar olduklarını çok iyi biliyorlardı. 1815'te muhafazakârlar Fransa'da tekrar iktidara geldiklerinde bu olayı bir "Restorasyon" olarak adlandırdılar. Fakat bildiğimiz gibi hiçbir şey gerçekten eski düzene (status quo ante) dönmedi. XVIII. Louis bir "Sözleşme" ihsan etmek zorunda kaldı ve X. Charles gerçek bir geri dönüş sağlamaya çalışırken iktidardan indirildi, yerine daha modern bir ünvan olan "Fransızların Kralı" Unvanıyla Louis-Philippe oturtuldu.[6]

Hikâyenin sonraki aşaması, kendisini muhafazakârlığın muhalifi olarak tanımlayan liberalizmin, "modern olma bilinci" denebilecek bir temel üzerine inşasıydı (Minogue, 1963,3). Liberalizm evrenselci olduğunu ilan ederek, kendisini daima siyasi arenanın merkezine yerleştirmiştir.[7] Liberaller kendilerinden ve modernlik dediğimiz bu yeni dünya görüşünün doğruluğundan emin olarak görüşlerinin propagandasını yapmaya ve mantıklarını tüm toplumsal kurumlara sokmaya ve bu yolla dünyayı geçmişin "akıldışı" artıklarından temizlemeye çalıştılar. Bunu yapmak için, "özgür insanlar"dan,[8] geleneğin sahte ilahlarından kurtulmuş insanlardan saplantılı bir biçimde korktuklarına inandıkları muhafazakâr ideologlarla savaşmak zorundaydılar. Diğer bir deyişle liberaller, ilerlemenin, kaçınılmaz olsa bile, biraz insan çabası olmadan, bir siyasi program olmadan gerçekleşemeyeceğine inanmaktaydılar. Dolayısıyla liberal ideoloji, tarihin doğal seyrini izlemesi için, "zamanın, kaçınılmaz olarak çok daha fazla insana daha fazla mutluluk getirecek evrensel bir dost olduğu"nun tamamen farkında olarak, bilinçli, sürekli, akıllıca reformculuğa girişmenin gerekli olduğu inancıydı (Schapiro, 1949,13).

Sosyalizm biçimlendirilecek üç ideolojinin sonuncusuydu. Yine de 1848'den önce, bunun ayrı bir ideoloji oluşturduğunu düşünebilmek çok zordu. Bunun nedeni öncelikle 1789 sonrasında kendisine "sosyalistler" demeye başlayanların kendilerini her yerde Fransız Devrimi'nin taraftarları ve mirasçıları olarak görmeleriydi, ki bu onları kendilerine "liberal" demeye başlayanlardan ayırmıyordu aslında.[9] Fransız Devrimi'ne geniş ölçüde karşı çıkılan ve bu nedenle "liberaller"in iddialarını farklı bir tarihsel kökene dayandırdıkları Büyük Britanya'da bile, (az çok geleceğin "sosyalistleri" olan) "radikaller", aslında biraz daha militan liberaller gibi görünmekteydiler.

Aslında siyasi bir program ve dolayısıyla bir ideoloji olarak sosyalizmi liberalizmden özellikle ayıran nokta, ilerlemenin gerçekleştirilmesinin büyük bir yardımcı ele ihtiyaç duyduğu, bu olmaksızın çok yavaş bir süreç olacağı kanaatidir. Sosyalist programın özü, kısaca, tarihin akışını hızlandırmaktan ibarettir. İşte bu yüzden, çok özenli olsa bile, sadece sabırlı siyasi faaliyeti ima eder görünen ve bir bekle ve gör tavrını cisimleştirdiği düşünülen "reform" sözcüğünden çok, "devrim" sözcüğü hitap etmiştir sosyalistlere.

Özetle, modernliğe ve değişimin "normalleşme"sine yönelik üç tavır gelişti: Tehlikeyi mümkün olduğunca sınırlandırmak; mümkün olduğunca akılcı biçimde insanoğlunun mutluluğunu gerçekleştirmek; ya da ilerleme için ona direnen güçlere karşı yoğun mücadele suretiyle gidişi hızlandırmak. Muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm terimlerinin bu üç tavrı ifade etmek üzere kullanılmaya başlaması 1815-1848 döneminde gerçekleşmiştir.

Dikkat edilmelidir ki, her bir tavır kendisini bir başka şeyin karşısına yerleştirmiştir. Muhafazakârlar için bu Fransız Devrimi'ydi. Liberaller için muhafazakârlık (ve onların canlandırmaya çalıştıkları Ancien Régime). Ve sosyalistler için reddetmekte oldukları liberalizm. İdeolojilerin tanımındaki bu temel eleştirel, olumsuz ton, niçin her bir ideolojinin birçok versiyonu olduğunu açıklamaktadır. Arkasında oldukları şey açısından, her kampta birçok farklı, hatta çelişkili önerme ortaya atılmıştır. Her bir ideoloji ailesinin gerçek birliği, ancak neye karşı oldukları noktasındadır. Bu küçük bir ayrıntı değildir, çünkü bu üç kampı, en azından anlamına tekrar döneceğimiz bir tarih olan 1968'e dek yaklaşık 150 yıl bir arada tutma başarısı bu olumsuzluğa aittir.

İDEOLOJİNİN "ÖZNESİ"

İdeolojiler aslında modernlikle başa çıkma amaçlı siyasi programlar olduklarından, bunların her biri bir "özne"ye ya da başat bir siyasi faile ihtiyaç duyar. Bu güne kadar modern dünyanın terminolojisinde bundan egemenlik sorunu olarak söz edilmiştir. Fransız Devrimi bu konuda çok berrak bir bakış açısı ortaya koydu: Mutlak monarkın egemenliğine karşı halk egemenliğini ilan etti.

Halk egemenliğine ilişkin bu yeni ifade tarzı modernliğin büyük başarılarından biridir. Bundan sonra bir yüzyıl boyunca bu yeni ilaha, yani "halk"a karşı uzun savaşlar olmuşsa da, onu tahtından indirmeyi kimse başaramamıştır. Fakat bu zaferin içi boştur. Halkın egemen olduğu konusunda evrensel bir uzlaşma olabilir, fakat daha başından beri kimin "halk" olduğu konusunda anlaşmazlık vardır. Bunun yanı sıra bu hassas soru hakkında üç ideolojinin hiçbiri berrak bir bakış açısına sahip değildir; ancak bu durum onları görüşlerinin bulanık olduğunu reddetmekten alıkoymamaktadır.

Görünüşe göre en az belirsizlik taşıyan görüş liberallerinkidir. Onlara göre, "halk", her biri siyasi, ekonomik ve kültürel hakların nihai sahibi olan tüm "bireyler"in toplamından oluşmaktadır. Birey, en mükemmelleşmiş haliyle (par excellence) modernliğin tarihi "özne"sidir. Burada bireycilik konusundaki aşırı geniş literatürü incelemek imkânsız olduğundan, kendimi tartışmanın çevresinde döndüğü üç bilmeceyle sınırlandıracağım.

1. Tüm bireylerin eşit oldukları söylenir. Fakat bu tür bir ifade kelimenin tam anlamıyla alınabilir mi? Eğer özerk kararlar almak hakkından söz ediliyorsa alınamaz tabii ki. Hiç kimse yeni doğmuş bir bebeğe özerk kararlar alma ehliyeti vermeyi aklından geçirmeyecektir. Öyleyse bu tür bir hakka sahip olabilmek için kaç yaşında olunmalıdır? Yanıtlar her zaman muhtelif olmuştur. Eğer (nasıl tanımlanırsa tanımlansın) çocukları yargılarının olgunlaşmamışlığı gerekçesiyle bu hakların kullanılmasının dışında bırakmak konusunda anlaşırsak, özerk bir birey, diğer bireylerin özerk olma kapasitesine sahip olduğuna inandığı kişi olarak tanımlanmak zorundadır. Ve buna göre, bir başkasının bir bireyin haklarını kullanma kapasitesine sahip olup olmadığına ilişkin bir yargıda bulunma olanağı varsa, başka kategoriler de ehliyetsiz sayılabilir: Çok yaşlılar, geri zekâlılar, psikolojik rahatsızlığı olanlar, hapsedilen suçlular, tehlikeli sınıfların mensupları, yoksullar ve diğerleri. Bu listenin bir fantezi olmadığı gayet açıktır. Burada bu grupların, örneğin oy kullanmaya ehil olmaları ya da olmamaları konusunda bir tavır almıyorum; sadece, haklarını kullanmaya ehil olması gerekenler ile bu kullanımdan yoksun bırakılması gerekenleri birbirinden ayıracak, kendiliğinden, aşikâr bir çizginin mevcut olmadığına dikkat çekiyorum.

2. Tartışmayı, toplumsal olarak "sorumlu" ve dolayısıyla haklarını eksiksiz biçimde kullanmaya meşru olarak ehil oldukları kabul edilenlerle sınırlasak bile, haklarını kullanmakta olan bir bireyin bir başkasını aynı şeyi yapmaktan alıkoyabilmesi sözkonusu olabilir. Bu olasılık hakkında ne düşüneceğiz? Bu durumun, toplumsal yaşamın birlikte yaşamak zorunda olduğumuz kaçınılmaz bir sonucunu temsil ettiğini mi, yoksa ikinci kişinin haklarına, engellememiz ya da cezalandırmamız gereken bir saldırının sözkonusu olduğunu mu? Gerek siyasi uygulama düzeyinde, gerekse siyaset felsefesi düzeyinde, asla kısmi ve eksik bir yanıttan fazlasını alamamış olan, çok karmaşık bir sorudur bu.

3. Hakları tam olarak kullanmaya ehil olan tüm bireyler ("yurttaşlar") diğer yurttaşların haklarına asla tecavüz etmeseler bile, yine de kolektif bir karar konusunda tümü aynı fikirde olmayabilir. O zaman ne olacak? Farklı görüşleri nasıl uzlaştıracağız? İşte siyasi demokrasiye ilişkin büyük tartışma bu noktadadır.

Liberaller, en azından egemenlik hakkı tanınan bireyin kim olduğu sorusunu yoğun biçimde tartıştıkları için takdir edilebilirler. Her ikisi de bireyden oldukça farklı bir "özne" önerdikleri için, ilke düzeyinde muhafazakârlar ve sosyalistler de bu konuyu tartışmış olmalıydılar, oysa bu iki kesimin tartışmaları çok daha az açıklığa sahiptir. "Özne" birey değilse kimdir? Ayırdetmek biraz zor. Örneğin Edmund Burke, Reflections on the Revolution in France'de şöyle yazıyor:

> İnsan doğası karmaşıktır; toplumun amaçları mümkün olan en büyük karmaşıklığa sahiptir; bu nedenle hiçbir basit güç tanzimi ya da yönlendirmesi, insanın doğasına ve işlerinin niteliğine uygun değildir, (aktaran White, 1950,28)

Bunun Fransız devrimcilere saldıran bir metin olduğu bilinmese, mutlak monarkları suçlama niyetiyle yazıldığı düşünülebilirdi. Burke'ün on yıl önce "Speech on Economic Reform"unda yer alan bir ifadesine baktığımızda mesele bir parça daha açıklığa kavuşuyor: "Bireyler gölgeler gibi geçip gider, Commonwealth ise sabit ve süreklidir" (aktaran Lukas, 1973,3).

Bonald'ın yaklaşımı oldukça farklıdır, çünkü Kilise'nin yaşamsal rolünde ısrar etmektedir. Ancak görüşü, muhafazakâr ideolojinin tüm varyasyonlarında ortak olan bir unsuru -onlara göre siyasi olarak hareket etme hakkına sahip "özneler" olan aile, korporasyonlar, Kilise, geleneksel "sınıflar" gibi toplumsal gruplara atfettikleri önemi- paylaşıyor. Diğer bir deyişle muhafazakârlar "geleneksel" sayılan (ve dolayısıyla devamlılığı cisimleştiren) grupların tümüne öncelik vermekte, fakat muhafazakârlığı siyasi bir aktör olarak herhangi bir "bütünlük"le özdeşleştirmeyi reddetmekteydiler. Muhafazakâr düşüncede aslında hiçbir zaman açıklığa kavuşmamış olan husus, devamlılığı cisimleştiren grupların hangileri olduğuna nasıl karar verileceğidir. Nitekim, mücadele içindeki kraliyet soyları hakkında daima münakaşalar olmuştur.[10]

Bonald'a göre Rousseau ve Montesquieu'nün büyük hatası, tam da, "topluma öngelen ... saf bir doğal durum ... tasavvur" etmeleriydi. Tam

aksine, "toplumun gerçek doğası ... toplumun, kamusal toplumun bugünkü halidir" (1988 [1802], 87). Fakat bu tanım yazarı için bir tuzaktı. Zira bugünü, fiilen bir "restorasyon"u yasaklayacak denli meşrulaştırmaktaydı. Fakat kusursuz mantık hiçbir zaman muhafazakâr polemiklerin güçlü yanı ya da temel ilgi alanı olmamıştır. Daha çok, bireysel oyların birbirine eklenmesiyle oluşan bir çoğunluğun muhtemel davranışı hakkında uyarılar yapmakla ilgilenmişlerdir. Tarihsel özneleri liberallerinkinden çok daha az faal bir öznedir. Onların gözünde, iyi kararlar yavaş yavaş ve nadiren alınır; bu tür kararlar halihazırda büyük ölçüde alınmıştır.

Muhafazakârlar geleneksel denen küçük gruplar lehine bireye tarihsel özne olarak öncelik vermeyi reddederken, sosyalistler halkın tümü olan büyük grup lehine bireye öncelik vermeyi reddetmişlerdir. Sosyalist düşüncenin ilk dönemlerini inceleyen G. D. H. Cole şöyle yazıyor:

> "Sosyalistler" bireyin talepleri üzerindeki yaygın vurguya karşı, insan ilişkilerinde toplumsal unsuru vurgulayan ve toplumsal sorunu Fransız Devrimi'nin ve ona eşlik eden ekonomik alandaki devrimin dünyaya yaydığı insan hakları konusundaki büyük tartışmanın önüne almaya çalışan kimselerdi. (1953,2)

Sorunu hangi bireylerin oluşturduğunu bilmek zorsa, "halk"ı hangi "gruplar"ın oluşturduğunu bilmek daha da zor, tüm halkın genel iradesinin nasıl tanımlanacağını bilmek ise en zor şeydir. Bunun ne olduğu nasıl bilinebilir? Bir kere kimin görüşlerini dikkate almalıyız - yurttaşlarınkini mi, ülkede oturan kişilerinkini mi? Halkı niçin bu şekilde sınırlıyoruz? Niçin tüm insanlığın görüşlerini hesaba katmayalım? Bir kayıtlama hangi mantıkla meşrulaştırılabilir? Mevcut uygulamada genel irade ile herkesin iradesi arasındaki ilişki nedir? Bu karmaşık sorular dizisinde, sosyalist hareketlerin iktidara geldiklerinde karşılaştıkları tüm güçlüklerin kaynağını bulabiliriz.

Kısacası, bu üç ideolojinin bize önerdiği şey, uygun tarihsel özne kimdir sorusunun yanıtı değil, sadece halk egemenliğini cisimleştirenin kim olduğuna ilişkin araştırmada üç başlangıç noktasıdır: Liberallere göre, özgür denen birey; muhafazakârlara göre, geleneksel denen gruplar; sosyalistlere göre "toplum"un tüm üyeleri.

İDEOLOJİLER VE DEVLET

"Özne" olarak halkın sahip olduğu başlıca "nesne" devlettir. Halk, iradesini ve egemenliğini devlet içinde kullanır. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyıldan beri bize halkın bir "toplum" oluşturduğu da söylenmektedir. Modernliğin büyük entelektüel zıtlığını oluşturan devlet ve toplumu nasıl bağdaştırabiliriz?

En şaşırtıcı şey, üç ideolojinin bu konudaki söylemlerine baktığımızda, tümünün devlete karşı toplumun tarafında yer alır görünmeleridir. Argümanları tanıdıktır. Katı liberallere göre, devleti ekonomik yaşamın dışında tutmak ve geneldeki rolünü en aza indirmek yaşamsal önem taşır: "Bırakın Yapsınlar!" (Laissez-faire) jandarma devlet doktrinidir" (Watson, 1973, 68). Muhafazakârlara göre Fransız Devrimi'nin korkunç yüzü sadece bireyciliği değil, aynı zamanda ve özellikle devletçiliğiydi. Devlet, halkın birinci derecede sadakatine sahip aracı grupların -aile, Kilise, korporasyon- rolünü sorguladığında, zorbalıktan ibaret hale gelir.[11] Ayrıca, Marx ve Engels'in Komünist Manifesto'daki ünlü nitelendirmelerine de yabancı değiliz:

> Sonunda burjuvazi, modern sanayinin ve dünya pazarının kuruluşundan beri, münhasır siyasi egemenliği modern temsili devlette ele geçirdi. Modern devletin yürütme organı, bütün burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir. (1973 [1848], 69)

Devlete ilişkin bu olumsuz görüşler, üç ideolojiden hiçbirinin, eleştirilerinin hedefi olan devletin kendi kontrolleri dışında ve ideolojik rakiplerinin elinde olduğunu söyleyerek yakınmasına engel olmamıştır. Oysa gerçekte üç ideolojinin de kendi programlarını geliştirmek amacıyla devletin hizmetlerine büyük bir ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır. İdeolojinin en başta siyasi bir strateji olduğunu unutmayalım. Sosyalistler uzun süredir, tutarsızlıkları olduğu iddia edilen şeyden ötürü eleştirilmekteler; bunların çoğu devlet karşıtı retoriklerine rağmen, daima, kısa vadede devlet faaliyetini arttırmaya çalışmıştır. Sosyalistler arasında anarşizm daima küçük bir azınlığın bakış açısı olarak kalmıştır.

Peki muhafazakârlar daha ciddi biçimde devlet karşıtı değil miydi? Devlet eliyle reformlar gerçekleştirmeye düzenli olarak muhalif kalmadılar mı? Gerçekte hiç de değil. Muhafazakârların modernliğin temel sonuçlarından biri olarak gördükleri "değerlerin düşüşü" sorununu hesaba katmalıyız. Toplumun mevcut çöküşüyle mücadele edebilmek için, toplumu

daha önceki haline döndürebilmek için devlete ihtiyaçları vardı. 1840'ların büyük İngiliz muhafazakârı Sir Robert Peel hakkında söylenen şu söz aslında daha genel olarak da geçerlidir: "Güçlü bir yürütme organı öngören bir anayasanın, içinde yaşadığı anarşik çağda gerekli olduğuna inanmaktaydı"(Gash, 1951, 52).

Bakın, Halévy on dokuzuncu yüzyılın başında İngiltere'de "Tory gericiliği" sırasında muhafazakârların devlet karşısındaki konumunun evrimini açıklama tarzını nasıl ifade ediyor:

> Kral 1688'de ve onu izleyen yıllarda, kendisi ve kamuoyu tarafından Egemen olarak kabul edilmekteydi. Egemenliğini mutlaklaştıracağından daima korkuldu ve Devletin tüm kuvvetleri tarafından kullanılan otoritesinin bağımsızlığı, kraliyet yetkilerine bilinçli bir sınırlama, kraliyet despotizmine karşı bir anayasal güvenceler sistemi oluşturdu. On dokuzuncu yüzyıla girilirken, Amerika'da, Fransa'da, hatta İngiltere'de en üstün olduğu iddiasını ileri süren ya da sürmek üzere olan halktı; dolayısıyla bu kez üç kuvvet halk karşısında bağımsızlığını muhafaza etmekteydi. Biçimleri aynı kalırken önemleri değişen kurumları destekleyenler artık Whigler değil, Torylerdi. Ve artık egemenliğin bu yeni talibine karşı, özerkliklerini korumak için üç kuvvetin oluşturduğu birliğe Kral başkanlık etmekteydi. (1949,42-43)

Çözümleme açık. Muhafazakârlar, değişim için baskı yapan halk güçlerini kontrol etmek için gerektiği ölçüde, devlet yapısının güçlendirilmesine daima hazırdılar. Bu durum aslında Lord Cecil'in 1912'de söylediklerinde gizlidir: "Devlet faaliyeti, adaletsiz ya da baskıcı işlere bulaşmadıkça, Muhafazakârlık ilkelerinin ona düşman olduğu söylenemez" (1912, 192).

Peki, en azından -bireysel özgürlüğün ve serbest piyasanın savunucusu- liberaller devlete düşman kaldılar mı? Hiç de değil! Liberaller daha baştan temel bir çelişkiye düştüler. Devlete karşı bireyin ve haklarının savunucuları olarak, demokratik bir devletin tek güvencesi olan genel oy doğrultusuna itildiler. Fakat bu noktada devlet, bireyi geçmişten gelen toplumsal engellerden kurtarmayı amaçlayan tüm reformların başlıca aracı haline geldi. Bu da, liberalleri pozitif hukuku faydacı amaçların hizmetine sokma fikrine ulaştırdı.

Yine Halévy sonuçları açıkça göstermektedir:

"Faydacı" felsefe salt, hatta belki de temel olarak liberal bir sistem değildi; aynı zamanda, bir çıkarlar uyumu yaratmak için Hükümet'in bilinçli ve bir anlamda bilimsel müdahalesine bel bağlamış bir otorite doktriniydi. Genç bir adamken "aydınlanmış despotizm"in bir savunucusu olan Bentham, görüşleri olgunlaştığında demokrasiye dönmüştür. Fakat bu noktaya, saplanıp kalması beklenebilecek bir dizi siyasi doktrinin -aristokrasi, karma bir anayasa, kuvvetler dengesi, devlet adamının hedefinin Hükümet otoritesini zayıflatmak ve kuvvetlerini birbirinden mümkün olduğunca ayırmak suretiyle bireyi özgürleştirmek olduğu yolundaki doktrin- ötesine taşıyan, uzun atlama diye adlandırabileceğimiz bir yolla ulaşmıştır. Bentham'a göre devlet otoritesi, genel ya da en azından çok geniş bir oy vasıtasıyla çoğunluğun çıkarlarıyla bağdaştırıldığında ondan kuşku duymak için bir neden kalmaz, saf bir nimet haline gelirdi.

Ve bu noktada Muhafazakârlar da,

artık gerçek Liberal geleneğin, ücretli görevliler tarafından idare edilen yeni bir bürokratik despotizm sistemine karşı, ücretsiz görevlileri olan eski aristokratik özyönetim sisteminin destekçisiydiler. (Halévy,1950, 100,99)

Aslında Benthamcılığın, optimal ifadesi klasik ekonomistlerde, laissez-faire teorisyenlerinde bulunabilecek olan liberalizmden bir sapma olduğunu düşünebilirsiniz. O halde Büyük Britanya'da ilk Fabrika Yasası'nın çıkışını hatırlayalım; o dönemin tüm önde gelen klasik iktisatçıları yasayı desteklemişti; bu fenomeni açıklayan (ve kabul eden) de Alfred Marshall'ın ta kendisiydi (1921, 763-764). O zamandan beri büyük bürokratik devletin gelişmesi asla durmamıştır ve genişlemesi birbirini izleyen liberal hükümetler tarafından desteklenmiştir. Hobhouse, Lord Cecil'in muhafazakârlık hakkındaki kitabına yanıt olarak liberalizm hakkındaki kitabını yazdığında bu genişlemeyi şu şekilde meşrulaştırmıştı: "Devlet zorlayıcılığının işlevi, bireysel zorlayıcılığı ve elbette Devlet içindeki bireylerin herhangi bir birliği tarafından uygulanan zorlayıcılığı yenmektir" (1911,146).

Kuşkusuz her bir ideolojinin az çok utanç verici devletçiliğini açıklamak üzere dayandığı gerekçeler farklıydı. Sosyalistlere göre devlet genel iradeyi uygulardı. Muhafazakârlara göre devlet geleneksel hakları genel iradeye karşı korurdu. Liberallere göre devlet bireysel hakların serpilmesine izin veren koşulları yaratırdı Fakat her durumda retorik tamamen aksinin

yapılmasını gerektirirken, sonuç devletin topluma nazaran güçlendirilmesi oluyordu.

KAÇ İDEOLOJİ VARDI?

Devlet ile toplum arasındaki doğru ilişki temasına ilişkin tüm bu bulanıklık ve entelektüel karmaşa, on dokuzuncu yüzyılda kaç ayrı ideolojinin ortaya çıktığından niçin hiçbir zaman tamamen emin olamadığımızı anlamamıza olanak tanımaktadır. Üç mü? İki mi? Sadece bir mi? Az önce üç tane olduğunu iddia eden geleneksel argümanları inceledim. Bakalım üç, ikiye nasıl indirilebilir.

Fransız Devrimi'nden 1848 devrimlerine kadarki dönemde, o çağda yaşayanlar için "tek bariz ihtilafın, ilerlemeyi kaçınılmaz ve arzu edilir bulan ve bu nedenle Fransız Devrimini "tümüyle destekleyenler" ile öte yanda bu değerler bozunumuna karşı olan ve bunu çok yanlış bulan Karşı-Devrim arasında olduğu aşikâr görünmektedir (Agulhon, 1992, 7). Dolayısıyla kendilerine radikal, Jakoben, cumhuriyetçi ya da sosyalist diyenler, sadece liberallerin daha militan bir çeşidi olarak görülürlerken, siyasi mücadele liberaller ile muhafazakârlar arasındaydı. Balzac Köy Hekimi'nde bir piskoposa şu sözleri söyletir:

> Dinsel ve monarşik doktrinlere karşı isyan ruhunun derinlere kök saldığı, Protestanlık'tan doğan, bugün Liberalizm olarak bilinen ve yarın da kendine başka bir isim takma özgürlüğü olan şeyin doğurduğu yakından inceleme fikrinin her şeye sirayet ettiği, bir fabrika kentinde mucizeler yaratmaya zorlanıyoruz (1898, 103).

Tudesq, 1840'da Meşruiyetçi bir gazete olan l'Orleanais'de, Le Journal de Loiret adlı bir başka gazetenin "liberal, protestan, Saint-Simoncu, Lamennaisci bir gazete" (1964, 125-126) olarak suçlandığını hatırlatmaktadır. Bu tamamen anlaşılmaz değildir, çünkü Simon'un işaret ettiği gibi: "Aslında İlerleme Fikri, Saint-Simon'un tüm düşünce felsefesinin özünü ve başlıca esin kaynağını oluşturmaktaydı" (1956, 330; karşılaştırınız, Manning, 1976, 83-84).

Bunun yanı sıra bu liberal-sosyalist ittifakının kökleri, on sekizinci yüzyıl liberal ve eşitlikçi düşüncesinde, mutlak monarşiye karşı mücadele de mevcuttur (bkz. Meyssonier, 1989, 137-156). Bu ittifak on dokuzuncu

yüzyılda, her iki ideolojinin de, modern devlette toplumsal politikanın temel gerekliliği olarak gördükleri verimliliğe giderek artan ilgileriyle beslenmeye devam etmiştir.[12]

Faydacılığın yükselişiyle ittifak birleşmeye dönüşebilir gibi görünmüş de olabilir. Muhafazakârlar şunu ileri sürmekten geri kalmadılar:

> Toryler Faydacılığı karalamak istediklerinde, onu yabancı fikirlerden ve özellikle Fransız fikirlerinden ilham alan, yurtsever olmayan bir felsefe olarak suçladılar. Benthamcıların siyasi ilkeleri Jakobenlerin demokratik ilkeleriyle aynı değil miydi? Etiklerini ve hukuk bilimlerini Helvétius ve Beccaria'dan, psikolojilerini Condillac'dan, tarih felsefelerini ve siyasi ekonomilerini Condorcet ve Jean-Baptiste Say'den almadılar mı? Bunlar dinsiz Voltaireciler değil miydiler? Bentham Traités de Législation'unu Fransızca yazmış ve Paris'te yayımlamamış mıydı? Fakat Faydacılar, gerçeği söyleyerek, Fransız fikirleri denen ve ithal etmekle suçlandıkları tüm bu fikirlerin aslında, yurtdışında geçici bir yer edinmiş olan İngiliz fikirleri olduğu yanıtını verebilirlerdi. (1949, 583)

Muhafazakâr görüş bu defa da yanlış değildi. Brebner, "Fabianlar sonraki günlerin Benthamcıları değildi de, neydi?" sonucuna ulaşarak, Bentham'ın "kolektivist" yönünden sempatiyle söz eder. Ve John Stuart Mill'e daha 1830'da "liberal-sosyalist denebileceğini" ekler (1948,66).

Öte yandan, 1830'dan sonra liberaller ile sosyalistler arasında açık bir ayrım ortaya çıkmaya başlar ve bu ayrım 1848'den sonra hayli derinleşir. 1848 aynı zamanda, liberaller ile muhafazakârlar arasındaki uzlaşmanın başlangıcını da gösterir. Hobsbawm 1830'un büyük sonucunun, Fransa, İngiltere ve özellikle Belçika'da (hatta kısmen de İsviçre, İspanya ve Portekiz'de) "ılımlı" bir liberalizmin, sonucu itibariyle "ılımlıları radikallerden ayıran" siyasi zaferine olanak tanımak suretiyle kitlesel politikayı mümkün kılmak olduğunu düşünmektedir (1962, 117). Meseleyi İtalyan perspektifinden inceleyen Cantimori ise, ayrılma sorununun 1848'e dek çözümlenmemiş olduğunu düşünmektedir. Bu tarihe kadar, "liberal hareket... hiçbir yolu reddetmemiştir: Ne bir ayaklanma çağrısını ne de reformcu siyasi bir faaliyeti" (1948,288). Bu iki taktik arasındaki boşanma ancak 1848'den sonra gerçekleşti.

Dikkat edilmesi yaşamsal önem taşıyan husus, 1848'den sonra sosyalistlerin Saint-Simon'a atıfta bulunmaya son vermiş olmalarıdır. Sosyalist hareket kendisini Marksist fikirler etrafında örgütlemeye

başlamıştır. Artık şikâyet konusu, reformla tedavisi mümkün olan sefaletten ibaret olmayıp, kapitalizmin neden olduğu ve çözümü kapitalizmin tamamen yıkılmasını gerektiren, insani niteliklerin kaybıdır (bkz. Kolakowski, 1978, 222).

Tam bu anda muhafazakârlar, muhafazakâr amaçlar açısından reformculuğun faydalarının farkına varmaya başladılar. Sir Robert Peel, 1832 tarihli Reform Yasası'nın hemen ardından, bir doktrin beyanı olarak ün kazanan Tamworth Manifestosu adlı bir seçim manifestosu yayımladı. Bu manifesto, sadece Reform Yasası'nın kabulünü "büyük bir anayasal sorunun nihai ve kesin çözümü" olarak ilan etmesinden değil, ayrıca o dönemde büyük "sansasyon" yaratan bu görüşün Parlamento yerine halka açıklanmasından dolayı, o dönemde yaşayanlar tarafından "hemen hemen devrimci" olarak değerlendirilmiştir (Halevy, 1950, 178).[13]

Muhafazakârlar süreç içinde, mülkiyetin korunmasının önemi konusunda liberallerle yakınlaştıklarının farkına vardılar; oysa muhafazakârların mülkiyet konusundaki asıl kaygıları, mülkiyetin devamlılığı temsil etmesi ve dolayısıyla aile hayatı, Kilise ve diğer toplumsal dayanışmalar için bir temel vazifesi görmesiydi (bkz. Nisbet, 1966, 26). Bu felsefi yakınlaşmanın ötesinde, Lord Cecil'in belirttiği gibi, ortak bir korkuları, somut bir gerçek devrim tehdidi vardı: "Jakobenizme karşı etkin savunmanın ayrılmaz bir parçası olduğu için, muhafazakâr çizgide ılımlı reforma ihtiyaç vardır" (1912, 64).

Son olarak, üçü ikiye indirmenin mümkün olan üçüncü şeklini de tamamen göz ardı etmemeliyiz: Teorik olarak en az muhtemeli gibi görünse de, liberallere karşı el ele vermiş muhafazakârlar ve sosyalistler. Saint-Simoncu sosyalizmin "muhafazakâr" niteliğine, Bonaldcı fikirlerdeki köklerine sık sık dikkat çekilmiştir (bkz. Manuel, 1956,320; Iggers, 1958, 99). Bu iki kamp bireycilik karşıtı refleksleri etrafında bir araya gelebilirdi. Aynı şekilde von Hayek gibi bir liberal, muhafazakâr Carlyle'ın düşüncesinin "sosyalist" niteliğini eleştirmişti. Bu kez tartışma konusu olan muhafazakâr düşüncenin "sosyal" yönüydü. Lord Cecil aslında bu yakınlığı açıkça beyan etmekte tereddüt etmemiştir:

> Çoğu kez Muhafazakârlık ile Sosyalizmin doğrudan doğruya zıt oldukları düşünülür. Fakat bu tamamen doğru değildir. Modern muhafazakârlık, Devlet faaliyetlerine ve otoritesine sıcak

> bakan Toryci geleneklerin mirasçısıdır. Gerçekten de Bay Herbert Spencer, aslında Toryciliğin canlanışı olarak gördüğü Sosyalizme saldırmıştır..." (1912,169)

Liberal-sosyalist ittifaklarının sonucu, bir tür sosyalist liberalizmin ortaya çıkışıydı. Liberal-muhafazakâr ittifaklarının sonucu, bir tür muhafazakâr liberalizmdi. Kısacası, liberalizmin iki çeşidine ulaştık. Daha az muhtemel olan muhafazakâr-sosyalist ittifakları köken itibariyle sadece geçici taktiklerdi. Ancak hem popülist hem de toplumsal olan bir gelenekçilik biçimi kurmaları anlamında, muhtelif yirminci yüzyıl "totalitarizmler"inin bu ittifakın daha uzun süreli bir biçimi olarak düşünülüp düşünülemeyeceği merak edilebilir. Eğer öyleyse bu totalitarizmler, iyilikle kötülüğün savaştığı bir oyunda liberalizmin düşmanları rolünü üstlenerek onun sahnenin merkezinde kalmasını sağlamanın bir başka yolunu oluşturuyorlardı. Bu liberalizme yoğun muhalefet görüntüsünün ardında, tüm bu rejimlerin taleplerinin esaslı bir unsuru olarak, liberallerin değişmez ilkesi olan üretkenlik vasıtasıyla ilerlemeye ilişkin aynı inanç görülebilir. Bu suretle sosyalist muhafazakârlığın (ya da muhafazakâr sosyalizmin) bile, bir ölçüde, liberalizmin bir varyantı, onun şeytani biçimi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu durumda, 1789'dan beri, renklerini üç büyük versiyonda sergilemiş olan tek bir gerçek ideolojinin, liberalizmin, varolduğu sonucuna ulaşmak doğru olmayacak mıdır?

Elbette bu tür bir ifadenin tarihsel terimlerle açıklanması gerekir. 1789-1848 dönemi, sonuçta tamamlanmış bir biçim alamamış bir muhafazakârlık ile kültürel hegemonya arayışındaki bir liberalizm arasındaki büyük bir ideolojik mücadele olarak göze çarpar. 1848-1914 (ya da 1917) dönemi, Marksizm bağımsız bir kutup olarak bir sosyalist ideoloji oluşturmayı dener, fakat tamamen başarılı olamazken, liberalizmin ciddi bir muhalefet olmaksızın sahneye hâkim olduğu bir dönem olarak belirir. 1917-1968 (ya da 1989) arasındaki dönemin, liberalizmin dünya düzeyinde tanrılaşmasını temsil ettiği savunulabilir (ve bu iddia en tartışmalısı olacaktır). Bu görüşe göre Leninizm, liberalizme şiddetle karşı bir ideoloji olduğu iddiasında bulunsa da, gerçekte onun cisimleşmelerinden biriydi.[14]

İDEOLOJİLERİN ÖTESİ Mİ?

Sonunda artık ideolojilerin ötesine geçmek, başka bir deyişle egemen liberal ideolojinin ötesine geçmek mümkün mü? Bu soru 1968 devriminden beri açıkça ve tekrar tekrar ortaya atılmaktadır. 1968 devrimcileri bir ideoloji olarak liberalizme, sayılan üç ideoloji arasında kapitalist dünya ekonomisinin ideolojisi olarak hizmet gören ideoloji olduğu için değilse niçin hücum etmekteydiler?

Kuşkusuz 1968'deki karşılaşmalarda yer alanların bir çoğu taleplerini Maocu bir söyleme ya da Marksizm'in başka çeşidinin söylemine bürümüştü. Fakat bu onları hem resmi Sovyet Marksizmi'ni hem de sanayileşmiş dünyanın büyük Komünist partilerini reddederek, Marksistleri de aynı liberal potaya koymaktan alıkoymadı. Ve 1968'den sonraki dönemde, 1968 devrimcilerine bir yanıt formüle etmeye çalışan en "muhafazakâr" unsurlar, kendilerine "neo-liberal" adını verdiler.

Geçenlerde, Kolakowski'nin bir kitabını inceleyen Publisher's Weekly, onun görüşlerini şu şekilde özetlemekteydi: "'Muhafazakârlık', 'liberalizm' ve 'sosyalizm' artık bir arada varolamayan siyasi bakış açıları değil" (New York Review of Books, 7 Mart 1991, 20). Fakat çözümlememiz doğruysa, bu üç ideolojinin bir arada varolamaz oldukları bir an olmuş muydu diye sorabiliriz. Yeni olan, kapitalist dünya ekonomisinin büyük hegemonik ideolojisi olan liberalizmin anlamı ve geçerliliği konusunda hüküm süren karmaşa değildir: Bu daima söz konusuydu zaten. Yeni olan, özünde modernlikten ibaret olan liberalizmin, egemen ideoloji olarak tarihinde 1848'den beri ilk kez tekrar ciddi biçimde sorgulanmış olmasıdır. Bundan çıkarmamız gereken sonuç, burada ele alabileceğimizin ötesinde olacaktır. Ancak ben liberalizmin etkin bir siyasi proje olarak miadını doldurduğuna ve kapitalist dünya ekonomisinin yapısal krizinin etkisi altında çöküş sürecinde bulunduğuna inanıyorum.

Bu, ideolojilerin sonu olmayabilir. Fakat bugün siyasi değişimin gerekli, kaçınılmaz ve dolayısıyla normal olduğu artık o kadar açık değil; artık bu tür bir inancın sonuçlarıyla başa çıkmak için bir ideolojiye ihtiyaç yok. Yaklaşık elli yıl sürebilecek ve sonucu belirsiz olan büyük bir "çatallanma" (bkz. Prigogine) olarak tanımlanabilecek bir geçiş dönemine girmekteyiz. Bugünkü sistemimizin yıkıntıları arasından doğacak sistem(ler)in dünya görüşünü (ya da görüşlerini) önceden kestiremeyiz. Eğer doğarsa, hangi ideolojilerin doğacağını ya da kaç ideolojinin mevcut olacağını önceden bilemeyiz.

KAYNAKÇA

AGULHON, MAURICE (1992), 1848, *ou l'apprentissage de la République, 1848-1852,* nouv. éd. révisée et complétée, Paris: Ed. du Seuil.

BALZAC, HONORÉ DE (1898), *The Village Cure,* Philadephia: George Barrie and Sons.

BASTID, PAUL (1953) "La théorie juridique des Chartes", *Revue internationale d'histoire politique et constitutionelle,* n.s. 3:63-75.

BONALD, LOUIS DE (1988 [1802]), *Législation primitive considérée par la raison,* Paris: Ed. Jean-Michel Place.

BREBNER, J. BARTLETT (1948), "Laissez-Faire and State Intervention in Nine-teenth-Century Britain" *The Tasks of Economic History* (a supplemental issue of the *Journal of Economic History*), 8: 59-73.

BRUNOT, FERDINAND (1937), *Histoire de la langue française des origines à 1900,* IX: *La Révolution et l'Empire, 2e Partie: Les événements, les institutions et la langue,* Paris: Lib. Armand Colin.

CANTIMORI, DELIO (1948), "1848 en Italie", In F. Fejtô, dir., *Le printemps des peuples: 1848 dans le monde* içinde, Paris: Ed. du Minuit. I: 255-318.

CECIL, LORD HUGH (1912), *Conservatism,* Londra: Williams & Northgage.

COLE, G. D. H. (1953), *A History of Socialist Thought,* c. I, *Socialist Thought: The Forerunners, 1789-1850*, New York: St. Martin's Press.

CONDLIFFE, J. B. (1951), *The Commerce of Nations,* Londra: George Allen & Unwin.

GASH, NORMAN (1951), "Peel and the Party System, 1830-50", *Transactions of the Royal Historical Society,* 5th ser., I: 47-70.

HALÈVY, ELIE (1949), *A History of the English People in the Nineteenth Century,* geliştirilmiş 2. basım, c. 2, England in 1815, Londra: Ernest Benn.

-------(1950), *A History of the English People in the Nineteenth Century,* geliştirilmiş 2. basım, c. 3, *The Triumph of Reform, 1830-1841,* Londra: Ernest Benn.

HAYEK, FREDERICK A. VON (1952), *The Counter-Revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason,* Glencoe, IL: Free Press.

HOBHOUSE, L. T. (1911), *Liberalizm,* Londra: Oxford Univ. Press.

HOBSBAWM, ERIC J. (1962), *The Age of Revolution, 1789-1848,* New York: World Publishing, A Mentor Book.

IGGERS, GEORG G. (1958), *The Cult of Authority: The Political Philosophy of the Saint-Simonians, A Chapter in the Intellectual History of Totalitarianism,* The Hague: Martinus Nijhoff.

KOLAKOWSKI, LESZEK (1978), *Main Currents of Marxism: Its Rise, Growth, and Dissolution,* 3 cilt, Oxford: Clarendon Press.

LABROUSSE, ERNEST (1949), ”1848-1830-1789: Comment naissent les révolutions", Actes du Congrès historique du Centenaire de la Révolution de 1848 içinde, Paris: Presses Univ. de France. 1-20.

LUKES, STEVEN (1973), Individualism, Oxford: Basil Blackwell.

MANNING, D. J. (1976), Liberalism, Londra: J. M. Dent & Sons.

MANUEL, FRANK E. (1956), The New World of Henri Saint-Simon, Cambridge: Harvard Univ. Press.

MARSHALL, ALFRED (1921), Industry and Trade, Londra: Macmillan.

MARX, KARL, AND FREDERICK ENGELS (1973 [1848]), Manifesto of The Communist Party, Karl Marx, The Revolutions of 1848: Political Writings içinde, c. I, Harmondsworth, UK: Penguin. 62-98.

MASON, E. S. (1931), "Saint-Simonism and the Rationalisation of Industry", Quarterly Journal of Economics, 45: 640-683.

MEYSSONIER, SIMONE (1989), La balance et l'horloge, La genèse de la pensée libérale en France au XVIIIe siècle, Montreuil: Ed. de la Passion.

MINOGUE, K. R. (1963), The Liberal Mind, Londra: Methuen.

NISBET, ROBERT A. (1944), "De Bonald and the concept of the social group", Journal of the History of Ideas, 5: 315-31

-------(1952), "Conservatism and Sociology", American Journal of Sociology, 58: 167-75

--------(1956), The Sociological Tradition, New York: Basic Books.

PLAMENATZ, JOHN (1952), The Revolutionary Movement in France, 1815-1870, Londra: Longman, Green.

SCHAPIRO, J. SALWYN (1949), Liberalism and the Challenge of Fascism: Social Forces in England and France (1815-1870), New York: McGraw-Hill.

SINON, WALTER M. (1956), "History for Utopia: Saint-Simon and the Idea of Progress", Journal of the History of Ideas, 17: 311-331.

TUDESQ, ANDRÉ-JEAN (1964), Les grands notables en France (1840-1849): Etude historique d'une psychologie sociale, 2 cilt, Paris: Presses Univ. de France.

WALLERSTEIN, IMMANUEL (1991), "The French Revolution as a World-Historical Event", Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms içinde, Cambridge: Polity Press, 7-22.

WATSON, GEORGE (1973), The English Ideology: Studies in the Language of Victorian Politics, Londra: Allan Lane.

WHITE, R. J. (ed.) (1950), Introduction to The Conservative Tradition, Londra: Nicholas Kaye. 1-24.

V
LİBERALİZM VE ULUS-DEVLETLERİN MEŞRULAŞTIRILMASI: TARİHSEL BİR YORUM

1789'DAN 1989'A kadar, kapitalist dünya ekonomisinin ideolojik harcı, (kendisinden türememiş olsa da, bağıntılı eşi olan bilimcilikle beraber) liberalizmdi. Tarihler gayet kesin. Fransız Devrimi liberalizmin önemli bir ideolojik seçenek olarak dünya siyaset sahnesine girişini gösterir. Komünizmler'in 1989'daki çöküşü ise çıkışını.

Bu ifadelerin akla yatkınlığı elbette liberalizmin özünün ne olduğuna olan inancımıza bağlıdır. Liberalizm lastikli bir terim olduğundan, sözlükler buna karar vermekte pek yardımcı olmaz; liberalizm hakkında kütüphaneler dolusu kitap da daha fazla işe yaramayacaktır. Bu sadece terimin birçok tanımının bulunmasından kaynaklanmamaktadır; her önemli siyasi kavram için normaldir bu. Bunun nedeni, söz konusu tanımların, terime doğrudan doğruya zıt anlamlar verilmesine yol açabilecek denli çok değişmesidir. Örneklerin sadece en yakın ve açık olanını alırsak, Reagan ve Bush ABD’deki siyasi eleştirilerinde liberalizme ateş püskürürken, Avrupa'daki yazılarda oldukça sık biçimde "neo-liberal" olarak anılmaktaydılar.

Kuşkusuz bazıları bu dilsel zıtlıkların, siyasi liberalizm ile ekonomik liberalizmi iki ayrı entelektüel bakış açısı, hatta iki ayrı düşünce akımı olarak görmemiz gerektiği olgusundan kaynaklandığını söyleyecektir. Öyleyse nasıl oldu da her ikisi için de aynı sözcüğü kullandık? Ya kültürel liberalizm kategorisini ne yapacağız? Karşı-kültüre ait olan hipiler liberal midir? Özgürlükçüler liberal midir? Bu sorular çoğaltılabilir ve bunun sonu gelmez. Dilsel karışıklık şeklindeki açıklama aslında fazlasıyla kolay bir çıkış yoludur, çünkü aslında liberalizm kendisini insan faaliyetinin bütün

arenalarında ifade etmiştir. Dolayısıyla liberalizm terimini doğru biçimde kullanmak için özünü kavramalıyız.

Liberalizm tarihsel bağlamına oturtulmalıdır ve bence bu bağlam 1789 ve 1989 tarihleri arasındadır. Ben liberalizmle bir ideoloji olarak ilgileniyorum ve ideolojiyi çok sayıda insanı harekete geçirmeyi hedefleyen kapsamlı, uzun vadeli bir siyasi program anlamında kullanıyorum. Bu anlamda, daha önce ileri sürdüğüm gibi[15] kapitalist dünya ekonomisi jeokültüründe Fransız Devrimi'nin ve bunun Napolyoncu uzantısının neden olduğu dönüşümden önce ideolojilere ne ihtiyaç duyuldu ne de bunların var olmaları mümkündü.

Fransız Devrimi öncesinde, diğer tarihsel sistemlerinki gibi kapitalist dünya ekonomisinin de egemen Weltanschauung'u siyasi durağanlığın normal olduğuydu. Egemenlik hükümdardaydı ve hükümdarın hükmetme hakkı iktidarın kazanılmasına ilişkin bir dizi düzenlemeden, genellikle de kalıtımdan kaynaklanırdı. Elbette hükümdarlara sık sık başkaldırılır, hatta tahttan indirilirlerdi; fakat yeni hükümdarlar daima durağanlığın normalliğine ilişkin aynı inancı savunurlardı. Siyasi değişim istisnaiydi, istisna olarak meşrulaştırılacaktı; gerçekleştiğinde de, daha fazla değişim için bir emsal oluşturacağı düşünülmezdi.

Fransız Devrimi'nin başlattığı büyük alt-üst oluş -tüm Avrupa'da ve ötesinde hissedilen bir alt-üst oluş- bu zihniyeti dönüştürdü. Halk egemen haline gelmişti. "Gericiler"in 1815'ten 1848'e kadarki tüm çabaları, bu yeni zihniyette pek bir gedik açamadı. 1848'den sonra bir daha hiç kimse bunu, en azından bugüne dek, ciddi biçimde denemedi bile.[16] Gerçekten de değişim -siyasi değişim de dahil olmak üzere her tür değişim- "normal" hale gelmişti. İşte tam da bu dünya görüşünün çok çabuk tutulması sebebiyle ideolojiler ortaya çıktı. Bunlar siyasi değişimin normalliği ve bununla bağıntılı halk egemenliği inancı ışığında takip edilecek siyasi programlardı.

Muhafazakârlığın ilk tepki olması mantıklıydı. Bugün muhafazakâr düşüncenin ataları sayılan iki klasik çalışma, Joseph de Maistre'in Considérations sur la France'ı (1789) ve Edmund Burke'ün Reflections on the Révolution in France'ı (1790) devrimin ilk günlerinin harareti içinde yazılmıştı. Genel olarak Fransız Devrimi'nin muhalifleri, değişimin normalliğinin meşrulaştırılmasından ancak toplumsal hastalıklar doğabileceğini ileri sürmüşlerdir. Yine de kısa bir süre içinde uzlaşmaz bir tavrın toplumsal açıdan olanaksız hale geldiğini anladılar. 1789-1848

arasındaki dönemde, muhafazakâr tavır yeni Weltanschauung'un toptan reddinden, son 150 yılın baskın muhafazakâr ideolojisi denebilecek bakış açısına evrilmiştir: "normal" değişim mümkün olduğunca yavaş olmalıydı ve ancak toplumsal düzenin daha büyük bir yıkımını önlemek için zorunlu olduğu gerekçesiyle dikkatli biçimde meşrulaştırıldığında desteklenmeliydi.

Liberalizm muhafazakârlığa karşı ideolojik bir tepkiydi. Bildiğimiz gibi liberal terimi (isim olarak) ancak on dokuzuncu yüzyılın ilk onyılında ortaya çıkmıştır. Genel olarak konuşursak, 1848'den önceki dönemde, Fransız Devrimi ideallerini açıkça (ya da İngiltere örneğinde örtülü olarak) destekleyen kişilerden oluşan bulanık bir alan sözkonusuydu. Bu alan cumhuriyetçiler, radikaller, Jakobenler, toplumsal reformcular, sosyalistler ve liberaller gibi farklı etiketlere sahip kişileri kapsıyordu.[17]

Aslında 1848 dünya devriminde sadece iki kamp vardı; sırasıyla muhafazakâr ve liberal ideolojiyi temsil eden Düzen Partisi ve Hareket Partisi; ya da Fransız Devrimi'ndeki kökenlerine ilişkin bir başka terminoloji kullanılmak istenirse, Sağ ve Sol. Sosyalizmin, liberalizmden farklı ve ona karşı, gerçekten ayrı bir ideoloji olarak ortaya çıkışı ancak 1848'den sonradır. Böylece dünya düzeni hepimizin iyi tanıdığı üç tarzlı ideolojik yelpaze dönemine girdi. Liberalizm siyasi yarım dairenin merkezini temsil eder oldu ve dolayısıyla (metaforları hafifçe, ama kasten değiştirirsek) sahnenin ortasını da işgal etme konumuna geldi.

İki akımın birbirinden ayrılması anında liberalizm ile sosyalizm arasındaki temel fark, değişimin (ya da ilerlemenin) arzu edilirliği ve hatta kaçınılmazlığı noktasında değildi. Aslında bu değişim görüşü ortak gövdelerini oluşturmaktaydı. Aksine fark ideolojikti, diğer bir deyişle, fark siyasi program farkıydı. Liberaller toplumsal iyileşme sürecinin, hem mevcut sorunların uzmanlarının akılcı değerlendirmelerine, hem de siyasi önderlerin bu değerlendirme ışığında akıllıca toplumsal reformlar gerçekleştirme konusunda süregiden bilinçli bir çabasına dayanan sürekli bir süreç olduğuna ya da olması gerektiğine inanmaktaydılar. Sosyalistlerin programı ise reformcuların akıllıca bir iyi niyetle ve büyük ölçüde kendi başlarına önemli bir değişimi gerçekleştirip gerçekleştiremeyecekleri konusundaki kuşkuculukla beslendi. Sosyalistler çok daha hızlı gitmeyi arzu ettiler ve kayda değer bir halk baskısı olmadan sürecin ilerlemeyle sonuçlanmayacağını savundular. İlerleme, sırf halk baskısı kaçınılmaz olduğu için kaçınılmazdı. Uzmanlar kendi başlarına iktidarsızdılar.

1848 dünya devrimi her üç ideolojik akımın siyasi stratejilerinde bir dönüm noktasıydı. Sosyalistler 1848'in başarısızlıklarından, kendiliğinden doğan siyasi ayaklanmalara ya da iletişim kesilmelerine güvenerek daha fazla bir şey elde edilebileceğinin kuşkulu olduğunu öğrendiler. Devlet yapıları çok güçlüydü, baskı ise çok kolay ve çok etkiliydi. Sosyalistlerin devlet yapılarının uzun vadede siyasi açıdan fethedilmesini hedefleyerek ciddi biçimde partiler, sendikalar ve genel olarak işçi örgütleri kurmaları ancak 1848'den sonradır. Bu 1848 sonrası dönemde iki aşamalı bir sosyalist strateji doğdu. Bu strateji sosyalist hareketin daha sonra ortaya çıkacak iki ana kanadında, İkinci Enternasyonal Sosyal demokratlarında ve Üçüncü Enternasyonal Komünistlerinde, ortaktı. İki aşama gayet basitti: ilkin devlet iktidarını ele geçir; ikinci olarak devlet iktidarını toplumu dönüştürmek (ya da sosyalizme ulaşmak) için kullan.

Muhafazakârlar da 1848'den bir ders almışlardı. İşçi ayaklanmaları gerçek bir siyasi olasılık haline gelmişti ve 1848'de nispeten kolay yenilgiye uğratılmışlarsa da, gelecek hayli karanlıktı. Bunun yanı sıra muhafazakârlar, toplumsal devrimlerin ve ulusal devrimlerin, bunlar hiç de aynı şey olmamakla birlikte, örtüşmeleri ve dünya sistemi düzleminde birbirlerini güçlendirmeleri yönünde tehlikeli bir eğilimin gelişebileceğini fark ettiler. Bu tür ayaklanmaları, ayaklanmalardan daha önceki bir anda önlemek için somut bir şeyler yapılmalıydı. Söz konusu şeyler daha fazla entegre olmuş ulusal toplumların inşası şeklinde adlandırılabilirdi.

Bu yeni sosyalist ve muhafazakâr stratejilere dikkatle bakılırsa, her ikisinin de fiilen, liberallerin süregiden, yönlendirilmiş, akılcı, normal değişim nosyonuna yaklaşmakta olduğu görülür. Peki o dönemdeki liberal strateji neydi? Liberaller yönlendirilen, akılcı, normal değişimin anahtarı olarak iki temel fikirle idare ediyorlardı. Herkesin görebileceği kadar açık olan başlıca sorun, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sanayileşmesinin zorunlu bir kentleşme sürecini ve uzun vadede eski kırsal halkların kentli bir proletaryaya dönüşümünü gündeme getirmesiydi.[18] Sosyalistler bu proletaryayı örgütlemek niyetindeydiler ve proletaryanın örgütlenebilir olduğu, 1830'lar ve 1840'lardaki olaylarla ortaya çıkmıştı bile.

Liberalizmin toplumsal düzene ve dolayısıyla akılcı toplumsal gelişmeye yönelik bu tehlikeye önerebildiği çözüm, çalışan sınıflara ödünler vermekti: Biraz siyasi iktidara katılım ve biraz artı değerden pay. Ancak sorun çalışan sınıflara, yıkıcı olma konusunda tereddüte düşmeleri için yeterli olacak

kadar, ama kapitalist dünya ekonomisinin olmazsa olmaz koşulu (raison d'être) ve yönetici katmanların başat kaygısı olan kesintisiz ve genişleyen sermaye birikimini ciddi biçimde tehdit edecek kadar da fazla olmayacak ödünlerin nasıl verileceğiydi.

1848-1914 arasında Liberaller için -küçük "l"li ideoloji olarak liberalizmin siyasi somutlaşması olarak büyük "L"li Liberalizm için-söylenebilecek olan ne kadar cüretkâr olacaklarından asla tam olarak emin olamadıkları, ne kadar ödünün çok fazla ya da ne kadarının çok az olacağını asla tam olarak bilemeyerek, tüm bu zaman boyunca tereddüt içinde olduklarıdır. Bu tereddüdün siyasi sonucu, küçük "l"li liberalizmin dünya sisteminin egemen ideolojisi olarak kesin zafere ulaştığı sürecin bir parçası olarak, büyük "L"li Liberallerin siyasi alanda inisiyatifi kaybetmesiydi.[19]

1848-1914 arasında olup bitenler katmerli biçimde tuhaftır. İlkin, her üç ideolojinin uygulamacıları da teorik bir devlet karşıtlığı tavrından, pratikte devlet yapılarını muhtelif şekillerde güçlendirmeye ve pekiştirmeye çalışma tavrına yöneldi. İkinci olarak, liberal strateji aslında muhafazakârlar ve sosyalistlerin ortak çabalarıyla yürürlüğe kondu.

Egemenliğin teorik merciinin hükümdardan halka kayması, şu ya da bu devletin halk iradesini yansıtıp yansıtmadığı sorusunu tartışmaya açtı. Bu, on dokuzuncu yüzyıl siyaset teorisine egemen olan klasik zıtlığın -topluma karşı devlet- varolma zeminiydi. Halk egemenliği mantığının herhangi bir çatışma halinde devlete karşı toplumun desteklenmesi yükümlülüğü anlamı taşıdığından kuşku duyulamazdı. Toplum ve halk iradesi gerçekte eşanlamlıydı. Hepsinin öncelikle toplumun çıkarlarını savunduklarını iddia etmeleri ve dolayısıyla devlete yönelik düşmanlığa dayanmaları, gerçekten, her üç ideolojik akımın halk egemenliğini (örtülü ya da açık olarak) benimseme derecesine ilişkin bir ölçüdür.

Tabii, bu üç düşünce okulu, devlet düşmanlığına farklı açıklamalar getirmekteydi. Muhafazakârlara göre devlet, yenilik getirici tavırlar aldığında, toplumun ve toplumsal düzenin geleneksel kaleleriyle -aile, cemaat, Kilise ve elbette monarşi- çatışan bugüne ait bir fail gibi görünmektedir. Monarşinin bu listede yeralışı halk egemenliği kavramının zımni bir kabulüdür; bir kral gerçekten egemense, şimdiki zamanda yasama faaliyetinde bulunabilir. Gerçekten de Meşruiyetçilerin, Louis-Philippe'e muhalefetleri bir yana, XVIII. Louis'ye muhalefetleri tam olarak bu öncüle dayanmaktaydı.[20] Meşruiyetçilerin gözünde bu iki kral, Sözleşme

kavramını kabul ederek devletin geleneğe aykırı yasa yapabileceği tezine boyun eğmişlerdir. Böylelikle muhafazakârlar kralın geleneksel otoritesi adına, kral ve devletin o dönemdeki gerçek otoritesine karşı çıkmaktaydılar.

Liberalizmin devlete yönelik teorik düşmanlığı o kadar temellidir ki, çoğu yazar liberalizmin ayırıcı özelliğinin "jandarma devlet" doktrini olduğunu kabul eder. Liberallerin tanrı kelamı gibi kabul ettikleri şey, bırakınız yapsınlar'dır. Liberal ideologlar ve siyasetçilerin düzenli olarak ve sık sık, devletin piyasadan elini çekmesinin ve sıkça fakat belki biraz daha seyrek olarak da toplumsal arenada karar alma sürecine burnunu sokmaktan alıkonmasının öneminden söz etmiş olduklarına kuşku yoktur. Bireyin somutlaştırılması ve egemen halkın "devredilmez haklara" sahip bireylerden oluştuğu görüşü, devlete yönelik bu büyük güvensizliğin temelini oluşturmaktadır.

Son olarak, her inançtan sosyalistlerin meşruiyetlerini, devletin baskıcı (ve sınıf eğilimli) olarak değerlendirdikleri faaliyetlerine karşı toplumun ihtiyaçlarında ve iradesinde bulduklarını biliyoruz. Yine de her üç ideolojinin, pratikte, devlet gücünün ve karar alma sürecindeki etkililiğinin bu gerçek artışına ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl modern dünya sisteminin tarihsel yörüngesi olan müdahaleciliğe itildiğine dikkat etmek de aynı derece de önemlidir.

Pratikte sosyalist ideolojinin devlet yapılarının pekiştirilmesine önayak olduğu herkesçe bilinir. Komünist Manifesto bu bağlamda oldukça nettir:

> ...İşçi sınıfı deviminin ilk adımının proletaryayı hâkim sınıf konumuna getirmek, demokrasiyi kurmak olduğunu gördük.
>
> Proletarya, kademeli olarak bütün sermayeyi burjuvaziden zorla almak, tüm üretim araçlarını devletin, yani hâkim sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde merkezileştirmek ve mümkün olduğunca çabuk biçimde toplam üretim gücünü arttırmak için siyasi üstünlüğünü kullanacaktır.

Bunun yanı sıra Manifesto, "ilk adım"a giden yolda şunu da ekler: "Komünistler, acil hedeflere erişmek için, işçi sınıfının anlık çıkarlarının sağlanması için savaşırlar." Bu son hedef kendisini sadece Marksist Sosyal-Demokrat partilerin faaliyetlerinde değil, Marksist olmayan sosyalistlerin (İşçi Partisi gibi) faaliyetlerinde de göstermiştir: İşyeri koşullarının düzenlenmesi için devlet müdahalesi lehinde sürekli bir baskı, devlet

tarafından gelir aktarım yapılarının kurulması ve işçi sınıfının örgütlü faaliyetlerinin devlet tarafından yasallaştırılması ve meşrulaştırılması.

Muhafazakârların pratikte devletin rolünün genişlemesini desteklemeleri daha mı az muhtemeldi? Muhafazakâr siyasi güçlerin toprak sahipleri ile aralarındaki tarihi bağı ve bu bağın sonucu olarak tarımsal çıkarlara ilişkin eski dönemlerden miras kalan muhtelif devlet korumalarını savunmalarını bir kenara bırakabiliriz. Muhafazakârlar yeni sanayiye ve bunun toplumsal sonuçlarına verdikleri tepkide, toplumsal parçalanma olarak gördükleri şeyin etkilerini yok etmekte devletin hiçbir rol oynamaması gerektiğini mi düşünüyorlardı? Elbette hayır. Lord Cecil devlet konusunda muhafazakâr ideolojinin can alıcı noktasını dikkatle açıklamıştır: "Devlet faaliyeti, adaletsiz ya da baskıcı işlere bulaşmadıkça, Muhafazakârlık ilkelerinin ona düşman olduğu söylenemez."[21] Muhafazakârların sorunu çok basitti. Toplumu, tercihe değer buldukları toplumsal düzene yaklaştırmak için, özellikle cemaat yapılarının 1789 sonrasındaki hızlı evriminden dolayı devlet müdahalesine ihtiyaç duymaktaydılar.[22]

Liberallere gelince, bunlar jandarma devlet kavramını retorik olarak değil de ciddi olarak benimsediler mi? Bunun yerine, devlete baştan beri akılcılığın optimal aracı olarak bakmadılar mı? Bu Jeremy Bentham'ın felsefi radikalizminin esası değil miydi?[23] Liberal düşüncenin tipik örneği olan John Stuart Mill farklı bir şey mi savunmaktaydı? Büyük Britanya'da liberaller, tam da devleti tarımsal koruyuculuktan uzaklaştırmaya çalıştıkları sırada, devleti fabrikalar konusunda yasama faaliyetine sokmaya çalışmaktaydılar. Bana göre liberallerin devlete ilişkin gerçek pratiğini en iyi özetlemiş olan L. T. Hobhouse'dır:

> Şu halde gerçek ayrım, kendiliğinden düzenlenen ve dışardan düzenlenen faaliyetler arasında değil, zorlayıcı ve zorlayıcı olmayan faaliyetler arasındadır. Devlet zorlayıcılığının işlevi, bireysel zorlayıcılığı ve elbette Devlet içindeki bireylerden oluşan herhangi bir birlik tarafından uygulanan zorlayıcılığı aşmaktır.[24]

Büyük "L"li Liberallerin ayrı bir siyasi rol oynamasını engelleyen şey, üç ideolojinin devlet yapılarını pekiştirme konusundaki söz konusu yakınlaşmalarıdır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, muhafazakârlar liberal-muhafazakârlar ve sosyalistler liberal-sosyalistler haline geldi. Peki, liberal-liberallere ne kaldı?

Evrilmekte olan siyasi gerçeklik, sadece retoriğin evriminde değil, bizzat siyasi süreçte de rahatlıkla görülebilir. Çalışan sınıfların siyasi katılımını arttırmaya ilişkin liberal hedef, genel oyu gösteriyordu. İşçilerin artı değer dağılımına katılmalarına izin vermeye ilişkin liberal hedef ise refah devletini gösteriyordu. Yine de bu iki alanda -tüm Avrupa için model olmuş- en büyük atılımlar, iki "aydınlanmış Muhafazakârın, Disraeli ve Bismarck'ın eseriydi. Liberallerin asla yapmaya cesaret edemedikleri sıçramayı yapmaya istekli olanlar onlardı.

Kuşkusuz aydınlanmış muhafazakârlar bu sıçramayı sosyalist baskı altında yapmışlardı. Çalışan sınıflar oy hakkı ve bugün refah devleti dediğimiz yardımları talep etmekteydi. Bu değişiklikleri hiçbir zaman talep etmemiş olsalardı, muhafazakârların bunları vermesi muhtemel değildi. Aydınlanmış muhafazakârlar çalışan sınıfları uysallaştırmak için tam zamanında ödün vermekten yana oldular, çünkü bunlar proletaryayı düzene entegre edecek ve radikallikten uzaklaştıracaktı. Sosyalist taktiklerin aydınlanmış muhafazakârların bu doğru algılamalarını beslemiş olması tarihin bir ironisidir.

Rakipleri tarafından gerçekleştirilen son bir liberal tema daha var. Ulusal bir ruh yaratmak suretiyle halk egemenliğini gerçekleştirmeye ilk teşebbüs edenler liberallerdi. Muhafazakârlar ve sosyalistler teoride daha dik başlıydılar. Ulus geleneksel bir muhafazakâr cemaat kategorisi değildi ve sosyalistler ulusçuluk, milliyetçilik karşıtı bir enternasyonalizmi tercih etmekteydiler. Teoride, sadece liberaller ulusu bireysel iradelerin toplamı olarak görmekteydi.

Ancak on dokuzuncu yüzyıl ilerledikçe, vatanseverlik ve emperyalizm bayraklarını kapanlar muhafazakârlar oldu. Dahası, "mücavir" bölgeleri kendi ulus-devletleri içinde ilk kez ve en etkin biçimde entegre edenler sosyalistlerdi. Britanya'da, İşçi Partisi'nin Galler ve İskoçya'daki gücüne, Fransız sosyalistlerinin Oksitanya'daki gücüne ve İtalyan sosyalistlerinin güneydeki gücüne bakınız. Sonunda, sosyalist partilerin milliyetçiliği, Ağustos 1914'te ulusal bayraklar altında toplanmalarıyla kabul ve teyid edildi. Avrupalı çalışan sınıflar kendilerine ödün veren liberal devletleri sadakatleriyle ödüllendirdiler. Devletlerini meşrulaştırdılar.

Schapiro'nun dediği gibi "on dokuzuncu yüzyıl 1914'te tarihsel olarak sona erdiğinde, liberalizm Avrupa'da benimsenen siyasi yaşam tarzı haline gelmişti."[25] Fakat liberal partiler ölüyordu. Kapitalist dünya ekonomisinin

merkez ülkelerinin tümü *de facto* ideolojik bir ayrışmaya doğru gidiyorlardı: Bir yanda liberal-muhafazakârlar, öbür yanda liberal-sosyalistler. Bu ayrışma genellikle parti yapılarına az çok doğrudan doğruya yansıdı.

Liberal program büyük bir başarı sağlamıştı. Merkez ülkelerin çalışan sınıfları süregiden ulusal siyasi sürece, kapitalist dünya ekonomisinin işleyişine herhangi bir tehdit yöneltmeyecek şekilde gerçekten entegre olmuşlardı. Elbette bu sadece merkez ülkelerin çalışan sınıfları için geçerliydi. Birinci Dünya Savaşı tüm senaryonun bu kez dünya ölçeğinde yeniden oynanacağı şekilde meseleyi yeniden gündeme getirdi.

Dünya ölçeğinde muhafazakârlar 1848 öncesindeki konumlarına döndüler. Başkalarının ülkelerinin emperyalist yönetimi, yerliler açısından kazançlı; hem dünya toplumu hem de ilgili metropol açısından arzu edilir görülmekteydi. Dahası, buna son verilmesini gerektiren hiçbir neden yoktu. Muhafazakâr bakış açısından imparatorluk, en azından barbar bölgelerde ebediydi. Bu konuda herhangi bir şüphe varsa, tek yapmamız gereken Milletler Cemiyeti yapılanmasındaki C sınıfı mandalar kavramına bakmaktır.

Liberalizm karşıtlığı olarak sosyalizm, Rus Devrimi ve Marksizm-Leninizm'in yeni bir siyasi program olarak inşasıyla yenilendi. Leninizm'in esası diğer sosyal-demokratları liberal-sosyalistler haline gelmiş olmakla, dolayısıyla artık sistem karşıtı olmamakla suçlamaktı. Bu algılama, ileri sürdüğümüz gibi, oldukça doğruydu. Bu nedenle Leninizm, temel olarak orijinal sosyalist programa -halk baskısını kullanmak suretiyle, kaçınılmaz toplumsal değişim sürecinde çok daha hızlı ilerlemeye- dönüş çağrısıydı. Bu, somut olarak Üçüncü Enternasyonal tarafından benimsenen bir dizi devrimci taktiğe dönüştürüldü ve "Yirmi Bir Talep"le somutlaştırıldı.

Merkez ülkelerin ulusal tablosunda özerk bir siyasi gruplaşma olarak siyasi işlevini büyük ölçüde yitirmiş olan liberalizm, rolünü, bugün Güney dediğimiz merkez-dışı ülkelerin halk sınıflarına yönelik bir programın ifadesi olarak yeniledi. Bunun habercileri ilkin Woodrow Wilson ve daha sonra Franklin Roosevelt'ti. Wilson ve Roosevelt on dokuzuncu yüzyıl ortası liberallerinin iki temel önerisini alıp -genel oy ve refah devleti- dünya düzeyine uyarladılar.

Wilson'in ulusların kendi kaderini tayini çağrısı genel oy hakkının dünyadaki muadiliydi. Nasıl ki her birey devletler içinde eşit bir oy hakkına

sahip olmalıysa, dünya politikasında da her devlet egemen ve eşit olmalıydı. Roosevelt İkinci Dünya Savaşı sırasında bu çağrıyı yeniledi ve buna, "teknik yardım" ve "parasal yardım"la desteklenecek ve "geri kalmış ülkelerin ekonomik kalkınması" diye adlandırılacak olan şeye duyulan ihtiyacı ekledi. Bunun, refah devletinin dünya düzlemindeki işlevsel eşiti, yani artı değerin, ama bu kez dünya artı değerinin kısmi ve sınırlı bir yeniden dağılımını gerçekleştirmeye yönelik bir girişim olması hedeflenmişti.

Şimdi tarih az çok tekerrür edecekti. Liberaller programı ilan ettiler, fakat tereddütte kaldılar. Sonunda program sosyalist halk baskısı (öncelikle ulusal bağımsızlık hareketleri) ve örneğin de Gaulle gibi aydınlanmış muhafazakârların cesur sıçrayışlarının bir araya gelmesiyle gerçekleştirildi. Süreç içinde, 1917’den 1960'lara kadar muhafazakârlar dünya düzleminde liberal-muhafazakârlara dönüştüler. Sömürgelerin tasfiyesini ve "kalkınma" ihtiyacını hemen benimsediler. 1960'da, Güney Afrika parlamentosuna "değişim rüzgârı"na teslim olma konusunda konferans veren, Harold Macmillan'dı. Aynı anda Leninistler liberal-sosyalistlere dönüştüler; Gorbaçov’la doruğuna ulaşan, ancak Stalin ve Mao Zedung'la çoktan başlamış olan bir süreçti bu. Leninizmin radikallikten uzaklaşmasında iki çok önemli etken vardı: Sosyalizmin hedefinin, sanayileşmeyi yakalamak şeklinde tanımlanarak, tek ülke içinde kabul edilmesi ve devletlerarası sistemde ulusal güç ve avantaj arayışı.

Böylece hem muhafazakârlar hem de sosyalistler, liberallerin dünya ölçeğinde (ulusal bağımsızlık da denen) kendi kaderini tayin ve (bazen sosyalizmin kurulması denen) ekonomik kalkınma programım benimsediler. Ancak liberal programın, ulusal ölçekte merkez ülkelerde 1848-1914 döneminde ve hatta daha da ziyade İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde ulaşmış olduğu başarıyı dünya ölçeğinde kazanması imkânsızdı. Bunun iki nedeni vardı.

İlkin, dünya ölçeğinde, ulusal "tarihi ödünler"in sınıf mücadelesini denetim altında tutan üçüncü unsurunu -ulusal dayanışmayı- sağlamak mümkün değildi. Bu üçüncü unsur, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da genel oy ve refah devletine ilişkin ulusal liberal programlara son perçini vurmuştu. Bir dünya ulusçuluğu, karşısında konumlanabileceği hiç kimse olmadığı için teorik açıdan kesinlikle imkânsızdır.[26] Ancak ikinci ve daha önemli olarak, merkez ülkelerde refah devletinin kurulmasında gündeme

gelen gelir aktarımı, bu suretle aktarılan toplam miktarın dünya ölçeğinde sermaye birikimini tehdit edecek denli büyük olmaması nedeniyle mümkündü. Aktarımlar dünya çapında gerçekleştiğindeyse, özellikle sermaye birikiminin doğasından gelen kutuplaşma özelliği nedeniyle aynı şey söz konusu olamadı.

Dünya ölçeğinde Kuzey-Güney uçurumunun kapanmasının imkânsız olduğu gerçeğinin, dünyanın her yanındaki insanların bilincine tam olarak yerleşmesi için biraz zaman geçmesi gerekti. Aslında 1945 sonrası dönem, başlangıçta çok kenetleyici bir iyimserlik havası yarattı. Dünya çapında sömürgelerin tasfiyesi, dünya ekonomisinin inanılmaz genişlemesi ve bunun süzülen kazançları, reformcu dönüşüme ilişkin pembe bir tablonun hâkim olmasına yol açtı (reformcu taktikler devrimci retorik tarafından gizlendiği için daha da tatlı bir pembe oluyordu bu). Bu dönemde sosyalist blok, aşırı hoşnutsuzluğu bastırmak ve Kruşçev'in unutulmaz sözleriyle "sizi gömeceğiz" tehdidinde diretmek suretiyle, dünya kapitalizminin incir yaprağı görevini gördü.

1960'larda zafer sarhoşluğu kapitalist gerçekliğin makul bir değerlendirmesinin yapılmasını hâlâ engellemekteydi. 1968 dünya devrimi tüm coşkunluğuna karşın, gerçekçiliğin ilk işaretini getirmişti. 1968 dünya devrimi yirmi yıl sürdü ve bizce 1989'da Komünizmlerin çöküşüyle doruğuna ulaştı. Dünya tarih sahnesinde 1968 ve 1989 tek bir büyük olayın bileşenleridir.[27] Bu olay, yani liberal ideolojinin parçalanması, iki yüzyıllık bir dönemin sonu anlamına gelmektedir.

1968'in getirdiği gerçeklik işareti neydi? Bu tamamen burada tartıştığımız tema, yani dünya sisteminin tarihinin bir yüzyıldan uzun bir süredir liberal ideolojinin zaferinin tarihi olduğu ve Eski Sol sistem karşıtı hareketlerin benim deyimimle "liberal-sosyalistler” haline geldiğidir. 1968 devrimcileri, öğütlenenin tek başına liberalizm olduğunda ve "sorun"un liberalizm olduğunda ısrar etmek suretiyle üç tarzlı ideoloji modeline -muhafazakâr, liberal ve sosyalist- ilk ciddi entelektüel meydan okumanın temsilcileri oldular.

İronik olarak, liberal konsensüsün meşruiyetindeki bu kesintinin ilk sonucu, hem muhafazakâr hem de sosyalist ideolojilerin görünüşte canlanışıydı. Bir anda, yeni muhafazakâr ideologlar, tıpkı yeni sosyalist ideologlar (örneğin 1970'lerin çok sayıda Maocu akımı) gibi, ciddi bir izleyici kitlesi çekermiş gibi göründüler. 1968 heyecanı kısa bir süre sonra

zayıfladı ve bastırıldı. Ancak liberal konsensüsün parçaları tekrar bir araya getirilemedi. Zaten zaman da liberal iyimserliğe karşıydı. Dünya ekonomisi 1967-1973'te başlayan ve henüz tamamlanmamış olan uzun bir B safhasına (durgunluğa) girmişti. Burası dünya sisteminin 1970'ler ve 1980'lerdeki ekonomik tarihini -petrol şoku ve bunun sonucunda sermayenin yeniden merkezileşmesini, önce Üçüncü Dünya'nın (ve sosyalist blokun) daha sonra ABD'nin borç krizini ve sermayenin üretim şirketlerinden mali spekülasyona kaymasını- ayrıntılı olarak incelemenin yeri değil.

1968 devrimi şokunun toplam etkisi ve dünya ekonomisindeki uzun süreli düşüşün dünya ülkelerinin üçte ikisi açısından çok olumsuz sonuçları, dünya halklarının zihniyetlerinde çok büyük bir etki yapmıştır. 1960'larda Birleşmiş Milletler'e 1970'lerin "Kalkınma Onyılı" olacağını ilan ettirecek denli iyimserlik egemendi. Tamamen aksi oldu. Üçüncü Dünya'nın çoğu için bir geri verme dönemiydi. Devletler birer birer uçurumun öngörülebilir bir gelecekte kapanamayacağı gerçeğine yenildiler. Devlet politikaları, bütçelerin çökmesini engellemek için dilenmeye, borç almaya ve çalmaya yoğunlaştı.

Genel ekonomik güçlükler, ideolojik açıdan, ekonomik ya da siyasi açıdan olduğundan daha da büyük bir darbeydi. En ağır darbeyi alanlar, liberal reformculuğu en yüksek sesle dile getirenlerdi - önce radikal ulusal bağımsızlık hareketleri, daha sonra Komünist rejimler. Bugün, bu ülkelerin bir çoğunda (belki de çoğunda) serbest piyasa sloganı herkesin ağzında. Ancak bunlar umutsuzluk sloganları. Kimse bunun pek bir fark yaratacağına inanmıyor (ya da uzun süre inanmayacak); inananlar da muhtemelen hayal kırıklığına uğrayacak. Bu sloganlar daha ziyade zımnen dünyanın sempati ve hayırseverliğini kazanmak içindi ve iyi bildiğimiz gibi bu tür talepler nadiren ciddi tarihsel sonuçlar doğurmuştur.

Merkez ülkelerin siyasetçileri ve gazetecileri kendi retorikleri tarafından o kadar şaşkına çevrilmiş durumda ki, Komünizm denen bir şeyin çöktüğüne gerçekten inanıyorlar ve çökenin liberal vaat olduğunu göremiyorlar. Bir ideoloji olarak liberalizm, aslında üst katmanların çıkarlarına ilişkin (dar görüşlü olmayan) "aydınlanmış" bir bakışa bağlı olduğundan, sonuçların karşımıza çıkması uzun süre almayacaktır. Bu da, hem güçlü hem de biçimsel olarak uysallaştırılmış halk güçlerinin yaptığı baskıya bağlıdır. Bu kontrol altındaki baskı ise, sürecin aşağı katmanlar için inanılırlığına bağlıdır. Bunlar karşılıklı olarak birbiri içine geçmiştir.

İnanılırlığı kaybederseniz, uysallaştırılmış baskıyı da kaybedersiniz. Uysallaştırılmış baskıyı kaybederseniz, üst katmanlardan ödün almanın koşullarını da kaybedersiniz.

Fransız Devrimi'nin yarattığı zihniyetler temelinde belli bir ideoloji dizisi biçimlendi. 1848 dünya devrimi, bir ideoloji olarak liberalizmin zaferine ve çalışan sınıfların entegrasyonuna giden tarihsel bir süreç başlattı. Birinci Dünya Savaşı meseleyi dünya ölçeğinde yeniledi. Süreç tekrarlandı fakat tamamlanamadı. 1968 dünya devrimi ideolojik konsensüsü çözdü ve bunu izleyen yirmi yıl, 1989'da Komünizmlerin çöküşünün doruk noktasını oluşturduğu bir süreçte, liberalizmin inanılırlığını yitirişine tanık oldu.

Zihniyetler açısından yeni bir döneme girdik. Bir yanda tutkulu bir demokrasi çağrısı var. Bu çağrı liberalizmin amaçlarının yerine gelmesi değil, onun reddidir. Ekonomik refah eşit olarak paylaşılmadığı için, siyasi iktidar gerçekten eşit olarak paylaşılmadığı için mevcut dünya düzeninin demokratik olmadığı yolunda bir beyandır. Şimdi daha normal görünen, tedrici değişim değil, toplumsal parçalanmadır. Dahası toplumsal parçalanma söz konusu olduğunda, insanlar koruma ararlar.

İnsanlar bir ara değişimi sağlamak için devlete dönmüşlerken, şimdi koruma sağlamak için grup dayanışmalarına, her tür gruba dönüyorlar. Bu tamamen farklı bir oyun. Hem nasıl işlediğini görmediğimiz için, hem de parçalanan bir dünya sisteminin olası dalgalanmaları çok büyük olduğu için, önümüzdeki elli yıl ya da buna yakın bir süre boyunca bu oyunun nasıl oynanacağı çok belirsiz. Son iki yüz yıldır faaliyetlerimizi yönetmekte olan ideolojilerin -yani siyasi faaliyet programlarının- hiçbirisinin, yaklaşmakta olan dönemde pek işe yaramayacakları hakkında tereddüte düşersek, bu dönemi kesinlikle yönlendiremeyiz.

Körfez Krizi, yeni dünya düzensizliğinin başlangıcını gösteriyordu. Düzensizlik, düzenden mutlaka daha kötü (ya da daha iyi) değildir. Ancak, farklı bir faaliyet ve tepki tarzını gerektirir. Bunu, düzenin ya da onunla aynı şey olan liberalizmin zaferi olarak adlandırmak pek isabetli olmaz.

VI
ULUSAL KALKINMA KAVRAMI, 1917-1989: AĞIT VE CENAZE DUASI

EN AZINDAN on altıncı yüzyıldan beri Avrupalı düşünürler ülke zenginliğinin nasıl arttırılacağını tartışmakta ve hükümetler bu zenginliği korumak ve geliştirmek için uğraşmakta ya da kendilerinden bu konuda adımlar atmaları istenmektedir. Merkantilizm hakkındaki tüm tartışmalar, bir ülkeye giren zenginliğin çıkandan daha fazla olmasından nasıl emin olunacağı etrafında toplanır. Adam Smith 1776'da Ulusların Zenginliği'ni yazdığında, hükümetlerin bu zenginliği, en iyi dış ticarete çeşitli sınırlamalar getirerek arttırabilecekleri nosyonuna saldırmaktaydı. Bunun yerine, bireysel girişimcilerin dünya pazarında en doğru bildikleri şekilde hareket etme kabiliyetlerini azamileştirmenin, aslında ulusun zenginliğinde optimal bir artışla sonuçlanacağı nosyonunu savunmaktaydı.

Temel olarak korumacı bir tavır ile serbest ticaret tavrı arasındaki bu gerilim, on dokuzuncu yüzyılda dünya sisteminin muhtelif devletlerinde politika üretiminin başlıca temalarından birisi haline geldi. Bu genellikle tek tek devletlerin başlıca siyasi güçlerini bölen en önemli konuydu. Bundan açıkça anlaşılıyor ki, her devletin yüksek bir ulusal gelir düzeyine ulaşabileceği ve sonunda da muhtemelen ulaşacağı, kapitalist dünya ekonomisinin temel bir ideolojik temasıydı; bilinçli, akılcı faaliyetin bunu gerçekleştireceğine inanılmaktaydı. Bu inanç, Aydınlanma'nın önemli, kaçınılmaz ilerleme temasına ve cisimleştirdiği insanlık tarihine ilişkin teleolojik bakışa çok uygundu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Batı Avrupa'daki bir dizi ülkenin ve dünyanın geri kalanındaki Beyaz göçmen ülkelerinin, bugünkü deyimimizle "kalkınmış" ya da en azından bu konuda bir hayli yol almış oldukları da

açıktı. Elbette 1990'ın standartlarına göre tüm bu ülkeler (Büyük Britanya bile) yüzyılın daha sonraki dönemlerinde olduklarından çok daha az "modern" ve zengindiler, fakat o dönemin standartlarına göre mükemmel durumdaydılar. Birinci Dünya Savaşı bir şoktu; bunun nedeni kesinlikle, başka birçok şeyin yanı sıra, bugün dünya ekonomisinin merkez bölgeleri dediğimiz kesimlerin bu genelleştirilmiş refahına doğrudan bir tehdit gibi görünmesiydi.

1917 yılı, genellikle modern dünya sisteminin tarihinde ideolojik bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Öyle olduğuna katılıyorum, fakat tam olarak genellikle savunulduğu şekilde değil. 2 Nisan 1917'de Başkan Woodrow Wilson ABD Kongresi'ne seslendi ve Almanya'ya karşı savaş ilan edilmesini istedi. "Demokrasi için dünya güvenlikte olmalı" diyordu. Aynı yıl 7 Kasım'da Bolşevikler işçi devrimi adına Kışlık Saray'a saldırdılar. Yirminci yüzyılın büyük ideolojik zıtlığının, Wilsonculuk-Leninizm zıtlığının 1917'de doğduğu söylenebilir. Ben 1989'da öldüğünü ileri süreceğim. Bundan başka, Dünya sisteminin çevresinin siyasi entegrasyonunun, her iki ideolojinin yöneldiği kilit mesele olduğunu da ileri süreceğim. Ve son olarak bu türden bir entegrasyonun mekanizmasının, hem Wilsonculuk için hem de Leninizm için "ulusal kalkınma" olduğunu ve bunlar arasındaki temel anlaşmazlığın sadece, söz konusu ulusal kalkınmaya giden yola ilişkin olduğunu ileri süreceğim.

I

Wilsonculuk klasik liberal önkabullere dayanmaktaydı. Evrenselciydi; düsturlarının her yere eşit olarak uygulanacağını ileri sürüyordu. Herkesin akılcı kişisel çıkar temelinde hareket ettiğini ve dolayısıyla herkesin uzun vadede mantıklı olduğunu varsaymaktaydı. Bu nedenle barışçıl ve reformcu uygulama akla yatkındı. Yasallığa ve biçime büyük önem atfetmekteydi.

Elbette bu düsturların hiçbiri yeni değildi. Aslında 1917'de bile oldukça eski moda görünmekteydiler. Wilson'ın yeniliği (icadı değil, yeniliği) bu düsturların sadece devlet içindeki bireylere değil, uluslararası arenadaki ulus-devletlere ya da halklara da uygulanacağını savunmaktı. Wilsonculuğun köşe taşı olan kendi kaderini tayin ilkesi, bireysel özgürlük ilkesinin devletlerarası sistem düzeyine taşınmasından başka bir şey değildi.

Sadece bireyler düzeyinde uygulanmak üzere düşünülmüş bir teoriyi alıp gruplar düzeyine uygulamak çok aldatıcı bir önermedir. Sert bir eleştirmen olan Ivor Jennings, Wilson'ın kendi kaderini tayin doktrini hakkında şöyle demiştir: "İlk bakışta mantıklı görünüyor: Halk karar versin. Aslında komik, çünkü birisi kimlerin halk olduğuna karar verene dek halk karar veremez."[28] İşte sorun da burada!

Yine de Wilson ulusların kendi kaderini tayininden söz ederken, Fransa ya da İsveç'i düşünmediği açıktı. Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları'nın çözülmesinden söz ediyordu. Ve Roosevelt bir kuşak sonra aynı temayı yeniden ele aldığında, İngiliz, Fransız, Felemenk ve mevcut diğer imparatorluk yapılarının çözülmesinden söz ediyordu. Sözünü ettikleri kendi kaderini tayin, dünya sisteminin çevre ve yarı-çevre bölgelerinin kendi kaderini tayiniydi.

Lenin de proleter enternasyonalizm ve anti-emperyalizme ilişkin tamamen farklı sloganlar altında çok benzer politik amaçlar peşindeydi. Kuşkusuz görüşleri başka öncüllere dayanmaktaydı. Evrenselciliği, kısa süre içinde "halk"la tamamen özdeşleşmeye aday tek sınıf olan dünya işçi sınıfının evrenselciliğiydi. Ulusların ya da halkların, Marksçı panteonda uzun vadede yeri yoktu: Bunların sonuçta, devletler gibi ortadan kalkacağı varsayılmaktaydı. Fakat uluslar ya da halklar, Marksist partiler tarafından ihmal edilemeyecek olmalarının yanı sıra, taktik açıdan Marksistlerin amaçlarına potansiyel faydaları da olan, kısa vadeli, hatta orta vadeli bir gerçekliğe sahipti.

Rus Devrimi teoride Rus İmparatorluğunu lağvetti ve Wilson ilkeleri gibi ulusların/halkların kendi kaderini tayinini sağladı. "İmparatorluk"un büyük kısmı elde kalacaksa bile, Bolşevikler haklı olarak bunun, cumhuriyetlerin her biri içinde bile halkların resmi özerkliğine büyük ölçüde yer verecek gönüllü bir cumhuriyetler federasyonu biçiminde -SSCB- olmasında titizlikle direttiler. Mit haline gelmiş Alman devrimine ilişkin bütün umutlar yıkılınca da Lenin Bakü'de "Doğu"ya yeni bir önem atfetmeye yöneldi. Marksizm-Leninizm fiilen burjuvaziye karşı proleter bir ayaklanma teorisi olan kökenlerinden, bir anti-emperyalizm teorisi olarak yeni bir role doğru ilerliyordu. Bu vurgu kaymasının büyümesi sadece zaman meselesiydi. Sonraki onyıllarda, Lenin'in Emperyalizm: Kapitalizmin Son Aşaması kitabını, Manifesto'dan daha çok insanın okumuş olması muhtemeldir.

Böylece Wilsonculuk ve Leninizm, çevre bölgelerin bağlılığını sağlama konusunda rakip doktrinler olarak ortaya çıktı. Doktrinler rakip olduğu için, her biri diğeriyle arasındaki farklılıklara propagandasında büyük önem atfetti. Gerçek farklar da vardı elbette. Fakat derin benzerlikleri de gözden kaçırmamalıyız. İki ideoloji sadece ulusların kendi kaderini tayini temasını paylaşmadı; bunun doğrudan doğruya (daima acilen değilse bile) merkez bölgelerin siyasi yaşamıyla alakalı olduğuna da inandılar. Başka bir deyişle her iki doktrin de daha sonra "sömürgelerin tasfiyesi" adı verilen süreci desteklediler. Üstelik, genellikle bu nazari kendi kaderini tayin hakkına sahip olan halkların tam hangileri olduğuna ilişkin ayrıntılarda bile, her iki doktrinin taraftarları birbirine çok yakın isim listeleri oluşturuyordu. Kuşkusuz dünya güç dengesine ilişkin geçici değerlendirmelerle ilgili küçük taktik çekişmeler vardı; ancak temel ampirik anlaşmazlığın hiçbir önemli örneği yoktu. İsrail her iki listede de vardı; Kürdistan ikisinde de yoktu. İkisi de Bantustanlar’ın teorik meşruiyetini kabul etmeyecekti. Her ikisi de Pakistan ve Bangladeş'in nihai gerçeklerine karşı çıkmak için herhangi bir teorik neden görmedi. Meşruiyet konusunda karar vermek için temelde farklı ölçü birimlerinin kullanılmış olduğu söylenemezdi.

Kuşkusuz kendi kaderini tayine giden yol konusunda farklılıklar vardı. Wilsoncular "anayasal" yol olarak tabir edilen yoldan, yani emperyal bir güç ile söz konusu halkın saygıdeğer temsilcileri arasındaki müzakereler suretiyle ulaşılacak kademeli, düzenli bir iktidar devir-tesliminden yanaydılar. Sömürgelerin tasfiyesi, Fransızların daha sonra söyledikleri gibi, ihsan edilecekti (octroyée). Leninizm "devrimci" bir gelenekten gelmekte ve "ulusal bağımsızlığa" giden daha ayaklanmacı bir yol çizmekteydi. Bağımsızlık ihsan edilmeyecek (octroyée), alınacaktı (arrachée). Bu anlayış, ileride yaygın biçimde tekrarlanır hale gelen ve daha önemlisi hareketlerin temel stratejisinin bir parçasına dönüşen "uzatmalı savaş" ihtiyacına ilişkin geç dönem Maocu uyarıda somutlaşacaktı.

Bu fark da abartılmamalıdır. Leninist öğretide, sömürgeciliğin barışçı yoldan tasfiyesi benimsenemez değildi - sadece muhtemel değildi bu. Ve devrimci milliyetçilik, doğası gereği Wilsoncu fikirlerle bağdaşmaz değildi - sadece tehlikeliydi ve bu nedenle mümkün oldukça kaçınılmalıydı. Yine de tartışma gerçekti, çünkü bir başka tartışmayı örtmekteydi: Kendi kaderini tayin mücadelesine kimin önderlik edeceği. Bu husus önemliydi, çünkü "bağımsızlık sonrası" politikaları belirleyeceği düşünülüyordu.

Wilsoncular ulusal bir hareketin doğal önderliğini, o hareketin -eğitimli, saygıdeğer ve ileri görüşlü- entelijensiyasında ve burjuvazisinde görüyorlardı. Geleneksel önderliğin daha "modern" sektörlerini, siyasi reformlara katılmaya ve yeni bağımsız devletin makul, parlamenter tarzda örgütlenmesini kabul etmeye ikna edecek yerel bir hareket öngörmekteydiler. Leninistler, ulusal hareket Leninizm'in tüm ideolojik ilkelerini benimsemese bile, önderliği Bolşevik partisi modelindeki bir parti/harekette görmekteydiler. Liderler "küçük burjuva" olabilirdi; yeter ki "devrimci" küçük burjuva olsunlar. İktidara geldiğinde parti/hareketin parti/devlet haline geleceği farz edilmekteydi. Burada da fark abartılmamalıdır. Genellikle saygıdeğer entelijansiya/burjuvazi ile devrimci küçük burjuvazi denen grup gerçekte aynı insanlardı ya da en azından akrabaydılar. Ve parti/hareket neredeyse "Leninist" hareketler kadar sıklıkla "Wilsoncu" hareketlerin bir formülüydü. Bağımsızlık sonrası politikalar bağlamında ise, kendi kaderini tayin mücadelesi sürdükçe ne Wilsoncular bu konuda pek kaygı duyuyorlardı, ne de Leninistler.

II

Peki ya sömürgelerin tasfiyesi sonrasındaki uygulama neydi? Wilsoncu-Leninist zıtlığının önemi burada ortaya çıkıyor tabii ki. Bir bakıma, bağımsızlığa giden farklı iki yolun, bağımsızlık sonrasında da karşıt politikalarla birleşme eğilimi göstereceği açıktı. Bu, dışişleri politikasının alanındaydı. ABD ve SSCB'nin soğuk savaş kavgasına kilitlendiği her dünya meselesinde, merkez bölgeler dışındaki devletler iki yönden birine meyletme eğilimindeydiler. Bazı devletler "Batı yanlısı" sayılır ve kendilerini öyle sayarlardı, diğer devletler ise kendilerini SSCB'nin de dahil olduğu bir ilerici dünya kampının parçası sayarlardı.

Elbette konumlarda uzun vadeli bir süreklilik vardı ve tüm devletler zaman içinde tutarlı değildi. Bağlantısızlık başlı başına büyük bir hareketti. Yine de bir kriz anında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda alınacak kararlara ilişkin oylamalar gibi önemsiz meselelerde, birçok oy kolaylıkla önceden tahmin edilebiliyordu. Bir yanda ABD ve müttefikleri, öte yanda SSCB ve sosyalist blok denen blok, kararsız devletleri iki taraftan birine çekme çabasına çok fazla diplomatik enerji harcarlardı. Wilsonculuğa karşı

Leninizm propagandası, devlet medyası vasıtasıyla doğrudan doğruya ve akademik söylem vasıtasıyla dolaylı olarak kesintisiz biçimde pazarlanırdı.

Bununla birlikte muhtelif devletlerin iç gerçeklerine yakından bir bakış, hem siyasi hem de ekonomik alanlarda teori ya da propagandanın ima ettiğinden daha az farklılık bulunduğunu açığa çıkartmaktadır. Mevcut siyasi yapılar açısından çoğu devlet, çoğu zaman tek partili devlet (fiilen ya da hukuken) ya da askeri diktatörlüktü. Devletler biçimsel anlamda çok-partili bir sisteme sahip olduklarında bile, gerçekte bir parti kurumlara egemen olma ve askeri darbe dışında rejim değişikliklerine kapalı olma eğilimindeydi.

Ekonomik alanda daha farklı değildi. İzin verilen yerel özel teşebbüsün derecesi değişmekteydi, fakat neredeyse tüm Üçüncü Dünya devletlerinde büyük miktarda devlet teşebbüsü mevcuttu ve fiilen hiçbir devlette devlet mülkiyeti tek mülkiyet biçimi değildi. İzin verilen yabancı yatırımın derecesi kuşkusuz daha değişkendi. Daha "Batı yanlısı" devletlerde sık sık bir devlet şirketiyle müşterek teşebbüs biçiminde de olsa, teşvik edilmiş, hatta ısrarla istenmiştir. Daha radikal ya da "ilerici" devletlerde ise yabancı yatırımın tümden reddedildiği pek az görülse de, daha ihtiyatlı karşılanmıştır. Söz konusu olan daha çok, OECD ülkeleri yatırımcılarının, yüksek siyasi risk olarak değerlendirdikleri durum dolayısıyla, bu tür ülkelerde yatırım yapmakta çekingen davranmalarıydı.

Son olarak yardım tablosu da çok farklı değildi. Fiilen tüm Üçüncü Dünya ülkeleri, faal biçimde, gerek doğrudan bağış, gerekse borç biçiminde yardım alma arayışındaydılar. Kuşkusuz, yardım veren kreditörler yardımlarını potansiyel alıcının dış politika tavrıyla ilişkilendirme eğilimindeydiler. Uzun bir liste dolusu ülke öncelikle OECD ülkelerinden yardım aldı. Daha kısa bir liste öncelikle sosyalist blok ülkelerinden yardım aldı. Birkaç ülke ne yaptığını bilerek, yardım kaynakları olarak İskandinav ülkelerine (ayrıca Hollanda ve Kanada'ya) önem atfetme arayışına girdi. Çok sayıda ülke muhtelif kaynaklardan yardım almaya hazırdı. Sonunda yardımın çoğu aynı biçimi aldı: askeri yapıları desteklemeyi ve kalkınma projeleri denen projeleri finanse etmeyi hedefleyen personel yardımı ve şarta bağlı bağışlar.

Bu ülkeler arasındaki en büyük benzerlik "ulusal kalkınma"nın olanaklılığına ve acil önemine inanmalarıydı. Ulusal kalkınma, her yerde "arayı kapatma" şeklinde tanımlandı. Elbette ilgili herkes tarafından bunun

uzun vadeli ve zor bir görev olduğu varsayılıyordu. Ancak ulaşılabilir olduğu da varsayılıyordu, yeter ki doğru devlet politikaları izlensin. Bu, (bir uçta) ulusal sınırlar ötesine sınırsız sermaye, meta ve işgücü akışından, (diğer uçta) büyük ölçüde kapalı sınırlar içinde üretim ve değişim üzerinde topyekûn devlet kontrolüne kadar tüm ideolojik yelpazeyi kapsadı. Elbette ara konumlarda çok büyük bir çeşitlilik vardı.

Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler'in merkez-dışı üye devletlerinin - SSCB'den Arjantin'e, Hindistan'dan Nijerya'ya, Arnavutluk'tan St. Lucia'ya- tümünün programlarında ortak olan, devletin, ulusun zenginliğini arttırma ve altyapı tesislerini "modernleştirme"ye ilişkin kapsamlı hedefiydi. Ortak olan bir şey de bu hedef hakkında gözle görülür bir iyimserlikti. Ortak olan başka bir husus, bu hedefe, en iyi, devletlerarası sisteme tam katılımla ulaşılabileceği düşüncesiydi. Herhangi bir devlet, uzun yıllar Çin Halk Cumhuriyeti'ne olduğu gibi kısmen de olsa dışlandığında, bu devlet tartışmasız tam üyelik statüsünü yeniden kazanmak için çok sıkı çalışmaktaydı.

Kısacası ulusların kendi kaderini tayinine, soyut anlamda eşit olduklarına ilişkin Wilsoncu-Leninist ideoloji ve ideolojinin her iki çeşidinde de cisimleşen kalkınmacı paradigma, ezici biçimde ve fiilen şaşmaz biçimde dünya sisteminin çevre ve yarı-çevre bölgelerindeki siyasi hareketlerin çalışma programları olarak kabul edilmekteydi.

Bu anlamda çözümlemenin geçerliliğinin ve tavsiyelerin uygulanabilirliğinin ilk denemesi, bizzat SSCB'nin kendisiydi. Devrim sonrasında devlet, tam da kendi kaderini tayinin hukuki formülüne cevap vermek üzere kurulmuştu - her biri özerk alt birimler içeren devletlerden oluşan bir federasyon. Lenin "Komünizm eşittir Sovyetler ve elektrik" sloganını ortaya atarken, ulusal (ekonomik) kalkınmayı devlet politikasının ilk hedefi olarak gösteriyordu. Ve onyıllar sonra Kruşçev, 2000 yılında SSCB'nin ABD'yi "gömeceğini" söylediğinde, "yakalama" konusundaki egemen iyimserliği ifade ediyordu.

Bu temalar iki savaş arasındaki yıllarda -Doğu ve Orta Avrupa'da, Latin Amerika'da, Hindistan'da ve başka yerlerde- daha da güçlendi.[29] SSCB'nin asıl büyük övünç kaynağı 1930'lardaki dünya ekonomik buhranı sırasında SSCB'de işsizlik olmamasının yanı sıra hızlı bir sanayileşme programının da yürürlükte bulunmasıydı.

1945 sonrasında ulusal kalkınma olanakları konusunda dünya korosu daha da güçlendi. Batı Avrupa ve Japonya'nın (savaş zamanında altyapı tesislerinin ağır biçimde tahribi sonrasında) nispeten hızlı biçimde yeniden inşası, irade ve yatırımla teknolojinin çabucak geliştirilmesinin ve dolayısıyla genel yaşam standardının yükseltilmesinin mümkün olduğunu ispatlar gibi görünmekteydi. Ekonomik kalkınma teması -politikacılar, gazeteciler ve bilim adamları arasında- birdenbire salgın hale geldi. Halihazırda sanayileşmiş ülkelerin unutulmuş köşeleri (ABD'nin güneyi, Güney İtalya, vs.) "kalkınma"ya yöneltildi. Üçüncü Dünya da kalkınacaktı - kısmen kendi başına, kısmen daha ileri düzeyde "kalkınmış" ülkelerin yardımıyla. Birleşmiş Milletler 1970'leri resmen Kalkınma Onyılı ilan edecekti.

Kalkınma dünya üniversitelerinde yeni entelektüel toparlayıcı tema haline geldi. 1950'lerde liberal bir paradigma, yani "modernleşme teorisi" geliştirildi. 1960'larda buna marksist bağımlılık (marxisant dependista) karşı-paradigmasıyla karşı çıkılacaktı. Elbette bu, temel olarak Wilsoncu-Leninist zıtlığın güncelleştirilmesiydi. Bu defa da, devlet politikasına ilişkin özgül tavsiyeler pratikte kutupsal karşıtlar olarak belirmiş olabilir, fakat her iki teori dizisi de devlet politikasına ilişkin özgül tavsiyeler içeriyordu. Hükümetlere tavsiyelerde bulunan her iki uygulamacılar dizisi de, tavsiyeleri yerine getirilirse, bunun gerçekten ulusal kalkınmayla sonuçlanacağına ve söz konusu ülkelerin sonunda arayı kapatacağına inanmaktaydılar.

Gerçek dünyada neler olduğunu biliyoruz. Kabaca 1945'ten 1970'e kadar dünya çapında üretim araçlarını ve düzeyini arttırma konusunda dikkate değer pratik bir çaba vardı. Bu dönem, gayri safi milli hasılanın (GSMH) ve kişi başına GSMH'nin, bizzat ekonomik kalkınmanın temel göstergesi haline gelmiş olan ekonomik büyümenin başlıca ölçüm araçları haline geldikleri dönemdir.

Bu dönem, istisnai genişlikte bir Kondratiyef A safhasıydı. Büyüme miktarı dünya çapında kayda değer biçimde değişmekteydi, fakat bütünde rakamlar, sosyalist ülkeler denen ülkelerde daha az olmamak üzere, her yerde tırmanıştaydı. Aynı dönem Üçüncü Dünya'da, ulusal kalkınmayı güvence altına alacak politikaları yerine getirmek amacıyla devlet iktidarı için mücadele stratejisi geliştirmiş olan çok sayıda hareketin siyasi zafer dönemiydi. Dolayısıyla her şey aynı olumlu doğrultuda ilerliyor gibi

görünmekteydi: Dünya çapında ekonomik genişleme, devletlerin birer birer Wilsoncu-Leninist vizyonu hayata geçirmeleri, neredeyse evrensel olarak yükselen büyüme oranları. Kalkınmacılık günün konusuydu; meşruiyeti ve kaçınılmazlığı hakkında dünya çapında bir konsensüs vardı.

Bu konsensüs kendisini kurtaramadığı ve bence kurtaramayacağı iki şoka maruz kaldı. İlk şok dünya çapındaki 1968 devrimiydi. İkinci şok, 1970-1990 döneminde dünya çapında yaşanan ekonomik durgunluk, çevre ve yarı-çevre bölgelerdeki hemen hemen tüm hükümetlerin ekonomik başarısızlığı ve sosyalist devletler denen devletlerdeki rejimlerin çöküşü. İdeolojik kabuk 1968 dünya devrimi tarafından kırılmıştı. 1970'ler ve 1980'ler ise ideolojik örtünün geri kalanını kaldırdı. Kuzey-Güney kutuplaşmasının derinleşen yarasının üstü açıldı ve gözle görünmeye başladı. Şu anda dünya umutsuzluk içinde, çare olarak piyasa hakkında, sanki bu herhangi bir şeyi çözebilirmiş gibi sihirli sözler mırıldanıyor. Fakat piyasa antiseptik bir ilaçtır ve daha da kötüleşmeyi önlemeyecektir. Şimdi "sosyalist" sloganları terk edip yerine "piyasa" sloganları koyan çoğu devletin, 1990'larda yaşam standartlarında önemli bir iyileşme görmesi hiç olası değildir. Zaten 1980'lerde piyasa sloganlarına sarılmış olan merkez-dışı devletlerin büyük çoğunluğu da oldukça başarısız olmuştur. Daima, çok daha fazla sayıdaki başarısızlıkların ve Brezilya gibi daha eski sözümona başarı hikâyelerinin sönüp gitmesi gözardı edilerek, nadir "başarı" hikâyelerine (bugünün kahramanı Güney Kore'dir) atıf yapılmaktadır.

Oysa asıl mesele özgül devlet politikalarının ekonomik kalkınmaya götürüp götürmediği değildir. Asıl mesele, belli devlet politikalarının sonucu olarak ekonomik kalkınmanın olabilirliğine duyulan yaygın inancın varolmaya devam edip etmeyeceğidir.

III

Dünya çapında 1968 devrimi ulusal kalkınmanın gerçekleşmemekte olduğu algısından doğmuştu; henüz hedefin bizzat kendisinin bir yanılsama olduğu hissinin bir sonucu değildi. Yerel ayrıntılar ne olursa olsun, tüm ayaklanmalarda (doğu ve batı, kuzey ve güney) ortak olan iki ana tema vardı. İlk tema, ABD'nin dünya sistemindeki hegemonyasına (ve SSCB'nin bu hegemonyadaki örtülü işbirliğine) karşı bir protestoydu. İkincisi ise, bütün dünyada muhtelif versiyonlarla iktidara gelmiş olan Eski Sol denen

hareketlerin -Batı'da sosyal demokrasi, Doğu'da Komünizm, Güney'de ulusal bağımsızlık hareketleri- yetersizliğine karşı bir protestoydu. Bu hareketler dünyayı seferberlik günlerinde vaat etmiş oldukları şekilde tamamen dönüştüremedikleri için saldırıya uğradılar. Egemen dünya sisteminin fazlasıyla içinde ve çok az sistem karşıtı oldukları için hücuma uğradılar.[30]

Bir anlamda, çeşitli ayaklanmalara katılanların "Eski Sol" siyasi hareketlere söylemiş oldukları şey, örgütsel faaliyetlerinin tarihsel olarak kendilerini adadıkları biçimsel siyasi hedeflerine -en önemlisi devlet iktidarı- ulaşmış, fakat devlet iktidarını elde etmenin gerekçesi sayılan daha büyük ölçüde insan eşitliğini kesinlikle gerçekleştirmemiş olduklarıdır. Öte yandan bu dönemde Maoculuğun dünya çapındaki cazibesi, bu iki itirazı mümkün olan en şiddetli biçimde ifade etmiş olmasına bağlıdır: ABD hegemonyasına (ve örtülü Sovyet işbirliğine) ve genel olarak "Eski Sol" hareketlerin yetersizliğine. Ancak Maoculuk, hatanın Maocu terminolojide "kapitalist yolcular" olan "Eski Sol" hareketlerin kötü önderliğinde yattığı iddiasını temsil etmekteydi. Dolayısıyla, hareketler artık "kapitalist yolcuları” reddederler ve bir "kültür devrimi" yaparlarsa, sonunda ulusal kalkınma hedefine gerçekten ulaşılacağı ima edilmekteydi.

Dünya çapında 1968 devriminin önemi meydana getirdiği siyasi değişimde değildir. 1970'de ayaklanmalar her yerde bastırılmış ya da başarısız olmuştu. Önemi ortaya çıkardığı yeni fikirlerde de değildi. Maoculuğun 1970'lerde kısa bir kariyeri olmuş, ancak onyılın ortasında ve öncelikle de Çin'de parçalanmıştı. Yeni toplumsal hareketlerin temaları -"azınlıklar"ın kültürel milliyetçiliği, feminizm, çevrecilik- Maoculuktan biraz daha fazla tutunma gücüne sahipti, ama hâlâ sağlam bir ideolojik temel bulmuş değiller. 1968'in önemi, daha çok, kalkınmacı ideolojinin aslında kalıcı öneme sahip herhangi bir şey gerçekleştirip gerçekleştirmediğini sorgulamak suretiyle Wilsonculuk-Leninizm etrafındaki konsensüsü delmiş olmasıdır. İdeolojik kuşku tohumları ekmiş ve imanı aşındırmıştır.

Güven bir kez sarsıldığında, konsensüs bakış açısı bir kez sadece diğer bakış açılarından herhangi biri (hâlâ en yaygın biçimde benimseneni olsa bile) statüsüne düştüğünde, gündelik gerçekliğin bu ideolojiyi çırılçıplak bırakma etkisine sahip olması mümkündü. 1970'ler ve 1980'lerde olan da budur. Böylece, dünya ekonomik durgunluğu, Kondratiyef B safhası, iki

büyük olayda fazlasıyla sergilenmiş oldu. Bunların ilki 1970'lerin OPEC petrol fiyat artışıydı. İkincisi ise 1980'lerin borç kriziydi.

Önce OPEC petrol fiyat artışının ulusal kalkınma imkânlarına taze güven sağlayacağı düşünüldü. Güney'deki başlıca üreticilerin birlikte hareket etmek suretiyle ticaret koşullarını önemli ölçüde etkileyebileceklerinin bir kanıtı gibi görünmekteydi bu durum. Batı kamuoyundaki başlangıçtaki histeri de bu tür bir yorumu teşvik etmişti. Daha ciddi bir değerlendirmenin benimsenmesi fazla zaman almadı. Aslında ne olmuştu? OPEC ülkeleri, İran Şahı'nın ve Suudi'lerin (dikkat edilirse, ABD'nin OPEC ulusları arasında önde gelen dostları) önderliğinde petrolün fiyatını dramatik biçimde arttırdılar; bu suretle dünya artı değerinin önemli bir yüzdesini ele geçirdiler. Bu, kendi ihraç malları için dünya pazarının zayıflamakta olduğu bir anda, bizzat petrol üreticisi olmayan tüm Üçüncü Dünya ve sosyalist ülkeler açısından ulusal hesaplarda çok önemli bir kayıp demekti. Büyük sanayileşmiş ülkelerin ulusal hesaplarındaki kayıp da önemliydi, ama toplamın bir yüzdesi olarak çok daha az önemliydi ve ayrıca bu ülkeler enerji tüketimlerini yeniden yapılandırmak için daha kolay önlem alabildikleri için de daha kısa süreliydi.

Petrol üreten ülkelere akan dünya artı değerine ne oldu? Elbette bir kısmı Nijerya, Cezayir, Irak, İran, Meksika, Venezüella ve SSCB gibi petrol üreticisi devletlerin "ulusal kalkınma" programlarına gitti. Bir kısmı petrol üreten devletlerdeki aşırı lüks tüketime gitti; yani OECD devletlerine aktarıldı - meta alımı biçiminde, yatırım biçiminde ya da bireysel sermaye kaçışı biçiminde. Ve geri kalan para ABD ve Avrupa bankalarına yatırıldı. Bankalara yatırılan bu para daha sonra devlet borçları şeklinde tekrar Üçüncü Dünya devletlerine ve sosyalist devletlere (hatta petrol üreticisi devletlere) akıtıldı. Bu devlet borçları söz konusu devletlerin petrol fiyat artışından ötürü özellikle kötü durumda olan acil ödemeler dengesi sorunlarını çözdü. Hükümetler bu devlet borçları sayesinde parayı (ihracat düşmekteyken bile) ithalatı sürdürmekte kullanmak suretiyle siyasi muhalefeti bir süre için savuşturdular. Bu da, OECD ülkelerinin mamul malları açısından dünya talebinin düşmesini engelledi ve böylece dünya ekonomik durgunluğunun bu ülkeler üzerindeki etkilerini en aza indirdi.

Ancak daha 1970’lerde bir kısım Üçüncü Dünya devletleri parasal ve toplumsal rezervlerdeki tükenmeyle birlikte büyüme oranındaki bir düşüşün etkilerini hissetmeye başlamıştı. 1980'lerde ise etkiler her yerde (Doğu

Asya istisna olmak üzere) hissedilecekti. Borç krizinin ilk büyük aleni ifadesi 1980'de Polonya'ydı. Gierek hükümeti 1970'leri diğer herkes gibi borç alarak ve harcayarak geçirmişti. Fakat faturanın ödenme zamanı yaklaşmaktaydı ve Polonya hükümeti iç fiyatları arttırmak ve dolayısıyla yükü Polonya işçi sınıfına yüklemek suretiyle hesabı azaltma arayışına girdi. Sonuç Gdansk ve Dayanışma oldu.

1980'ler çevre ve yarı-çevre ülkeler için bir ekonomik güçlükler çağlayanına tanık oldu. Bunların hemen hemen tümünde iki unsur tamamen aynıydı. İlk ortak unsur, iktidardaki rejim konusunda siyasi hayal kırıklığının izlediği popüler hoşnutsuzluktu. Rejimler devrildiğinde bile - ister şiddet yoluyla ya da çürümekte olan bir rejimin çöküşüyle olsun, isterse askeri diktatörlükler, Komünist partiler ya da tek partili Afrika rejimleri olsunlar- siyasi dönüşüm baskıları olumlu olmaktan çok olumsuzdu. Değişiklikler umuttan ziyade umutsuzluktan doğmaktaydı. İkincisi ise OECD ülkelerinin mali tahammülsüzlükleriydi. Kendi ekonomik güçlükleriyle karşı karşıya kalınca Üçüncü Dünya ve sosyalist hükümetlerin mali açmazları karşısında çok az sabır gösterdiler. Bunlara IMF'nin sert koşulları sunuldu, gülünç yardımlarda bulunuldu ve piyasanın ve özelleştirmenin erdemleri hakkında bol bol nasihat verildi. 1950'ler ve 1960'ların Keynesçi müsamahası kaybolmuştu.

1980'lerin başlarında Latin Amerika ülkeleri tasfiye olan kalkınmacı askeri diktatörlükler furyasına tanık oldu ve "demokrasi"yi keşfetti. Arap dünyasında kalkınmacı seküler rejimler, İslamcıların şiddetli saldırısı altındaydı. Bir zamanlar kalkınmacı umutları tek particilikle ayakta tutan Siyah Afrika'da, bu mitoloji, ağızdaki küllere döndü. Ve 1989'un Doğu ve Orta Avrupa'daki dramatik dönüşümleri Polonya'daki 1980 olaylarında açıkça belirmiş olmalarına karşın dünyaya büyük bir sürpriz gibi geldi.

Bazı açılardan kalkınmacı yolculuğun ilk başladığı yer olan SSCB'de, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ve bizzat SSCB'nin parçalanmasına tanık olduk. Kalkınmacılık, Brezilya ya da Cezayir'de başarısızlığa uğradığında, bunun nedeninin SSCB'nin siyasi yolunu izlememiş oldukları ileri sürülebilirdi. Peki ya SSCB de başarısızlığa uğradığında?

IV

1917-1989 döneminin hikâyesi hem bir ağıdı, hem de bir cenaze duasını haketmektedir. Ağıt, ulusların kendi kaderini tayini konusundaki Wilsoncu-Leninist idealin zaferi içindir. Söz konusu yetmiş yılda dünya büyük ölçüde sömürgecilikten kurtuldu. Avrupa dışındaki dünya, devletlerarası sistemin resmi siyasi kurumlarına entegre oldu.

Söz konusu sömürgelikten kurtulma kısmen octroyée, kısmen arrachée idi. Bu süreç boyunca her yerde bilinçleri uyandıran, dünya çapında inanılmaz bir siyasi seferberliğe gereksinim duyuldu. Cini lambaya geri sokmak da çok zor olacak. Gerçekten de temel sorun daha da küçük birimler halk olma ve dolayısıyla kendi kaderini tayin hakkı talep etme arayışındayken, mikro milliyetçilikler virüsünün nasıl kontrol altına alınacağıdır.

Ancak başlangıçtan beri herkesin, kendi kaderini tayin hakkını öncelikle refaha ulaşmak için istediği açıktı. Ve başlangıçtan beri refaha giden yolun zor bir yol olduğu kabul edilmekteydi. İleri sürmüş olduğumuz gibi bu, ulusal kalkınma arayışı biçimini almıştı. Ve bu arayış, uzun süre kendisini nispi anlamda Wilsoncu retorikten çok, Leninist retoriğe uygun bulmaktaydı, tıpkı sömürgelikten kurtulma mücadelesinin kendisini Wilsoncu retoriğe nispeten daha uygun bulmuş olması gibi.

Süreç iki aşamalı -önce sömürgeciliğin tasfiyesi (ya da bununla eşdeğer bir siyasi değişim), sonra ekonomik kalkınma- olduğundan, paketin Wilsoncu yarısı daima Leninist yarısıyla tamamlanmayı beklemekteydi. Ulusal kalkınma ümidi dünya sisteminin bütün yapısını meşrulaştırmaya hizmet etmekteydi. Bu anlamda Wilsoncu ideolojinin kaderi Leninist ideolojinin kaderine bağlıydı. Daha kaba biçimde söylenirse Leninist ideoloji, Wilsoncu ideolojinin incir yaprağıydı.

Şimdi incir yaprağı düştü ve kral çıplak. Dünyanın her yerinde demokrasinin 1989'daki zaferi hakkındaki tüm şamata, çevrenin, kapitalist dünya ekonomisi çatısı altında ekonomik dönüşümüne ilişkin herhangi bir ciddi beklentinin yokluğunu uzun süre gizleyemeyecektir. Dolayısıyla Leninizm için cenaze duası okuyacak olanlar Leninistler değil, Wilsoncular olacaktır. Zor durumda olan ve hiçbir makul siyasi alternatifi olmayanlar onlardır. Bu, Körfez Krizi'nde Başkan Bush'un kazanma şansı olmayan açmazlarında açıkça görüldü. Ama Körfez Krizi hikâyenin sadece başlangıcıydı.

Önümüzdeki onyıllarda Kuzey-Güney karşılaşmaları daha da dramatik (ve şiddetli) biçimler alacağından, dünyanın Wilsoncu-Leninist ideolojik zıtlığın sağladığı ideolojik harcı ne kadar çok arayacağını görmeye başlayacağız. Bu harç görkemli ama tarihsel olarak geçici bir fikirler, umutlar ve insan enerjisi silsilesini temsil etmekteydi. Yerinin doldurulması kolay olmayacak. Yine de pek yakındaki sorunlar döneminin üstesinden ancak yeni ve çok daha sağlam bir ütopik vizyon bulmak suretiyle gelebileceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİBERALLERİN TARİHSEL AÇMAZLARI

VII
HANGİ MODERNLİĞİN SONU?

1940'LARIN sonlarında üniversiteye giderken modern olmanın erdemlerini ve gerçekliklerini öğrenmiştik. Bugün, neredeyse yarım yüzyıl sonra, bize postmodern olmanın erdemlerinden ve gerçekliklerinden söz edilmektedir. Modernliğe ne oldu da şimdi artık kurtuluşumuz olmaktan çıkıp şeytanımız haline geldi? O zaman sözünü ettiğimiz modernlik, bugün sözünü ettiğimiz modernlikle aynı şey mi? Hangi modernliğin sonuna geldik?

Daima bakılacak ilk yer olan Oxford İngilizce Sözlük, modern'in bir anlamının tarihyazımına ilişkin olduğunu söylüyor: "genellikle (ilk ve orta çağa zıt olarak) Orta Çağ'dan sonraki zaman için kullanılır." Sözlük bu anlamda moderni 1585 gibi erken bir zamanda kullanan bir yazardan alıntı yapmaktadır. Bunun yanı sıra Sözlük bize modernin "mevcut çağ ya da döneme ait ya da kökeni mevcut çağ ya da dönemde olan" anlamına da geldiğini söylemektedir; bu durumda postmodern, bence bileşenlerine ayrılması gereken bir oxymoron'dur.

Yaklaşık elli yıl önce modern iki açık çağrışıma sahipti. Bunların biri olumlu ve ileriye dönüktü. Modern, en ileri teknolojiyi ifade etmekteydi. Terim teknolojik ilerlemenin ve dolayısıyla sürekli buluşların farazi sonsuzluğuna ilişkin kavramsal bir çerçeveye oturtulmuştu. Sonuçta bu modernlik kısa ömürlü bir modernlikti - bugün modern olanın, yarın zamanı geçmiş olacaktı. Bu modernlik biçim olarak oldukça maddiydi: uçaklar, klimalar, televizyonlar, bilgisayarlar. Modernliğin bu türü hâlâ cazibesini yitirmemiştir. Kuşkusuz sağlıksız, hatta iğrenç bir şey olduğu için, hız ve çevreyi kontrol etme peşinde koşan bu ebedi arayışı reddettiklerini ileri süren milyonlarca zamane çocuğu olabilir. Fakat Asya ve Afrika'da, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da, Batı Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın kenar mahalleleri ve azınlık muhitlerinde, bu tür modernlikten tam olarak

yararlanmaya can atan milyarlarca -milyonlarca değil, milyarlarca- insan var.

Ancak buna ek olarak modern kavramının olumlu olmaktan çok muhalif olan ikinci bir önemli çağrışımı daha vardı. Söz konusu diğer çağrışım, ileri dönük olmaktan ziyade militan (ve kendini beğenmiş), maddi olmaktan ziyade ideolojik olarak nitelendirilebilirdi. Modern olmak, ortaçağ kavramının, dar fikirliliği, dogmatizmi ve hepsinden öte otoritenin kayıtlamalarını cisimleştirdiği bir zıtlık içinde, ortaçağ karşıtı olmayı ifade etmekteydi. "Hainleri Ezin!" (Ecrasez l'infâme!) diye haykıran Voltaire'di. Paradise Lost'da fiilen Şeytan'ı öven Milton'dı. Tüm klasik "Devrimler"di -tabii ki İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri, ama aynı zamanda Rus ve Çin devrimleri de. ABD'de kilise ile devletin ayrılmasına ilişkin doktrin, ABD Anayasası'nın ilk on değişikliği, Köleliğin Kaldırılması Bildirgesi, Scopes davasında Clarence Darrow, Board of Education'a karşı Brown ve Wade'e karşı Roe'ydu.

Kısacası kötünün ve bilgisizliğin güçlerine karşı insan özgürlüğünün farazi zaferiydi. Teknolojik ilerlemede olduğu kadar kaçınılmaz biçimde ilerlemeci bir yörüngeydi. Ancak insanlığın doğaya karşı zaferi değildi, daha çok insanlığın kendine karşı ya da ayrıcalıklılara karşı zaferiydi. İzlediği yol entelektüel bir keşif yolu değil, toplumsal çatışma yoluydu. Bu modernlik teknolojinin, dizginsiz Prometheus'un, sınırsız zenginliğin modernliği değildi; daha ziyade özgürleşmenin, gerçek demokrasinin (aristokrasinin ya da en seçkinlerin yönetimi karşısında halkın yönetimi), insan başarısının ve evet, ılımlılığın modernliğiydi. Söz konusu özgürleşme modernliği, kısa ömürlü bir modernlik değil, ebedi bir modernlikti. Bir kez ulaşıldı mı, bir daha asla bırakılmayacaktı.

Bu iki hikâye, iki söylem, iki arayış, iki modernlik oldukça farklı, hatta birbirine zıttı. Ama aynı zamanda bunlar tarihsel olarak derin biçimde birbirlerine sarmalanmışlardır; öyle ki bu karışma büyük bir kafa karışıklığı, belirsiz sonuçlar ve derin hayal kırıklıkları yaratmıştır. Bu ortakyaşamlı çift, modern dünya düzenimizin, yani tarihsel kapitalizm sisteminin temel kültürel çelişkisini biçimlendirdi. Ve kurumsal olduğu kadar ahlaki bir krize de götüren bu çelişki hiçbir zaman bugün olduğu kadar keskin olmadı.

Modern dünya sistemimizin tarihinde bu iki modernlik -teknoloji modernliği ve özgürleşme modernliği- arasındaki söz konusu karmaşık

ortakyaşamın tarihine bir göz atalım. Hikâyemi üç kısma ayıracağım: Modern dünya sistemimizin on beşinci yüzyılın ortalarındaki kökenlerinden on sekizinci yüzyılın sonuna kadar geçen 300-350 yıl; on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın çoğu, ya da bu ikinci dönem için iki sembolik tarihi kullanırsak, 1789'dan 1968'e kadarki dönem ve nihayet 1968 sonrası dönem.

Modern dünya sistemi modernlik fikriyle hiçbir zaman tam olarak uyumlu olmadı, ancak her üç dönem için bunun nedenleri farklıydı. İlk dönemde, kürenin sadece bir kısmı (başta Avrupa'nın ve Amerika'nın çoğu) kapitalist dünya ekonomisi diye adlandırabileceğimiz bu tarihsel sistemi yaratmıştı. Bu adlandırma o dönemde, öncelikle kapitalist dünya ekonomisinin üç ayırıcı özelliğine halihazırda sahip olduğu için, sistem için gerçekten kullanabileceğimiz bir adlandırmadır: Merkez-benzeri ve çevre ekonomik faaliyetler arasındaki bir kutuplaşmayla beraber, sınırları içinde tek bir eksenel işbölümü mevcuttu; başlıca siyasi yapılar, yani devletler, sınırları eksenel işbölümünün sınırlarıyla örtüşen bir devletlerarası sistem içinde birbirlerine bağlanmış ve söz konusu sistem tarafından sınırlandırılmışlardı; kesintisiz sermaye birikimi peşinde olanlar, orta vadede bunun peşinde olmayanlara üstünlük sağlamışlardı.

Yine de bu ilk dönemde, söz konusu kapitalist dünya ekonomisinin jeokültürü henüz iyice yerleşmemişti. Gerçekten de bu dönem dünyanın kapitalist dünya ekonomisi içinde yer alan kısımları için açık jeo-kültürel normların mevcut olmadığı bir dönemdi. Devletlerin seküler olmalarının gerekip gerekmediği, egemenliğin ahlaki mevkiinin kimde yerleşik olduğu, entelektüellerin kısmi korporatif özerkliğinin meşruiyeti, ya da muhtelif dinlere toplumsal açıdan izin verilip verilmeyeceği gibi temel konularda asgari düzeyde de olsa bir toplumsal konsensüs yoktu. Bunların tümü bildik hikâyeler. Bunlar, iktidar ve ayrıcalık sahiplerinin, hâlâ başlıca siyasi ve toplumsal kurumları kontrol etmekte oldukları bir durumda ilerici güçleri zaptetmeye çalışmalarının hikâyeleri gibi görünüyor.

Dikkat edilecek önemli husus bu uzun dönem boyunca, teknoloji modernliğini savunanlarla özgürleşme modernliğini savunanların aynı güçlü siyasi düşmanlara sahip olma eğiliminde olmalarıdır. İki modernlik ortak görünmekteydi ve bu ikisi arasında ayrım yapacak bir dil kullanan hiç kimse yoktu. Kiliseye boyun eğmeye zorlanan, ama "Yine de Dönüyor" (Eppur si muove) sözlerini mırıldanan Galileo (muhtemelen bir

yakıştırmadır bu), hem teknolojik ilerleme hem de insanın özgürleşmesi için savaş veriyor gibi görülmüştür. Aydınlanma düşüncesini özetlemenin bir yolu da teknoloji modernliği ile özgürleşme modernliğinin özdeşliğine ilişkin bir inanç yaratmış olduğunu söylemek olabilir.

Eğer kültürel bir çelişki vardıysa, bu, kapitalist dünya ekonomisinin ekonomik ve siyasi olarak, onu desteklemek ve güçlendirmek için gerekli jeokültürden yoksun bir yapı içinde işlemesindendi. Dolayısıyla tüm sistem kendi dinamik itkilerine aykırı biçimde ayarlanmıştı. Eşgüdümsüz ya da kendi kendisiyle mücadele içinde bir sistem düşünülebilir. Sistemin süregiden açmazı jeokültüreldi. Bu durum kapitalist dünya ekonomisinin kendi iç mantığının gerektirdiği biçimde gelişmesi ve genişlemesi için ciddi bir ayarlama gerektirmekteydi.

Meseleyi sadece Fransa açısından değil, bir bütün olarak modern dünya sistemi açısından dayatan Fransız Devrimi olmuştu. Fransız Devrimi yalıtılmış bir olay değildi. Daha çok, bir kasırganın merkezindeki sükunet olarak düşünülebilirdi. Amerikalar'ın sömürgelikten kurtuluşuyla çevrelenmişti (öncesinde ve sonrasında bu vardı) - İngiliz Kuzey Amerikası, İspanyol Amerikası ve Brezilya'nın göçmen sömürgeciliğinin tasfiyesi, Haiti köle devrimi ve Peru'daki Tupac Amaru gibi başarısız Amerikan yerlileri ayaklanmaları. Fransız Devrimi Avrupa'nın dört bir yanında ve etrafında -İrlanda'dan Rusya'ya, İspanya'dan Mısır'a- gelişen milliyetçilik hareketlerinin yanı sıra muhtelif bağımsızlık türleriyle de ilişkiliydi ve bu uğurdaki mücadeleleri özendirmişti. Bunu sadece bu ülkelerde Fransız devrimci doktrinlerine sempati tınlamaları uyandırmak suretiyle değil, yine aynı Fransız devrimci doktrinlerine atıfla ifade edilen Fransız (yani Napolyon) emperyalizmine karşı tepkileri kışkırtmak suretiyle de yaptı.

Her şeyden öte Fransız Devrimi, bazı yönleriyle ilk kez teknoloji modernliğiyle özgürleşme modernliğinin hiç de özdeş olmadığını ortaya çıkardı. Gerçekten de öncelikle teknoloji modernliğini isteyenlerin, özgürleşme modernliği savunucularının gücü karşısında birdenbire korkuya kapıldıkları söylenebilir.

1815'te Napolyon yenilgiye uğradı. Fransa'da bir "Restorasyon" yaşanmaktaydı. Avrupalı güçler, en azından bazıları için, gerici bir statükoyu garanti edeceği düşünülen bir Uluslar Birliği kurdu. Fakat aslında bunun imkânsız olduğu ortaya çıkacaktı. Ve bunun yerine 1815 ile 1848

yılları arasında, bir yandan özgürleşme modernliğini dizginlerken, diğer yandan teknoloji modernliğini geliştireceği düşünülen bir jeokültür geliştirildi.

İki modernlik arasındaki ortakyaşamsal ilişki nedeniyle, ikilinin birini boyunduruktan kurtarmak gerçekleştirilmesi hiç de kolay olmayan bir işti. Bu iş yine de başarıldı ve bu suretle kapitalist dünya ekonomisinin işleyişlerinin meşrulaştırılması için uzun ömürlü jeokültürel bir zemin oluşmuş oldu. Bu jeokültür en azından 150 yıl kadar başarısını sürdürdü. Operasyonun anahtarı liberalizm ideolojisinin geliştirilmesi ve onun kapitalist dünya ekonomisinin amblem ideolojisi olarak kabul edilmesiydi.

İdeolojiler Fransız Devrimi'nin yarattığı yeni kültürel ortamdan doğan bir yenilikti.[31] 1815'te düzeni ve geleneği yeniden kurmakta olduklarını düşünenler artık çok geç olduğunu görmüşlerdi: Zihniyetlerde inanılmaz bir değişim gerçekleşmişti ve bunun tarihsel olarak geri döndürülmesi olanaksızdı. Çok yeni iki fikir, hemen hemen kendiliğinden aşikâr bir biçimde çok yaygınlıkla benimsenir hale gelmişti. İlki siyasi değişimin istisnai değil, normal bir olay olduğuydu. İkincisi ise egemenliğin "halk" denen bir varlıkta olduğuydu.

Her iki kavram da patlamaya hazırdı. Kuşkusuz Kutsal İttifak her iki fikri de toptan reddetti. Ancak İngiliz Tory hükümeti, yani dünya sistemindeki yeni hegemonik gücün hükümeti, tıpkı Fransa'daki XVIII. Louis Restorasyon monarşisinin olduğu gibi çok daha kararsızdı. İçgüdüsel olarak muhafazakâr ama iktidarı kullanma konusunda bilgili olan bu iki hükümet, kamuoyundaki tayfunun gücünün farkında oldukları için kararsızdılar ve bir kırılma riski yerine onunla eğilmeyi tercih ettiler.

Böylece gayet basit olarak, siyasi değişimin normalliğine ve halkın manevi egemenliğine ilişkin yeni inançlarla baş edebilmek üzere oluşturulan uzun vadeli siyasi stratejiler olan ideolojiler ortaya çıktı. Başlıca üç ideoloji ortaya çıktı. Bunların ilki yeni fikirlerden en fazla korkan ve bunların ahlaken yanlış olduğunu düşünenlerin, yani modernliği iğrenç bularak reddedenlerin ideolojisi olan muhafazakârlıktı.

Liberalizm muhafazakârlığa tepki olarak, asgari bir ani kopuş ve azami bir kontrollü manipülasyonla, metodik bir tarzda modernliğin tamamen serpilmesini sağlama arayışındakilerin doktrini olarak yükseldi. ABD Yüksek Mahkemesi'nin 1954'te ayrımcılığı yasaklarken söylediği gibi, liberaller, değişikliklerin aslında "çok hızlı olmayan, fakat çok yavaş da

olmayan" anlamına geldiğini bildiğimiz "mümkün olduğunca temkinli bir hızla" sürmesi gerektiğine inanmaktaydılar. Liberaller teknoloji modernliğine tamamen teslim olmuşlardı, ancak özgürleşme modernliğinden mideleri hayli bulanıyordu. Onlara göre teknisyenler için özgürleşme muhteşem bir fikirdi, oysa sıradan insanlar için özgürleşme tehlike arzetmekteydi.

On dokuzuncu yüzyılın üçüncü büyük ideolojisi olan sosyalizm en son ortaya çıktı. Liberaller gibi sosyalistler de ilerlemenin kaçınılmazlığını ve arzu edilirliğini kabul etmekteydiler. Ancak liberallerden farklı olarak, parça parça reform konusunda kuşkuluydular. Modernliğin -kuşkusuz teknoloji modernliğinin de, ancak daha ziyade özgürleşme modernliğinin- tüm nimetlerine kavuşmak için sabırsızlanıyorlardı. Liberallerin "liberalizm"in hem uygulama alanı, hem de uygulanması hedeflenen kişiler açısından sınırlı olmasını hedeflediklerinden kuşku duymakta oldukça haklıydılar.

Ortaya çıkan ideoloji üçlemesinde liberaller kendilerini siyasi merkeze yerleştirdiler. Liberaller bir yandan devleti, özellikle de monarşik devleti birçok karar alma arenasından çıkartmaya çalışırken, öte yandan devleti akılcı reformculuğun merkezine koymakta daima aynı derecede ısrarcı olmuşlardır. Örneğin Büyük Britanya’da Tahıl Yasaları'nın yürürlükten kaldırılması, kuşkusuz, devleti iç pazarları dış rekabete karşı koruma işinden uzaklaştırma yolundaki uzun bir çabanın doruğa ulaşmasıydı. Fakat aynı onyılda aynı parlamento, devleti iş ve istihdam koşullarının düzenlenmesi işine sokma yolundaki uzun bir çabanın (sonu değil) başlangıcı olan Fabrika Yasaları'nı da çıkardı.

Liberalizm özünde devlet karşıtı bir doktrin olmak bir yana, devlet mekanizmasının etkinliğinin pekiştirilmesinin başlıca mazereti haline geldi.[32] Bunun nedeni, liberallerin başlıca hedeflerine -bir taraftan "tehlikeli sınıfları" akıllıca bastırırken, diğer taraftan teknoloji modernliğini geliştirmek- ulaşmak için devleti gerekli görmeleridir. Bu suretle özgürleşme modernliğinden gelen "halk" egemenliği kavramının aceleci çağrışımlarını kontrol edebileceklerini ummaktaydılar.

Kapitalist dünya ekonomisinin on dokuzuncu yüzyıldaki merkez bölgelerinde liberal ideoloji kendini başlıca üç siyasi hedefe yöneltti: oy hakkı, refah devleti ve ulusal kimlik. Liberaller bu üçünün birleşiminin

"tehlikeli sınıfları" bastıracağını, bununla birlikte teknoloji modernliğini sağlayacağını ummaktaydılar.

Oy hakkı konusundaki tartışma yüzyıl boyunca ve sonrasında süregiden bir tartışmaydı. Pratikte çoğu yerde aşağıdaki sırayla oy kullanma ehliyetinin genişlemesine ilişkin istikrarlı bir yükselen eğri vardı: önce küçük mülkiyet sahiplerine, sonra mülksüz erkeklere, daha sonra daha genç kimselere, daha sonra kadınlara. Liberaller, daha önce dışlanan kişilerin oy hakkını kazandıktan sonra, periyodik seçimin eksiksiz siyasi haklara ilişkin taleplerini temsil ettiği fikrini benimseyecekleri ve dolayısıyla kolektif karar alma sürecine etkin katılım konusundaki daha radikal fikirleri terk edecekleri yolunda kumar oynuyorlardı.

Aslında artı değerin yeniden dağılımı hakkında bir tartışma olan refah devleti tartışması da süregiden tartışmalardan biriydi; ayrıca istikrarlı biçimde yükselen bir ödün eğrisi çizmişti - en azından ilk kez gerilemeye başladığı 1980'lere kadar. Refah devletinin esas olarak gündeme getirdiği şey, ücretli işçilerin gelirinin bir kısmının (büyüyen bir kısım) doğrudan doğruya işverenin ücret paketinden değil, dolaylı olarak hükümet kurumları vasıtasıyla geldiği toplumsal bir ücretti. Bu sistem ücreti istihdamdan kısmen ayırmıştır; ücretlerin ustalık düzeyleri ve ücret-rantlar arasında hafifçe eşitlenmesini mümkün kılmıştır ve sermaye ile emek arasındaki müzakerelerin bir kısmını, işçilerin oy hakkıyla birlikte biraz daha fazla etkiye sahip olduğu siyasi arenaya taşımıştır. Ancak refah devleti ücret yelpazesinin en alt ucundaki işçiler için, boyutu büyümekte olan ve siyasetteki merkezi konumları liberal ideolojinin faal biçimde takviye edilmesine aktif bir biçimde yönelen merkezci hükümetlerin güçlü desteği haline gelen orta katman için yaptığından daha azını yapmıştır.

Ne oy hakkı ne de refah devleti (ve hatta ne de ikisi birden) çok önemli üçüncü bir değişken eklenmeksizin tehlikeli sınıfları uysallaştırmaya yetecekti; bu değişken tehlikeli sınıfların, oy hakkının ve refah devletinin aslında pek de büyük ödünler olup olmadığını dikkatle incelememesini sağlayacaktı. Bu üçüncü değişken ulusal kimliğin yaratılmasıydı. 1845'te önce Beaconsfield Earl'ü, Büyük Britanya'nın müstakbel "aydınlanmış Muhafazakâr" başbakanı Benjamin Disraeli, Sybil, ya da İki Ulus başlıklı bir roman yayımladı. Disraeli "Tanıtım"ında bize konunun, berbat olan "Halkın Durumu" olduğunu söylemektedir; o yıl bu durum o kadar berbattır ki, okuyucuların "abartma" suçlamasına maruz kalmamak için "gerçekte

olanların çoğunu gizlemek zorunda kalmış"tır. Bu eser o dönemin güçlü Çartist hareketini de öyküsüne katmıştır. Roman iki etnik gruptan, Normanlar ve Saksonlar'dan geldiği ima edilen "İngiltere'nin İki Ulus'u, Zenginler ve Yoksullar'ı" hakkındadır.[33]

Disraeli son sayfalarda biçimsel siyasi reformun, yani klasik liberalizmin "halk" için çok sınırlı bir faydası olduğunu sert bir dille belirtir. Metni şöyledir:

> Ülkemizin son on saltanat dönemine ait yazılı tarihi, kamusal işlemlerin kökenine ve sonucuna, hiçbir açıdan doğal biçim ve renklerine benzemeyen bir karakter ve renk veren bir fantazmadan ibarettir. Bu olağanüstü gizem içinde tüm düşünceler ve şeyler gerçek nitelik ve üsluplarına aykırı bir görünüş ve ünvan kazandı: Oligarşi'ye Özgürlük dendi, dıştalayıcı Papazlığa Ulusal Kilise adı verildi, mutlak iktidar Halkın hizmetkârları olduklarını ileri sürenler tarafından kullanılırken, Egemenlik hiçbir hükmü olmayan bir şey hüviyetine sahipti. Hiziplerin bencil mücadelesinde iki büyük varlık, Monark ve Halk silinip gitti; Kraliyet iktidarı zayıflayınca, Halk'ın ayrıcalıkları kayboldu; ta ki saltanat tamamen bir gösteriye, tebası da yeniden serfe dönüşene kadar.
>
> Ancak her şeyin anası olan Zaman, İngiltere'nin içine de, uzun süredir tapındıkları putların ve uzun süredir kendilerini aldatan kâhinlerin gerçek olmadıkları yolunda bir kuşku düşürdü. Bu ülkede Sadakat'in bir deyimden, Kader'in bir aldatmadan ibaret olmadığı ve Halk Özgürlüğü'nün siyasi sınıfların kutsal egemenlik haklarının kötüye kullanımından daha yaygın ve daha esaslı bir şey olduğu yolunda bir fısıltı yükseliyor.[34]

Büyük Britanya (ve Fransa ve hatta tüm ülkeler) "iki ulus"tan, Zenginler ve Yoksullar'dan oluşmaktaysa, Disraeli’nin çözümü açıkça bunları bir kılmaktır - duyguda bir, sadakatte bir, kendini fedada bir. Bu "birlik"e ulusal kimlik diyoruz. Liberalizmin büyük programı uluslardan devletler yaratmak değil, devletlerden uluslar yaratmaktı. Yani strateji, devletin sınırları içinde bulunanları almak -eskiden kral-egemenin "tebaalar"ı, şimdi egemen "halk"- ve bunları tümü devletleriyle özdeşleşen "yurttaşlar" haline getirmekti.

Pratikte bu strateji çeşitli kurumsal önkoşullar yoluyla gerçekleştirildi. Zaten bunlardan en başta geleni siyasi bütüne mensubiyete ilişkin açık hukuki tanımlar yapmaktı. Kurallar çeşitliydi, fakat genellikle "normal olarak" yerleşik oldukları kabul edilenlerin tümünü içerirken, devlete yeni gelenleri ("göçmenler") daima (daha az ya da daha çok şiddetle) dışlama

eğilimindeydi. Sakinlerin oluşturduğu grubun birliği genellikle dilsel birörnekliğe doğru gidilmek suretiyle takviye edildi: Devlet içinde tek bir dil ve oldukça sık olarak, komşu devletlerinkinden farklı bir dil - zaten önemli olan da buydu. Bu, tüm devlet faaliyetlerinin tek bir dilde yürütülmesinin zorunlu kılınmasıyla, dilin birleştirilmesine ilişkin bilimsel faaliyetin (mesela sözlükleri kontrol altında tutan ulusal akademiler) desteklenmesiyle ve bu dilin farklı dilleri olan azınlıklarca iktibasını dayatarak tamamlandı.

Halkın büyük birleştirici kurumları, eğitim sistemi ve silahlı kuvvetlerdi. En azından bütün merkez ülkelerde temel eğitim zorunlu hale geldi, bir çoğunda askeri eğitim de. Okullar ve ordular dilleri, yurttaşlık ödevlerini ve milliyetçi sadakati öğretmekteydi. Bir yüzyıl içinde iki "ulus"tan -Zenginler ve Yoksullar'dan, Normanlar ve Saksonlar'dan- oluşan devletler kendi gözlerinde bir ulus, bu özel örnekte ise "İngiliz" oluverdiler.

Ulusal kimliğin yaratılması işindeki son ve çok önemli bir unsur -ırkçılık- gözden kaçırılmamalıdır. Irkçılık üstün sayılan ırkı birleştirir. Devlet içinde ırkı, azınlıkları yurttaşlık haklarından tamamen ya da kısmen yoksun bırakma pahasına birleştirir. Fakat aynı zamanda ulus-devletin "ulus"unu dünyanın geri kalanına karşı birleştirir; sadece komşulara karşı değil, hatta daha ziyade çevre bölgelere karşı. On dokuzuncu yüzyılda merkez devletler, "uygarlaştırma misyonu" adına sömürgeler kuran emperyal devletler haline gelmeleriyle aynı anda ulus-devletler haline de gelmişlerdi.

Oy hakkı, refah devleti ve ulusal kimlikten oluşan söz konusu liberal paketin merkez devletlerin tehlikeli sınıflarına sunduğu şey her şeyden çok umuttu - liberal politikacı ve teknokratların vaat ettiği kademeli fakat sürekli reformlar yoluyla, adım adım, tehlikeli sınıflar için iyileştirme, ödülün eşitlenmesi, Disraeli'nin "iki ulus"unun ortadan kaybolması anlamına geleceği umudu. Bu umut doğrudan doğruya sunulmuştu kuşkusuz, ama daha örtülü yollarla da sunulduğu olmuştu. İnsan özgürlüğüne doğru karşı konulmaz gidiş başlığı altında, koşulların bu iyileşmesini kaçınılmaz sayan bir tarih teorisi biçiminde sunulmuştu. Bu Whig tarih yorumu denen yorumdu. Siyasi-kültürel mücadele on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar nasıl görülmüş olursa olsun, iki mücadele -teknoloji modernliği için ve özgürleşme modernliği için mücadele- on dokuzuncu yüzyılda, oradan geriye bakılarak, toplumsal

kahraman bireyin etrafında dönen tek bir mücadele olarak tanımlanmıştı kesin bir biçimde. Bu, Whig tarih yorumunun özüydü. Bu geriye dönük yorumun ta kendisi, on dokuzuncu yüzyılda kapitalist dünya ekonomisine egemen bir jeokültür empoze edilmesi sürecinin parçası, hatta büyük bir parçasıydı.

Dolayısıyla tarihsel zaman içinde tam iki modernliğin egemen katmanların gözünde her zamankinden daha farklı, hatta çatışma halinde görünmekte olduğu anda, resmi ideoloji (egemen jeokültür) ikisinin özdeş olduğunu ilan etti. Egemen katmanlar içerideki tehlikeli sınıflarını bu hedef özdeşliğine inandırmak üzere (okul sistemi ve silahlı kuvvetler vasıtasıyla) büyük bir eğitim kampanyasına girişti. Niyet tehlikeli sınıfları özgürleşme modernliği konusundaki taleplerini ifade etmemeye ve enerjilerini teknoloji modernliğine harcamaya ikna etmekti.

İdeolojik düzeyde bu, on dokuzuncu yüzyıl sınıf mücadelelerinin konusuydu. İşçi hareketleri ve sosyalist hareketler teknoloji modernliğinin merkeziliğini ve hatta giderek önceliğini kabul ettikleri ölçüde sınıf mücadelesini kaybettiler. Sadakatlerini, özgürleşme modernliğini gerçekleştirme konusunda (gerçek de olsa) çok mütevazı ödünler karşılığında devletlere sundular. Ve Birinci Dünya Savaşı gelip çattığında bütün Avrupa ülkelerinin işçileri kutsal bayrak ve ulusal onur etrafında toplanırken özgürleşme modernliği mücadelesinin önceliği gerçekten de sessizliğe gömülmüştü.

Birinci Dünya Savaşı dünya sisteminin Avrupalı-Kuzey Amerikan merkezinde liberal ideolojinin zaferini göstermekteydi. Ayrıca dünya sistemindeki merkez-çevre arasındaki siyasi ayrılmanın öne çıktığı noktayı da göstermekteydi. Avrupalı güçler, Batı'nın gerilemesi başladığında, on dokuzuncu yüzyılın son üçte birindeki nihai dünya fetihlerini zaten henüz gerçekleştirmişlerdi.

Bütün Doğu Asya, Güney Asya ve Orta Doğu'da (daha sonra Afrika ve görünüşte bağımsız Latin Amerika'daki uzantılarıyla) ulusal bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmaya başladı - muhtelif görünümlerde ve çeşitli başarı dereceleriyle. 1900-1917 arasındaki dönemde Meksika ve Çin'de, İrlanda ve Hindistan'da, Balkanlar ve Türkiye'de, Afganistan, İran ve Arap dünyasında çeşitli milliyetçi ayaklanma ve devrim biçimleri ortaya çıktı. Yeni "tehlikeli sınıflar" artık özgürleşme modernliği pankartını sallayarak kendilerini göstermişlerdi. Bu, teknoloji modernliğine karşı oldukları anlamına

gelmiyordu. Teknoloji modernliğine besledikleri umutlarının, önce özgürlüğe ulaşmanın bir türevi olacağını düşündükleri anlamına geliyordu.

1914-1945 arasındaki yıllar merkezdeki uzun bir mücadeleyle, öncelikle Almanya ile ABD arasında geçen ve bildiğimiz gibi ABD'nin kazandığı, dünya sisteminde hegemonya mücadelesiyle belirginleşti. Fakat aynı yıllar ve sonrası çok daha temel bir Kuzey-Güney mücadelesi dönemiydi. Bir kez daha (Kuzey'de yerleşik) egemen katmanlar, yeni tehlikeli sınıfları iki modernliğin özdeşliğine inandırmayı denediler. Woodrow Wilson ulusların kendi kaderini tayini ilkesini ve Başkan Roosevelt, Truman ve Kennedy geri kalmış ulusların ekonomik kalkınmasını, yani merkez bölge içindeki ulusal düzeyde genel oy ve refah devletinin dünya ölçeğindeki yapısal muadillerini önerdiler.

Ödünler gerçekten de mütevazı idi. Egemen katmanlar ayrıca, Komünist dünyaya karşı özgür dünyanın birliği biçiminde bir "kimlik" de önerdi. Fakat bu kimlik biçimi, Üçüncü Dünya denilen dünya (yani Sovyet bloku dışında kalan çevre ve yarı çevre bölgeler) tarafından büyük bir kuşkuyla karşılandı. Üçüncü Dünya, aslında İkinci Dünya denilen dünyayı kendi bölgelerinin parçası olarak ve dolayısıyla objektif olarak aynı kampta görüyordu. Ancak SSCB'nin simgesel (fakat çoğunlukla sadece simgesel) muhalif rolüyle birlikte ABD gücünün gerçekleriyle karşı karşıya kalan Üçüncü Dünya, genel olarak merkez bölgelerle merkezdeki çalışan sınıfların ortak bir milliyetçilik ve ırkçılık içinde egemen katmanlarla özdeşleşmiş oldukları biçimde asla "özdeşleşmedikleri" anlamına gelen bağlantısızlığa meyletti. Liberal jeokültür, yirminci yüzyılda dünya ölçeğinde, on dokuzuncu yüzyılda merkez bölgelerde ulusal ölçekte olduğu kadar iyi işlemiyordu.

Liberalizm hâlâ köşeye sıkışmış değildi. Wilsoncu liberalizm, Avrupa liberalizminin on dokuzuncu yüzyılda sosyal demokrasiyi baştan çıkarttığı ve uysallaştırdığı yollara paralel giderek, Leninist sosyalizmi baştan çıkarabilir ve uysallaştırabilir durumdaydı.[35] Leninist program dünya devrimi değil, anti-emperyalizm artı sosyalist yapılanma haline gelmişti; yakından incelendiğinde bunun ulusların kendi kaderini tayinine ve geri kalmış ulusların ekonomik kalkınmasına ilişkin Wilsoncu/Rooseveltci kavramların retorik bir çeşitlemesinden ibaret olduğu ortaya çıkıyordu. Leninist gerçeklikte teknoloji modernliği, bir kez daha özgürleşme modernliğine öncelik kazanıyordu. Ve muhalif oldukları sanılan Leninistler

de tıpkı egemen liberaller gibi iki modernliğin aslında özdeş olduğunu savunmaktaydı. Leninistlerin yardımıyla Kuzeyli liberaller Güney'deki ulusal bağımsızlık hareketlerini, iki modernliğin söz konusu özdeşliğine inandırma yolunda ilerlemeye başladılar.

1968'de, iki modernliğin bu liberaller lehine olan kavramsal bulanıklaşmasına öncelikle öğrenci ayaklanmaları biçimini alan -fakat bununla sınırlı kalmayan- dünya çapında bir devrim tarafından yüksek sesle ve şiddetli biçimde meydan okundu. ABD'de ve Fransa'da, Çekoslavakya'da ve Çin'de, Meksika'da ve Tunus'ta, Almanya'da ve Japonya'da meydana gelen isyanlar (ve bazen ölümler) yerel olarak farklılaşsalar da aynı temayı paylaşıyorlardı: Özgürleşme modernliği her şeydir ve gerçekleştirilememiştir. Teknoloji modernliği ise aldatıcı bir tuzaktır. Her türden liberaller-liberal liberaller, muhafazakâr liberaller ve hepsinden öte sosyalist liberaller (yani Eski Sol)- güvenilmez ve aslında özgürleşmenin önündeki başat engeldir.[36]

Ben de ABD'deki mücadelelerin orta yerinde, Columbia Üniversitesi'nde[37] bulunmuştum ve bu "devrime" ilişkin iki etkileyici anım var. Birisi öğrencilerin samimi coşkusu; kolektif özgürleşme vasıtasıyla kişisel bir özgürleşme süreci yaşıyor olduklarını keşfediyorlardı. İkincisi özgürleştirici duygunun bu boşanımının öğretim üyeleri ve idarecilerin çoğunda ve özellikle de bu yükselişte teknoloji modernliğinin bariz kazanımlarının akıldışı bir reddini gören kendilerince liberalizm ve modernlik havarisi olanlarda yarattığı büyük korkuydu.

1968 dünya devrimi alevlendi ve sonra söndü, ya da daha doğrusu bastırıldı. 1970'te üç aşağı beş yukarı her yerde bitmişti. Yine de jeokültür üzerinde derin bir etkisi olmuştu. Çünkü 1968 liberal ideolojinin dünya sisteminin jeokültüründeki baskınlığını sarsmıştı. Bu suretle liberalizmin on dokuzuncu yüzyıldaki zaferinin kapadığı ya da kamusal tartışmanın kenarlarına sürdüğü soruları yeniden gündeme getirmişti. Hem dünya Sağı hem dünya Solu bir kez daha liberal merkezden uzaklaştı. Yeni muhafazakârlık dedikleri, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki eski muhafazakârlığın birçok açıdan yeniden dirilmiş haliydi. Aynı şekilde Yeni Sol da birçok açıdan on dokuzuncu yüzyıl başlarının yeniden canlanmış radikalizmiydi; o zamanlar hâlâ, daha sonraları merkezci ideologların eline geçecek bir terim olan "demokrasi" terimiyle simgelenmekte olduklarını hatırlatırım.

Liberalizm 1968'de ortadan kalkmadı, ancak jeokültürün belirleyici ideolojisi rolünü yitirdi. 1970'ler, yaklaşık 1850 ile 1960'lar arasında, üç ideolojinin fiilen liberal ideolojinin üç çeşitlemesinden ibaret hale geldiği sırada gerçekleşen bulanıklaşmayı ortadan kaldırarak, ideolojik yelpazenin gerçek bir üçlemeye dönüşüne tanık oldu. Tartışma yaklaşık 150 yıl sonra geri gelmiş gibi görünmekteydi. Dünyanın iki açıdan değişmiş olması dışında: Teknoloji modernliği dünya toplumsal yapısını kapitalist dünya ekonomisinin toplumsal ve ekonomik dayanaklarını sarsma tehdidinde bulunacak şekilde dönüştürmüştü. Ve dünya sisteminin ideolojik tarihi, egemen katmanların dünya sisteminde siyasi istikrarı sağlama konusundaki varolan kabiliyetlerini etkileyen bir anıydı artık.

Önce ikinci değişime bakalım. Kimileriniz 1968'e bir dönüm noktası olarak çok fazla önem atfetmeme şaşırabilir. Şöyle düşünebilirsiniz: Komünizmlerin çöküşünün simgesel yılı olan 1989, modern dünya sisteminin tarihinde daha önemli bir tarih değil mi? 1989, aslında kapitalizme sosyalist meydan okumanın çöküşünü ve dolayısıyla liberal ideolojinin hedefi olan tehlikeli sınıfların uysallaştırılmasının nihai olarak gerçekleştirilmesini, teknoloji modernliğinin erdemlerinin evrensel kabulünü temsil etmiyor muydu? Hayır, kesinlikle hayır! Ben size, 1989'un 1968'in devamı olduğunu ve 1989'un liberalizmin zaferini ve dolayısıyla kapitalizmin kalıcılığını değil, tam aksine liberalizmin çöküşünü ve kapitalist dünya ekonomisini sürdürmek isteyenler açısından çok büyük bir siyasi yenilgiyi gösterdiğini söylemek istiyorum. 1970'ler ve 1980'lerde ekonomik açıdan olup biten, dünya ekonomisindeki bir Kondratiyef B daralması ya da durgunluğunun sonucu olarak hemen hemen her yerde devlet bütçelerinin ağır şekilde sıkışması ve refahtaki olumsuz etkilerin özellikle dünya ekonomisinin çevre ve yarı-çevre bölgelerinde can yakıcı hale geldiğidir. Bu 1980'lerde genişlemiş Doğu Asya bölgesi için doğru değildi; fakat bu tür daralmalarda, daima nispeten küçük bir bölge, tam da bu genel daralma sayesinde başarılı olur ve Doğu Asya'nın 1980'lerdeki büyümesi hiçbir surette genel tablonun yanlışlığını göstermez.

Elbette bu tür daralmalar modern dünya sisteminin tarihinde tekrar tekrar meydana gelmiştir. Ancak bu özel Kondratiyef B safhasının siyasi sonuçları geçmişteki herhangi bir safhanın sonuçlarından, 1945-1970 arasındaki A safhası görünüşte ulusal bağımsızlık hareketleri ve diğer sistem karşıtı hareketlerin dünya çapında siyasi zaferini gösterdiği için, daha ağırdı. Diğer

bir söyleyişle liberalizm 1945-1970 arasında dünya çapında yüklü bir ödemede bulunmuş göründüğü için (kendi kaderini tayin artı ekonomik kalkınma), 1970'ler ve 1980'lerin düşüşü daha da ağırdı. Bu, özellikle çevre ve yarı-çevre bölgelerde boşa çıkan umutlar ve yıkılan hayaller demekti; ama etkiler sadece bu bölgelerle sınırlı değildi. 1968'in sloganları daha da akla yakın görünmeye başladı. Akılcı reformculuk (en önemlisi de "devrimci" retoriğe sarındığı durumlarda) acı bir aldatmaca gibi görünmekteydi.

Sözümona Üçüncü Dünya ülkelerinde peş peşe, halk Eski Sol hareketlere karşı durdu ve hileyi yakaladı. Halklar, bunun yerine ne koyacaklarını bilememiş olabilirler -şurada bir ayaklanma, burada dinsel köktencilik, üçüncü bir yerde siyaset karşıtlığı- fakat Eski Sol’un sözde radikalizminin aslında sadece küçük bir seçkin grubuna yarar sağlayan sahte bir liberalizm olduğundan emindiler. Şu ya da bu şekilde bu ülkelerin halkları, bu seçkinleri defetme arayışındaydılar. Özgürleşme modernliği araçları olarak devletlerine olan güvenlerini yitirmişlerdi. Açık olalım: özgürleşme arzularını yitirmemişler, sadece bunu gerçekleştirmenin eski stratejisine olan güvenlerini yitirmişlerdi.

1989-91'de Komünizmlerin çöküşü, sadece uzun bir dizinin sonuncusu, en radikal retoriğin bile özgürleşme modernliğini garanti altına almadığının ve muhtemelen teknoloji modernliğini bile ancak zayıf bir biçimde garanti altına aldığının keşfiydi.[38] Tabii, bu halklar umutsuzluk içinde ve geçici olarak canlanan dünya Sağının sloganlarını, "serbest piyasa" (bunun ABD ve Batı Avrupa'da bile bulunamayacak bir tür olduğunu da söyleyelim) mitolojisini benimsedi; fakat bu geçici bir seraptı. Şimdiden Litvanya’da, Polonya'da, Macaristan'da ve başka yerlerdeki siyasi geri tepmeye tanık olmaya başladık.

Bununla birlikte Doğu Avrupa'da olsun dünyanın başka herhangi bir yerinde olsun, halkın bir daha akılcı reformculuk vaatlerinin Leninist versiyonuna (sosyalist devrim adı altında) inanmasının muhtemel olmadığı da doğrudur. Elbette bu dünya kapitalizmi için bir yıkımdır; zira Leninizme duyulan inanç, elli yıl boyunca en azından dünya sistemindeki tehlikeli sınıflar üzerindeki başlıca kısıtlayıcı güç olarak hizmet görmüştür. Pratikte Leninizm, halkın kaçınılmaz zaferinden söz eden (dolayısıyla zımnen sabır öğütleyen) çok muhafazakâr bir etkendi. Artık modern dünya sisteminin egemen katmanları, koruyucu Leninizm örtüsünü yitirdiler.[39] Tehlikeli

sınıflar şimdi tekrar gerçekten tehlikeli hale gelebilirler. Dünya sistemi siyasi açıdan istikrarsız bir hal aldı.

Aynı zamanda dünya sisteminin sosyo-ekonomik dayanakları ciddi biçimde zayıflamaktaydı. Yapısal dönüşümler listesini tüketmeyen bu türden dört eğilime değinmeliyim. İlkin, dünyanın eldeki ucuz emek havuzunda ciddi bir erime söz konusudur. Dört yüzyıldır kentli ücretli emekçiler, emeklerine karşılık alıkoyabilecekleri artı değer miktarını arttırmak üzere pazarlık güçlerini tekrar tekrar kullanabilmişlerdir. Bununla birlikte kapitalistler, emek havuzunu tekrar tekrar genişletmek ve bu suretle ücretli emek pazarına başlangıçta çok düşük ücretleri kabul etmeye hazır olan eski ücretsiz emekçi grupları getirmek suretiyle bunun kâr oranındaki olumsuz etkisini giderebilmişlerdir. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında kapitalist dünya ekonomisinin tüm küreyi içine alan son coğrafi genişlemesi, oldukça ilerlemiş ve yakın gelecekte esas itibariyle tamamlanabilecek bir süreç olan dünya emek gücünün kentselleşmesi sürecinde bir hızlanmayı dayatmıştı.[40] Bu kaçınılmaz olarak, dünya çapında üretimin toplam maliyetinin yüzdesi olarak dünya çapında emek maliyetlerinde büyük bir artış demektir.

İkinci yapısal sorun orta katmanlardaki sıkışmadır. Bunlar, haklı olarak, mevcut dünya sisteminin siyasi bir dayanağı olarak algılanmaktaydılar. Fakat bunların hem işverenlerden hem de devletten talepleri sürekli olarak artmaktaydı ve aşırı derecede genişlemiş orta katmanların kişi başına daha da yüksek düzeylerde beslenmesinin dünya çapında maliyeti, hem şirketler hem de devlet hazineleri için altından kalkılamayacak kadar arttı. Son onyılda refah devletinden geri dönme yolundaki muhtelif girişimlerin ardında yatan budur. Ama şu ikisinden biri seçilmeli. Ya bu maliyetler geri çekilmez ki bu durumda devletler ve şirketler büyük güçlüklerle ve sık sık iflasla karşı karşıya kalırlar. Ya da geri çekilir ki bu durumda tam da mevcut dünya sistemine en güçlü desteği sağlayan katmanlar arasında ciddi siyasi hoşnutsuzluk doğar.

Üçüncü bir yapısal sorun dünya sistemi açısından ağır bir ekonomik sorun yaratan ekolojik çatırtıdır. Sermaye birikimi beş yüzyıldır şirketlerin maliyetleri dışa aktarma kabiliyetlerine dayanmaktadır. Bu esas olarak, dünya kaynaklarının büyük bir kolektif maliyetle, ama şirketler açısından fiilen hiç maliyetsiz biçimde aşırı kullanımı demekti. Fakat belli bir noktada kaynaklar tükenir ve olumsuz zehirlilik kontrol altında tutmanın mümkün

olmadığı bir düzeye ulaşır. Bugün temizlemeye büyük yatırım yapmamız gerektiğini ve sorunun yinelenmesini engellemek için kullanımı kısmak zorunda kalacağımızı görüyoruz. Ancak şirketlerce yüksek sesle telaffuz edildiği gibi, bu tür faaliyetlerin küresel kâr oranını azaltacağı da aynı derecede doğrudur.

Son olarak, Kuzey ile Güney arasındaki ekonomik uçurumu ikiye katlayan demografik uçurum küçüleceğine büyüyor. Bu da Güney'den Kuzey'e inanılmaz derecede güçlü bir göç hareketi baskısı yaratıyor, Kuzey'de aynı ölçüde güçlü bir anti-liberal siyasi tepki doğurarak. Ne olacağını kestirmek kolay. Artan engellere rağmen yasadışı göç, tıpkı kör kalabalık hareketleri gibi, Kuzey'in her yerinde artacaktır. Kuzey'deki devletlerin iç nüfus dengeleri kökten değişecektir, ayrıca şiddetli toplumsal çatışmalar da beklenebilir.

Dolayısıyla bugün ve gelecek kırk-elli yıl boyunca dünya sistemi kendini şiddetli bir ahlaki ve kurumsal kriz içinde bulacaktır. İki modernlik konusunda başlangıçtaki söylemimize dönersek, şu anda ortaya çıkan, sonunda teknoloji modernliği ile özgürleşme modernliği arasında berrak ve sarih bir gerilimin varlığıdır. 1500 ile 1800 arasında iki modernlik beraber gibi görünmekteydi. 1789-1968 döneminde bunların arasındaki örtülü çatışma, liberal ideolojinin iki modernlik özdeşmiş gibi davranma yolundaki başarılı girişimiyle kontrol altında tutuldu. Ancak 1968'den bu yana maske düştü. Birbirleriyle açık bir mücadele içindeler.

İki modernliğin çatışmasının kabulüne dair başlıca iki kültürel işaret var. Bunlardan biri "yeni bilim", yani karmaşalık bilimi. Son on yılda birdenbire çok sayıda fizikçi ve matematikçi en azından beş yüz yıldır bilimin tek mümkün izahı olma iddiasındaki Newtoncu-Baconcı-Descartesçı ideolojinin aleyhine döndü. Liberal ideolojinin on dokuzuncu yüzyıldaki zaferiyle Newtoncu bilim evrensel gerçek olarak kutsanır olmuştu.

Yeni bilimciler Newtoncu bilimin geçerliliğine değil, evrenselliğine meydan okumaktalar. Esasen Newtoncu bilimin yasalarının, gerçekliğin sınırlı özel bir durumunun yasaları olduğunu ve gerçekliği bilimsel olarak anlamak için referans çatımızın ve çözümleme araçlarımızın büyük ölçüde genişletilmesi gerektiğini savunmaktalar. Bu yüzden günümüzde yeni moda kaos, çatallanmalar, bulanık mantık, fraktaller ve en temel olarak zaman oku sözcüklerini duymaktayız. Doğal dünya ve onun tüm fenomenleri

tarihselleştirilmiş oldular.[41] Yeni bilim, kesin olarak çizgisel değildir. Oysa teknoloji modernliği, çizgisellik sütunu üzerine kurulmuştu. Dolayısıyla yeni bilim, teknoloji modernliği hakkında, en azından klasik olarak yorumlandığı biçim hakkında temel sorular ortaya koymaktadır.

İki modernliğin çatışmasının kabulüne dair diğer kültürel işaret, başta beşeri ve sosyal bilimlerdeki postmodernizm hareketidir. Postmodernizm'in hiç de modern-sonrası olmadığını net bir biçimde ortaya koyabildim umarım. Postmodernizm, özgürleşme modernliği lehine teknoloji modernliğini reddetme tarzıdır. Bu tuhaf dilsel biçim içinde sunulması, postmodernistlerin liberal ideolojinin söylemimiz üzerinde sahip olduğu dilsel etkiyi kırabilmenin bir yolunu arıyor olmalarındandır. Açıklayıcı bir kavram olarak postmodernizm karışıktır. Kehanetçi bir doktrin olarak postmodernizm kuşkusuz hayli öngörülüdür. Çünkü gerçekten de bir başka tarihsel sisteme doğru ilerliyoruz. Modern dünya sistemi sona yaklaşıyor. Ancak yeni bir toplumsal düzen şeklinde ortaya çıkmasını umabilmemiz için, en azından bir başka elli yıllık dönemsel krize, yani "kaos"a ihtiyaç duyacaktır.

Bugün ve önümüzdeki elli yıl işimiz ütopyalarla. İşimiz, yeni toplumsal düzeni hayal etme ve yaratmaya çalışma işidir. Çünkü eşitsizlik üzerine kurulu bir tarihsel sistemin sonunun daha iyi bir sistem doğuracağı hiçbir surette kesin değildir. Mücadele gayet açık. Bugün, insan özgürlüğünün kendisini nihayet ifade edebileceği somut kurumları tanımlamalıyız. Bizler bunun, liberal ideolojinin bizi, liberallerin gerçekte karşısında mücadele ettikleri bir gerçekliğe -artan eşitlik ve demokrasi gerçekliğine- inandırmaya çalıştığı mevcut dünya sistemimizdeki göstermelik ifadesini yaşadık. Ve başarısız sistem karşıtı hareketlerin, diğer bir deyişle çözümün bir parçası oldukları kadar bizzat sorunun da bir parçası olan hareketlerin hayal kırıklığını yaşadık.

Çözümler hiçbir surette aşikâr olmadığından, dünya çapında dev bir çok-taraflı tartışmaya girişmeliyiz. Bugünü başka kılıklarda sürdürmeyi arzulayanlar çok güçlüler. Hangi modernliğin sonu? Gelin, bu sahte modernliğin sonu ve ilk kez olarak gerçek bir özgürleşme modernliğinin başlangıcı olsun.

VIII
LİBERALİZMİN AŞILAMAZ ÇELİŞKİLERİ: MODERN DÜNYA SİSTEMİ JEOKÜLTÜRÜNDE İNSAN HAKLARI VE HALKLARIN HAKLARI

FRANSIZ ULUSAL MECLİSİ 26 Ağustos 1789'da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni kabul etti.[42] Bu belge o günden beri bugünkü deyimimizle insan haklarının sembolik teyidi olarak kaldı. Bu bildiri, birkaç çekimser oyla ve olumsuz oy olmaksızın 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde temel olarak teyid edildi ve güncelleştirildi.[43] Bununla birlikte "halklar"ın haklarının buna paralel simgesel bir teyidi, en azından Birleşmiş Milletler'in 14 Aralık 1960'da Sömürge Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine Dair Bildiri'yi kabülüne dek hiçbir zaman gerçekleşmedi.[44]

1789 Bildirisi'nin başlangıcı "kamusal felaketlerin ve yönetimlerin bozulmasının yegâne nedeni insan haklarına ilişkin bilgisizlik, ihmal ve küçümsemedir" değerlendirmesiyle açılır. Böylece bir Aydınlanma belgesine yaraşır biçimde bilgisizlik sorunuyla başlıyoruz; bunun doğrudan sonucu bilgisizlik aşıldığında artık kamusal felaket olmayacağıdır.

Fransız Devrimi niçin halkların hakları konusunda benzer bir bildiri hazırlamadı? Aslında Abbé Grégoire 1793'te Konvansiyon'a "ulusların hakları ve karşılıklı ödevleri, halkların (gens) hakları"na ilişkin yasalar yapmaya çalışması önerisinde bulundu. Ancak Merlin de Douai, "bu, Fransız halkının Konvansiyon'u yerine bir Avrupa halkları genel kongresine yöneltilmesi gereken bir tekliftir"[45] fikrini savundu ve bu öneri bir kenara bırakıldı.

İtiraz yerindeydi, fakat o sırada böyle bir genel kongre yoktu tabii ki. Ve sonunda önce Milletler Cemiyeti, daha sonra da Birleşmiş Milletler

biçiminde (az çok) vücuda geldiğindeyse bu tür bir bildiri ufukta görünmüyordu. 1945'te bile, kendi özgürlük savaşlarını kazanmış olan sömürgeci güçler henüz sömürgeciliğin gayri meşruluğunu kabul etmemişlerdi. Ancak 1960'da, yani sömürge dünyasının büyük bir kısmı zaten bağımsızlığını kazandıktan sonradır ki Birleşmiş Milletler "temel insan haklarına, insan onuruna ve değerine, erkek ve kadınların ve büyük ve küçük ulusların eşit haklarına inancını" teyid ve dolayısıyla "tüm biçimleri ve tezahürleriyle sömürgeciliğe hızlı ve koşulsuz bir son verilmesi gerekliliğini resmen ilan" etti.

İnsan haklarının ya da halkların haklarının doğal hukukta yer alıp almadıklarını tartışmak istemiyorum; entelektüel yaratılar olarak bu fikirlerin tarihini gözden geçirmek de istemiyorum. Daha ziyade, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda modern dünya sisteminin jeokültürü haline geldiği kadarıyla liberal ideolojide kilit öğeler olarak oynadıkları rolleri incelemek istiyorum. Jeokültürel yapının, sadece kendi mantığı açısından kendisiyle çelişik olmasını değil, bizzat sunduğu aşılamaz çelişkinin jeokültürün temel bir parçası olması durumunu da tartışmak istiyorum.

Belli bir tarihsel sistemde yerine oturması biraz zaman alsa da, tüm dünya sistemlerinin jeokültürleri vardır. Burada "kültür" sözcüğünü geleneksel olarak antropologlar tarafından kullanıldığı anlamda, hem bilinçli olarak hem de bilinçaltında, sistem içindeki mükâfatı yönlendiren ve mensuplarını sistemin meşruiyetini benimsemeye ikna etmeye yönelik bir dizi yanılsama yaratan değerler ve temel kurallar dizisi olarak kullanmaktayım. Herhangi bir dünya sisteminde jeokültürel değerleri tamamen ya da kısmen reddeden ve hatta onlara karşı mücadele eden kimseler daima mevcuttur. Fakat sistemin kadroları bu değerleri faal olarak benimsedikleri ve sıradan insanlar faal bir şüphecilik içinde olmadıkları sürece bir jeokültürün varlığını sürdürdüğünü ve değerlerinin egemen olduğunu söyleyebiliriz.

Bunun yanı sıra, bir yanda temel değerler, kozmoloji ve teleoloji ile öte yanda bunları uygulama politikaları arasında ayrım yapmak önemlidir. Grupların faal siyasi isyan halinde olmaları olgusu, mutlaka sistemin temel değerlerini, kozmolojisini ve teleolojisini, belki de bilinçaltında, onaylamadıkları anlamına gelmez. Sadece bu değerlerin gereği gibi yerine getirilmediğini düşündükleri anlamına gelebilir. Ve son olarak, tarihsel süreci de aklımızdan çıkartmamalıyız. Jeokültürler bir noktada vücuda

gelirler ve daha sonraki bir anda da egemenlikleri sona erebilir. Modern dünya sistemini özgül olarak ele alırsak, bu sistemin jeokültürünün Fransız Devrimi'yle vücuda geldiğini ve 1968 dünya devrimiyle yaygın benimsenebilirliğini yitirmeye başladığını ileri süreceğim.

Modern dünya sistemi -kapitalist dünya ekonomisi- uzun on altıncı yüzyıldan beri var olagelmektedir. Ancak üç yüzyıl boyunca, sağlam biçimde yerleşmiş herhangi bir jeokültür olmaksızın işlev görmüştür. Bu demektir ki, on altıncı yüzyıl ile on sekizinci yüzyıl arasında, kapitalist dünya ekonomisi içinde, kadroların çoğunun faal olarak benimsediği ve sıradan insanların çoğununun en azından pasif olarak benimsediği söylenebilecek herhangi bir değerler ve temel kurallar dizisi var olmamıştır. Fransız Devrimi, bunu kelimenin geniş anlamıyla değiştirdi. İki yeni ilke oluşturdu: Siyasi değişimin normalliği ve halk egemenliği.[46] Bu ilkeler halkın bilincinde o denli çabuk ve o denli derin kök saldı ki, ne Thermidor ne de Waterloo bunları yerinden sökebildi. Sonuç olarak Fransa'da (ve aslında tüm dünya sisteminde) Restorasyon denen süreç hiçbir noktada ve hiçbir anlamda Ancien Régime'in hakiki bir restorasyonu değildi.

Bu iki ilke hakkında dikkat edilecek temel husus bunların dünya sistemine ilişkin sonuçları itibariyle, kendi içlerinde ve kendiliklerinden oldukça devrimci olduklarıdır. Kapitalist dünya ekonomisinin meşruiyetini sağlamak bir yana, uzun vadede onu gayri meşru kılma tehdidinde bulunuyorlardı. İşte daha önce bu anlamda, "Fransız Devrimi, kapitalist dünya ekonomisinin sistem karşıtı devrimlerinin ilkini -küçük kısmı itibariyle bir başarıyı, büyük kısmı itibariyle bir başarısızlığı- temsil etmekteydi"[47] savını ileri sürmüştüm. Bu nedenle dünya sisteminin kadroları bu fikirleri daha büyük bir bütünde boğarak zaptetmek için, daha geniş bir jeokültürün geliştirilmesinin ve empoze edilmesinin ivedilik arzettiğini hissettiler.

Bu daha büyük jeokültürün geliştirilmesi ideolojiler hakkında bir tartışma biçimini aldı. İdeoloji terimini burada oldukça özgül bir anlamda kullanıyorum. On dokuzuncu yüzyılda gelişen ideolojiler üçlemesinin -muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm- aslında tek bir sorunun yanıtları olduğuna inanıyorum: Değişimin normalliği ve halk egemenliği kavramlarının yaygın olarak benimsenmesi göz önüne alındığında, hangi siyasi programın iyi toplumu sağlaması en yüksek ihtimal olacaktı?

Yanıtlar olağanüstü basitti. Bu kavramlardan dehşete düşen ve esasta bunlardan nefret eden muhafazakârlar, kamusal eylemde azami dikkat gösterilmesini savunmaktaydılar. Siyasi değişiklikler ancak ezici bir biçimde talep edildiğinde yapılmalı ve o zaman bile değişikliklerin sarsıcı etkisi mümkün olduğunca az olmalı diyorlardı. Halk egemenliği konusunda ise, hakiki iktidarın, ancak fiilen geleneksel olarak onu kullananların ve sürekli geleneğin erdemini temsil edenlerin eline geçtiğinde, en erdemli biçimde kullanılabileceğini savunmaktaydılar.

Karşıt görüş sosyalistler (ya da radikaller) tarafından savunulan görüştü. Değişimi olumlu karşılamakta ve halka, daha eşitlikçi bir toplum yönündeki değişikliklerin gerçekleşme hızını azamiye çıkarma yolunda egemenliğini tam olarak ve doğrudan doğruya kullanma çağrısı yapmaktaydılar.

Muhafazakâr ve sosyalist bakış açıları kesindi ve anlaşılmaları kolaydı: Biri mümkün olduğunca yavaş, diğeri mümkün olduğunca hızlı! Bir yanda eşitleyici eğilimlere mümkün olduğunca direnç göstermek, diğer yanda eşitsizlikçi yapıları mümkün olduğunca parçalamak! Çok az gerçek değişimin mümkün olduğu inancı karşısında, yalnızca mevcut kasıtlı toplumsal engellerin aşılması halinde bile her şeyin yapılabileceği inancı! Bunlar doğrudan doğruya Fransız Devrimi'nden gelen bir terim çiftinin, "Sağ'a karşı Sol"un tanıdık hatlarıdır.

Peki öyleyse, bir yanda muhafazakârlığa, öte yanda sosyalizme karşı olduğunu iddia eden liberalizm nedir? Yanıt biçimsel açıdan berrak, ama maddi açıdan bulanıktır. Biçimsel açıdan liberalizm orta yoldur (yirminci yüzyılda kendini tanımladığı ifadeyi kullanırsak) "yaşamsal merkez"dir.[48] Ne çok hızlı ne çok yavaş, en uygun hızda değişim! Fakat maddi açıdan bu ne anlama geliyordu? Aslında liberaller kendi aralarında nadiren uyuşabiliyorlardı; ne özgül bir zamanda özgül bir yerin sınırları içinde, ne de farklı yerlerde ve farklı zaman dilimlerinde bulunan liberaller arasında değişiyordu bu durum.

Sonuç olarak bir ideoloji olarak liberalizmi tanımlayan programının berraklığı değil, ilerlemeye verdiği önemdi. Kuşkusuz liberaller siyasi değişimin kaçınılmazlığına inanmaktaydılar; ancak ilerlemenin, ancak süreç akılcı olduğu, yani toplumsal kararlar itinalı entelektüel çözümlemelerin ürünü olduğu ölçüde iyi topluma götüreceğine de inanmaktaydılar. Dolayısıyla güncel politikaların, bu tür akılcı kararları üretme konusunda en geniş kapasiteye sahip olan teknisyenler ve uzmanlar tarafından

tasarlanması ve gerçekleştirilmesi hayati önem taşımaktaydı. İçinde yaşadıkları sistemi mükemmelleştire(bile)cek zorunlu reformları en iyi hazırlayabilecek olanlar bu kişilerdi. Çünkü liberaller tanım itibariyle hiç de radikal değillerdi. Onlara göre, on dokuzuncu yüzyıl dünyası halihazırda insan ilerlemesinin doruğu ya da yakın zamanda tekrar hayata dönen bir ibareyle "tarihin sonu" olduğu için, sistemi dönüştürmeye değil, mükemmelleştirmeye çalıştılar. İnsanlık tarihinin son safhasında yaşıyorsak, doğal olarak ilk (aslında mümkün olan tek) görevimiz sistemi mükemmelleştirmek, yani akılcı reformculuğa girişmektir.

Modern zamanların bu üç ideolojisi, 1789'dan beri modern dünyamıza egemen olan popüler inançların üstesinden gelmeye yönelik siyasi programlardı. Bu ideolojiler üçlemesine ilişkin iki husus çok ilginçtir. İlkin, her üç ideoloji de biçimsel olarak devlet karşıtı olmasına rağmen, pratikte hepsi devlet yapılarını güçlendirmeye çalışmıştır. İkincisi, bu üçü arasında liberalizmin, hızla ve açıkça muzaffer olarak ortaya çıkmış olmasıdır ki bu durum iki siyasi gelişmede görülebilir: Zamanla hem muhafazakârlar hem de sosyalistler gerçek programlarını liberal merkezden uzaklaştırmak yerine ona yaklaştırdılar: Aslında liberal siyasi programın hayata geçirilmesinden geniş ölçüde sorumlu olanlar, büyük "L" ile yazılan Liberallerden çok daha fazla, ayrı ayrı fakat birbirini tamamlar biçimde hareket eden muhafazakârlar ve sosyalistlerdi. İşte bu yüzden liberal ideoloji zafer kazanırken, Liberal siyasi partiler yok olmaya yüz tutmuşlardı.[49]

Muzaffer liberal ideoloji çerçevesi içinde, insan hakları nedir ve bunların nereden geldikleri düşünülür? Kuşkusuz bu soruya verilecek farklı yanıtlar var. Fakat genel olarak liberallerin yanıtı, insan haklarının doğal hukukta içkin olduğudur. Bu tür bir yanıt, insan haklarına, karşı iddialara direnme konusunda güçlü bir zemin kazandırır. Ancak bu ileri sürüldüğünde ve özgül bir insan hakları listesi hazırlandığında, çoğu soru hâlâ yanıtsız kalır: Bu hakları saptamaya ahlaki (ve hukuki) açıdan kim yetkilidir? Bir hak dizisi bir diğer diziyle çatışırsa hangi dizi geçerli olur ve buna kim karar verir? Haklar mutlak mıdır, yoksa kullanımlarının sonuçlarına ilişkin bazı akılcı değerlendirmelerle sınırlı mıdır? (Bu açmaz, Yargıç Oliver Wendell Holmes'un ifade özgürlüğünün kalabalık bir tiyatroda "Yangın var!" diye bağırma hakkını içermediği yolundaki ünlü beyanında ifade bulmaktadır.) Ve her şeyden öte kimin insan haklarını kullanmaya hakkı vardır?

Son soru şaşırtıcı görünebilir. Doğru yanıtın "herkes" olduğu açık değil midir? Hiç de değil! Aslında bugüne dek hiç kimse bunu mutlak biçimde söylemedi. Örneğin reşit olmayan bir kimsenin bu haklara ya da en azından bunların tümüne sahip olmadığı neredeyse evrensel olarak kabul edilmektedir; bunun açık gerekçesi, bebeklerin bu hakları kendisi ve başkaları açısından erdemli ve güvenli biçimde kullanacak akli kapasiteye sahip olmadığıdır. Bebekler kullanamıyorsa, yaşlılar, küçük çocuklar, psikopatlar, caniler ne olacak? Liste bu yolla sonsuza dek uzatılabilir: Ya gençler, nevrotikler, askerler, yabancılar, eğitimsizler, fakirler, kadınlar? Kapasiteyi kapasite yokluğundan ayıran kendiliğinden aşikâr çizgi nerededir? Böyle kendiliğinden aşikâr bir çizgi yoktur ve kesinlikle doğal hukuktan da çıkarılamaz. Dolayısıyla insan haklarının uygulanacağı kişilerin tanımlanması kaçınılmaz biçimde sürekli tekrarlanan, güncel bir siyasi sorundur.

Kimin insan haklarına sahip olduğuna ilişkin tanım da, kimin halkların haklarını kullanma talebinde bulunabileceğiyle yakından ilintilidir. Ve burada Fransız Devrimi'nden gelen bir başka kavram, yurttaş kavramı devreye girer. Çünkü halk egemenliğini kullanma yetkisinin en açık biçimde tanınmış olduğu insanlar "yurttaşlar"dı. Peki yurttaşlar kimlerdi? Kuşkusuz bu, "kral"dan ya da "soylular"dan ve hatta "mülkiyet sahibi kimseler"den daha büyük, fakat "herkes"den çok daha küçük, hatta "belli bir egemen devletin coğrafi sınırları içinde oturan herkes"den de küçük bir grup anlamına gelmekteydi.

Burada da bir aldatmaca var. Bir egemenin otoritesi kimin üzerindedir? Feodal sistemde otorite bölünmüştü. Bir kimse muhtelif lordlara bağlı olabilirdi ve aslında çoğunlukla öyleydi de. Modern dünya sistemi, devletlerarası bir sistem içinde yer alan ve bu sistem tarafından sınırlanan egemen devletlerin kendi ülkelerindeki kimselerin tümü üzerinde münhasır yargı yetkisine sahip olma iddiasında bulundukları, kökten farklı bir hukuki ve ahlaki yapı yarattı. Dahası, tüm bu ülkeler coğrafi açıdan sınırlı, yani nüfus sayımcılarının ölçümleriyle sınırlı ve böylece diğer ülkelerden ayrıydı. Buna ek olarak devletlerarası sistemde hiçbir alan sahipsiz değildi.

Böylece, "tebaalar" "yurttaşlar"a dönüşünce, mevcut sakinler derhal "yurttaşlar" ve "yurttaş olmayanlar" (ya da yabancılar) diye bölündü. Yabancılar muhtelif görünümlere büründü; bir uçta uzun vadeli (hatta ömürboyu) göçmenlerden, öteki uçta geçici ziyaretçilere kadar uzanan bir

yelpaze. Fakat bu yabancılar hiçbir durumda yurttaş değildi. Öte yandan, devletler "bölgeler" ve "mahaller" yığını olduklarından, on dokuzuncu yüzyıl başlarında, nasıl tanımlanırsa tanımlansın gerçek yurttaşların kendileri de normal olarak oldukça farklı arkaplanlara sahip, farklı diller konuşan, farklı adetlere ve farklı tarihsel anılara sahip olan kimselerdi. Tebaalar bir kez yurttaş olunca, bu nedenle yurttaşlar da faal olarak vatandaşlara, yani devletlerine olan sadakatlerine diğer toplumsal sadakatler karşısında öncelik tanıması gereken kişilere dönüşmüşlerdi. Bu kolay değildi, ancak halk egemenliğinin kullanımının irrasyonel oldukları farzedilen gruplar arası çatışmaya neden olmaması için gerekliydi.

Böylece Büyük Britanya, Fransa ve ABD gibi ülkeler yurttaşları arasında bir milliyetçilik duyusunu teşvik ederken,[50] Almanya ve İtalya gibi başka yerlerde devlet öncesi milliyetçiler, böyle bir milliyetçiliği teşvik edecek devletleri yaratma mücadelesi veriyorlardı. On dokuzuncu yüzyıl devletlerinin çoğunda bu tür bir ulusal kimlik duyumsamasını geliştirme konusundaki temel sorumluluk iki kuruma verilmişti: İlkokullar ve ordu. Bu görevi en iyi yerine getirenler, en fazla gelişenlerdi. William McNeill'in belirttiği gibi:

> Bu koşullar altında, geçen yüzyıllarda Avrupa'nın önde gelen bazı ulusları gereğince idealize edilmiş ve keyfi biçimde seçilmiş barbar atalarına geri dönerken, ayrı ulusal yargı alanları içinde etnik birörneklik kurgusu kök saldı. (Fransız ve İngilizlerin göstermelik ulusal ataları olarak, ulusal dillerini miras aldıkları daha sonraki fatihleri ve işgalcileri güle oynaya gözden çıkararak, Galyalıları ve Britonları seçtiklerini görmek kesinlikle çok şaşırtıcıdır.) Etnik birörneklik kurgusu, özellikle, tüm yetişkin erkeklerin silah kullanmak üzere eğitilmiş, bir ulusal dayanışma duygusuyla birleşmiş oldukları ve seçilen önderlerine isteyerek itaat ettikleri bir yeni-barbar politikanın pratik avantajlarının, savaş seferberliklerini nüfusun daha küçük kesimleriyle sınırlayan hükümetlere karşı gücünü gösterdiği 1789'dan sonra gelişti.[51]

Düşünürseniz ilkokullar da, ordular da insan hakları uygulamalarıyla ün salmış yerler değildir. Her ikisi de astlı-üstlü, hayli otoriter yapılardır. Sıradan insanları yurttaş-seçmene ve yurttaş-askere dönüştürmek, devletin birliği sağlanmak istendiğinde hem diğer devletlere karşı hem de devlet içi sivil şiddeti ya da sınıf mücadelesini en aza indirmek açısından çok yararlı olabilir; insan haklarının geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi açısından ne işe yarar peki?

On dokuzuncu yüzyıl liberalizminin kapitalist dünya ekonomisinin merkez ülkelerine yönelik siyasi projesi, üç yönlü bir akılcı reform programı sunarak tehlikeli sınıfları uysallaştırmaktı: Oy hakkı, refah devleti ve ulusal kimlik. Beklenen ve tahmin edilen, sıradan insanların bu sınırlı mükâfat artışından memnun olacakları ve dolayısıyla eksiksiz "insan hakları" için gerçek bir baskı yapmayacaklarıydı. Sloganların atılması -insan hakları ya da özgürlük ya da demokrasi- tehlikeli sınıfları uysallaştırma sürecinin bizzat bir parçasıydı. Tehlikeli sınıflara bahşedilen toplumsal ödünlerin zayıflığı, iki olgu haricinde daha da çarpıcı hale gelmiş olabilir. İlkin, merkez ülkelerdeki genel yaşam standardı, çevre bölgelerden efektif artı değer aktarımından yararlanıyordu. Ve bu devletlerin her birinin yerel milliyetçilik hareketleri, "uygar" ulusların "barbarlara" karşı kolektif bir milliyetçiliğiyle tamamlanmıştı. Bugün buna ırkçılık diyoruz, ki bu tam da bu dönemde ve tam da bu devletlerde açıkça biçimlendirilen ve tüm toplumsal kurumlara ve tüm kamusal söyleme nüfuz etmeyi başarmış olan bir doktrindir. Bu, en azından Naziler'in ırkçılığı mantıki sonucuna, gidebileceği en son noktaya vardırmasına ve bu suretle Batı dünyasını utancından dolayı ırkçılığı resmi, fakat sadece kısmi olarak teorik açıdan kınamaya zorlamasına kadar geçerliydi.

"Barbarlar" kimlerdi? Sömürge halkları, kuşkusuz. Beyazlara karşı Siyahlar ve Sarılar. "Batı" karşısında "Doğu." Batı Avrupa’nın "tarihi ulusları" karşısında Doğu Avrupa'nın "tarihi olmayan" ulusları. Hıristiyanlar karşısında Yahudiler. Başlangıçtan beri "uygar" ulusların insan hakları, "uygar" oldukları varsayımına dayandırılmaktaydı. Emperyalizm söylemi, madalyonun öbür yüzüydü. Dolayısıyla insan haklarına saygı gösterdiklerini ileri süren ülkelerin görevi, insan haklarına saygı göstermeyen, "barbarca” âdetlere sahip olan ve sonuç olarak velayet altına alınması ve çocuklar gibi eğitilmesi gerekenleri "uygarlaştırmak"tı.

Ayrıca, "halkların hakları" çok az sayıdaki belli halklara mahsustu; bunlar hiçbir surette diğer tüm halkların hakları değildi. Aslına bakılırsa, "barbarları" halk olarak kabul edip haklarını teslim etmenin pratikte bu halkların bireysel "insan hakları"nın reddiyle sonuçlanacağı düşünülmekteydi. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyılda iki hak dizisi birbirleriyle doğrudan çatışma haline sokulmuştu. Dünyanın ikisine birden sahip olabilmesinin hiçbir yolu yoktu.

On dokuzuncu yüzyılda liberalizm çözmek için yola çıktığı sorunu çözdü. Değişimin normalliği ve halk egemenliği doktrinlerinin egemen hale gelmiş olduğu bir dünya sistemi göz önüne alındığında, akıllı, iyi niyetli, yetkin ve mülk sahibi insanlardan oluşan bir üst katman, "tehlikeli sınıflar"ın planlarını altüst etmesini nasıl engelleyebilirdi? Yanıt, bunun uygun dozda akılcı reformlar gerçekleştirmek suretiyle sağlanabileceği şeklindeydi. Bu yanıt, egemenliği kullanabilen halkların çok daha sıkı biçimde sınırlanmasının yanı sıra, insan haklarını kullanabilen grubun da pratikte bazı insanlarla sınırlanması demekti. Ancak liberalizmin kendi mantığı içinde haklar teorik olarak evrensel olduğundan, sınırlamalar karmaşık gerekçelerle ve aldatıcı biçimde meşrulaştırılmalıydı. Teoride hakların evrensel olduğu ileri sürülmekteydi, fakat bu liberal ilkelerin gerçek anlamlarıyla ele alınmaları, yani gerçekten evrensel biçimde uygulanmaları liberallerin isteyeceği en son şeydi. Bu ilkelerin gerçek anlamlarıyla alınmaması için liberalizmin sınırlayıcı bir güce ihtiyacı vardı. Bu sınırlayıcı güç, cinsiyetçilikle birleşmiş ırkçılıktı. Fakat hem ırkçılık hem de cinsiyetçilik tanım itibariyle anti-evrensel ve anti-liberal olduğundan, liberaller tarafından bu hiçbir zaman itiraf edilemezdi. Edward Said liberalizmin bu ikinci yönünün ruhunu ve sonuçlarını çok iyi yakalamıştır:

> Güç öğrenen, dejenere, uygar olmayan ve engelli gibi çeşitli şekillerde adlandırılan diğer halkların yanı sıra Doğululara, biyolojik determinizm ve ahlaki-siyasi öğütlemeden oluşturulan bir çerçeveden bakılmaktaydı. Dolayısıyla Doğulu, Batı toplumundaki, en iyi vahim biçimde yabancı olarak tanımlanan bir kimliğe sahip unsurlarla (suçlular, deliler, kadınlar, yoksullar) ilişkilendirilmiştir. Doğulular nadiren görüldü ya da onlara bakıldı; yurttaşlar ve hatta insan olarak ele alınmayan bu kimselerde, çözülecek ya da sınırlanacak ya da üstlenilecek -sömürgeci güçlerin açıkça ülkelerine göz dikmesi gibi- sorunlardan başka bir şey görülmedi....
>
> Kastettiğim, nispeten zararsız bir filolojik alt-spesiyalitenin [Oryantalizm] siyasi hareketleri yönlendirme, sömürgeleri yönetme, Beyaz Adam'ın zorlu uygarlaştırma misyonunu temsil eden neredeyse vahiy şeklinde beyanlarda bulunma -bunun tümü katoliklik, çoğulculuk ve açık fikirlilik konusundaki övünülen normlarına ilgiyle dolu, liberal olduğu iddia edilen bir kültür içinde faaliyette bulunan bir şeydir- kapasitesine dönüşümüdür. Aslında olup bitenler liberalizme çok aykırıydı: "Bilim" tarafından söylenen doktrin ve anlamın

"gerçek"e dönüştürülmesi. Bu gerçek gösterdiğim şekillerde Doğu'yu değişmez biçimde Doğulu olarak yargılama hakkını kendisinde tutarsa, liberalizm bir baskı ve zihniyetçi önyargı biçiminden öte bir şey değildir.[52]

Yirminci yüzyılda yaşanan şey, ırkçılık ve cinsiyetçilikle bastırılmış olanların, kendilerine liberaller tarafından teorik olarak sahip oldukları söylenen haklarını, hem insan hakları hem de halkların hakları biçiminde talep etmekte ısrar etmeleriydi. Birinci Dünya Savaşı siyasi bir kesintiye işaret ediyordu. Merkez devletler arasındaki düzenin bozulması, yani 1914'ten 1945'e kadar süren "otuz yıl savaşı", yeni hareketler için yer açtı.

Dünya sahnesindeki en acil sorun sömürgecilik/emperyalizm, yani Asya, Afrika ve Karayibler'in büyük kısmının Avrupa devletleri tarafından (ayrıca ABD ve Japonya tarafından) hukuki kontrolü olduğundan, en acil talep insan haklarından ziyade halkların haklarıydı. Bu talebin meşruiyeti en göz alıcı biçimde, "ulusların kendi kaderini tayini" temasını küresel liberalizmin merkezine yerleştiren Woodrow Wilson tarafından kabul edildi. Elbette Wilson, kendi kaderini tayinin uluslar hazır olduklarında tedbirli, sistemli ve akıllı bir biçimde dağıtılmasını tasarlamıştı. O zamana dek bu uluslar (1945 tarihli BM Şartı'nın dilini kullanırsak) "vesayet altında" tutulabilirdi.

Tahmin edilebileceği gibi muhafazakârlar daha da dikkatli olma ve eğer olacaksa herhangi bir "hazır olma" durumunun ancak kestirilemeyecek denli uzak bir gelecekte gerçekleşmesinin muhtemel olduğunu düşünme eğilimindeydiler. Muhafazakârlar sık sık, halkların haklarına karşı durabilmek için yirminci yüzyılın ilk yarısında insan hakları temasının ardına düşmüşlerdir. Söz konusu sömürge halklarının gerçek "halklar” olmayıp, ancak yeterli eğitim almış ve kendilerinin birer "uygar kişi" statüsüne ulaşmış olduklarını gösterecek Batı yaşam tarzını yeterince benimsediklerinde bireysel insan hakları tanınabilecek olan bireylerin -ki bu bireyler çoğunlukla erkekti- oluşturduğu yığınlardan ibaret olduklarını savunmaktaydılar. Bu, bir dizi sömürgeci gücün (örneğin Fransa, Belçika ve Portekiz) resmi asimilasyoncu doktrininin mantığıydı; fakat gayri resmi de olsa diğer sömürgeci güçler de benzer bir sınıflandırma ve insan hakları bahşetme tarzı uyguladılar.

Birinci Dünya Savaşı sırasında radikal biçimde sistem karşıtı ve anti-liberal olan sosyalistler, yani Bolşevikler (ya da Leninistler) ve Üçüncü Enternasyonal, Avrupa orta sınıf milliyetçi hareketlerini çağrıştıran

halkların haklarına ilişkin konuşmaların tümüne başlangıçta çok kuşkulu bakmaktaydılar. Uzun bir süre bu kavrama açıkça düşmanlık beslediler. Sonra oldukça ani bir biçimde, 1920’de, hayli radikal olarak yön değiştirdiler. Bakü Doğu Halkları Kongresi'nde[53] Avrupa/Kuzey Amerika'daki sınıf mücadelesinin taktik önceliği, Üçüncü Enternasyonal'in, etrafında, büyük ölçüde Avrupa Komünist partileri ve en azından Asya'nın (ve çevre bölgelerin diğer kısımlarının) daha radikal olan ulusal kurtuluş hareketleri arasında siyasi bir ittifakı sağlayacağını umduğu bir terim olan anti-emperyalizmin taktik önceliği lehine sessizce rafa kaldırıldı. Ne var ki Leninistler bu yolla aslında ulusların kendi kaderini tayinine ilişkin Wilsoncu programın peşindeki liberallere katılmış oluyorlardı. Ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, siyasi açıdan kendisine az çok yakından bağlı bir dizi ülkede "sosyalist inşa"yı desteklemeye ilişkin faal bir politika izleyen SSCB, fiilen, geri kalmış ülkelerin ekonomik kalkınmasına ilişkin dünya liberal programının peşine düşmüş oluyordu.

Bu nedenle 1945-1970 arasındaki yıllarda liberalizmin ikinci bir yüceltilme dönemi yaşadığını söyleyebiliriz. Liberalizm 1914 öncesindeki birkaç onyılda Avrupa'da muzaffer olmuş gibi görünürken, 1945-1970 arasında tüm dünyada muzaffer gibiydi. Liberalizmin dünya sözcüsü ABD hegemonik güçtü. Tek teorik rakibi olan SSCB, halkların hakları açısından esasta farklı olmayan taktik bir program izliyordu. Yani aslında bu suretle dünya sisteminin tehlikeli sınıflarını uysallaştırmada ABD'ye yardım etmekteydi. Üstelik bu liberal politika aslında söz konusu tehlikeli sınıfların işine yarıyor gibi de görünmekteydi. Ulusal bağımsızlık hareketleri, tüm Üçüncü Dünya'da iktidara gelmiş ya da geliyorlardı. Ve görünüşe göre sadece Sovyet blokundaki Komünist rejimler vasıtasıyla değil, sosyal demokrat partilerin Batı Avrupa ve Beyaz Commonwealth uluslarındaki güçlü rolüyle, başka yerlerde de iktidara (en azından kısmi iktidara) ulaşmışlardı. Ayrıca 1945-1970 döneminin kaçınılmaz küresel ekonomik genişlemesinin bir parçası olarak, fiilen tüm çevre ülkelerde ekonomik büyüme oranları epeyce yüksekti. Bunlar (Vietnam gibi) mücadelenin oldukça vahşi ve yıkıcı göründüğü yerlerde bile iyimserlik yıllarıydı.

Geriye dönük olarak neredeyse bir altın çağ gibi görünen bu döneme bakarken, insan hakları konusundaki kaygının nasıl mumla aranır olduğu da dikkat çekicidir. İnsan hakları her yerde yokluklarıyla ya da azalmış rolleriyle göze çarpıyordu. Doğu Avrupa'daki tasfiye davalarına ve Üçüncü

Dünya ülkelerindeki çeşitli diktatörlük biçimlerine (ABD'deki McCarthyciliği ve Federal Almanya Cumhuriyeti’ndeki Berufsverbot’u da unutmayalım) bakılırsa, insan hakları için bir zafer dönemi olduğu pek söylenemez. Fakat daha da önemlisi, bu dönem, dünya siyasi hareketlerinin insan haklarına çok fazla retorik ilgisinin bulunduğu bir dönem değildi. İnsan hakları davalarının savunucuları, her yerde, soğuk savaş mücadelesi içinde ulusal birliği tehdit ediyorlarmış gibi görülüyorlardı. Ve insan haklarına riayet konusunda, Üçüncü Dünya devletleri arasında Batı'ya en yakından bağlı olanların Sovyet blokuna en yakından bağlı olanlardan büyük bir farkı yoktu. Dahası ABD ve SSCB'nin birbirlerinin sahasındaki insan haklarına ilgileri propaganda haberleriyle sınırlıydı ve fiili politika üzerinde ciddi bir etkisi yoktu.

O zamandan bu yana neler oldu? Başlıca iki şey: Liberal jeokültüre meydan okuyucu, açıklayıcı ve suçlayıcı nitelikteki 1968 dünya devrimi; bunun sonrasında, 1970'lerden itibaren liberal ödünlerin işe yaramaz olduğunun kanıtlanması. 1968'de öğrencilerin ve müttefiklerinin her yerde -Batı ülkelerinde, Komünist blokta ve çevre bölgelerde- söyledikleri şey, liberal ideolojinin (ifadede farklı ancak esası itibariyle aynı olan Sovyet varyantı da dahil olmak üzere) aslında gerçeklikleri dünya nüfusunun büyük çoğunluğu açısından büyük ölçüde olumsuz olan bir dizi hileli vaatten oluştuğuydu. Elbette devrimciler her yerde kendi ülkelerinin -ABD ve Almanya, Çekoslovakya ve Çin, Meksika ve Portekiz, Hindistan ve Japonya'da farklı olan- özel koşulları ekseninde konuşma eğilimindeydiler fakat aynı temalar yinelenmekteydi.[54]

1968 dünya devrimi, dünya sistemini parçalamadı. Bunun çok uzağında kaldı. Ancak liberalizmi dünya sisteminin belirleyici ideolojisi olarak işgal etmekte olduğu yerden indirdi. Hem muhafazakârlık hem de radikalizm liberal merkezden uzaklaşarak az çok on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki topografik mevkilerine geri döndüler. 1968 bu suretle, liberalizmin hem insan haklarının hem de halkların haklarının devrimci çağrışımlarını sınırlama konusunda kurmaya çalıştığı hassas dengeyi bozdu.

Bu dengenin nasıl bozulduğu, ikinci büyük değişimin, yani dünya sisteminin sosyo-ekonomik yapılanmasının etkisine bakılarak görülebilir. Yaklaşık 1967/73'den beri dünya ekonomisi bir Kondratiyef B safhasında, yani bir durgunluk dönemindedir. Bu durgunluk, Kondratiyef B safhalarının normal bir özelliği olarak dünya ekonomisinin sınırlı bir kesimine yeniden

konumlanan üretim türünün mevkii olması anlamında Doğu Asya köşesi istisna olmak üzere, çoğu çevre bölgenin ekonomik kazanımlarını efektif olarak sıfırladı. Ayrıca Kuzeyli çalışan sınıfların gerçek gelirlerinde (değişen oranlarda) bir azalmaya da yol açtı. Güller soldu gitti artık. Aldatmaca da dev boyutlara ulaştı. Dünya liberal güçlerinin (ve fiili müttefikleri olan dünya Komünist hareketlerinin) sunduğu yaşam beklentilerindeki sürekli ve düzenli iyileşme umudu çöktü. Ve çökerken de, aslında halkların haklarının ne ölçüde anlamlı biçimde elde edilmiş olduğu, bizzat bu haklardan yararlandıkları varsayılanlar tarafından sorgulanmaya başlandı.

1945 sonrası dönemin, halkların haklarının başarılı biçimde elde edilmesi olarak değerlendirilmesinin ne denli anlamlı olduğunun sorgulanması iki siyasi sonuç doğurdu. Bir yanda birçok kimse yeni "halklar"ın haklarının peşine düştü. Belki "halk"larının haklarının tanınmamış olduğunu düşünüyorlardı. Böylelikle kadınlar, homoseksüeller ve lezbiyenler, özürlüler ve yaşlılar gibi diğer grupların ya da halk-benzeri katmanların taleplerinin yanı sıra, mevcut devletler içinde yeni ve daha militan etnik gruplar, ayrılıkçılık ve "azınlık" halkların talepleri ortaya çıktı. Ve öte yanda halkların hakları işe yaramadıysa, niçin halkların haklarını elde etmek için insan hakları kaygısı bastırılsın? Bu nedenle, Sovyet blokunda ve Üçüncü Dünya'nın tek partili devletlerinde ya da askeri diktatörlüklerinde insan haklarının derhal yerine getirilmesine yönelik taleplerde ani bir artış yaşandı. Bu, demokratikleşme denen hareketti. Fakat Batı dünyasında, ABD'deki "özel yaşam" hakkı gibi yeni hakların yaratılmasının zamanı olduğu kadar, daha önceleri insan haklarının ifadesini ciddi biçimde sınırlayan yapıların parçalanmasının da zamanıydı.

Bunun yanı sıra herkes yalnızca kendi ülkesi için değil, başka ülkeler için de insan haklarından söz etmeye başladı: Carter'ın insan haklarını ABD dış politikasının bir kaygısı olarak ilan etmesi, Helsinki anlaşmaları, Uluslararası Af Örgütü ve Médecins du Monde (Dünya Tabipleri) gibi hareketlerin yayılması, Üçüncü Dünya'daki entelektüellerin genel ve aslında öncelikli bir konu olarak insan haklarını tartışmaya istekliliği.

Son on-yirmi yılın iki hareketinin -haklarının kabul edilmesi için gereken yeni "halklar" arayışı ve "insan hakları'na ilişkin daha yoğun talepler- her ikisi de, 1945-1970 dönemine ilişkin aldatmacalara, 1968 dünya devrimiyle -tam olarak küresel liberalizmin umutlarının aldatıcılığı ve dünya

liberalizminin akılcı reformculuk programını sunmaktaki kötü niyetleri teması etrafında yoğunlaşan bir devrim- sonuçlanan tepkilerdi. Önce bu ikisi tek bir tepkiymiş gibi göründü. "Yeni” halkların haklarını ileri süren aynı insanlar, daha geniş insan hakları talebinde de bulunuyorlardı.

Ancak 1980'lerin sonlarında ve özellikle eski ABD hegemonik sisteminin Komünizmler'in çöküşüyle belirginleşen jeopolitik alt-üst oluşuyla, iki hareket farklı ve hatta zıt yönlerde hareket etmeye başladı. 1990'larda insan hakları temasını (bir kez daha) tam da "yeni" halkların haklarına karşı koymak üzere kullanan hareketler mevcuttu. Bu durum, ABD'deki yeni-muhafazakârların "politik doğruluğa özen" akımına karşı kampanyasında görülebilir. Fakat aynı ölçüde Médecins du Monde'un ve müttefik Fransız entelektüellerinin droit d'ingérance[55] (müdahale hakkı) -bugün Bosna'ya ve Somali'ye, yarın Çin'e ve İran'a ve öbür gün ABD'de Siyahların egemenliğindeki yerel yönetimlere müdahale (neden olmasın)- ilanında da görülebilir.

Liberalizm bugün kendi mantığı tarafından köşeye sıkıştırılmaktadır. İnsan haklarının ve biraz daha alçak sesle halkların haklarının meşruiyetini savunmaya devam ediyor. Ama hâlâ bunda samimi değil. Hakları tam olarak uygulanmamaları amacıyla savunuyor. Fakat bu giderek zorlaşıyor. Ve deyim yerindeyse bir kaya ile sert bir zemin arasında sıkışmış olan liberaller, kendilerini çoğunlukla muhafazakârlara ve pek nadir olarak da radikallere dönüştürmek suretiyle gerçek renklerini gösteriyorlar.

Basit ama çok önemli ve doğrudan ilgili bir sorunu ele alalım: Göç. Göç meselesinin iktisadı aşırı derecede basittir. Dünya ekonomisi iki açıdan her zamankinden daha fazla kutuplaşmıştır: Sosyo-ekonomik açıdan ve demografik açıdan. Kuzey ile Güney arasındaki uçurum büyümekte ve gelecek birkaç onyılda daha da genişleyeceğine ilişkin her işareti vermektedir. Sonuç açıktır. Devasa bir Güney-Kuzey göç baskısı vardır.

Buna liberal ideoloji perspektifinden bakalım. İnsan hakları kavramı, açıkça, dolaşım hakkını içerir. Liberalizmin mantığında ne pasaport ne de vize olmalıdır. Herkesin her yerde çalışması ve yerleşmesi caiz olmalıdır; örneğin bugün ABD içinde ve çoğu egemen devlet içinde -kuşkusuz, liberal bir devlet gibi davranan herhangi bir devlet içinde- olduğu gibi.

Elbette pratikte Kuzey’deki çoğu insanın açık sınırlar fikrinden tam anlamıyla ödü kopuyor. Son yirmi yıllık politikalar tamamen aksi yönde gelişti. Birleşik Krallık eski sömürge tebaalarına karşı yeni engeller

koyanlar arasında ilkti. Sadece 1993'te üç büyük gelişme oldu. Alman parlamentosu Doğu Avrupa halkları artık kolayca gelebildiğinden, "mülteciler"in kabulünü önemli ölçüde kısıtladı. (Bu, kötü Komünistleri, halklarının gitmesine izin vermedikleri için suçlamak için iyi bir gösteriydi, fakat bugün kötü Komünistler iktidarda değilken göçü önleyecek bir konumda da değilken neler olduğunu görüyoruz.) Fransa'da hükümet sadece eski sömürgelerinden gelen göçmenleri sınırlamakla kalmayıp, bizzat Fransa'da doğmuş göçmen çocuklarının bile yurttaş olmalarını güçleştiren yasalar çıkardı. Ve 1993'te ABD'de, en büyük eyaletimiz olan -ve konuyla yakından ilgili bir olgu olarak, yakında Beyaz olmayan bir çoğunluğa sahip olması beklenen- California'nın valisi, ABD Anayasası'nın, en fazla saygı gösterilen geleneklerimizden biri olan, ABD topraklarında doğan herkesi doğum yoluyla ABD yurttaşı yapan jus soli (doğum hakkı) ilkesine son verecek şekilde değiştirilmesini talep etti.

Büyük Britanya, Almanya, Fransa ve ABD'de ileri sürülen tartışma nedir? Biz (Kuzey), tüm dünyanın yükünü (yani ekonomik yükünü) üstlenemeyiz. Peki neden olmasın? Sadece bir yüzyıl önce aynı Kuzey, "Beyaz adamın" barbarlar arasındaki "uygarlaştırma misyonu"nun "yükünü" üstleniyordu. Şimdi barbarlar, yani tehlikeli sınıflar, çok teşekkür ederiz, diyorlar. Bizi uygarlaştırmayı boş verin, biz biraz, mesela serbestçe dolaşma ve bulabildiğimiz yerde iş edinme hakkı gibi, insan haklarından alalım.

Liberal ideolojinin iç çelişkisi mutlaktır. Tüm insanlar eşit haklara sahipse ve tüm halkların eşit hakları varsa, kapitalist dünya ekonomisinin hep olageldiği ve kendisini kurtaramayacağı eşitsizlikçi sistem türünü sürdüremeyiz. Fakat bu açıkça kabul edilirse, tehlikeli (yani yoksun) sınıfların gözünde kapitalist dünya ekonomisinin meşruiyeti kalmaz. Ve bir sistemin meşruiyeti yoksa, yaşayamaz.

Kriz mutlaktır: Açmaz mutlaktır. Bunun sonuçlarını önümüzdeki yarım yüzyılda yaşayacağız. Krizi birlikte nasıl çözersek çözelim, ne tür yeni bir tarihsel sistem inşa edersek edelim ve bu sistem ister daha iyi ister daha kötü olsun, ister daha çok ister daha az insan haklarına ya da halkların haklarına sahip olalım, kesin olan bir şey var: Bu sistem, iki yüzyıldır tanıdığımız ideoloji olarak liberal ideolojiye dayanan bir sistem olmayacak.

IX
KALKINMA JEOKÜLTÜRÜ MÜ, JEOKÜLTÜRÜMÜZÜN DÖNÜŞÜMÜ MÜ?

KALKINMA, 1950'lerden beri sosyal bilimler ve kamu politikası alanlarında geniş geçerlilik kazanmış bir terimdir. Kültür ise 1970'lerde çok büyük başarı ve yeni bir vurguyla bu alanlara yeniden sokulmuş bir terimdir.

Bu terminolojik tarih açıklamasını anlamak çok zor değil. Kalkınma teriminin ortaya çıkışı 1945 sonrası dönemde Üçüncü Dünya denen kesimin siyasi açıdan ortaya çıkışının doğrudan bir sonucuydu. Dünya sisteminin çevre bölgelerindeki halklar iki başat hedefe ulaşmak üzere etkin biçimde örgütlenmekteydiler: Dünya sisteminde daha fazla siyasi özerklik ve daha fazla zenginlik. Daha fazla özerklik, sömürgeleştirilmiş halklar açısından siyasi bağımsızlık ve halihazırda egemen olan devletler açısından da daha kuvvetli biçimde milliyetçi hükümetler demekti. Genel olarak konuşursak, 1945-1970 döneminde şu ya da bu biçimde hemen hemen tüm çevre bölgelerde bu hedefe ulaşıldı. Meşruiyeti, sadece Birleşmiş Milletler yapısı içinde değil, "ulusların kendi kaderini tayini" kavramının yaygın kabulünde ve buna paralel olarak emperyalizmin gayri meşrulaştırılmasında onaylandı.

Daha fazla zenginlik hedefi de eşit derecede meşruydu. Ancak yüzeysel bir düzeyde de olsa yerine getirilmesi, daha fazla siyasi özerklik hedefine oranla çok daha zordu. Yine de bu açıdan da 1945-1970 arasındaki yıllar iyi yıllar gibi görünmekteydi. Dünya ekonomisinde gözle görülür bir genişleme vardı ve bu dönemde dünyanın hemen hemen tüm kesimleri 1920-1945 döneminde olduklarından daha iyi durumda görünüyordu. Zenginliğin daha fazla artmasına ilişkin beklentiler hakkında yaygın bir iyimserlik vardı. "Sanayi" ülkeleriyle "tarım" ülkeleri arasında (ya da "kalkınmış" ülkelerle "geri kalmış” ülkeler arasında ya da daha sonraki ifadeyle "Kuzey"le

"Güney" arasında) ciddi bir uçurumun varlığı kabul edilse de (ve bazı kimseler daha 1950'lerde uçurumun büyümekte olduğunun farkında olsalar da), hâlâ çevre bölgelerin mutlak (ya da nispi) yoksulluğunun şu ya da bu şekilde aşılabileceğine inanılmaktaydı. İşte bu uçurumu kapatma süreci kalkınma diye adlandırılmaya başlanan süreçtir.

Tüm ülkelerin (ekonomik) kalkınmasının olanaklılığı, muhafazakârlar, liberaller ve Marksistler tarafından aynı şekilde paylaşılan evrensel bir inanç haline geldi. Her birinin, bu türden kalkınmayı gerçekleştirmek üzere ileri sürdüğü formüller şiddetle tartışıldı, fakat olanaklılığın kendisi tartışılmadı. Bu anlamda kalkınma kavramı dünya sisteminin jeokültürel dayanağının temel bir unsuru haline geldi. Bu durum, Birleşmiş Milletler'in 1970'leri "Kalkınma Onyılı" ilan etmeye ilişkin oybirliğiyle alınan kararında cisimleşti.

Bundan daha kötü bir zamanlama olamazdı. Dünya ekonomisinin genişlemesi, yani Kondratiyef A safhası tepe noktasına varmıştı. Dünya ekonomisi bir Kondratiyef B, yani ekonomik durgunluk safhasına giriyordu. Durgunluk herkesin mutlak zenginliğinin mutlaka azalacağı anlamına gelmez; B safhaları, daha ziyade bu durumun çoğu insan için doğru olduğu, ancak kesinlikle tüm insanlar için doğru olmadığı dönemleri niteler. Bazı insanlar, bazı coğrafi mahaller, B safhalarını aslında büyük kişisel ve mahalli avantaj anları olarak bulurlar.

Ancak 1970-1990 döneminde ekonomik açıdan güçlük çeken (ve çekmeye devam eden) çok büyük çoğunluk için bu B safhası, özellikle çok büyük çoğunluk kalkınmanın olanaklılığına ilişkin bu jeokültürel inanca çok fazla umut bağlamış olduğundan, büyük bir hayal kırıklığı dönemiydi. Kalkınma yol gösterici bir ilke olmuştu; şimdi ise bir yanılsama gibi görünmekteydi.[56]

Bu, "kültür" kavramının manzaraya dahil olduğu noktadır. Kuşkusuz kültür daha önce 1945-1970 döneminin kalkınma tartışmaları sırasında da tartışılmıştı. Fakat öncelikle bir "engel" olarak tartışılmıştı. Birçok teorisyenin, özellikle liberal ideologların ve diğer bazılarının gözünde kültür, "gelenekseli", "moderne" karşı öne sürülen bir kavramı temsil etmekteydi. Çevre bölge halklarının, onları en hızlı biçimde kalkındırabilecek uygulamalara girişmekten alıkoyduğu iddia edilen birçok geleneksel değere inanmaya devam ettikleri söyleniyordu. Dolayısıyla kendilerini "modernleştirmeleri" gerekmekteydi. Bunun da kolay bir iş

olmayacağı düşünülüyordu. Yine de aydınlanmış mahalli yönetimler uluslararası örgütlerin ve halihazırdaki "kalkınmış" devletlerin hükümetlerinin yardımıyla modernleşme sürecini gerçekten hızlandıracak "reformları" üstlenebilirlerdi. Bu yerel reform işi için başlıca dış destek biçimine "teknik yardım" denmekteydi. Teknik sözcüğünün iki temel özelliğin altını çizdiği düşünülmekteydi: Yardımın bilimsel olarak kendiliğinden aşikâr olduğu ve tarafsız olduğu söylenmekteydi. "Teknik" zımnen "apolitik" anlamı doğuran "sadece teknik" anlamına gelmekteydi.

1970'lerden itibaren ise ne teknik yardım ne de reform işe yarıyor gibi görünmekteydi. Çoğu ülkedeki ekonomik durum gözle görülür biçimde kötüleşiyordu. "Yardım"ın sadece bilimsel bilginin iletilmesi sorunu olduğu anlayışı bozuldu. Birçok ülke çok yüksek dış borç, sermaye kaçışı ve negatif yatırım çemberlerine girerken, yardımın tarafsız olduğu fikri acı meyveler veriyor gibi görünmekteydi.

Bunun sonuçlarından biri, kalkınma kavramına en "inançlı" olanlar arasında yer alanların birçoğunun kendi ideologlarına düşman kesilmeye başlamalarıydı. Fiilen şunları söylüyorlardı. Siz (siz politikacılar, siz sosyal bilimciler) bize ekonomik kalkınmanın evrensel olarak mümkün olduğunu ve buna giden yolun bilinçli siyasi değişim (liberal reform ya da devrimci dönüşüm) olduğunu söylemiştiniz. Fakat bunun açıkça yanlış olduğu ortaya çıktı. Bu eski inanç sahipleri açısından bir mahrum kalma, umudu elinden alınmışlık hissi söz konusuydu. Tam burada yeni bir umut adayı devreye girer! Siyasi ekonomiyi değiştirmek artık gelecek vaat eden ve hatta akla yakın bir yol olarak bile görülmüyorsa, başka bir deyişle 1945-1970 döneminde öğütlenen kalkınma aslında bir aldatmacaysa, kurtuluş belki de kültüre geri dönüşte bulunabilirdi. 1945-1970 yılları arasında mümkün olduğunca çabuk ortadan kaldırılması gereken bir "engel" olduğu ileri sürülen "kültür", artık yozlaşmaya, parçalanmaya ve her şeyin giderek metalaşmasının sonucu olan ekonomik ve siyasi durumun kötüleşmesine karşı bir direniş kılığında yeniden ortaya çıkıyordu. Kültür artık kötü adam değildi, kahraman olmuştu.

Derken UNESCO tarafından desteklenen "Kültür ve Kalkınma" -sadece "kalkınma" da değil, "sürdürülebilir kalkınma"- başlıklı bir konferanstayız. Aynı UNESCO 1953'te Margaret Mead'in Dünya Ruh Sağlığı Federasyonu için yaptığı ve bu konuda oldukça farklı bir yaklaşımı benimseyen bir çalışmayı yayımlamıştı. Bu çalışmaya, alıntılanmaya değer iki UNESCO

kararı[57] uyarınca başlanmıştı. 1951 tarih ve 3.231 sayılı ilk karar, UNESCO'dan "sanayileşmemiş ülkelerde ve sanayileşme sürecindeki ülkelerde, modern tekniklerin ithalinin yarattığı gerilimleri giderici olası yöntemleri araştırmasını" talep etmekteydi. 1952 tarih ve 3.24 sayılı ikinci karar, UNESCO'nun "sanayileşme sürecindeki ülkelerde halkların toplumsal ilerlemesini sağlamak üzere, kültürel değerlerine saygı gösterilerek, modern teknolojinin ithalini uyumlu hale getirme yöntemlerine ilişkin çalışmaları teşvik etmesini" istemekteydi.

Bu kararlar çok açıklayıcı. UNESCO fiilen şunu söylemekteydi: Çevre bölgelerde modern teknikler ithal ediliyor. Bu elbette iyi; ancak hem kültürel hem de kişisel (çalışma bireysel ruh sağlığına yoğunlaşmıştı) gerilimler yaratıyor. Birisi bunu "uyumlu hale getirmeli". Bunun "neyle" uyumlu hale getirileceğini belirtmediği için kararın grameri kötü; modern teknolojinin açıkça ne ile uyumlu hale getirileceğinden emin olunamıyor. Ancak niyetin sadece insanları yatıştırmak olduğunu varsayabiliriz. "Kültürel değerler", "saygı"ya mazhar olsalar da, şüpheliydiler. UNESCO her şeyden çok "halkların toplumsal ilerlemesini" sağlamak istiyordu, bu imanlı ifade her ne anlama geliyorsa!

Oysa artık bugün "kültür" sadece yardıma çağrılıp sonra da ihmal edilecek bir iman değil. Suçlama amacıyla kullanılacak bir savaş çığlığı haline geldi. Peki bir savaş çığlığı olan "kültür" nedir? Ve niçin "kalkınma"ya "sürdürülebilir" sıfatını ekledik? Sürdürülemez bir tarzda kalkınmak mümkün mü? Bu soruların yanıtları bilimsel açıdan kendiliğinden ortada değil. Günümüzde bunlar, kesinlikle evrensel bir konsensüs konusu değiller. Mevcut yanıtlar, nereden geldiğinize bağlı olarak, aslında çok büyük çeşitlilik göstermektedir.

İlk sorun kimin "kültürü" ya da "kültürleri" hakkında konuşuyor olduğumuzdur. Kültür taban tabana zıt iki kullanıma sahip bir sözcüktür. İki ya da daha fazla bireyde ortak olan şeyleri gösterir; ancak iki ya da daha fazla özgül bireyde ortak olmayan şeyleri de gösterir. Bu, kültür insanları birleştiren şeydir, fakat aynı zamanda onları ayıran şeydir de demektir.[58] Bugün "kültür" meselesini "kalkınma"yla ilişkili olarak ele aldığımızda, kültürü insanları bölen şey anlamında kullanıyoruz. Kore "kültür"ünün Çin "kültür"ünden ve İngiliz "kültür"ünden farklı olduğundan söz ediyoruz.

Sorun Kore, Çin ya da İngiliz kültürünün ne olduğudur. 1993'te Kore ya da Çin ya da Büyük Britanya'daki insanların çoğunluğu tarafından

vazedilen ve az çok gözetilen değerler ve adetler dizisi midir? Yoksa hem 1993'te hem de 1793'te Kore ya da Çin ya da Büyük Britanya'daki insanların çoğunluğu tarafından vazedilen ve az çok gözetilen değerler ve âdetlerin alt-dizisi midir? Yoksa hem 1993'te hem de 993'te mi? "Kore" ya da "Çin" ya da "İngiliz" kültürü deyimiyle ne kastettiğimiz hiç de kendiliğinden ortada değil. Dahası, bu sıfatların göndermede bulunduğu tek bir kültürün mevcut olduğu da kendiliğinden ortada değil. Kültür zaman içinde ve bu isimlerle işaret edilen sınırlar içinde bölgeden bölgeye ve tabii ki sınıflara göre değişir. Öyleyse Margaret Mead'in yaptığı gibi kültürel değerlere saygı göstermemiz gerektiğini söylediğimizde, kimin kültürel değerlerinden ya da hangi kültürel değerlerlerden söz ettiğimizi bilmemiz gerekir. Aksi halde, gönderme çok belirsiz kalmaktadır.

Aynı şekilde, "sürdürülebilir kalkınma" dediğimizde, göndermede bulunulan şey açık değildir. Kore ya da Çin ya da Büyük Britanya'nın "kalkınacağı" söylenirse, asıl kastedilen Güney Kore, Güney Çin ya da Büyük Britanya'nın güney bölgeleri mi, yoksa gerçekten tüm ülke midir? Her üç özgül durumda, 1993 yılında, güney bölgesi ekonomik açıdan kuzey bölgesinden daha iyiye gitmiştir; ve her üç durumda farklı nedenlerden ötürü, güney ve kuzey bölgeleri arasındaki fark son yirmi beş yılda açılmış olmakla kalmayıp, en azından önümüzdeki yirmi beş yıl boyunca daha da açılmaya devam edecektir.

Kalkınma jeokültürü üç inançtan oluşmaktadır: (a) Birleşmiş Milletler'in mevcut ya da müstakbel üyeleri olan devletler siyasi açıdan egemen ve en azından potansiyel olarak ekonomik açıdan özerktir; (b) bu devletlerin her biri ulusal ve aslında tek bir, ya da başat ve en eski olan tek bir "kültür"e sahiptir; (c) bu devletlerin zamanla her biri ayrı ayrı "kalkınabilir" (pratikte OECD'nin mevcut üyelerinin yaşam standartlarına yaklaşma anlamına gelir bu).

İlk iki ifadenin tamamen doğru olmadığına ya da ancak önemli ölçüde sınırlandırılırlarsa doğru olacaklarına inanıyorum; üçüncüsü ise bence düpedüz yanlıştır. İleri sürülen ilk hakikat, yani bağımsız devletlerin siyasi egemenliği, askeri açıdan oldukça güçlü olanlar için bile, büyük ölçüde bir kurgudur; bunun yanı sıra, ekonomik özerklik kavramı tümden hayret vericidir. İkinci hakikat -ülke başına bir ulusal "kültür"ün varlığı- bağlamında, kuşkusuz bu şekilde adlandırabileceğimiz bir şey vardır. Fakat

bu tür ulusal "kültürler" hiç de tutarlı, iyi tanımlanmış, nispeten değişmez davranış kalıpları değildir; aksine bunlar inşa edilmiş ve düzenli biçimde yeniden inşa edilen mitolojilerdir. Kuşkusuz Kore, Çin ve Büyük Britanya arasında, insanların inandıkları şeyler ve davranışları arasında büyük farklar var. Fakat her devlette, nispeten kesintisiz bir tarihsel soy kütüğüne sahip tek bir ulusal kültür bulunduğunu ve devlet içi kültürel farklılıkların gönül rahatlığıyla göz ardı edilebileceğini savunmak çok daha zordur.

Kapitalist dünya ekonomisi çerçevesinde ulusal kalkınmanın olanaklılığı bağlamında, tüm devletlerin bunu yapması tek kelimeyle imkânsızdır. Sermaye birikimi süreci, artı değerin hem mekânsal olarak, hem de sınıflar açısından eşitsiz biçimde dağıldığı hiyerarşik bir sistemi gerektirir. Dahası, kapitalist üretimin tarihsel zaman içindeki gelişmesi, aslında, dünya nüfusunda demografik bir kutuplaşmanın ikiye katladığı sürekli artan bir sosyo-ekonomik kutuplaşmaya yol açmış, hatta bunu gerektirmiştir. Dolayısıyla, bir yandan biraz ulusal kalkınmanın daima mümkün olduğu, hatta sistemin tekrarlanan bir süreci olduğu doğrudur. Fakat mükâfatın yaygın biçimde kötü dağılımının hem tarihsel olarak hem de teorik olarak sabit olması dolayısıyla, dünya ekonomisinin bir kesimindeki herhangi bir "kalkınma"nın, aslında dünya ekonomisinin başka bir yerindeki bir "düşüş", "gerileme" ya da "geri kalma"nın öteki yüzü olduğu da aynı derecede doğrudur. Ve bu 1893'te, 1993'te olduğundan daha az doğru değildi; hatta 1593'te bile daha az doğru değildi. Dolayısıyla bir x ülkesi için "kalkınmanın" (bugün, dün ya da yarın) imkânsız olduğunu söylemiyorum. Söylediğim, bugünkü sistemimiz çerçevesinde, tüm (hatta birçok) ülkenin eşzamanlı olarak "kalkınmasının" hiçbir yolunun olmadığıdır.

Bu söylediğim, tüm ülkelerin yeni mekanikleşmiş üretim biçimlerini ya da ileri bilgi teknolojilerini ya da yüksek binaları ya da modernliğin diğer dışsal sembollerini ithal edemeyecekleri anlamına gelmez. Bunu bir ölçüde yapabilirler. Fakat bu mutlaka ülkenin ya da en azından nüfusun çoğunluğunun gerçekte daha iyi durumda olacağı anlamına gelmez. Görünüşteki "kalkınma"ya rağmen hem ülke hem de halk aslında daha kötü durumda olabilir. İşte bu yüzden, şimdi "sürdürülebilir kalkınma"dan, yani istatistiksel bir seraptan değil, gerçek ve sürekli bir şeyden söz ediyoruz. Ve elbette bu yüzden kültür hakkında konuşuyoruz. Çünkü bu, her "kalkınma"nın değil, sadece olumlu olduğuna ve korunmalarının sadece yerel grup için değil, bir bütün olarak dünya için de büyük bir artı olduğuna

inandığımız belli yerel kültürel değerleri şu ya da bu şekilde sürdüren, hatta belki pekiştiren bir "kalkınma"nın iyi olduğu anlamına geliyor.

İşte bu yüzden başlığımı bir soru biçiminde koydum: Kalkınma jeo-kültürü mü, jeokültürün dönüşümü mü? Kalkınma jeokültürü -tüm devletlerin bir "modernleşme" ya da "kalkınma" programı (çoğu ülke açısından mutlaka sonuçsuz kalacak bir program) izlemesi yolundaki kültürel baskının tarihsel inşası- bizi bugün kendimizi içinde bulduğumuz çıkmaza götürdü. 1945-1970 döneminde öğütlendiği biçimiyle "kalkınma"nın büyüsünden kurtuluyoruz. Bizi hiçbir yere götüremeyeceğinin farkındayız.

Bu nedenle alternatifler arıyoruz: ancak hâlâ sıklıkla "ulusal kalkınma"ya giden alternatif yollar şeklinde biçimlendirilmiş alternatifler bunlar. Dün bu alternatifler devlet planlaması ve ithal ikâmesiydi; bugün yapısal ayarlama (ya da şok tedavisi) ve ihracata yönelik pazar uzmanlaşması. Ve bazı yerlerde belirsiz bir üçüncü yol. Çılgınca, umutsuzca, bazen sinikçe, bir slogandan öbürüne koşturuyoruz. Süreç içinde bazıları iyi sonuç veriyor, ama çoğu değil. Önümüzdeki otuz yılı bu döner kafeste mi geçireceğiz? Sanmam, çünkü kesinlikle çıldıracak ve öfke nöbetleri geçireceğiz. Aslında bir anlamda halihazırda yapmakta olduğumuz şey de bu - Saraybosna'dan Mogadishu'ya, Los Angeles'dan Rostock'a, Cezayir'den Pyongyang'a.

Dikkatimizi, kalkınma jeokültürünün sunduğu çaresiz açmazlara olmayacak alternatif çözümler üretme yolundaki semeresiz arayış yerine, gözlerimizin önünde sürüp giden ve "nereye gidiyoruz?" ve "nereye gitmek istiyoruz?" sorularını ortaya koyan jeokültür dönüşümüne yöneltmeliyiz.

Kalkınma jeokültürünün yarattığı hayal kırıklığı, bir reform aracı ve kişi güvenliğinin koruyucusu olması anlamında devlete karşı bir güven kaybına neden oldu. Bu durum, kendi kendini güçlendiren bir döngüyü başlattı. Devletlere daha az meşruiyet verilince, devletler için düzeni empoze etmek ya da asgari düzeyde toplumsal refahı güvenceye almak daha da güçleşmektedir. Ve devletler açısından, çoğu insana göre devletlerin olmazsa olmaz nitelikteki bu işlevlerini yerine getirmek güçleştikçe, devletlere daha az meşruiyet verilmektedir.

Beklentiler insanları korkutuyor. Devlet yapılarının beş yüz yıllık (çoğu insanın alternatif güvenlik ve refah garantörlerinden vazgeçtiği noktaya kadar) sürekli artan güç ve meşruiyetlerinden sonra, devletler aniden

havalarını yitirmeye başlıyorlar. (Elbette birçok bölge modern dünya sistemiyle çok daha yakın geçmişte bütünleştiğinden, bu süre dünyanın her yerinde beş yüz yıl değildi; fakat modern dünya sistemine dahil oldukları ölçüde, bu ifade, bu tür alanlar için de doğrudur.) Korkmuş insanlar koruma arar. Koruma için "gruplar"a yöneldiler - etnik gruplara, dinsel gruplara, ırk gruplarına, "geleneksel" değerleri yeniden canlandıran, cisimleştiren gruplara.

Aynı anda ve tam da aynı devlet önderliğinde ya da devlet onaylı ya da devlet destekli faaliyet vasıtasıyla reformculuktan hayal kırıklığına uğrama sürecinin parçası olarak, bir "demokratikleşme", yani sırf oy hakkından ibaret olmayıp bunun ötesine geçen bir siyasi eşitlik talepleri dalgası oluşmuştur. Bu "demokratikleşme" talebi sadece otoriter devletlere karşı değil, bir kavram olarak liberal devlet demokratikleşmeyi geliştirmek için değil aslında önlemek için icat edildiğindendir ki liberal devletlere karşı da ortaya konulmaktadır.

Son yirmi beş yıldır "demokratikleşme" talebi "gruplar" için daha fazla hak talep edilmesi biçimini aldı - liberal olmayan herhangi bir devletteki "çoğunluk" için, ama daha da şiddetli biçimde liberal olma iddiasındaki devletlerdeki "azınlıklar" için. Elbette "azınlık" görece bir kavram. "Azınlıklar", sayısal olarak nüfusun yüzde ellisinin üzerinde bile olabilirler. Güney Afrika'daki Siyahlar, Guatemala'daki Yerliler, dünyadaki her devletteki kadınlar bu tür "azınlıklar"dır, çünkü istatistikler ne olursa olsun siyasi ve toplumsal açıdan ezilen gruplardır. Fakat ABD'deki Siyahlar, Almanya'daki Türkler, Türkiye'deki Kürtler ve Japonya'daki Koreliler de bu tür azınlıkların örnekleridir (hem toplumsal, hem istatistiksel açıdan).

Dolayısıyla "gruplar"a yönelmenin iki farklı, neredeyse çelişik kaynağı var. Bir yandan, korkudan, parçalanmadan ve her şeyin ötesinde daha fazla parçalanma korkusundan besleniyor. Öte yandan da, ezilenlerin kendi iddialarından, gerçekten eşitlikçi bir dünya için pozitif taleplerinden beslenmekte. Gruplara beslenen bu yeni güvenin çifte kaynağı bizi dev bir düğüme götürebilir. Hiçbir şey bunu, eski Yugoslav devletinin çöküşüyle olanlardan daha iyi gösteremez. Unutmayalım ki yakın bir geçmişte Yugoslavya, gruplar arası çatışmanın nasıl duyarlı bir biçimde önlenebileceğine ilişkin bir model olarak görülüyordu. Bugün dünya ve eski Yugoslavya'nın bütün halkları sürekli yayılan ve kötüleşen bir kıyımla karşı karşıya.

İnsanların güvendikleri bu "gruplar", "kültürler"den bahsederken değindiğimiz aynı bütünler değil mi? Kültürümüzün farklılığını ileri sürerek özgürleşiriz. Kendimizi korumak için, haklarımızı savunmak için, eşit muamele talep etmek için kültürü kullanırız. Fakat aynı zamanda, ayrılığımızı ileri sürdüğümüz her an, başkalarının iddialarına çarpmaya başlarız. Örneğimize dönersek, eski Yugoslavya'da devletin siyasi parçalanması birkaç yıl önce Sırbistan’ın Kosova’nın özerk statüsünü kaldırmasıyla başlamıştı. Kosova hakkında iki bariz olgu var. Olgu bir: Nüfusun çoğunluğu Müslüman ve esas olarak Arnavutça konuşuyor. Olgu iki: Sırplar Kosova’yı Sırp kültürünün tarihi merkezi olarak görüyor. Kosovasız Sırbistan kültürel tarihinden yoksun bir Sırbistan’dır. Bu iki olgudan kaynaklanan talepleri aynı anda tatmin etmek kolay değil.

Sırplar için, Kosovasız Sırbistan, Kudüssüz İsrail’e benzer. İşte bir başka güzel örnek! Ve bu "kültürel" talepler Irak'ın Kuveyt üzerindeki taleplerinden gerçekten farklı mı? Farklıysa nasıl? Sonsuz şiddete dönüşen bir talepler ve karşı talepler bataklığı olma tehdidindeki bu durumdan kendimizi kurtarmamız nasıl mümkün olabilir? Aslında dünyadaki silah gücünün anlık doğrudan dağılımı yoluyla sürdürülen bir statüko içinde yaşama çağrısını gizleyen yanıltıcı bir evrenselciliğe dayalı bir pasifizm öğütlemek, boşuna ve üstelik ikiyüzlülük olacaktır.

Gerçek, derin biçimde eşitsizlikçi bir dünyada yaşadığımız ve hiç kimseden bu eşitsizliği azaltma arayışından vazgeçmesini istemeye ahlaken hakkımızın olmadığıdır. Dolayısıyla, herkes için "sürdürülebilir kalkınma" istemeliyiz ve her grubun, her ülkenin "kültürel" bütünlüğüne ilişkin iddialarını tanımalıyız. Bu iddialar bugün bize sorun yaratıyorlarsa, bunun nedeni iddiaların varlığı değil, dünya sisteminin baskıcı mekanizmalarının zayıflamasıdır. İçine girdiğimiz büyük dünya düzensizliğine, ezilenlerin mücadeleleri değil, onları ezen yapının krizi neden olmaktadır.

Bu büyük dünya düzensizliği döneminde, yani modern dünya sistemimiz olan tarihsel kapitalizmin krizi döneminde, ancak tüm manzaraya bakarak düze çıkabiliriz. Çünkü bu dönem bir çifte mücadele -acil hayatta kalma mücadelesi ve sonuçta sistemin varolan kaosundan doğacak olan müstakbel tarihsel sistemi biçimlendirme mücadelesi- dönemi olacak. Mevcut yapının temel özelliğini -hiyerarşik eşitsizlik- koruyacak bir biçimde yeni bir yapı yaratma arayışındakiler, fesatçı dönüşüm, eşitsizlikleri el değmeden bırakan yüzeysel bir dönüşüm projelerine tarihsel alternatifler çıkmasını önlemek

amacıyla dikkatimizi acil hayatta kalma meselesine yoğunlaşmış durumda tutmak için her şeyi yapacaklardır.

Bir tarihsel sistemin krizde olması, insanların yapıyor oldukları aynı türden şeyleri (en azından o aynı türden şeylerin bir çoğunu) gün be gün yapmaya devam etmedikleri ya da yapmaya çalışmadıkları anlamına gelmez. Pazar için dünya meta üretimi sürecektir. Devletler ordulara sahip olmaya ve savaşlara girişmeye devam edeceklerdir. Hükümetler politikalarını sürdürmek için yine polis kuvvetleri kullanacaklardır. Sermaye birikimi artan güçlüğe rağmen devam edecek ve dünya sisteminin sosyo-ekonomik kutuplaşması derinleşecektir. Ve hem devletler hem de bireyler sistemdeki kademelenmede yükselmeye ya da en azından düşüşlerini önlemeye çalışacaklardır.

Ancak son 500 yılda olagelenden büyük bir farkla! Sistem içindeki dalgalanmalar daha da vahşi ve keskin olacak. Tarihsel sistem nispeten istikrarlıyken, büyük hareketlerin (mesela, devrim adı verilen hareketlerin) sistemin işleyişi üzerinde nispeten küçük bir etkisi olurdu; oysa şimdi küçük hareketlerin bile -mevcut sistemi reforme etmekten çok, sonuçta onun yerini alacak sistem ya da sistemlerin hatlarını belirlemede- nispeten büyük bir etkisi olabilir. Dolayısıyla insan faaliyetinin mükâfatı potansiyel olarak çok büyük, eylemsizliğin ve yanlış yola sapmış hareketin cezası da aynı derecede büyük olacak.

Öyleyse mevcut sistemimize ve onun beş yüz yıllık jeokültürüne yönelik sistem karşıtı kültürel eleştiriye bakalım. Eleştiri son yirmi beş yılda, büyük bir gürültüyle, dört önemli konuya odaklandı: Materyalizm, bireycilik, etnik-merkezcilik ve Prometheusçu gidişin yıkıcılığı. Bunların hepsi çok güçlü eleştirilerdi; fakat hepsi de etkin biçimde ikna etmekte zorluk çekti.

1) Materyalizm eleştirisi çok açıktı: zenginlik, konfor ve maddi avantaj peşinde koşma, genellikle, bazen manevi değerler olarak anılan diğer değerlerin ihmaliyle sonuçlanmış, hatta bunu zorlamıştır. Bu durum devletlerin ve başlıca tüm toplumsal kurumların sekülerleştirilmesine yönelik amansız eğilimin sonucuydu. Bu sekülerleştirme, içinde sonsuz bir sermaye birikiminin gerçekleşebileceği çatıyı sağlayan devletler sisteminin temel bir dayanağıydı. Gerçekten tarihsel sistemimizin ayırıcı özelliği olan sonsuz sermaye birikimi, tipik bir materyalist değerdir.

Tarihsel açıdan bu eleştiriye ilişkin iki sorun vardı. İlkin bu eleştiri, yeni ayrıcalıklı katmanlar tarafından yeri doldurulan eski ayrıcalıklı katmanlar hesabına yapılma eğilimindeydi. Dolayısıyla çoğu kez tamamen dürüst bir eleştiri değildi. Gerçekten anti-materyalist değil, temelde kimin öküzünün boynuzlandığına ilişkin bir sorundu. Ya da güçlülere değil, protestoları az çok anarşik bir biçim alan zayıflara yönelik bir eleştiri olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla da mağduru suçlamanın bir biçimiydi.

İkinci olarak, anti-materyalist bir eleştiri ancak materyalizmin abartıldığı ileri sürülürse anlamlı olur. "Temel ihtiyaçlar" olarak adlandırılmaya başlanan şeyleri (ve biraz da fazlasını) tedarik etmek, materyalist bir tavır değil, hayatta kalmaya ve insan onuruna ilişkin bir meseledir. Anti-materyalizm mülksüzler açısından asla çok ikna edici olmadı. Ayrıca sermayeye erişmede kıskandırıcı ayrıcalıklara dayalı hiyerarşik bir sistemde, anti-materyalizm en tepede neler olup bittiğine dair aşağı yukarı bir fikre sahip orta kadrolar için de çok ikna edici değildi.

2) Bireycilik eleştirisi materyalizm eleştirisinden kaynaklanmaktadır. Materyalist değerlere en yüksek mevkii veren bir sistem, herkesin herkese karşı yarışını onaylar. Sonunda bu, dünyaya ilişkin, en fazla çekirdek aileye bir parça bağlılıkla tadil edilen, tümüyle benmerkezci bir bakışa (insan ahlakının bugünkü durumuna) götürür. Eleştirmenler bireyciliğin yerine "toplumu", "grubu", "cemaati", sık sık da "aile"yi övmüşlerdir. Ve bazı eleştirmenler bütün insanlığın önceliğinden söz etmişlerdir.

Eleştirmenler burada, büyük insan gruplarını, bireysel heveslerini bazı grup hedefleri için feda etme yolunda ikna edebilme anlamında biraz daha başarılıydılar. Fakat kendini kolektivitelere adama durumunun kırılgan olduğu ortaya çıktı. Kolektiviteler başarılı oldukları zaman, bir tür siyasi iktidar elde ederek kolektif çıkarlarını izleme kabiliyetlerini kurumlaştırma arayışına girmişlerdi. Bu suretle modern dünya sisteminin, bireysel niyetler için ve özellikle de grup önderlerinin bireysel niyetleri için çok güçlü olduğu ortaya çıkan işleyişsel süreçlerine yeniden dahil oldular: Lord Acton'ın dediği gibi, iktidar insanın "ahlakını bozar". Ancak bu herhangi bir iktidar da değildi: Bu özel tarihsel sistem içinde, sermaye birikimini kanalize etmek için dev olanakları olan bir iktidardı.

Ahlakın bozulmasının kaçınılmaz etkisi kolektivitenin hayal kırıklığı yaratmasıydı. Kendi bireysel hedeflerini feda edenler, hem kendilerinin yerine diğerlerinin kazanç sağladığını hem de uzun vadede önemli ölçüde

daha iyi durumda olmadıklarını (hatta çoğunlukla daha kötü durumda olduklarını) gördüler.

3) Üçüncü eleştiri etnik-merkezcilik ve bunun özellikle tarihsel kapitalizm içindeki baskın ve en şiddetli biçimi olan Avrupa-merkezcilikti ki bunun öteki yüzü de ırkçılıktı. Eleştirmenler Avrupa-merkezciliğin kaba versiyonunun, "aşağı" etiketi yemiş gruplara karşı toplumsal ayrımcılık ve bu grupları dışlamaya götüren ırkçılık şeklinde ortaya çıktığına işaret etmişlerdir. Ancak eleştirmenler daha da ileri gitmişlerdir. Derler ki Avrupa-merkezcilik daha "liberal" olan incelmiş bir yüze de sahiptir: Bu evrenselcilik yüzüdür.

Avrupalılar kendi değerlerini evrensel değerler olarak tanımlamak suretiyle, özel değerlerini dünyanın geri kalanına empoze etmişlerdir. Ve bunu kendi hâkimiyetlerini ve maddi çıkarlarını geliştirecek şekillerde yapmışlardır. Gerçekten de etnik-merkezci evrenselciliğin son ve en inceltilmiş biçimi, "yarış"ın adilce koşulacağını buyuran ama ne var ki koşucuların yarışa genetik olarak değil, toplumsal olarak belirlenen farklı başlangıç noktalarından başladıklarını gözden kaçıran meritokrasi kavramıdır.

Bu eleştiri çok güçlüydü, fakat güçlüler tarafından uygulanan çok basit bir böl ve yönet (divide et impera) taktiğinin sonuçları tarafından bertaraf edildi. Etnik-merkezciliğe yönelik saldırılar güç toplarken, yukarıda ve aşağıda oldukları düşünülenler arasındaki ayrım çizgisi en şiddetli protestoculardan kimilerini üst katmana dahil ederek sürekli yer değiştirdi; bu da o protestocuların çizgilerini değiştirmelerine yol açıyordu. Dünya sisteminde sürekli bir demografik kutuplaşma olduğundan, sadece tepedeki kişilerin yüzdesini kabaca sabit tutmaya hizmet ederek, ayrım çizgisini kaydırmak kolaydı. Fakat siyasi açıdan bu durum her protestocu kuşağın fiilen işe baştan başlaması anlamına geliyordu.

4) Son olarak, Prometheusçu gidişe ilişkin eleştiri çok yeni, fakat birçok açıdan en anlamlı olanıdır. Sermaye birikimi için baskılar sadece (en kötü ihtimalle nötr, en iyi ihtimalle erdemli olduğu farzedilen) teknolojik ilerlemeye değil, devasa bir yıkıcılığa da götürmekteydi. Tarihsel kapitalizmin "yabancılaşma" ve "amaçsızlık" terimleriyle ifade edilen sosyo-psikolojik aşındırıcılığı hakkındaki kaygı, tarihsel kapitalizmin ekoloji açısından jeofizik aşındırıcılığına ilişkin kaygıyla birleşti.

Günümüzde tarihsel kapitalizmin öz-yıkıcılığının çok büyük olduğu ve artan bir hızla büyüdüğü kabul edilmektedir. Ancak bu eleştiri de şikâyetlerin giderilebilirliği açısından sınırlara sahipti. Yabancılaşma ve amaçsızlık, terapi metaına dönüştü. Ekoloji de temizleme ve yeniden kullanım metalarına dönüşmekte. Yıkıcılığın köklerinin sökülmesi yerine, yırtık kumaşı onarmaya çalışıyoruz.

Yeni bir tarihsel sisteme geçiş döneminde önümüzdeki iş, tarihsel kapitalizme ilişkin bu dört eleştiriyi -esaslı, ancak yeterince ikna edici biçimde biçimlendirilmemiş eleştirileri- almak ve bunları önceki (kısmi) eleştirilerin düştüğü tuzaklara düşmeyen olumlu, alternatif bir toplumsal düzen modeline dönüştürmektir. Radikal olmalıyız - yani meselenin köklerine inmeliyiz. Ve gerçek anlamda temel bir yeniden inşa önermeliyiz. Bu en azından elli yıllık bir projedir. İnşanın büyük bir kısmını yerel faaliyetin oluşturması gerekse de bu, yerel olarak ya da kısmi olarak gerçekleştirilemeyecek, dünya çapında bir projedir. Ve insanın hayal gücünün tam olarak kullanımını gerektirmektedir. Ama mümkündür.

Mümkündür fakat hiçbir surette kesin değildir. Zafer sarhoşluğu, çabalarımızı boşa çıkarır. Aramamız gereken şey daha çok ağırbaşlılık ile fantezinin uygun bir birleşimidir. Ve bunu en ilginç yerlerde, dünyanın her köşesinde bulabiliriz.

X
AMERİKA VE DÜNYA: BUGÜN, DÜN VE YARIN

ÖYLE GÖRÜNÜYOR Kİ Tanrı rahmetini ABD'ye üç kez bağışlamış: Günümüzde, geçmişte ve gelecekte. Öyle göründüğünü söylüyorum, çünkü Tanrı'nın yolları gizemlidir ve onları anladığımızdan eminmişiz gibi davranamayız. Sözünü ettiğim rahmetler şunlar: Günümüzde refah; geçmişte özgürlük; gelecekte eşitlik.

Bu rahmetlerin her biri daima ABD'nin dünyanın cetveliyle ölçülmesini gündeme getirmiştir. ABD’nin kendisini dünyadan uzak ve özellikle Avrupa'dan ayrı görmesinin uzun bir geçmişi vardı, ancak aslında kendini tanımlaması daima dünya koşullarına göre olmuştur. Ve dünyanın geri kalanı da yaklaşık iki yüz yıldır daima ABD'ye büyük dikkat göstermiştir.

Tanrı'nın rahmetlerine ilişkin sorun bunların bir bedelinin olmasıdır. Ödemeye hazır olduğumuz bedel, daima dürüstlüğümüze bir çağrıdır. Her rahmete kendi çelişkileri eşlik eder. Ve rahmeti alanların bedelini ödeyenlerle aynı kişiler olup olmadığı her zaman o kadar belirli değildir. Bugünden yarına geçerken, bir kez daha rahmetlerimizi saymanın, günahlarımızı hesaplamanın ve hesap defterimize iyice bakmanın zamanıdır.

BUGÜN

Sözünü ettiğim bugün 1945'lerde başladı ve 1990'da sona erdi. Bu dönemde ABD dünya sistemimizin hegemonik gücüydü, tam olarak bu dönemde, bundan sonra değil. Bu hegemonyanın kökeni refahımızdı; bu hegemonyanın sonucu refahımızdı; bu hegemonyanın alameti refahımızdı. Bu tekil ve nadir ayrıcalığı hak edecek ne yaptık? Ululuğa mı ulaştık? Yoksa ululuk bize zorla mı verildi?

Bugün, 1945'te başladı. Dünya uzun ve berbat bir dünya savaşından henüz çıkmıştı. Savaş alanı batıdaki adadan (Büyük Britanya) doğudaki adalara (Japonya, Filipinler ve Pasifik adaları) kadar ve Avrasya'nın kuzey bölgelerinden Kuzey Afrika'ya, Güneydoğu Asya'ya ve güneyde Malinezya'ya uzanan tüm Avrasya kara parçasıydı. Bu koskoca bölgede büyük bir insan hayatı kaybı ve dünya üretiminin büyük kısmını oluşturan fiziksel stokta büyük bir tahribat gerçekleşti. Kimi alanlar diğerlerinden daha fazla tahrip olmuştu, fakat bu dev bölgenin hemen hemen hiçbir kesimi bundan tamamen kurtulamadı. Aslında araç-gereçleri ve ulusal altyapısı el değmeden kalmış tek büyük sanayi bölgesi Kuzey Amerika'ydı. ABD'deki fabrikalar sadece bombalanmamış olmakla kalmamış, savaş planlaması ve seferberliği sayesinde yeni verimlilik düzeylerine de ulaşmıştı.

ABD savaşa, daha o zaman dünyadaki tüm diğer ülkelere (en azından) denk bir üretim mekanizmasıyla girdiğinden, savaşta diğer herkesin mekanizmasının tahrip oluşu üretim kapasitesinde ve verimlilikte devasa bir uçurum yarattı. İşte ABD şirketlerine gelecek yirmi beş yılda daha önce hiç gerçekleştirmemiş oldukları şekilde gelişme olanağı yaratan etken bu uçurumdu. Ve bu şirketlerdeki işçilerin gerçek ücretlerinde önemli bir artışa izin vermek suretiyle, bu şirketlerin gelişebileceği tek yolu açan da bu uçurumdu. Amerikalılar'ın yaşadığı ve dünyayı şaşkınlığa düşüren refahı oluşturan şey gerçek ücretlerdeki bu artıştı -bu artış eğitim olanaklarında büyük bir genişlemeyle birlikte (özellikle üniversite eğitimi), ev, araba ve dayanıklı tüketim malları sahipliğine dönüşmüştü.

Refah her şeyden öte bir fırsattır, bir yararlanma fırsatı, bir yaratma fırsatı, bir paylaşma fırsatıdır. Ancak refah aynı zamanda bir yüktür. Ve refahın getirdiği ilk yük onu muhafaza etmektir. Kim yaşama dair iyi şeylerden vazgeçmek ister? Her zaman çileci bir azınlık ve utanç ya da suçluluktan dolayı kendilerini ayrıcalıktan arındırmak isteyenlerden oluşan bir diğer azınlık varolmuştur. Fakat çoğu insana göre iyi yaşamdan vazgeçmek bir azizlik ya da çılgınlık işaretidir ve övgüye değer olsa da onlara göre değildir. Bir ülke olarak ABD, 1945-1990 döneminde normal davrandı. Ülke müreffehti ve bu refahı muhafaza etmeye çalıştı.

Ülkemiz -önderleri ve ayrıca yurttaşları da- apaçık bir ulusal hedef olarak mutluluğun (belki de Bağımsızlık Bildirimize Thomas Jefferson tarafından dahil edilen ütopik ve romantik imgenin) değil, refahın peşinden koştu.

Elindeki refahı muhafaza etmek ABD'ye neye mal oldu? Hemen 1945 sonrası bir perspektiften bakılırsa, ABD'nin üç şeye ihtiyacı olduğu görülür: Büyük sanayi üretimi için müşteriler, ticaretin en düşük maliyetle yapılabileceği bir dünya düzeni ve üretim süreçlerinin kesintiye uğratılmayacağının teminatı.

1945'te, bu üçünün de gerçekleştirilmesi pek kolay görünmüyordu. Dünya savaşının ABD'ye o inanılmaz üstünlüğü kazandıran aşırı yıkıcılığı, eşzamanlı olarak dünyanın zengin alanlarının bir çoğunu yoksullaştırmıştı. Avrupa ve Asya'da açlık vardı ve bu bölgelerin insanları Detroit'in otomobillerine pek para ayıramıyorlardı. Savaşın sona ermesi sadece Avrupa ve Kuzey Asya'da değil, savaş bölgeleri dışındaki birçok ülkede, daha sonra Üçüncü Dünya diye adlandırmaya başladığımız ülkelerde de çok sayıda çözülmemiş "ulusal" sorun bıraktı. Toplumsal barış uzak görünüyordu. Ve ABD'de Amerikalılar, savaş döneminin getirdiği siyasi birlik tarafından ertelenmiş fakat pek çözülememiş olan 1930'ların kendi parçalayıcı toplumsal çatışmalarına dönmeye hazırlandılar.

ABD umulduğundan daha az bir tereddütle, refahına ve daha büyük refah umutlarına yönelik söz konusu tehditleri ortadan kaldırmak için gerekeni yapmaya koyuldu. ABD ulusal çıkarlarının hizmetindeki idealizmini yardıma çağırdı. Kendine ve kendi iyiliğine inandı. Adil ve doğru olduğunu düşündüğü bir tarzda dünyaya hizmet ve önderlik etmeye çalıştı. Süreç içinde birçoklarından alkış aldı, diğerlerinin öfkesine maruz kaldı. Öfkeden incindi, alkışla içi ısındı, ancak her şeyden öte kendisini, kendisine çizdiği ve doğruluğun yolu olduğunu düşündüğü yolu izlemek zorunda hissetti.

ABD savaş sonrası dünyada geriye bakarak büyük ölçüde kendi eseri olduğuna inandığı dört büyük başarıyı kutlamaktadır. İlki, yıkıma uğramış Avrasya kara parçasının yeniden inşası ve dünya ekonomisinin süregiden üretim faaliyetine yeniden katılmasıdır. İkincisi, dünya sisteminde barışın sürdürülmesi, nükleer savaş ve askeri saldırganlığın eş zamanlı olarak önlenmesidir. Üçüncüsü, ekonomik kalkınma için önemli bir yardımla birlikte, eski sömürge dünyasının büyük ölçüde barışçı bir biçimde sömürgecilikten arınmasıdır. Dördüncüsü, ABD'deki ırksal dışlama ve ayrımcılığın sona ermesinin yanı sıra, Amerikan işçi sınıfının ekonomik refaha ve tam siyasi katılıma dahil edilmesidir.

Henry Luce, İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında bu yüzyılın "Amerikan yüzyılı" olduğunu söylerken, tam da bu türden başarılara ilişkin

bir beklentiye işaret etmekteydi. Bu gerçekten de Amerikan yüzyılıydı. Bu başarılar gerçekti. Fakat her birinin bir bedeli vardı ve her biri beklenmedik sonuçlara gebeydi. Doğru bilanço, ahlaki ve analitik açıdan kabul etmeye eğilimli olduğumuzdan çok daha karmaşıktır.

Elbette ABD'nin Avrasya kara parçasının yeniden inşasına yardıma çalıştığı doğrudur. 1945'te kolektif olarak UNRRA aracılığıyla ve bireysel olarak CARE paketleri aracılığıyla acil yardım sunmuştu. Bundan hemen sonra, en dikkate değer biçimde Marshall planı aracılığıyla, daha esaslı, uzun vadeli önlemlere yöneldi. Batı Avrupa ve Japonya'nın 1945-1960 arasındaki söz konusu yeniden inşasına çok büyük miktarda para ve siyasi enerji sarf edildi. Bu girişimlerin amaçları açıktı: İmha edilmiş fabrikaları ve altyapı tesislerini yeniden kurmak; uluslararası işbölümüne iyi entegre olmuş istikrarlı para birimleriyle işleyen piyasa sistemlerini yeniden yaratmak; yeterli istihdam olanakları sağlamak. ABD kendisini doğrudan ekonomik yardımla da sınırlamadı. İki savaş arası dönemin gerilimleriyle birleşen korumacı engellerin yeniden canlanmasını önleyecek Avrupalılar-arası yapıların yaratılmasını da teşvik etmeye çalıştı.

Kuşkusuz bu sadece fedakârlıktan ibaret değildi. ABD, üretici şirketlerinin verimli ve kârlı biçimde üretebilmeleri için önemli bir dış müşteri sektörüne ihtiyaç duymaktaydı. Yeniden kurulmuş bir Batı Avrupa ve Japonya gerekli zemini tam olarak sağlayacaklardı. Bunun yanı sıra ABD, dünya arenasında siyasi alanda sözünü dinleyecek güvenilir müttefiklere ihtiyaç duymaktaydı; Batı Avrupa ve Japonya bu rolü oynaması en muhtemel ülkelerdi. Bu ittifak sadece NATO ve ABD-Japonya Savunma Anlaşması biçiminde değil, hatta daha ziyade bu ülkelerin ABD "önderliğindeki" yakın ve sürekli siyasi koordinasyonunda kurumlaştırıldı. Net sonuç, en azından başlangıçta, uluslararası yaşamın bütün önemli kararlarının, bir dizi güçlü güdülen-devletin büyük ölçüde sorgusuz kabul ve desteğiyle Washington'da alınmasıydı.

ABD'nin dünya siyasi arenasında karşı karşıya kaldığı tek ciddi engel, ABD'ninkilerden oldukça farklı, hatta onlara zıt siyasi hedefler güdüyor gibi görünen SSCB'ydi. SSCB aynı anda hem 1945 sonrası dünyasının diğer tek önemli askeri gücü, hem de görünüşte dünya devrimine yönelmiş dünya Komünist hareketinin siyasi merkeziydi.

Savaş sonrası dönemde ABD ile SSCB arasındaki ilişkileri tartışırken, ABD politikasını açıklamak için iki anahtar sözcüğü kullanma

eğilimindeyiz: Yalta ve kontrol altında tutma. İkisi oldukça farklı görünüyor. Yalta, Batı'nın "satışa getirmesi" sayılamasa bile, sinik bir anlaşma tadını taşıyordu. Kontrol altında tutma ise aksine, ABD'nin Sovyet genişlemesini durdurma azmini simgelemekteydi. Oysa gerçekte Yalta ve kontrol altında tutma, bırakalım zıt olmayı, iki ayrı politika bile değildi. İkisi bir ve aynı şeydi. Anlaşma, kontrol altında tutmaydı. Çoğu anlaşmalar gibi, temel olarak güçlü (ABD) tarafından zayıfa (SSCB) önerilmiş ve karşılıklı çıkarlarına hizmet ettiği için her ikisi tarafından da kabul edilmişti.

Savaş Sovyet birliklerinin Avrupa'nın doğu yarısını, ABD birliklerinin ise batı yarısını işgal etmesiyle sona erdi. Sınır Elbe nehri ya da Churchill'in 1946'da "Demir Perde" olarak tanımlayacağı Stettin-Trieste hattıydı. Görünüşte anlaşma ABD ve SSCB'yi kendi bölgelerinde tercih ettikleri siyasi düzenlemeleri yapmakta serbest bırakmakla birlikte, sadece Avrupa’da askeri statükoyu ve barışı sağlamıştı. Bu askeri statükoya -ister Yalta deyin, ister kontrol altında tutma deyin- 1945'ten 1990'a dek her iki taraf da titizlikle uydu. Bir gün buna "Büyük Amerikan Barışı" denecek ve nostaljik biçimde bir altın çağ olarak hatırlanacaktır.

Ancak anlaşmanın daha seyrek tartışılan üç ek hükmü vardı. İlk ek hüküm dünya ekonomisinin işleyişine ilişkindi. Sovyet bölgesi yeniden inşada ABD yardımı talep etmeyecek ve almayacaktı. Otarşi benzeri bir kabuğa çekilmelerine izin verildi, hatta bu istendi. ABD'nin avantajları çeşitliydi. Sovyet bölgesinin yeniden inşa maliyetleri çok büyük olma riski taşıyordu ve halihazırda ABD'nin önünde Batı Avrupa ve Japonya’ya yardım konusunda gereğinden fazla yükümlülük vardı. Dahası yeniden inşa edilmiş bir SSCB'nin (ve Çin'in) bile, ABD ihraç malları için çabucak hazır olacak önemli bir pazar sağlayıp sağlayamayacağı hiç de belli değildi - Batı Avrupa ve Japonya'nın sunabilecekleri türden bir şeye yaklaşamazlardı bile. Dolayısıyla, yeniden inşaya yatırım yeterince semereli olmayacaktı. Yalta, ABD açısından kısa vadede net bir ekonomik kazanımı temsil etmekteydi.

İkinci ek hüküm ideolojik arenadaydı. Her iki tarafın da karşılıklı suçlamanın şiddetini arttırmasına izin verilmiş, hatta bu teşvik edilmişti. John Foster Dulles tarafsızlığın "gayri ahlaki" olarak değerlendirileceğini söylemiş, Stalin de bunu onaylamıştı. Komünist ve Özgür denen Dünyalar arasındaki mücadele her iki kampta da sıkı bir iç denetimi mümkün kıldı: Batı'da anti-komünist McCarthycilik, Doğu'da ise casusluk davaları ve

temizlikler. Aslında -hem Batı'da hem de Doğu'da- denetim altında tutulan mevcut dünya düzenini, yani ABD hegemonyası altında onun alt emperyalist ajanı olarak adlandırılabilecek olan SSCB'nin işbirliğiyle yeniden canlanan ve gelişen kapitalist dünya ekonomisini, radikal biçimde sorgulamak isteyen tüm unsurlar anlamında "Sol"du.

Üçüncü ek hüküm -daha sonra Üçüncü Dünya ve daha yakın geçmişte Güney demeye başladığımız- Avrupa dışı dünyadaki hiçbir şeyin Avrupa'daki Büyük Amerikan Barışı'nı ve onun kurumsal dayanağı olan Yalta/kontrol-altında-tutma doktrinini masaya yatırmasına izin verilmeyeceğiydi. Her iki taraf da bunu taahhüt etti ve son derece saygı gösterdi: Ancak bu yorumlanması çok zor bir ek hükümdü ve uygulanmasının daha da zor olduğu ortaya çıktı.

1945'te ABD Üçüncü Dünya'nın aslında olduğu kadar çalkantılı olacağını tahmin etmemişti. ABD, Üçüncü Dünya'nın sorunlarına Wilsoncu bir dünya görüşüyle, ama isteksiz yaklaştı. Ulusların kendi kaderini tayininden yanaydı, ekonomik refahlarını geliştirmelerinden yanaydı. Fakat meselenin acil olduğunu düşünmüyordu. (Retoriğine rağmen SSCB'de öyleydi.) Genel olarak ABD, Batı Avrupa ve SSCB ile ilişkilerine öncelik verdi. 1945'te Avrupa devletleri hâlâ Afrika'da, Asya'nın önemli bir bölümünde ve Karayipler'de sömürgeci güçlerdi ve herhangi bir değişikliği kendi adımlarıyla ve kendi üsluplarıyla yapmakta kararlıydılar. Dolayısıyla sömürge topraklarındaki ABD müdahalesine, başka arenalardaki, hatta içişlerindeki ABD müdahalesinden çok daha az razı olabilirlerdi. (SSCB'nin de Batı Avrupa Komünist partileriyle benzer sorunları olduğuna dikkat etmek gerekir.)

Avrupa'nın ayak diremesi ve Sovyetlerin tereddüdü, ABD'nin ilk konumunun, Üçüncü Dünya'nın süregiden siyasi mücadelelerine asgari düzeyde karışma yönünde olması anlamına geliyordu. Fakat aslında sömürge dünyasında Batı Avrupa'nın siyasi açıdan, tahmin ettiğinden çok daha zayıf olduğu ortaya çıktı ve SSCB, Leninist ideolojik retoriğiyle tutarlı olması yolundaki baskılardan dolayı, umduğundan daha faal olmaya zorlandı. Dolayısıyla ABD de, az çok daha faal bir role itildi. Başkan Truman "Dördüncü Nokta"yı -ekonomik kalkınma için yardım doktrinini- ilan etti. Bu, ünlü konuşmasındaki noktaların ancak sonuncusuydu, fakat aklımızda kalan tek şey de budur. ABD, Batı Avrupa ülkelerine sömürgeciliğin tasfiyesi sürecine hız vermeleri ve bu sürecin meşru bir

sonucu olarak tam siyasi bağımsızlığı kabul etmeleri için oldukça hafif bir baskı uygulamaya başladı. Buna ek olarak ABD "ılımlı" milliyetçi önderlere yatırım yapmaya başladı. Bugünden geriye bakıldığında "ılımlı" tanımlaması çok açık görünüyor. "Ilımlı" bir milliyetçi hareket, siyasi bağımsızlık ararken, ülkenin dünya ekonomisinin üretim süreçlerine entegrasyonunu, ulus-ötesi yatırımın olanaklılığı da dahil olmak üzere kabul etmeye (hatta genişletmeye) hazır olan hareketti. Her halükârda ABD kendi politikasını, bir ulus olarak kendi kökenlerinden gelen bir vaat olan sömürgecilik karşıtlığına ilişkin tarihsel vaadini muhafaza etme ve yerine getirme politikası olarak algıladı.

Son olarak, savaşa gitmeyenler de ihmal edilmiyordu. Bugün genellikle ABD'nin 1930'larda çatışmalarla dolu olduğunu unuturuz. O zamanlar dünyadaki rolümüz hakkında büyük ve küfürlü bir tartışmaya girişmiştik: Yalıtımcılığa karşı müdahalecilik. Ayrıca sermaye ve emek arasında şiddetli bir sınıf mücadelesi de vardı. Savaş sonrası dönemin halk kahramanlarından biri, Walter Reuther, bir Detroit köprüsünde 1937'deki oturma eylemleri sırasında kafasına şiddetli bir darbe yemişti. Güneyde Ku Klux Klan çok güçlüydü ve Zenciler hâlâ linç ediliyordu. Savaş yılları toplumsal ateşkes yıllarıydı, fakat birçokları savaşın sona ermesiyle ABD içindeki toplumsal çatışmanın yeniden başlayacağından korkuyordu. Ülke 1930'larda olduğu gibi parçalanmış kalırsa hegemonik bir güç olmak zor olacaktı. Ve üretim grevler ve iş anlaşmazlıkları tarafından sürekli kesintiye uğratılırsa, ABD'nin ekonomik avantajından tam bir fayda sağlamak güç olacaktı.

Çok kısa bir süre içinde ABD kendi evinde düzeni sağlamış gibi göründü. Yalıtımcılık, dünya arenasında "sorumluluklarını üstlenmeye" artık hazır olan bir ABD için "iki partinin üzerinde anlaştığı ortak dış politika" fikrini ortaya atan Senatör Vandenberg'in sembolik, fakat önemli dönüşüyle ortadan kalktı. Aynı Walter Reuter'in önderlik ettiği 1945'teki büyük General Motors grevi, tüm sendikalaşmış büyük endüstriler için gelecek yirmi beş yıl boyunca izlenecek şablonu oluşturan bir vaatle mutlu sona ulaştı: Grev olmayacağı taahhüdüyle birlikte önemli ücret artışları, verimlilik artışı ve nihai ürün için fiyat artışları. Siyahlar ve Beyazların yasal ayrılığına ilişkin yeniden-inşa sonrası şablonlara son vermek üzere iki önemli adım atıldı: Başkan Truman'ın 1948'de silahlı kuvvetleri birleştirmesi ve Yüksek Mahkeme'nin Brown ve The Board of Education davasında ayrılığın anayasaya aykırı olduğu yolunda oybirliğiyle aldığı

1954 tarihli karar (Plessy ve Ferguson davasındaki kararın tam tersi). ABD kendisiyle gurur duyuyordu ve Amerika'nın Sesi radyosu kendimizi nasıl da özgürlüğe adadığımızla övünmekte tereddüt etmiyordu.

1960'ta ABD amaçlarını övgüye değer bir biçimde gerçekleştiriyor gibi görünmekteydi. Yeni refah gözle görünür bir hale gelmişti. Kenar mahalleler gelişiyordu. Yüksek eğitim ve sağlık olanakları çok büyük bir genişleme göstermişti. Gerçekten ulusal bir hava ve kara yolu ağı kurulmuştu. Batı Avrupa ve Japonya tekrar ayakları üzerindeydi. SSCB gayet iyi kontrol altında tutulmuştu. Sol kanadından arınan ABD işçi hareketi, Washington'daki kurulu düzenin kabul gören bir bileşeniydi. Ve 1960, Afrika Yılı, eskiden dört farklı Avrupa devletinin sömürgeleri olan on altı Afrika devletinin bağımsızlıklarını ilan ettikleri ve Birleşmiş Milletler'e üye oldukları yıldı. O yıl John F. Kennedy'nin seçilmesi, yeni Amerikan gerçekliğinin yücelerek doruğa varması gibi görünmekteydi. İktidar bu yüzyılda doğmuş yeni bir kuşağa geçti, diyordu Kennedy; dolayısıyla eski tereddütler ve yetersizliklerden tamamen arınmış olarak, kendisini sürekli refaha ve, herhalde, genişleyen özgürlük dünyasına adadığını ima ediyordu.

Ancak tam bu noktada, refahın bedeli berraklaşmaya, tahmin edilmeyen sonuçları hissedilmeye ve kurumsal yapıları ufalanmaya değilse bile, en azından sallanmaya, hatta titremeye başladı. Bunun yanı sıra, ABD refahı ve hatta dünya refahı ile birlikte, uluslararası planda ve ABD içinde, zengin ve yoksul, merkez ve çevre, dahil edilen ve dışlanan arasında büyüyen uçurumun fark edilmesi de geldi. 1960'larda uçurum sadece nispiydi, 1970'lerde ve hatta daha da fazlasıyla 1980'lerde mutlak hale geldi. Fakat nisbi bir uçurum bile -belki de özellikle nisbi bir uçurum- sorun demekti. Sorun dünya çapındaydı.

Batı Avrupa ve Japonya'daki sorun önceleri nispeten masum görünüyordu. 1960’larda bu ülkeler ABD'yle "arayı kapatıyorlardı" - her şeyden önce verimlilikte; sonra, bazı eksiklerle beraber yaşam standardında. 1980'lerde verimlilikte ABD'yi geride bıraktılar ve yaşam standardında ABD ile eşit seviyeye geldiler. Buna "masum" bir sorun biçimi denebilir, çünkü ABD hegemonyasının reddinin sessiz bir biçimini, sessiz ve gelecek konusunda kendinden emin olduğu için daha da etkili olan bir red biçimini beslemiştir. Kuşkusuz minnettarlıkları müttefiklerimizi engelledi; ancak azar azar, dünya sistemindeki ayrı rollerini teyit etmek üzere siyasi vesayetten çıkmaya çalıştılar. ABD tüm kurumsal ve ideolojik gücünü

müttefiklerini denetim altında tutmak için kullanmak zorundaydı ve bu, ta 1980'lerin sonuna kadar kısmen başarıyla işledi.

Ancak başka yerlerde, isyanlar o kadar "masum" değildi. Doğu Avrupa ülkelerinde hem Sol'daki, hem de Sağ'daki çoğu kimse, Yalta düzenlemelerinin meşruiyetini kabul etmeyi reddediyordu. Soğuk savaşın başlangıçtaki ideolojik sıkılığı ABD'de de SSCB'de de tutunamadı. 1954'te ABD Senatosu McCarthy'yi kınadı ve Kruşçev SBKP'nin XX. Parti Kongresi'nde Stalin'in suçlarını açıkladı ve Stalin'i suçladı. Doğu Avrupa halkları yoksun bırakıldıkları hareket serbestliğini tekrar kazanmaya çalışırken, ideolojik harçtaki her gevşemeden yararlanıyorlardı. Bu en dikkate değer biçimde 1956'da Polonya ve Macaristan'da, 1968'de Çekoslovakya'da ve 1980'de Polonya'da gerçekleşti. Tüm bu siyasi ayaklanmalar ABD'ye değil, dar anlamda SSCB'ye yöneldiğinden, ABD hiçbir surette müdahalede bulunmamakta serbest hissetti kendini. Böylece SSCB ayaklanmaları bastırmak için gerekli önlemleri almakta serbestken, ABD, SSCB'yle yaptığı düzenlemeye sadık kaldı.

Bu olayların en fazla ve ta başından beri kontrolden çıktığı yer Üçüncü Dünya'ydı. Stalin, Çin Komünistlerini Kuomintang'la anlaşmaya varmaya zorladı. Onu dinlemediler ve 1949'da Şanghay'a girdiler. ABD'nin asıl korkusu Çin'in bir Sovyet kuklası olması değil, olmamasıydı. Korkunun yerinde olduğu ortaya çıktı. Bir yıl geçmeden ABD birlikleri kendilerini Kore'de, sadece statükoyu korumak için uzun ve masraflı bir askeri operasyonun içinde bulacaktı. Çinhindi'nde de ılımlı, barışçıl bir sömürgecilik tasfiyesi yaşanmadı. Önce Fransızlar, sonra da ABD, sonunda ABD'nin askeri düzeyde kaybedeceği, daha da uzun, daha masraflı bir savaşın içine çekildiler. Orta Doğu'ya ilişkin (tümü güvenilir biçimde Batı yanlısı muhafazakâr Arap devletleri ve İsrail) isteksiz senaryo, Nasır'ın ve Kuzey Afrika'dan Irak'a kadar çeşitli biçimlerde yankılanan Nasırcılığın yükselişiyle bozuldu. Cezayir'in bağımsızlık savaşı Dördüncü Fransız Cumhuriyeti'ni devirecek ve Fransa'da ABD vesayetine en kötü gözle bakan bir figürü, Charles de Gaulle'ü iktidara getirecekti. Ve Latin Amerika'da, Castro'nun Küba'da iktidara gelmesiyle birlikte, zaten uzun bir geçmişe sahip olan siyasi kargaşa daha radikal yeni bir biçim aldı.

Üçüncü Dünya'daki bu ayaklanmalar, aslında (Doğu Avrupa'dakilerden farklı olarak) öncelikle SSCB'ye değil, ABD'ye yöneldiğinden, ABD kendisini müdahale etmekte serbest hissetti. Ve biraz gayretli bir biçimde

müdahale etti. Kırk beş yıllık bilançoya bakılırsa, askeri düzeyde ABD’nin biraz kazandığı, biraz kaybettiği; siyasi düzeyde de biraz kazanmış ve biraz kaybetmiş göründüğü söylenebilir. ABD’nin esas gücü düşman saydığı devletleri (Vietnam, Küba, Nikaragua) ekonomik düzeyde cezalandırabilme yeteneğiydi. Bence dikkat edilmesi gereken çok önemli bir nokta tüm bu olaylarda küresel olarak SSCB'nin küçük bir rol oynamış olmasıdır. Bir yandan, Üçüncü Dünya'daki hareketler ABD dünya düzenine meydan okumaya kalkışmışlardı ve SSCB bu dünya düzeninin bir parçasıydı. İvme yereldi. Bu hareketlerin gözünde Büyük Amerikan Barışı Üçüncü Dünya halklarının çıkarlarına hizmet etmemekteydi. Öte yandan bu ayaklanmalar ABD'yi, Üçüncü Dünya'ya 1945'te kimsenin tasavvur etmediği kadar çok askeri ve siyasi dikkat sarf etmeye zorlamış olsalar da, gerçek şudur ki bu hareketlerin hiçbiri tek başına ve hatta tümü birlikte Büyük Amerikan Barışı'nı bozacak ya da Amerikan refahını doğrudan doğruya tehdit edecek durumda değildi. Yine de ABD'nin ödeyeceği bedel gittikçe arttı.

İçeride de ödenecek bir bedel vardı. Üçüncü Dünya'da düzenin korunmasının -ki en göz alıcı örneği Vietnam savaşıdır- bir maliyeti vardı. Hem insan yaşamı maliyeti hem de hükümetin mali istikrarına olan maliyeti yüksekti. Fakat son kertede en yüksek maliyet devletin meşruiyetine yüklenen maliyetti. Bizzat başkanlık makamı Vietnam tarafından zayıflatılmış olmasaydı, Watergate asla bir başkanı istifaya zorlayamazdı.

Ayrıca nispi yoksunluğun getirdiği bir maliyet de vardı. Dışlamaların derecesini görünür hale getiren, tam da sendikaların siyasi yapıya entegrasyonu, yasal ayrılığın sona ermesi ve vasıflı işçilerle orta sınıfların gelirlerindeki gerçek artıştı. ABD, nüfusunun sadece küçük bir azınlığının müreffeh olduğu 1945 öncesi durumundan, çoğunluğun kendini müreffeh ya da en azından orta halli hissettiği 1945 sonrası durumuna gelmişti. Bu ise dışlananların eylemleri için, en dikkate değer biçimde, Siyah bilinci, kadın bilinci ve daha sonra diğer azınlık grupların bilinçleri halini alan eylemlilik için bir kıvılcımdı.

1968'de tüm bu meydan okumalar tek bir büyük potada bir araya geldi: ABD emperyalizmine duyulan öfke, Sovyet alt emperyalizmine ve ABD'yle işbirliğine duyulan öfke, Eski Sol hareketlerin, sözümona muhalefetlerini kısıp suçortaklığına yönelerek sisteme entegre olmalarına duyulan öfke, ezilen azınlık katmanların ve kadınların (daha sonra tüm diğer grup türlerine -özürlü, eşcinseller, yerli ahaliler, vb.- uzanan) dışlanmasına

duyulan öfke. Dünya çapında 1968 patlaması -ABD ve Batı Avrupa'da, Çekoslovakya ve Çin'de, Meksika ve Hindistan'da-azgın alevler dünya sistemini destekleyen güçler tarafından kontrol altına alınana dek aşağı yukarı üç yıl sürdü. Alevler kor haline getirildi ama bu yangın süreç içinde Büyük Amerikan Barışı'nın ideolojik desteklerini ağır biçimde yaraladı. Artık bu barışın sona ermesi sadece bir zaman meselesiydi.

Büyük Amerikan Barışı'nın kökleri Amerikan ekonomik gücünde yatıyordu. Mükâfatını Amerikan refahında buldu. Şimdi ise, çöküşünü Amerikan başarısında bulacaktı. 1967'den başlayarak Batı Avrupa ve Japonya'nın yeniden inşası, bu ülkelerin ABD'yle rekabet edebilir hale geldikleri bir noktaya ulaştı. Dahası bu suretle ulaşılan toplam dünya üretimi dünya ekonomisinde uzun süreli bir daralmaya -o zamandan beri içinde bulunduğumuz ve Amerikan refahını kemirmeye başlamış olan bir daralmaya- neden oldu. 1967'den 1990'a kadar ABD daralma dalgasını durdurmaya çalıştı, fakat yirmi küsur yıl geçtiğinde, gereken çabanın haddinden fazla büyüdüğü bir noktaya gelinmişti. Dalgayı durdurmanın iki yolu vardı. Biri Nixon, Ford ve Carter'ın "yumuşak tavır" çözümüydü. Bu İran'da tökezledi. İkincisi Reagan ve Bush'un sahte maçoluğuydu. Bu da Irak'da tökezledi.

ABD hegemonyasının kaybedilmesi tehdidine karşı "yumuşak tavır" çözümünün üç temel dayanağı vardı: Üç taraflılık, OPEC petrol fiyatı artışı ve Vietnam sonrası sendromu. Üç taraflılık, Batı Avrupa ve Japonya'nın, kendilerine karar alma sürecinde küçük bir ortaklık sunulmak suretiyle siyasi özerkliğe ulaşmalarına engel olma girişimiydi. Üç taraflılık OECD ülkeleri arasında askeri politikalar, siyasi stratejiler ve dünya mali düzenlemeleri konusunda herhangi bir ciddi fikir ayrılığını önleyecek derecede başarılı oldu. Batı Avrupalılar ve Japonlar biçimsel olarak ABD önderliğine saygı göstermeye devam ettiler. Fakat gerçekte ve retorik bir yana bırakılırsa, sonuçta ABD'nin hegemonik konumunun ekonomik bir zeminin yokluğunda kaçınılmaz olarak parçalanacağını bilerek, durmaksızın dünya üretim süreçlerindeki nispi konumlarını iyileştirmeye çalıştılar.

OPEC petrol fiyatı artışı, ABD'nin baş ajanlarının (Suudi Arabistan ve İran Şahı) önderliğinde, öncelikle dünya artı değer sermayesini, daha sonra Üçüncü Dünya ülkelerine ve sosyalist ülkelere, büyük ölçüde bu ülkelerdeki kısa vadeli istikrarı sağlayan ve endüstriyel üretim için dünya

pazarını suni biçimde destekleyen devlet borçları biçiminde geri dönecek olan, merkezi bir fona pompalamak üzere yapılmıştır. OPEC petrol fiyatı artışının ikincil bir avantajının, Batı Avrupa ve Japonya için ABD için olduğundan daha büyük güçlükler yaratmış ve böylece rekabet edebilirlik açısından onları yavaşlatmış olması olduğu düşünülmüştü. Üçüncü bir sonuç ise OECD ülkelerinde, ama özellikle de ABD'de enflasyonu tahrik etmek suretiyle gerçek ücretleri azaltmış olmasıdır. 1970'lerde OPEC petrol fiyatı artışı dünya ekonomisinde arzulanan etkiyi yaptı: Gerçekten de ABD'nin ekonomik avantajının zayıflama sürecini yavaşlatmaya yaradı.

"Yumuşak tavır" tepkisinin üçüncü yönü Nixon'a karşı bir tepki değil, onun stratejisinin tamamlanması olan Vietnam sonrası sendromuydu: Çin'e açılma ve Çinhindi'nden çekilme. Bu ikisini de kaçınılmaz olarak Angola'da Clark Yenileşmesi ve Nikaragua'da Somoza'ya ve İran'da Şah'a olan desteğin geri çekilmesi -zamanı çoktan gelmiş bir hareketti bu- gibi gelişmeler izledi. Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali bile bu gelişmeyi ilerletti, çünkü Sovyet siyasi enerjisini imkânsız bir durumda batağa saplamış, İslam dünyasında avantaj kazanamaz hale getirmiş ve ABD'ye, sendeleyen Batı Avrupa'da ideolojik ateşleri bir kez daha körüklemek için mazeret yaratmıştır.

ABD’nin açıkça hesaplayamamış olduğu şey Ayetullah Humeyni’nin önderlik ettiği hareketin savaş sonrası dönemde Üçüncü Dünya'nın bildiği ulusal bağımsızlık hareketlerinden tamamen farklı bir tür olduğuydu. Çin Komünist Partisi ve Viet Minh, Nasırcılar ve Cezayir'deki FLN, Küba'nın 26 Temmuz Hareketi ve Angola'nın MPLA'sı - bunların tümü de ABD hegemonyasına ve mevcut dünya sistemine karşıydı, fakat bununla birlikte onun on sekizinci yüzyıl Aydınlanma Weltanschauung'u çerçevesinde faaliyet gösterdiler. Sisteme karşıydılar, fakat aynı zamanda sisteme aittiler. Sonunda tümünün de iktidara gelince çok fazla güçlük çekmeksizin sistemin süregiden yapılarıyla bütünleşebilmeleri bu yüzdendir.

Humeyni'de bunların hiçbiri yoktu. Şeytan'ı görür görmez tanıyordu. Bir numaralı Şeytan ABD, iki numaralısı ise SSCB'ydi. Humeyni bunların çıkarlarına hizmet eden oyunun kurallarıyla oynamayacaktı. ABD bu tür bir temel başkalığa nasıl yaklaşacağını bilmiyordu; işte bu yüzden Humeyni ABD'yi bu kadar ağır şekilde aşağılayabildi ve bu suretle onun hegemonyasını Yeni Sol’ların ve dışlananların 1968 dünya devriminden bile

daha etkin biçimde zayıflattı. Humeyni, Carter'ı ve "yumuşak tavrı" yere sermişti.

O zaman ABD son kartını oynadı: Reagan'ın sahte maçoluğu. Düşman Humeyni'den çok Carter (ve zımnen Nixon ve Ford) diyordu Reagan. Çözüm güç kullanmaktı. Müttefiklerimize yönelik politika: Artık üç taraflı safsata değil, yeniden ideoloji benimsetme. Müttefikler, ABD'ye karşı kendi "yumuşak tavır"larını sürdürerek karşılık verdiler. Üçüncü Dünya'ya yönelik politika: Grenada'yı istila et, Libya'yı bombala (bir kez) ve sonunda Panama'daki hain ajanımız Noriega'yı alaşağı et. Üçüncü Dünya iki yüz Deniz Piyadesi'ne intihar saldırıları düzenleyip ABD'yi Lübnan'dan çıkmaya zorlayarak karşılık verdi buna. Yurtiçine yönelik politika: Enflasyonla değil sendika basmak suretiyle (hava trafik kontrolörleriyle başlayarak), ulusal gelirin zenginlere dağıtılması suretiyle ve birçok orta seviyede gelir sahibini düşük gelirli işlere transfer eden büyük bir durgunluk suretiyle gerçek ücretleri kırp. Dünya ekonomisinde (OPEC petrol fiyatı artışı dalaveresinin doğrudan sonucu olan) borç kriziyle karşı karşıya kalınca, ABD mirasını muazzam bir ABD borç yükü aracılığıyla müttefiklerimize satmak suretiyle askeri Keynesçiliğe giriş - ki uzun vadede ABD parasının değerini düşürmekten başka işe yaramadı bu. Ve tabii ki Şeytan İmparatorluğu'nu suçla.

Ronald Reagan SSCB'yi Gorbaçov'u ortaya çıkarmaya zorladığına inanabilir. Halbuki SSCB'de Gorbaçov, Ronald Reagan artık ABD'nin SSCB'yle olan özel düzenlemeyi ayakta tutabilecek kadar güçlü olmadığını kanıtladığı için ortaya çıkmıştı. SSCB artık kendi başına olmaya zorlanmaktaydı ve kendi başına, bir soğuk savaş anlaşması olmaksızın aşırı kötü durumda olacaktı. Dünya ekonomisinin 1950'ler ve 1960'lardaki büyük genişlemesi sırasında başını su üstünde tutabilen ve hatta önemli bir gelişme gösterebilen SSCB ekonomisi, dünya ekonomisinin 1970’ler ve 1980'lerdeki büyük durgunluğuyla baş edebilmek için fazla katı yapılanmıştı. İdeolojik gücü ise tümden buharlaşmıştı. Leninist kalkınmacılık, kalkınmacılığın son elli yıldır aldığı tüm diğer sosyalist ya da serbest pazar biçimleri kadar yetersiz olduğunu göstermişti.

Gorbaçov yirmi birinci yüzyılda kayda değer bir gücü muhafaza edebilmek için SSCB'nin (ya da belki Rusya demek daha iyi) önünde bulunan tek politikayı izledi: Sözde-imparatorluğunun Sovyet kaynakları üzerindeki yükünü ortadan kaldırmalıydı. Bu nedenle tek taraflı gibi

görünen bir silahsızlanmaya girişmek (Afganistan'dan çekilerek, füzeleri sökerek, vb.) ve bu yolla ABD'yi aynı şekilde davranmaya zorlamak suretiyle soğuk savaşın askeri cephesinin (artık soğuk savaşın siyasi yararı kalmamıştı) çözülme hızını arttırmaya çalıştı. Ayrıca kendini Doğu Avrupa'daki çok daha ele avuca sığmaz imparatorluk yükünden de kurtarmalıydı. Doğu Avrupalılar bu mecburiyete elbette sevindiler. En azından yirmi beş yıldır bundan başka bir şey istememişlerdi. Ancak 1989 mucizesi ABD'nin değil, SSCB'nin geleneksel konumunu değiştirmesiyle mümkün hale geldi. Ve SSCB konumunu ABD'nin gücünden değil, zayıflığından ötürü değiştirdi. Gorbaçov'un üçüncü görevi, yeni ortaya çıkan milliyetçiliklerle ilgilenmek de dahil olmak üzere SSCB'yi yaşayabilir bir iç yapıya kavuşturmaktı. Bunda başarısız oldu.

1991'de SSCB'deki başarısız darbeyle sürdürülen 1989 mucizesi, kuşkusuz SSCB halkları da dahil olmak üzere Doğu ve Orta Avrupa halkları için bir rahmetti. Saf bir rahmet olmayacaktı ama en azından yenilenme olanağı getiriyordu. Bununla birlikte bu, ABD için bir rahmet değildi. ABD soğuk savaşı kazanmamış, kaybetmişti; çünkü soğuk savaş kazanılacak bir oyun değil, dans edilecek bir minüetti. Sonunda bunu bir oyuna dönüştürünce, bir zafer söz konusu oldu, ancak bu bir Pirus zaferiydi. Soğuk savaşın sonu ABD hegemonyasının ve ABD refahının son büyük payandasını -Sovyet kalkanı- fiilen ortadan kaldırdı.

Sonuç, Irak ve Körfez kriziydi. Irak'ın Kuveyt üzerindeki iddiaları aniden ortaya çıkmadı. Bu iddiaları en azından otuz yıldır ileri sürmekteydi. İşgal için neden bu anı seçti? Dolaysız saik gayet açık görünüyor. Irak diğer yüz ülke gibi, OPEC petrol dalaveresinin ve sonrasındaki borç krizinin yıkıcı sonuçlarından muzdaripti. Irak'ın durumunda, bu ülkenin, Humeyni'nin İran'ının gücünü kırmayı amaçlayan, göründüğünden daha az ilginç bir ABD, Fransa, Suudi Arabistan ve SSCB koalisyonu tarafından desteklendiği masraflı ve beyhude İran-Irak savaşı bunu özellikle şiddetlendirmişti. 1990'da Irak batmamaya kararlıydı ve Kuveyt petrol gelirini ele geçirmek (ve bunun yanı sıra dünyaya olan borcunun büyük bir kısmını tasfiye etmek) bir çözüm yolu gibi göründü.

Peki Saddam Hüseyin buna nasıl cüret etti? Yanlış hesap yaptığına inanmıyorum. Bence çok iyi hesapladı. "Banko!" diyordu. İki büyük karta sahipti. Bir numaralı kart, SSCB'nin onun tarafında olmayacağını bilmesiydi. Kuveyt'i beş yıl önce işgal etseydi, işgal hızla nükleer imha

ihtimalini gündeme getiren bir ABD-SSCB karşılaşmasını kışkırtacak ve böylece aynı hızla bir ABD-SSCB düzenlemesine giden olağan yolu izleyecekti. Irak'ın da 1962’de Küba'nın yaptığı gibi, geri adım atmaktan başka seçeneği olmayacaktı. Irak Sovyet engelinden kurtulmuş olduğu için işgali gerçekleştirebildi.

Hüseyin'in ikinci büyük kartı bölgeseldi. Yeni Gorbaçov diplomasisinin sonucunda, ABD ve SSCB, bölgesel denen çatışmaları çözme, yani 1970'ler ve 1980'lerde dört bölgede en şiddetli biçimde destek oldukları karşılıklı çatışmalara daha fazla destek olmama sürecine girdiler: Çinhindi, Güney Afrika, Orta Amerika ve Orta Doğu. İlk üç bölgede görüşmeler sürüyordu. Sadece Ortadoğu'da kesilmişti bu görüşmeler. İsrail-FKÖ görüşmelerinin tıkandığı ve ABD'nin İsrail'i bu görüşmeleri sürdürmeye zorlayacak siyasi gücünün bulunmadığı belli olunca Irak kenardaki yerinden sahnenin ortasına geldi. Görüşmeler devam ettiği müddetçe Saddam Hüseyin hiçbir şey yapamazdı, çünkü Filistinliler ve Arap dünyası tarafından görüşmeleri batırmakla suçlanma riskini alamazdı. Ancak görüşmeleri İsrailliler batırırsa, Saddam Hüseyin Filistinlilerin kurtarıcısı olarak ortaya çıkabilirdi.

Irak'ın hesaplarında son bir etken daha vardı. ABD ne olursa olsun kaybedecekti. ABD hiçbir şey yapmazsa, Saddam Hüseyin Arap dünyasının Bismarck'ı olma yolunda ilerleyecekti. Ve ABD gerçekte verdiği tepkiyi verir ve Irak’a karşı ABD birliklerinin doğrudan kullanımını merkez alan askeri bir koalisyon oluşturursa, Saddam Hüseyin devrilebilirdi (işte bu yüzden oyun "banko"ydu) ama ABD kazanamazdı. Savaş Birinci Gün'den kaçınılmazdı, çünkü ne Hüseyin ne de Bush askeri çatışmadan başka bir çıkışı kabul edebilirdi. Askeri açıdan Irak elbette ağır biçimde yenilgiye uğradı, yaşam kaybı ve altyapı tesislerinin tahribi anlamında ağır kayıplar verdi. Fakat aslında siyasi açıdan kaybettiğini öne sürmek için yine de çok erken.

ABD gerçekten de dünyadaki en büyük askeri güç olduğunu kanıtladı dünyaya. Fakat dikkat edilirse 1945'ten beri ilk defa, kasıtlı bir askeri kışkırtma eylemiyle bu olguyu kanıtlaması istendi. Bu tür durumlarda kazanmak zaten kısmen kaybetmektir. Çünkü biri meydan okumaya cüret edebilirse, daha dikkatli ikinci bir cüretkâr kendini hazırlamaya başlayabilir. Joe Louis bile zamanla yoruldu.

ABD'nin askeri gücünün ispatlanması ekonomik zayıflığının altını çizmekteydi. ABD'nin savaş girişiminin, o bunu finanse edemediği için

başkaları tarafından finanse edildiği geniş ölçüde dikkat çekti. ABD artık dünyanın diplomatik simsarı olduğunu yüksek sesle haykırmaktaydı. Ancak bu rolü saygı gösterilen bir büyük olarak değil, büyük bir sopa kullanan, fakat aynı zamanda ekonomik ayağı çukurda olan bir güç olarak oynuyor.

Simsar olmak kalıcı sonuçlar üretilebiliyorsa bir avantajdır. Bu nedenle ABD Ortadoğu'da ikinci bir "banko" oyuna kendi başına başlamaya mecbur kaldı. ABD, İsrail ve FKÖ arasında ciddi bir barış sağlayabilirse, herkes alkışlar. Ancak bu mümkün görünmeyen bir sonuçtur. Gelecek iki ya da üç yılda Ortadoğu'da daha fazla ve muhtemelen bu kez nükleer silahlarla savaşın içine düşersek, ABD bu utancın yükünü taşıyacak, muhafazakâr Arap müttefikleri çökecek ve Avrupa muhtemelen düzeltilemez bir durumu düzeltmeye çağırılacaktır. Bütün bunlar olursa Saddam Hüseyin yine sevinç çığlıkları atamaz mı? Körfez Savaşı'ndan ABD'nin dünyadaki gücü açısından olumlu hiçbir şey çıkmadı.

1980 İran krizi ve 1990 Irak krizi birbirlerinden oldukça farklıydı. Bunlar Üçüncü Dünya'nın Büyük Amerikan Barışı'na tepkisinin iki alternatif modeliydi. İran tepkisi, Batılı değerlerin temelden reddi yolunu seçti. Irak tepkisi oldukça farklıydı. Irak'taki rejim Baasçıydı ve Baas Arap dünyasındaki en sekülerleşmiş hareketti. Irak tepkisi sonuçta askeri bir tepkiydi; Kuzey ile Güney arasında yeni bir güç dengesi empoze etmeye yetecek modern askeri güce dayanan büyük Üçüncü Dünya devletleri inşa etme girişimiydi. Bunlar geleceğin iki yüzüdür. ABD'nin "yumuşak tavrı" Humeyni tarafından yere serildi. "Sahte maçoluğu" ise Saddam Hüseyin tarafından alt edildi.

ABD refahının parlak günleri artık bitti. İskele sökülüyor. Temeller parçalanıyor. 1945'ten 1990'a kadarki ABD hegemonyası dönemine nasıl değer biçmeliyiz? Bir yandan bu dönem Büyük Amerikan Barışı ve büyük bir maddi refah dönemiydi. Aynı zamanda, karşılaştırmalı tarihsel standartlara göre, en azından çoğunluğu itibariyle, birçok çatışmaya rağmen ya da belki çatışmaların aldığı biçimden ötürü, bir hoşgörü dönemiydi. Fakat hayatta kalabilmek için çok fazla dışlama üzerine kurulmuştu. Ve artık bitti.

Şimdi Amerika'nın geleceğine adım atıyoruz ve bu gelecek hakkında hem umutsuz hem de çok umutlu olmamız için nedenlerimiz var. Fakat Amerika’nın geçmişine bakmadan rüzgârların hangi yönde eseceğini bilemeyiz.

Amerika'nın geçmişine ilişkin hikâyemize nereden başlayacağız? Ben hikâyeyi, iki önemli olaya dayanarak biraz sıradışı biçimde 1791'den başlatacağım - Haklar Bildirisi'nin kabulü ve Vermont Cumhuriyeti'nin Birlik'e kabulü.

Amerikan özgürlüğünün Haklar Bildirisi'nden daha büyük bir simgesi ve somut temeli yoktur. Onu haklı olarak kutluyoruz. Bu belgenin, Anayasa'nın ilk on değişikliği olarak ancak 1791'de kabul edildiğini unutmaya eğilimliyiz. Başka bir deyişle, bu hükümlerin 1787'de yazıldığı şekliyle orijinal Anayasa'da yer almadığına dikkat edilmelidir. Nedeni bunlara karşı güçlü bir muhalefetin bulunmasıydı. Neyse ki sonunda bu hükümlere muhalif olanlar savaşı kaybetti. Ancak ABD'nin temel insan haklarına ilişkin vaadinin, Kurucu Atalar açısından tartışmasız olmaktan çok uzak olduğunu hatırlamak yararlı olacaktır. Elbette, Anayasa'nın köleliğe cevaz verdiğini ve Amerikan Yerlilerini siyasetten dışladığını biliyoruz. Bu, hepsi olmasa da bir çoğu siyasi yapıları içinde temel insan haklarını en azından kendileri için güvenceye almak isteyen Beyaz göçmenlerin ürünü olan bir Anayasa'ydı.

Vermont'un kabulü daha büyük karışıklıklara işaret eder. Bildiğimiz gibi Vermont Bağımsızlık Bildirisi'ni ilan eden on üç koloniden biri değildi; çünkü Vermont kendini ancak 1777'de özerk bir birim olarak ilan etmiş, Büyük Kongre tarafından 1784'e kadar bu şekilde tanınması tavsiye edilmemiş ve aslında New York'un itirazlarından vazgeçtiği 1791 senesine dek Birlik'e kabul edilmemişti. Bu tanınma mücadelesi Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın birçok belirsizliğini gözler önüne serer. On üç koloni Büyük Britanya'dan bağımsızlıkları için mücadele ederken, Vermont New York'a (ve daha az bir derecede New Hampsire'a) karşı bağımsızlık mücadelesi vermekteydi. Vermont'un İngilizlere yaklaşımı karmaşıktı. Genellikle Büyük Kongre'nin tarafında olmasına rağmen, muhtelif liderleri, 1776'dan 1791'e kadar muhtelif anlarda Büyük Britanya'yla pazarlık sayılabilecek görüşmelere girmişti.

Tartışmanın konusu neydi? Bir yanda insan hakları. Vermont 1777'de eyalet anayasasını kabul ettiğinde, köleliği kaldıran ve yirmi bir yaşındaki erkekler için genel oy hakkını benimseyen ilk eyaletti. Dolayısıyla Vermont öncü konumdaydı ve o zamandan beri orada kalmaya çalışmış

görünmektedir. Gerçekten Vermont'un anayasası, New York'un önceki yıl kabul ettiği, köleliğin hâlâ önem taşıdığı ve 1827'ye dek kaldıramayacağı bir eyalette, ciddi biçimde sınırlı bir oy hakkı içeren oligarşik anayasasıyla büyük zıtlık içindeydi.

Ancak öte yandan bu tartışma, hiçbirine belli bir ahlaki erdem yüklenemeyecek muhtelif toprak spekülatörü gruplar arasındaki bir tartışmadan ibaretti. New York eyaletinin 1777'den 1791'e kadar Vermont'un Amerikan yapılarına kabulünü engellemiş olması, toprak spekülatörlerinin çıkarlarını korumak içindi. New York eyaletinin 1791'de itirazlarını geri alması da, Kentucky'nin Birlik'e kabulü için başvurusunu yapmış olmasından ve New York'un, Senato'daki oyları hesaplayarak, Vermont'un eklenen bu yeni "güneyli" eyaleti dengelemek üzere bir "kuzey" eyaleti olarak orada bulunmasını istemesindendi. Bu suretle 1791, 1861'i önceden gözler önüne sermiş oldu.

Amerika hangi anlamda ve kimin için "özgürlükler ülkesi"ydi? Farklı grupları bağımsızlık savaşında yer almaya iten birçok saik bulunması normaldir. Büyük çiftlik sahipleri, büyük tüccarlar, kentli ücretli işçiler ve küçük çiftçiler farklı çıkarlara sahipti. Bunların saiklerinin sadece bir kısmı insan haklarıyla ve daha fazla eşitlikle ilgiliydi. Bir çoğu mülkiyet haklarının, hem İngiliz vergilerine hem de Amerikan radikalizmine karşı korunmasıyla çok daha fazla ilgiliydiler. Örneğin Amerikan Yerlilerinin topraklarına el koyma hakkı, Beyaz göçmenlerin, İngilizlerin sürdürmeye pek hevesli olmamalarından korktukları bir haktı.

Yine de Amerikan Devrimi özgürlük adına yapılmış bir devrimdi. Ve Bağımsızlık Bildirisi'nin yazarları dünyaya ilan ettiler bunu. Yine de bir devrimdi bu; yani çok etkin bir biçimde, sadece "bütün erkekler eşit yaratılmıştırı" değil, ayrıca hükümetlerin erkekler arasında "yaşam, özgürlük ve mutluluğu arama"yı güvenceye almak üzere kurulduğunu ve herhangi bir hükümet "bu amaçlara zararlı" hale geldiğinde, "halkın onu değiştirmeye ya da ortadan kaldırmaya hakkı" olduğunu da teyit ediyordu. Dolayısıyla "sağduyu... uzun süre önce kurulmuş hükümetlerin hafif ve geçici nedenlerle değiştirilmemesi gerektiğini söylüyor" olsa da, devrim sadece meşru değil, aynı zamanda zorunluydu.

Anavatana karşı bir ayaklanmadan doğan, "yönetilenlerin rızası"nı almış bir hükümet kuran, bilinçli olarak oluşturulmuş toplumsal bir anlaşma olduğu iddiasındaki yazılı bir anayasa tarafından meşrulaştırılan, yine bu

hükümete karşı güvenceleri açıklayan bir Haklar Bildirisi'yle takviye edilen yeni Amerika Birleşik Devletleri, kendisine ve Avrupa dünyasına bir umut, akılcılık ve insan potansiyeli rehberi gibi görünmekteydi. Öğütlediği özgürlük üç katlı görünüyordu: Bireyin devlete, başkalarına ve tüm toplumsal kurumlara karşı özgürlüğü (en dikkate değeri ifade özgürlüğü); grupların diğer daha güçlü gruplara karşı özgürlüğü (en dikkate değeri din özgürlüğü); ve bir bütün olarak halkın dış kontrole karşı özgürlüğü (bağımsızlık).

Bu haklar o zamanlar başka yerlerde bilinmiyor değildi, fakat bunlar ABD'de, özellikle Fransız Devrimi 1815'de bir Restorasyon'la sona erip rayından çıkınca, başka yerlerde olduğundan daha güvenceli ve daha kapsamlı görünmeye başladı. Bunun yanı sıra ABD, kendilerini ülkelerinde ezilmiş hisseden Avrupalılara, Fransız Devrimi'nin "tüm yeteneklere açık kariyer fırsatı" (la carrière ouverte aux talents) deyişini fiilen gerçekleştiren bir bireysel fırsatlar ülkesi olarak göz kırpmıştır. Boş bir ülke, aşırı seyrek nüfuslu bir ülke olan ABD, göçmenler istedi ve onların çocuklarına derhal vatandaşlık verdi (jus soli). Geniş, taze ve her şeyden öte yeniydi (feodal tarihin ağırlığı altında ezilmemişti).

Ya da o zamandan beri söyleyip duruyoruz bunu. O zamandan beri, burada ve başka yerlerde bunun gerçek olduğuna inanıldı. Aslında bu büyük ölçüde doğrudur da; yeter ki sadece Beyazlar için, öncelikle Beyaz erkekler için ve uzun bir süre sadece Batı Avrupalı Beyaz Protestan erkekler için doğru olduğunu unutmayalım. Avrupalı Beyazların siyasi üstünlüğü ABD'ye özgü değildi. Mesele, evrensel özgürlüklere ilişkin beyanlarına rağmen, ABD'nin bu açıdan diğer ülkelerden farklı olmamasıdır. Tarihi boyunca ABD'nin, bu ayrıcalıklı grup için sunacak çok şeyi vardı. Sınırlar genişledi, boş denilen topraklar iskân edildi, göçmenler asimile edildi ve ülke kendini George Washington'ın tembihlediği gibi "dış nüfuzun sinsi oyunlarından ..." korudu. Bu yüzden ABD sadece bir fırsatlar ülkesi değil, aynı zamanda bir sığınma ülkesiydi.

Abraham Lincoln'ın 1858'deki, "Bu devletin daimi olarak yarısı köle, yarısı özgür kalamayacağına inanıyorum" sözü çok ünlüdür. Bugünden geçmişe bakıldığında haklı mıydı? Köleliğin Kaldırılması Bildirgesi'ne rağmen, Anayasa’nın On Üçüncü, On Dördüncü ve On Beşinci Değişiklikleri'ne rağmen, hatta Brown ve The Board of Education davası kararına rağmen uzun süre yarımız köle, yarımız özgür olmaya dayanmadık

mı? Tarihimizde bazılarının, hatta birçoklarının sadece derilerinin renginden ya da başka ilgisiz şeylerden ötürü acı çektiğini ya da yoksun bırakıldığını söylemenin mümkün olmadığı bir an var mı?

Tarihimize soğukkanlı, ciddi bir gözle bakmalı ve ahalinin yarısının gerçek özgürlüğünün, diğer yarısının gerçek özgürlüğünün yokluğu pahasına olup olmadığını sormalıyız. Gerçek bir biçimde tanımlandığı haliyle kölelik, tarihsel yazgımız gereği aşacağımız bir çağdışılıktan ibaret miydi, yoksa Amerikan Rüyası'nın yapısal bir temeli ve doğal bir sonucu muydu? Amerikan açmazı erdem ve akılcılıkla üstesinden gelinecek bir tutarsızlık mı, yoksa sistemimizin bir yapı taşı mıydı?

Gerçek şu ki geçmişimizden bugünümüze (1945 itibariyle) geçtiğimiz anda, sicilimiz bazı yönlerden muhteşem ama diğer yönlerden iyice berbattı. Sadece Güney'de değil, Kuzey'deki çoğu büyük kentlerde ve büyük üniversitelerde bir ölçüde ayrımcılık vardı. 1970'lere kadar, sicilin bu kötü yüzünü kabullenmeye ve geniş biçimde tartışmaya bile hazır değildik. Ve bugün bile tartışmanın çoğu yalnızca kafa bulandırmaya yarıyor.

Eski Yunanlılar yurttaşlar için özgürlük ve eşit siyasi katılım, ama (yabancı) helotlar için kölelik içeren bir sitem geliştirmişlerdi. Biz de, bir yanda tiranlık, despotluk ya da bir mutlakiyetçi monarşi, öte yanda da bir cumhuriyetçi demokrasi ya da demokratik bir cumhuriyet arasındaki zıtlığa dayanan kendi siyasi tahayyülümüzü geliştirdik. Siyasi geleneğimizin tarihsel kaynaklarından birisi olan 1215 tarihli Magna Carta'nın İngiltere kralına lordları ve baronları tarafından, ona karşı serflerin haklarını değil, kendi haklarını güvenceye almak için kabul ettirilmiş bir belge olduğunu unutuyoruz.

Despotik bir sistemin, tepedeki bir adamın ya da çok küçük bir azınlığın tüm diğerlerini yönetebildiği ve sömürebildiği bir sistem olduğunu düşünüyoruz. Fakat aslında tepedeki çok küçük bir azınlık, aşağıdan çok fazla şey koparabilmek için sınırlı bir siyasi kapasiteye sahiptir; aslında kendilerini çok da rahat bir durumda tutmak için o kadar çok şeye de ihtiyaçları yoktur. Fakat tepedeki bu grubu büyüttüğümüzde, üyelerini birbirleri karşısında siyasi haklar bakımından daha eşit kıldığımızda, aşağıdan daha fazlasını koparmak mümkün hale gelir; zaten tepedekilerin ihtiyaçlarını karşılamak da daha fazlasını gerektirir. Tepedeki yarı için tam özgürlüklü bir siyasi yapı, aşağıdaki yarı açısından tasavvur edilebilecek en

baskıcı biçim olabilir. Ve bu birçok açıdan en istikrarlı biçimde olabilir. Yarısı köle yarısı özgür bir ülke uzun süre yaşayabilir belki de.

Bir ülke olarak ABD'nin başlattığı, kurumsallaştırdığı ve dünyanın geri kalanının ondan ödünç aldığı bireysel yükselmenin olanaklılığı, toplumu yarısı köle, yarısı özgür olarak sürdürebilmenin en etkin araçlarından biridir. Yükselebilme toplumsal kutuplaşma gerçeğini meşrulaştırır. Aşağı yarıdaki birçok potansiyel protesto önderini devreden çıkarırken, geride kalanlara potansiyel yükselme serabını göstererek huzursuzluğu asgariye indirir. İyileşme arayışını diğerleriyle rekabete dönüştürür. Ve ne zaman bir katman az ya da çok yükselse, aşağıya katılacak bir diğeri mutlaka bulunur.

Ancak bunun bir de alt tarafı var. Özgürlük ve potansiyel iyileşme evrenselci bir doktrindir. Ve diğer yarının özgür olması için bu yarının köle olmasını gerektirebileceğinden huzursuzluğu teşvik eder. Myrdal bu yüzden bir Amerikan açmazından söz edebilmişti ve tarihimiz onu haklı çıkaracaktı. Çünkü tüm gücümüzle şeytanla savaşıyoruz ve günahkârlar olarak, Tanrı'nın gazabından daima korkmalıyız. Aşırı gururdan doğan küstahlık (hubris) ile derin Calvinist suçluluğun birleşimi, tüm tarihimiz boyunca her kökenden ve inançtan Amerikalının günlük aşı olmuştur.

Bir anlamda 1791'den (ya da 1776'dan ya da 1607'den) 1945'e kadarki geçmişimiz, bugünümüz için yazılmış uzun bir girişti. Tüm ülkede özgürlüğü ilan ettik. Doğayı dönüştürmek ve 1945'in ekonomik devi olmak için çok çalıştık. Refahımızı gerçekleştirmek için özgürlüğümüzü kullandık. Ve bunu yaparken dünyaya bir örnek oluşturduk. Elbette bu imkânsız bir örnekti. Ülkemizin yarısı köle yarısı özgür idiyse, dünya da öyleydi. Özgürlüğün bedeli kölelik idiyse, refahın bedeli sefalet idiyse, dahil edilmenin bedeli dışlanmak idiyse, Amerika'nın temsil ettiği şeyi nasıl herkes gerçekleştirebilirdi? Hatta tüm Amerikalılar bunu nasıl gerçekleştirebilirdi? Bu bizim tarihsel açmazımız, tarihsel yazgımız, tarihsel hapishanemizdi.

Köleliğe karşı ilk resmi protestonun, şu soruyu soran Germantown Mennonitleri tarafından 1688'de yapıldığı söylenir: "Bu zavallı zencilerin özgürlükleri için savaşmaya, sizin onları köle olarak tutma hakkınız kadar hakları yok mu?" Elbette, ABD'de özgürlükten payını tam olarak almamış olanların tümü, Mennonitlere daima evet yanıtını verdiler. Hakları vardı ve özgürlükleri için ellerinden gelen en iyi şekilde savaştılar. Özellikle sıkı savaştıklarında bazı ödünler de aldılar. Fakat ödünler hiçbir zaman

taleplerden önce gelmedi, hiçbir zaman siyasi açıdan gerekenden daha cömertçe olmadı.

Özgürlük rahmeti gerçek bir rahmetti; fakat aynı zamanda ahlaki bir yüktü, çünkü daima sadece bazıları için, bu bazıları çok sayıda olsa bile ya da (bir kez daha tekrarlıyorum) muhtemelen özellikle bazıları çok sayıda olduğunda, bir rahmet olmuş ve bugüne kadar daima öyle olması gerekmiştir.

Böylece 1791'den 1945'e kadar, 1945'ten 1990'a kadarki süt ve bal ülkesine varmak için "karmaşık ittifaklar" olmaksızın ve Tanrı'nın yolunda güven içinde Sina’yı geçtik. Şimdi vaat edilen ülkeden kovulacak mıyız?

YARIN

Düşüş o kadar berbat mı? Belki de rahmetlerin en büyüğü odur. Ahlaki notayı tınlatan yine Abraham Lincoln olmuştu: "Bir köle olamayacağım gibi, bir efendi de olamam." Dünyanın efendisiydik, belki iyi ve yararlı bir efendiydik (ya da kimilerimiz öyle söylüyor), ama yine de efendiydik. O günler sona erdi. Bu o kadar kötü mü? Efendiler olarak sevildik, ama nefret de edildik. Kendimizi sevdik, ama kendimizden nefret de ettik. Artık daha dengeli bir vizyona ulaşabilir miyiz? Belki, ama korkarım henüz değil. Sanırım, tarihsel yörüngemizin üçüncü kısmına, muhtemelen hepsinin en engebeli, en canlandırıcı, en dehşet verici olanına yaklaşıyoruz.

Çöken ilk hegemonik güç değiliz. Büyük Britanya çöktü. Birleşik Eyaletler çöktü. Ve en azından Akdeniz dünya ekonomisi bağlamında, Venedik çöktü. Tüm bu çöküşler yavaş ve maddi açıdan nispeten rahattı. Bir hegemonik güçte çok fazla birikmiş zenginlik vardır ve bu zenginlikle elli-yüz yıl kadar geçinilebilir. Kuşkusuz çok savurgan olunamaz, fakat bir ulus olarak çöp tenekesine atılmayacağız.

Bir kere bizi çatışmaya zorlayan Irak benzeri çıkışları önleyemeyecek kadar zayıf düşmüş olmamız ya da en azından çok yüksek bir siyasi bedel dışında herhangi bir şey için savaşamayacak kadar zayıf düşmüş olmamız olgusuna rağmen, epeyce bir süre daha dünyadaki en büyük askeri güç olarak kalacağız. Ve ekonomimizin sendelemesine ve doların parçalanmasına rağmen, kuşkusuz dünya ekonomisinin muhtemelen önümüzdeki beş-on yıl içinde gerçekleşecek büyük genişlemesinde oldukça iyi durumda olacağız. Muhtemel bir Japon-Amerikan kartelinin küçük

ortağı bile olsak, küresel gelirdeki getiriler yüksek olacaktır. Ve ABD birkaç güç arasında yalnızca birinden ibaret hale gelse bile, siyasi açıdan ağırlığı olan bir güç olarak kalacaktır.

Fakat psikolojik açıdan düşüş berbat olacaktır. Ulus yüksek bir konumdaydı ve oradan inmemiz gerekecek. Dünya önderliğinin getirdiği sorumlulukları zarif ve etkin biçimde yerine getirmeyi öğrenmek otuz yılımıza mal oldu. Kuşkusuz bugün bize verilecek daha küçük rolleri zarif ve etkin biçimde kabul etmeyi öğrenmek de en azından otuz yıl alacaktır.

Daha az küresel gelir mevcut olacağından, yaşam standardımızdaki küçük de olsa bir düşüşün yükünü kimin taşıyacağı sorunu derhal ve ivedilikle ortaya çıkacaktır. Birikimlerin devasa israfını ve tırtıklanmasını ve borç felaketini kimin ödeyeceği ve borç yükünü azaltmak için kimin ödemede bulunacağı konusundaki güçlükleri, halihazırda bugünkü tartışmalarımız içinde de görüyoruz. Ekolojik hassasiyetlerimiz hızla büyürken -ve kuşkusuz büyümeye de devam edecek- Exxon şirketinin Alaska'daki atıklarını, Love Canal'ları ve kuşkusuz önümüzdeki on-yıllarda ortaya çıkarıyor olacağımız çok daha büyük tehlikeli atık yığınlarının etkilerini gidermek için kim ödemede bulunacak? Bu gerçekten de bir vudu ekonomisiydi ve sadece Reagan zamanına özgü değildi. Yüklü bir faturaya sahip olmaktan, onu ödeyecek hiçbir fona sahip olmamaktan ve kredileri tükenmiş olmaktan daha ciddi hiç bir şey yoktur. Çünkü kredi güvenilirliktir ve ABD'nin ekonomik güvenilirliği hızla kaybolmaktadır. Kuşkusuz birikmiş zenginliğimizle ve hatta Büyük Amerikan Barışı'nın aziz hatırası ve tüm geçmiş mucizelerimiz için bir parça Avrupa-Japon yardımıyla idare edeceğiz, fakat uzun vadede bu, bütün bir Amerikan elçiliğini hapseden Humeyni'den de daha gurur kırıcı olacaktır.

Bir ulus olarak, daha sonra ne yapacağız? Önümüzde temel olarak iki yol var. Ele avuca sığmaz aşağı sınıfların gaddarca ve zarar vererek zorla zaptedildiği gergin, şiddetli toplumsal çatışma yolu var - bir tür neo-faşist yol bu. Ve özgürlük ve refah rahmetlerinin ötesinde eşitlik, belki mükemmel bir eşitlik değil ama yine de büyük bir dışlanmanın olmadığı gerçek bir eşitlik rahmetine yöneleceğimiz, ulusal dayanışma yolu, ortak toplumsal strese komünal bir tepki yolu var.

Ben neo-faşist yolu düşük olasılıklar kutusuna göndererek iyimser yolu benimseyeceğim. Neo-faşizmin imkânsız olduğuna inanmıyorum, fakat ulusal geleneğimizde neo-faşist hareketlerin başarısını güçleştiren oldukça

fazla şey var. Üstelik bu yola sıçramaya -bu bir sıçrama olacaktır çünkü-neden olacak kadar umutsuz olacağımızı sanmıyorum. Aksine, bugüne dek mümkün olduğunu hayal ettiğimizden daha fazla eşitliğin ve diğer ülkelerin bildiğinden daha fazla eşitliğin gerçekleşmesine tanık olacağımızı sanıyorum. Bu, Tanrı'nın rahmetlerinin üçüncüsü olacak. Ve diğer ikisi gibi bunun da bir bedeli ve beklenmeyen sonuçları olacak.

Gelecek otuz yılda fark edilir biçimde yaşam şanslarının ve yaşam mükâfatlarının eşitliği sahasına doğru gidecek olmamızın nedeni çok dolambaçsızdır. Bu, önceki iki rahmetimizin doğrudan bir sonucu olacaktır: Özgürlük ve refah. Uygulamada eksik olsa da, çok uzun süredir varolan ideolojik ve kurumsal özgürlük vaadimizden ötürü, siyasi açıdan düzenleme iradesi ve kapasitesi olduğu ölçüde, gerçekten demokratik karar alma sürecine çok elverişli siyasi yapılar geliştirdik. Dört büyük eşitsiz dağılım arenası -cins, ırk ve etniklik, yaş, sınıf- ele alınırsa, hak ettikleri paydan daha azını alanların sayısının, meseleleri bu şekilde tanımlamaları şartıyla, seçmenlerin çoğunluğuna ulaştığı açıktır.

Bu, refah döneminin devreye girdiği andır. Uçurumların ve dışlanmaların altını çizen ve o dönemde gelişen dille "bilinç" yaratan şey, tam da müreffeh bir Amerika'nın gerçekleşmesiydi. Bu bilincin ilk patlaması 1968'de oldu. Bu, gelecek onyılda beklenebilecek ikinci bilinç patlamasının provasından başka bir şey değildi. Bu bilinç iradeyi sağlayacaktır. Refah ise kapasiteyi sağlamıştır. Bugün dünyadaki başka hiçbir ülkede dezavantajlı katmanlar, maddi açıdan bu denli güçlü ne durumda olursa olsun siyasi mücadelelerini finanse etmeye yetecek kadar güçlü, değildir. Ve son olarak kaçınılmaz kesintiler harekete geçirici gücü sağlayacaktır. Fitil ateşlenecektir.

Kongre neye uğradığını şaşıracaktır. Talepler her yandan ve eş zamanlı olarak gelecektir. Ve bence çok çabuk biçimde ABD, serbest piyasa ekonomisinin muhafazakâr, statükocu dünya lideri olmaktan çıkıp, belki dünyadaki en gelişmiş yeniden-dağıtım yapılarına sahip, toplumsal refahı kendine en fazla merkez alan devlet haline gelecektir. Bugünlerde herkes bize sosyalizmin ölü bir fikir olduğunu söylemese -söylenemez olanı fısıldayalım- ABD'nin yarı-sosyalist bir devlet olacağı bile düşünülebilir. Kim bilir? Belki Cumhuriyetçi Parti, Disraeli ve Bismarck'ın on dokuzuncu yüzyılda yaptığı gibi başı bile çekebilir. Kimileri bu öngörüden dehşete düşebilir, kimileri ise sevinebilir, fakat duygularımızı belli etmeden önce bir an durup düşünelim.

İki tahmin daha yapacağım. Biri, bu yeni eşitlikçiliğin özgürlük geleneklerimize hiçbir surette zarar vermeyeceğidir: Yüksek Mahkeme medeni özgürlüklerimizin tanımını daha da genişletecek; devlet polis gücü bireysel haklar pahasına büyümeyecek; kültürel ve siyasi çeşitlilik gelişecek. İkinci tahmin, bu yeni eşitlikçiliğin üretimdeki verimliliğimiz üzerinde olumsuz bir etkisinin olmayacağıdır. Daha önce tartıştığımız nedenlerden ötürü, muhtemelen kişi başına daha düşük bir gayri safı milli hasılamız olacak, fakat yeni eşitlikçilik bunun nedeni değil, sonucu olacaktır. Ve her halükârda kişi başına düşen gayri safı milli hasıla yine de yüksek olacaktır.

Öyleyse Ütopya'ya ulaşmış olacak mıyız? Kesinlikle hayır. Çünkü Ütopya'nın bedeli çok yüksek ve beklenmeyen sonuçlar korkutucu olurdu. Temel maliyet dışlanma olacaktır. Devlet içinde dışlanmaları ortadan kaldırırken, dünya düzeyinde bunları öne çıkaracağız. Belki ABD ilk kez olarak yarısı köle, yarısı özgür bir ülke olmaktan çıkacak. Fakat bu suretle, dünya daha da şiddetli biçimde yarısı köle, yarısı özgür hale gelecektir. 1945'ten 1990'a kadar nüfusumuzun yarısından yüksek gelir seviyesindeki diğer yarısını beslemesini istediysek, nüfusumuzun oldukça yüksek gelir seviyesindeki yüzde 90'ının beslenmesinin neyi gerektireceğini düşünün. Bu daha da çok sömürü gerektirecektir ve bu sömürü esas olarak Üçüncü Dünya halklarının sömürülmesi olacaktır.

Bu yolda yirmi yıl sonra ne olacağını tahmin etmek güç değil. İlk etapta, Amerika'ya göç baskısı tüm tarihimiz boyunca olduğundan daha büyük olacaktır. ABD on dokuzuncu yüzyılda çekici ve 1945 sonrası dönemde daha da çekici göründüyse, benim çifte tahminim -oldukça varlıklı, oldukça eşitlikçi bir ülke ve ekonomik açıdan çok kutuplaşmış bir dünya sistemi-doğru çıkarsa, yirmi birinci yüzyılda nasıl görüneceğini bir düşünün. Göç için hem baskı hem de çekim azamiye ulaşacaktır. ABD milyonları, hatta on milyonları bulacak yasa dışı göçü nasıl durdurabilir? Yanıt, durduramaz.

Aynı zamanda Güney'de, göç etmeyip vatanlarında kalan ve Kuzey'in -sadece Kuzey Amerika değil, ayrıca Avrupa ve Kuzey Asya-refahından daha da etkin biçimde dışlananlar, kesinlikle, bölge bölge İran ya da Irak örneğini izlemeye başlayacaktır. Küresel bir nükleer patlamaya ilişkin makul bir korkudan ötürü, ABD bu konuda bir şeyler yapmak isteyecektir (Avrupa ve Japonya'nın da gerçekten isteyeceği gibi). Nükleer silahların Brezilya ve Arjantin'de, İsrail ve Irak'ta, Güney Afrika ve Pakistan'da gizli

yollardan geliştiriliyor olduğunu unutmayalım; halihazırda bu süreç tamamlanmış olabilir ve yakında birçok başka ülkede de bu işe girişilecek. Büyük Amerikan Barışı sırasında, ABD-Sovyet anlaşmasından ötürü aslında ihtimali oldukça düşük olan topyekûn bir nükleer tahribattan korkmaktaydık. Gelecek elli yıl içindeki nükleer savaş ihtimalleri, belki sadece bölgeseldir (ancak bu da yeterince kötü), ama çok daha gerçektir.

ABD yoğun yasa dışı göç ve Güney'de bölgesel nükleer savaş tehdidiyle karşı karşıya kaldığında ne yapacak? İhtimaller, yarı-sosyalist Amerika'nın müstahkem bir Amerika haline geleceğidir. Kendisini Üçüncü Dünya savaşlarının umutsuzluğundan ve masraflarından yalıtmaya çalışarak, zenginliğini ve baba mirasını korumaya yönelebilir. Göç dalgasını önleyemeyerek, yurttaşlar ve yurttaş olmayanların hakları arasında bir set oluşturmaya yönelebilir. ABD kendisini hiçbir zaman ücretli iş gücünün aşağıdaki yüzde otuz, hatta yüzde ellisinin, oy hakkı olmayan ve sosyal refaha sınırlı erişime sahip olan yabancılardan oluştuğu bir durumda bulmadı. Bu olursa, zamanı 150-200 yıl geri almış oluruz. ABD'nin ve Batı dünyasının tüm hikâyesi, sözgelimi 1800'den 1950'ye dek, siyasi, ekonomik ve sosyal hakların çalışan sınıflara yaygınlaşmasıydı. Fakat bu sadece yurttaşlar için tanımlanacak olursa, yerleşik nüfusun büyük bir kısmının siyasi, ekonomik ve sosyal haklardan yoksun olduğu başlangıç noktasına döneriz.

Sorunlarımız burada da bitmeyecek. Keşfetmekte olduğumuz gibi, ekolojik açıdan temiz bir ABD'ye giden en hızlı, en az pahalı rotanın, pisliği -Üçüncü Dünya'daki, açık denizlerdeki, hatta uzaydaki- başka yerlere dökmek olduğunu bulacağız. Bu elbette, kendi sorunlarımızı sadece elli yıl süreyle ve başkalarının sorunlarını bu elli yıl boyunca ve sonrasında da arttırmak pahasına erteler. Ancak sırtınızı duvara verip sorunları elli yıl ertelemek çok çekici değil mi? Elli yıl içinde bugünün yetişkin seçmenlerinin çoğu ölmüş olacak.

Dolayısıyla Amerika'nın üçüncü rahmeti, eşitlik, Amerika'ya en fazla yirmi beş-elli yıl kazandıracaktır. Hattın ilerisinde bir yerlerde, 2025 ya da 2050'de hesap günü gelecek. Ve dünya bugün ABD'nin önündekiyle aynı tür bir seçimle karşı karşıya kalacak. Dünya sistemi ya baskıcı ya da eşitlikçi bir yeniden yapılanmaya doğru gidecek. Fakat dünya ölçeğinde eşitlikçi bir yeniden yapılanma, mal ve hizmetlerde, bugün sadece ABD

içindeki bir eşitlikçi yeniden dağılımdan çok daha büyük bir yeniden dağılımı gerektirecektir.

Elbette bu noktada, mevcut dünya sistemimizin ölümünden ve yerine temelden farklı bir şeyin geçmesinden söz ediyoruz. Ve doğal olarak sonucun ne olacağını önceden kestirmek imkânsız. Bir çatallaşma noktasında olacağız ve rastgele dalgalanmaların etkisi çok büyük olacak. Tüm yapabileceğimiz berrak ve faal olmaktır, çünkü bizzat bizim faaliyetimiz, bu dalgalanmaların bir parçası olarak sonuç üzerinde derin bir etkiye sahip olacak.

Gelecek elli yıla ilişkin vizyonumu berraklaştırmaya çalıştım: Bir yanda giderek zenginleşen bir Kuzey, içeride (yurttaşları için) nispeten eşitlikçi bir Kuzey, ve artık ekonomik açıdan ve hatta jeopolitik açıdan en önde olmayan, ancak sosyal eşitlik anlamında önde olan bir ABD; öte yanda dünya sistemini yıkmak için gitgide artacak askeri gücünü kullanmaya hazır, sık sık Batı'nın üzerine titrediği tüm değerlere karşı duran, nüfusunun büyük bir kısmı Kuzey'e bireysel göç yolu arayan ve bu suretle Kuzey’deki Güneyi yaratan, giderek dezavantajlı hale gelen bir Güney.

Kimileri bunun kötümser bir vizyon olduğunu söyleyecektir. Bense, bunun gerçekçi olmakla kalmayıp aynı zamanda iyimser bir vizyon olduğu yanıtını veririm. Çünkü irade kapısını ardına kadar açık bırakıyor. Bugünkü dünya sistemimizin ölümünün ardından çok daha iyisini yaratabiliriz aslında. Bunu yapmamız hiçbir surette tarihsel olarak kaçınılmaz değil. Fırsatı kullanmalı ve kurtuluş için mücadele etmeliyiz. Gerçekçiliğimin bir kısmı, ABD'nin kurtuluşu tek başına gerçekleştiremeyeceğini ileri sürmektir. ABD 1791'den 1945'e kadar bunu denedi. 1945'ten 1990'a kadar aynı şeyi başka yollarla denedi. 1990'dan sözgelimi 2025'e kadar yine başka yollarla bunu tekrar deneyeceğini tahmin ediyorum. Fakat tüm insanlığın kurtuluşu olmayan bir kurtuluşun olamayacağını görmedikçe, ne ABD ne de dünyanın geri kalanı modern dünya sistemimizin yapısal krizini aşamayacak.

AMERİKAN İSTİSNACILIĞI HAKKINDA SON NOT

Amerika istisnai olduğuna daima inanmıştır. Bu incelememi Tanrı’nın Amerika’ya birbirini izleyen üç lütfü etrafında yoğunlaştırmak suretiyle şimdi ben de bu inancı desteklemiş olabilirim. Ancak Amerika gayri istisnai

olmakla kalmaz, Amerikan istisnacılığı da istisnai değildir. Modern tarihte, düşünürlerinin ülkelerinin tarihsel açıdan biricik olduğunu, dünyadaki diğer ülkeler yığınından farklı olduğunu kanıtlama arayışında olduğu tek ülke biz değiliz. Fransız istisnacıları ve Rus istisnacıları tanıdım. Hint ve Japon, İtalyan ve Portekiz, Yahudi ve Yunan, İngiliz ve Macar istisnacıları var. Çin ve Mısır istisnacılığı ulusal karakterlerin hakiki bir işaretidir. Leh istisnacılığı hepsiyle yarışır. İstisnacılık dünyamızın yarattığı hemen hemen tüm uygarlıkların kemiklerindeki iliktir.

Amerikan ruhunun uzun süredir hubris'in ve Calvinist suçluluğun bir birleşimi olduğunu ileri sürmüştüm. Belki Yunanlıların, hubris ile insanların tanrıymış gibi davranmalarını kastettiklerini ve Calvinci teolojinin güçlü noktasının şu olduğunu hatırlayabiliriz: Tanrı'nın en üstün olduğuna inanıyorsak, bunun mantıki sonucu olarak, kaderi önceden çizilmiş bir yol olarak göremeyiz, çünkü eğer öyle olsaydı bu yolla Tanrı'nın gücü sınırlanmış olacaktı.

Belki yeni Kudüs, ne burada, ne Kudüs'te, ne de başka herhangi bir yerdedir. Belki vaat edilen ülke sadece gezegenimiz, vatanımız, dünyamızdır. Belki Tanrı'nın seçtiği tek halk insanoğludur. Denersek belki de kendimizi kurtarabiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİZMİN ÖLÜMÜ MÜ, YOKSA ÖLÜMCÜL TEHLİKE İÇİNDEKİ KAPİTALİZM Mİ?

XI
DÖNÜŞÜM STRATEJİSİ VE TAKTİKLERİ OLARAK DEVRİM

FRANSIZ DEVRİMİ başarısız mı oldu? Rus Devrimi başarısız mı oldu? Bunlar bir zamanlar saçma görünmüş olabilecek iki sorudur. Artık saçma görünmüyorlar. Peki, bu sorular nasıl yanıtlanabilir?

Devrim ilginç bir sözcük. Başlangıçta, etimolojik anlamında, başlangıç noktasına dönen döngüsel bir hareket anlamında kullanılmaktaydı. Hâlâ bu anlamda kullanılabilir. Fakat kısa bir süre sonra sadece bir dönüş ve daha sonra bir deviriş anlamına gelir biçimde genişledi. Oxford İngilizce Sözlük bu sözcüğün 1600 gibi erken bir tarihte, bir yönetimin ona tabi olan kişilerce devrilmesi anlamında kullanıldığını kaydetmektedir. Fakat bir hükümetin devrilmesi, elbette başlangıç noktasına dönüş kavramıyla mutlaka bağdaşmaz değildir. Öncüleri tarafından "devrim" olarak adlandırılan siyasi olaylar, çoğu kez yine bu kişiler tarafından gasp edilmiş hakların restorasyonu ve dolayısıyla daha eski, daha iyi bir sisteme dönüş olarak tanımlanmıştır.

Ancak Marksist gelenekte devrim, katı biçimde, çizgisel bir ilerleme teorisi içine yerleştirilmiştir. Bence bunu en iyi, devrimin bir üretim tarzından diğerine "yıkıcı bir sıçrayış" anlamına geldiğini ileri süren Victor Kiernan yakalamıştır.[59] Yine de çoğu kavram gibi devrimi de sadece tanımlamak yetersizdir; bir alternatif karşısına yerleştirilmelidir. Ve bildiğimiz gibi yine Marksist gelenekte (ama sadece orada değil) "devrim"in alternatifi "reform"dur.

Devrime karşı reform, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıldaki tartışmalarda hızlı değişime karşı yavaş, adım adım değişim, büyük ölçekli değişime karşı küçük ölçekli değişim, geri döndürülemez değişime karşı geri döndürülebilir değişim, dönüştürücü (dolayısıyla sistem

karşıtı) değişime karşı iyileştirici (dolayısıyla sistem yanlısı) değişim ve etkin değişime karşı etkisiz değişim anlamına gelmiştir. Elbette bu zıtlıkların her birinde, her birine devrimci söylemin kullandığı tanımlamaları vererek hile yaptım.

Buna ek olarak bizzat Marksist gelenek içinde de bir belirsizlik var. Marksistler genellikle (yüzeysel bir olgu olabilen) siyasi bir devrim ile (gerçek bir şey olan) toplumsal bir devrim arasında ayrım yaparlar. Ayrıca bizzat Marx ve Engels, devrim sözcüğünü sanayi devrimi gibi kavramlar için kullanmaya ve hatta "sanayi devrimi"nin "Fransız Devrimi"nden daha önemli ya da daha temel olduğunu ima etmeye bile karşı değillerdi. Bu ima elbette tarihsel materyalizmin temel felsefi eğilimine oldukça uygundu, fakat iradi siyasi faaliyete büyük bir faydası olmamaktaydı. Bu yüzden partilerin Marksist geleneğinde ve özellikle Bolşevik gelenekte, devrim gittikçe daha fazla burjuva yönetiminin proletarya tarafından şiddet yoluyla devrilmesini ya da en azından gerici bir yönetimin halk, yani ilerici güçler tarafından şiddet yoluyla devrilmesini simgeler oldu.

Belirsizlikler burada bitmiyor. "Şiddet yoluyla devirme" kavramı tartışmasız değil. Kendiliğinden denilen bir ayaklanma ya da mevcut iktidar yapısının dağılması bir devrim oluşturur mu, yoksa bu tür bir ayaklanma ancak devrimci bir parti tarafından yönlendirildiğinde mi devrimdir? Fransız Devrimi ne zaman gerçekleşti – Bastil'e saldırılmasıyla mı, yoksa Jakobenlerin fiilen iktidara gelmesiyle mi? Rus (Ekim) Devrimi'nin geleneksel olarak Kışlık Saray'ın basılmasıyla başladığı düşünülürdü. Ancak daha sonraları "devrimler”in, devlet iktidarının fiilen ele geçirilmesinden önce başladığı düşünülür oldu. Yani böyle bir ele geçirmeye varabilmek için uzun gerilla kampanyalarının, Mao Zedung tarafından "uzatmalı savaş" olarak nitelenen bütünün, gerekli olduğu düşünüldü. Bunun üzerine uzatmalı savaş, sadece devlet organlarının ele geçirilmesinden önce değil, sonrasında da ("kültür devrimi"), devrimci sürecin temel öğesi olarak ortaya kondu.

İşaret edilecek son bir belirsizlik kaldı. Bakü Kongresi sonrasında, anti-emperyalist mücadeleye "devrimci" faaliyet etiketi yapıştırıldı, fakat bu türden anti-emperyalist devrimle sosyalist devrim arasındaki teorik ilişki hiçbir zaman tam anlamıyla açıklığa kavuşmadı. Bunun nedeni şu ya da bu yönde hiçbir konsensüsün olmamasıydı. Cezayir devrimi, Vietnam devrimiyle aynı kategoride miydi, yoksa ondan tamamen farklı mıydı?

Ortada birçok yörünge vardı. Küba'da devrim, iktidarın ele geçirilişinden önce Marksist ve hatta sosyalist bile değilken, sonrasında Marksist ve sosyalistti. Zimbabve'de, izlenen retorik yol bunun tam tersiydi.

Her halükârda bugün açıkça gördüğümüz gibi sonuçlar olağanüstü karışıktı. Bugün Meksika Devrimi çok devrimci sonuçlara sahipmiş gibi görünmüyor. Ya Çin? Rus devrimcileri artık tarihsel birer anı, hem de bugünkü Rusya'da pek saygı görmeyen birer anı haline geldiler. Dolayısıyla sorulması mantıklı görünen ilk soru, devrimci denilen yörüngenin gerçekte reform yörüngesinden daha mı çok, yoksa daha mı az etkili olduğudur. Elbette, aynı kuşkucu incelemeyi sosyal demokrat reformun başarıları hakkında da yapabiliriz. İşçi Partisi Büyük Britanya'yı ne kadar temelden dönüştürebildi? Ya İsveç Sosyal Demokrat Partisi? Çin'den İsveç'e, Meksika'ya kadar hemen hemen herkesin "piyasa" lisanını konuştuğu 1990'larda, 150-200 yıllık devrimci geleneğin işe yarayıp yaramadığı haklı olarak merak edilebilir.

Devrimci ve reformcu faaliyetler arasındaki farkın ne kadar büyük olduğu daha da çok merak edilebilir. Uzun ve büyük bir "devrimci" olay olarak algılanan belli partiler, belli toplumsal hareketler ve belli toplumsal faaliyet komplekslerinin tümü (muhtemelen istisnasız olarak) değişen taktiklerin mekânı olarak tanımlanabilir; öyle ki zaman içinde bazen devrimci (ya da asi ya da radikal ya da dönüştürücü) görünürken, başka zamanlarda pek öyle görünmezler.

Varolan gerçek devrimci önderler ise daima bir uçtaki "ihanet"le öbür uçtaki "maceraperestlik" arasında, genellikle zikzak çizen bir orta yol tutturmaya çalışmışlardır. Elbette birinin "maceraperestliği", bir başkasının "gerçek devrimci davranışı"ydı. Bir kimsenin "ihaneti", bir başkasının "iki adım ileri, bir adım geri"siydi.

Belki birbirimize taş atmayı bırakmanın ve iki yüzyıldır tüm dünyada sol siyasi faaliyet üzerindeki nesnel kısıtlamalara ve dönüşüm yönündeki gizli baskısının gücünün derecesine soğukkanlı bir biçimde bakmanın zamanıdır. Derin biçimde eşitsizlikçi ve baskıcı bir kapitalist dünya ekonomisinde yaşıyoruz. Ayrıca bu sistem dünya üretimini arttırmada da başarılı olmuş ve bu suretle dünya sisteminden esas yarar sağlayanların ellerine kayda değer bir ekonomik güç vermiştir. Yararlananların sistemi az çok olduğu gibi sürdürmeyi arzuladıklarını ve statükoyu sürdürebilmek için kayda değer bir siyasi enerji harcadıklarını varsayabiliriz. Yararlanmayanların eşit derecede

şevkle bu sistemi dönüştürmeyi arzuladıklarını varsayabilir miyiz? Hayır, çeşitli nedenlerle varsayamayız: Bilgisizlik, korku ve ilgisizlik. Bunun yanı sıra bireysel yükselme olanağı, ezilenlerin uyanık bir azınlığı için bir çıkış sağlamaktadır. Ek olarak, yararlanmayanlar -ekonomik ve askeri açıdan- yararlananlardan daha güçsüzdür.

Bu siyasi güç ve sosyo-psikolojik konumdaki asimetri, dünya Solu'nun kendisini on dokuzuncu yüzyılda bilinçli biçimde örgütlemeye başladığı günden beri karşısına çıkan temel açmazdır. Devrime karşı reform tartışması bu asimetriye ilişkindir; bugün yapmamız gereken tartışma da budur. Bugünden geriye bakıldığında iki tarafın verdiği yanıtların da birbirine ne kadar benzer olduğunu görmek dikkat çekicidir. Kolektif kendini eğitme, bilgisizliği yenecek; kolektif kendini örgütleme, korku ve ilgisizliği yenecektir. Örgütlü bir sınıf kültürü, bireysel toplumsal yükselmenin baştan çıkardığı potansiyel kaçakları, mevcut hareketler ve müstakbel hükümetlerde önderlik rolleri sunmak suretiyle elde tutacaktır. Ve yararlananlar ile yararlanmayanlar arasındaki toplumsal güç dengesizliği, devlet mekanizmalarının kontrolünü yararlananlardan almak suretiyle aşılabilecektir.

Büyük hareketlerin 150 küsur yıldır yapageldikleri budur. Tarihsel koşullarının ne denli farklı olduğu göz önüne alındığında -üç ünlü örneği ele alırsak- Çin Komünist Partisi, Güney Afrika’daki Afrika Ulusal Kongresi ve Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin stratejileri ve taktikleri fark edilir bir biçimde benzerdi. Her üç hareket de hem müthiş başarılar hem de feci başarısızlıklar olarak nitelendirilebilir. Bana kabul edilmesi zor gelen, bu üçünün her birine farklı bir başarı değeri veren çözümlemelerdir. Her üçünün de kitleleri seferber etme kabiliyeti açısından ve kendi ülkelerinde bugünkü durumu, sözgelimi 1900'deki durumdan kökten farklı ve bazı kimseler için ve bazı açılardan çok daha iyi kılacak şekilde bazı önemli reformlar gerçekleştirme konusunda müthiş başarıları oldu. Hâlâ 1900'de olduğundan daha da eşitsizlikçi bir kapitalist dünya ekonomisinde yaşıyor olmamız konusunda ise feci başarısızlıkları oldu. Bu ülkelerin her birinde hâlâ muhtelif baskı biçimleri var ve bu hareketler bu baskı biçimlerine karşı mevcut protestoları kolaylaştırmaktan çok, çeşitli şekillerde engellediler.

Yarısı dolu bir bardak mı söz konusu, yoksa yarısı boş bir bardak mi? Belki de yanlış soruyu soruyoruz. Soru, on dokuzuncu ve yirminci

yüzyıllarda bu hareketlerin her biri için, bugünden geriye bakıldığında daha akla yatkın ve daha fazlasını gerçekleştirebilir gibi görünen tarihsel alternatif stratejilerin varolup olmadığıdır. Bundan kuşkuluyum. "Nasıl olsaydı?" sorusu temelinde tarihi yeniden yazmak birçok açıdan saçma bir uğraştır. Bana öyle geliyor ki, bu olayların her birinde kendilerini fiilen ortaya koymuş olan alternatif hareketler, sistemden yarar sağlamayanlarının gözünde daha az etkin oldukları için saf dışı kaldılar ve baskın hareketler tarafından gerçekleştirilen reformların toplamı gene de bir değere sahipti; bu üç ülkenin hiçbirinde kapitalizm sonrası bir ütopya mevcut olmasa bile. Tam aksine.

Bunu söylediğimiz zaman, yirminci (ve on dokuzuncu) yüzyıldaki devrimci faaliyete harcanan inanılmaz toplumsal enerji göz önüne alındığında genel toplamın çok umut kırıcı olduğunu görürüz. 1968 devrimcilerinin, tüm versiyonlarıyla Eski Sol'un o anda "sorunun parçası" haline gelmiş olduğu fikrini paylaşıyorum. Ancak o zamandan beri dünya Solu yoluna devam etti. Dünya çapındaki 1968 devrimi, her yerde kendisinin sistem karşıtı olduğunu düşünen güçler üzerinde büyük bir etkiye sahipti. Çözümleme tarzımız, her birini sınırlı bir biçimde ortaya koymak istediğim altı önemli sonuç ortaya çıkarıyor.

1. İki adımlı strateji -önce devlet iktidarını ele geçir, sonra toplumu dönüştür- tartışmasız hakikat statüsünden, kuşkulu önerme statüsüne kaydı.

2. Her bir devletteki siyasi faaliyetin, tek bir birleştirici parti aracılığıyla yönlendirildiği takdirde en etkin olacağı yolundaki örgütsel varsayım artık geniş kabul görmüyor.

3. Kapitalizm içinde temel olan tek çatışmanın sermaye ve emek arasındaki çatışma olduğu -ve cins, ırk, etniklik, cinsiyet vb.'ne dayalı çatışmaların tümünün ikincil olduğu- anlayışı artık yaygın bir itibara sahip değil.

4. Demokrasinin devrimci faaliyeti engelleyen bir burjuva kavramı olduğu fikri, yerini demokrasinin derin biçimde kapitalizm karşıtı ve devrimci bir düşünce olduğu fikrine bırakıyor.

5. Bir üretkenlik artışının, sosyalist yapılanmanın temel önkoşulu olduğu fikrinin yerini, üretimciliğin, ekoloji, yaşam kalitesi ve her şeyin bunu izleyen metalaştırılması açısından sonuçlarına dair bir kaygı aldı.

6. Ütopya inşasının temel taşı olarak bilime olan inanç, yerini determinizm ve irade, düzen ve kaos arasında daha karmaşık bir ilişki

hakkında düşünme isteğine, klasik bilim ve popüler bilimcilik hakkında bir kuşkuculuğa bıraktı. İlerleme artık tartışmasız değil.

Öncüllerimizdeki bu altı revizyonun hiçbiri tamamen yeni değil. Fakat 1968 devrimi Eski Sol'un meşruiyetini sarsmak suretiyle, bir avuç insan tarafından taşınan kuşkuları çok daha yaygın bir revizyonizme, gerçek bir "kültürel devrime" dönüştürdü. Bu altı öncüldeki revizyonların her biri karmaşıktır ve geniş biçimde geliştirilebilir. Bunu burada yapmam mümkün değil. Sadece bu revizyonların sistem karşıtı siyasi faaliyet açısından, özellikle de "devrim" stratejisi ve taktikleri açısından ne anlama geldiklerine değinebilirim.

İlk ve en temel sonuç, "devrim"in -sözcüğün Marksist-Leninist hareketlerde kullanıldığı şekliyle- artık yaşayabilir bir kavram olmadığıdır. Hiçbir anlamı, en azından şu an için hiçbir anlamı yoktur. "Devrim" kavramının, bir parti tarafından yapılan bir faaliyeti, devlet iktidarına ulaşma mücadelesini, sermaye-emek mücadelesinde emeğin önderi olarak rolünü, sadece "burjuva hakları" olarak demokrasiyi küçümsemesini, artan verimliliğe adanmışlığını ve kendisini bilimsel olarak tanımlamasını betimlediği düşünülürdü. Bu tanıma uyan ve kayda değer bir destek bulan partiler hâlâ mevcut mu? Varsalar da, sayılarının pek fazla olduğunu sanmıyorum.

Bunların yerine iki şey görüyoruz. İlki, genellikle değişik adlarla, pek ciddiye alıyor gibi görünmedikleri eklektik merkezci programlarla seçimlerde tutunabilme mücadelesi veren, sosyal adalete ilişkin belirsiz bir fikrin mirasçıları olan Eski Sol partilerdir (Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nda Radikal Sosyalistlerin laiklik geleneğini cisimleştirdiği tarzda). İkincisi, 1968 devriminin sulandırılmış mirasçıları olan, sürekli evrilen partiler ve hareketler silsilesidir: Yeşil partiler, feminist hareketler, ezilen etnik ve ırksal azınlık hareketleri, eşcinsel hareketleri ve cemaat tabanlı hareketler denebilecek hareketler.

1980'lerde ABD'de, bu tür hareketler arasında bir Gökkuşağı Koalisyonu oluşturmaktan bahsedilmekteydi. Fakat sonuçta bu fikirden fazla bir şey çıkmadı. Gerçekten, 1990'lara geldiğimizde dünya sistem karşıtı hareketleri için iki dev siyasi açmaz gözlemlemekteyiz.

İlki, 1968 devriminden doğan yeni sistem karşıtı hareketler, Eski Sol'a dayanak olan öncüllere saldırılarında oldukça başarılıydılar, fakat alternatif bir strateji arayışlarında bocaladılar. Devlet iktidarı hâlâ anlamlı bir hedef

mi, değil mi? Hareketler arasında uzun süreli herhangi bir ittifakın temeli ne olabilirdi? Zamanla yanıtlar giderek, bugün son derece eklektik bir hale gelmiş olan Eski Sol hareketlerin yanıtlarına benzer görünüyor.

İkinci olarak 1990'lar, 1980'lerde başlayan ırkçı ve popülist hareketlerin yayılmasına tanık oluyor. Ancak bunlar çok sık olarak, yeni sistem karşıtı hareketlerinkilerle kısmen örtüşen temaları kullanıyor ve aynı renklere bürünüyorlar. Muhtelif tiplerin siyasi karmaşasına ilişkin büyük bir risk var.

Geldiğimiz yer şu: Eski Sol partilerin yorgun ve eklektik kabukları; yaşayabilir "bir devrim" kavramının yokluğu, gayretli olan ama açık bir stratejik vizyonu bulunmayan yeni sistem karşıtı hareketler, giderek güçlenen yeni ırkçı-popülist hareketler. Bütün bunların yanında, mevcut kapitalist dünya sisteminin kuşatılmış savunucuları hiçbir surette silahsız değil ve esnek bir çelişkileri erteleme politikası izleyerek, kapitalist üretim tarzından, yeni fakat aynı derecede eşitsizlikçi, anti-demokratik bir dünya sistemine doğru kendi radikal dönüşümlerinin peşine düşebilecekleri anı bekliyorlar.

Artık ölmüş olan "devrim" stratejisine alternatif bir stratejiyi belli bir açıklıkla tanımlama vakti gelmiş de geçmektedir bile. Bu tür bir yeniden tanımlamanın kolektif, dünya çapında bir görev olduğunu düşünüyorum. Burada sadece bu tür bir stratejinin unsurları olabilecek, fakat tam bir strateji anlamına gelmeyen birkaç faaliyet çizgisi önerebilirim.

1. İlki, geleneksel bir taktiğe dönüştür. Her yerde, her iş yerinde, daha fazlası için -yani artı değerin daha çoğunun işçi sınıfı tarafından tasarruf edilmesi- bastırmalıyız. Bir zamanlar bu herkese çok açık görünürdü, ancak bir dizi nedenden ötürü ihmal edilmeye başlandı: partilerin sendikacılıktan ve ekonomicilikten korkuları, yüksek ücret alanlarındaki işçilerin korumacı taktikleri, işveren mantığıyla davranan, hareketlerin egemenliği altındaki devlet yapıları. Eşzamanlı olarak, her şirket tarafından maliyetlerin tam olarak içeriye aktarılması için baskı yapmalıyız. Bu tür içe aktarma ve daha fazlası için yerel düzeyde aralıksız baskı -Detroit'te, Gdansk'da, São Paulo'da, Fiji'de- sermaye birikimi şablonlarını derinden sarsabilir.

2. İkincisi, her düzeydeki, her siyasi yapıdaki, her yerde, daha fazla demokrasi, yani daha fazla halk katılımı ve daha açık karar alma mekanizmaları. Yine bir zamanlar çok açık olduğu düşünülen bu husus, Sol hareketlerin kitle psikolojisine derin güvensizlikleri -"öncü" anlayışının da kökenidir bu- tarafından engellenmiştir. Belki bu on dokuzuncu yüzyılda

meşruydu, ama daha iyi bir dünya sistemine dönüşüm, bu kez daha fazla demokrasi yoluyla yaratılması ve geliştirilmesi gereken, samimi, derin biçimde motive olmuş bir halk desteği olmaksızın mümkün olmayacaktır.

3. Üçüncüsü, dünya Solu tikelcilik-evrenselcilik açmazını kabullenmek zorundadır. Eski Sol tarafından değiştirilmiş Napolyoncu-emperyal evrenselcilik artık geçersizdir. Fakat gittikçe küçülen tikelciliklerin de sonsuz bir biçimde yüceltilmesinin yararı yoktur. Mitolojik atomik bireye değil, pek çok gruptan oluşan bir temele dayanan yeni bir evrenselcilik inşa etmenin bir yolunu aramalıyız. Fakat bu, benimsemekte kararsız kaldığımız bir tür küresel sosyal liberalizmi gerektirir. Dolayısıyla Senghor'un "Bir araya gelin, birbirinize bir şeyler verin ve bir şeyler alın," deyişine işlevsel (ve şişirmeden ibaret kalmayan) bir anlam vermeliyiz. Bu, sayısız yerel düzeyde denenmelidir.

4. Dördüncüsü, devlet iktidarını bir taktik olarak düşünmeliyiz; ona yatırım yapmadan ve onu güçlendirmeden, yapabildiğimizde ve acil ihtiyaçlar için ondan yararlanarak. Her şeyden öte, herhangi bir düzeyde sistemi idare etmekten kaçınmalıyız. Sistemin siyasi yıkımından korkmayı bırakmalıyız.

Bu, sistemi dönüştürecek mi? Bilmiyorum. Ben bunu, liberalizmin sloganlarını ciddi biçimde benimsemek suretiyle -liberaller tarafından hiçbir zaman kalkışılmamış bir şeydir bu- sisteme "fazla yüklenme" stratejisi olarak görüyorum. Sisteme, mesela insanların serbest dolaşımından daha fazla ne yüklenebilir? Ve sisteme yüklenmenin yanı sıra bu bir "seçeneklerimizi muhafaza etme", derhal daha iyi şeylere yönelme, mevcut dünya sisteminin idaresinin tüm sorumluluğunu ondan yararlananlara bırakma, yerel düzeyde ve dünya düzeyinde yeni bir toplumsallık yaratılmasına yoğunlaşma stratejisidir.

Kısacası, bu faaliyet alanının, ütopyalarımızı tartışan ve ortaya koyan, pratik, tutarlı, sadık işçileri olmalıyız. Önümüzdeki elli yıl içinde mevcut dünya sistemi tepemize çökerken, kolektif bir yaratı olan esaslı bir alternatif sunmalıyız. Ancak o zaman, dünya sivil toplumunda Gramscici bir hegemonya elde etme şansımız, bu suretle de hiçbir şeyin değişmemesi için her şeyi değiştirmeye çalışanlara karşı mücadeleyi kazanma şansımız olacaktır.

XII
KOMÜNİZMLERİN ÇÖKÜŞÜNDEN SONRA MARKSİZM

> Marksizm ... kaçınılmaz olarak, er ya da geç ortadan kalkacaktır; bu kuram biçimindeki Marksizm için de geçerlidir.
>
> Geçmişe bakarak (ve yalnızca geçmişe bakarak), Marksizm'in hangi maddeden yapıldığını, ortadan kalkma tarzından anlayacağız.
>
> —BALIBAR, 1991, 154

MARX düzenli aralıklarla ölü ilan edilmiş ve aynı sıklıkta diriltilmiştir. Marx, o çaptaki her düşünür gibi, öncelikle mevcut gerçeklerin ışığında yeniden okunmaya değerdir. Bugün sadece Marx değil, aynı zamanda kendilerini Marksist-Leninist olarak nitelendirmiş olan ve genel olarak çökmekte olan bir dizi devlet de bir kez daha ölüyor. Kimileri bundan memnun, kimileri üzgün; ancak bu deneyimin dikkatli ve isabetli bir bilançosunu çıkarmaya çalışan pek az kişi var.

Marksizm'in, Marx'ın fikirlerinin ve yazılarının külliyatı olmayıp, daha çok, bir tür dogmaya dönüştürülmüş, kuşkusuz Marx'ın akıl yürütmelerinden esinlenmiş bir kuramlar, çözümlemeler ve siyasi faaliyet reçeteleri dizisi olduğunu baştan hatırlayalım. Marksizm'in bu versiyonu, yani egemen versiyonu, bunu birlikte ve art arda, müştereken fakat birbirleriyle işbirliği içinde olmaksızın inşa eden iki tarihsel partinin ürünüdür: Alman Sosyal Demokrat Partisi (özellikle 1914'ten önce) ve daha sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi haline gelecek olan Bolşevik Partisi.

"Marksizm"in bu egemen versiyonu hiçbir zaman tek versiyon olmamışsa da, diğer versiyonların çok sınırlı sayıda takipçisi olmuştur -en azından oldukça yakın zamana kadar. Lefebvre'in (1980) konu ettiği

Marksizm "patlaması"nın gerçek kökenleri 1968 dünya devriminde bulunacaktır. Bu olay, SSCB'de Brejnevci durgunluğun başlangıcıyla ve sonrasında sosyalist denen blok içinde büyüyen karmaşa ve parçalanmayla az çok çakışmaktadır.

Bu çakışma çözümlemeyi biraz karıştırmaktadır; çünkü bize, "partilerin Marksizmi"nin (Marksizmin egemen versiyonu) -"gerçekten varolan sosyalizmin" çöküşüyle tümden terk edilmemişse bile, büyük ölçüde ödün verilmiş olan- tezleri ile bu tarihsel deneyime karışmayan ya da en azından esas olarak karışmayan Marx'ın kendi tezleri (ya da en azından onun düşüncesinin ve Marksist uygulamanın bu yönleri) arasında ayrım yapmaya çalışma görevini yüklemektedir. Benim tartışmam gayet basit olacak. Ölmüş olan, bir modernlik teorisiyle, liberal modernlik teorisiyle yan yana gelişmiş, hatta ondan büyük ölçüde esinlenmiş bir teori olarak Marksizm'dir. Henüz ölmemiş olan, modernliğin ve onun tarihsel tezahürü olan kapitalist dünya ekonomisinin bir eleştirisi olarak Marksizm'dir. Ölmüş olan, reformcu bir strateji olarak Marksizm-Leninizm'dir. Henüz ölmemiş olan, gerçek toplumsal güçlere ilham veren sistem karşıtı itkidir - ifadede halkçı ve "Marksçı".

Bence Marksizm-Leninizm haline gelen egemen Marksizm, yıllardır partilerin uygulamalarında zikredildiği biçimiyle Marx ve/veya bilimciler tarafından değil, Marksist militanlarca yapılmış olan başlıca beş önermeye dayanmaktadır.

İnsanlığın nihai hedefi olan komünist bir topluma ulaşmak için gerekli ilk adım, devlet iktidarını mümkün olduğunca çabuk ele geçirmekti. Bu, ancak bir devrim yapmak suretiyle mümkündü.

Bu tez, göründüğü kadar tartışmasız değildir. "Devlet iktidarını ele geçirmek" ne anlama gelmektedir? Ve daha da zoru, "devrim" nedir? Bu taktik sorunlar hakkındaki parti içi tartışmalar daima sıcaklığını korumuş ve hiçbir zaman kesin sonuçlara ulaşmamıştır. İşte güncel siyasi kararların oldukça çeşitli ve daima az çok oportünist görünmesinin nedeni budur.

Ancak iki imge ağır basmıştır: Ya bir halk ayaklanması ya da seçimlerde ezici bir zafer: Bunların her ikisi de, iktidar yapılarında, herhangi bir geriye dönüşün mümkün olmadığının varsayıldığı temel, uzun vadeli bir değişimin başlangıcı olarak görülmekteydi.

İktidarda olmayan partiler ellerinden gelen her yolla bu tür bir dönüm noktasına ulaşmaya çalıştılar. İktidara ulaşan partiler (teorinin öngörmediği bir yolla da olsa) ellerinden gelen her yolla iktidarda kalmaya ve bu suretle "devrim"in geri döndürülemez bir dönüm noktası olduğunu kanıtlamaya çalıştılar. Partinin iktidara gelişi, bu anlamda İsa'nın dünyaya gelişine benzer görülmekteydi. Zamanın sonu anlamına gelmiyordu tabii -bundan çok uzaktı- fakat tarihin dönüştüğü bir andı. 1989-91 olaylarının, özellikle Marksist-Leninistler açısından çok sarsıcı olmasının nedeni, geri döndürülemez tarihsel dönüşüm kavramının bu noktada yalanlanmış olmasıdır. Derin bir hayal kırıklığından öte, bu olaylar siyasi faaliyetin temel öncüllerinin çöküşü anlamına gelmekteydi.

Devlet iktidarını elde etmek ve korumak için, ilerici denen güçlerin ve/veya işçi sınıfının örgütlü, evrensel bir parti kurması zorunludur.

İster Alman Sosyal Demokratları tarafından savunulan kitle partisi olsun, isterse Bolşevikler tarafından savunulan öncü parti olsun, partinin, tüm yaşamlarını devlet iktidarına erişmeye ve onu muhafaza etmeye adamaları beklenen önderlerinin ve üyelerinin manevi yuvası olacağı varsayılıyordu.

Dolayısıyla parti, üyelerinin yaşamlarının merkezi (hatta tek) odağı olarak görülmekteydi. Başka örgütlerle herhangi bir bağlantının ve hatta parti programı haricinde herhangi bir ilginin, partinin etkinliğine ciddi bir tehdit olacağı düşünülmekteydi. Bu, öğretideki ateizmden çok öte, dinlere karşı büyük bir kuşkunun kaynağıdır. Partinin, milliyetçi, etnik, feminist ve benzer diğer hareketlere düşman olmasının nedeni de aynıdır.

Kısacası parti, sınıf çatışmalarının asli olduğunu ve diğer tüm çatışmaların yan olgular olduğunu ileri sürmekteydi. Dolayısıyla parti tekrar tekrar, söz konusu diğer mücadelelerin, mevcut programına geçici, ikincil, taktik nedenlerle entegre edilmedikçe, asıl görevden bir sapma oluşturduğunu ileri sürmekteydi. Partinin her şeyden çok korktuğu, üyelerinin kendisine kesintisiz bir biçimde sadık kalmamasıydı. İktidardaki partilerin gerçekten totaliter devletler yaratmış olduklarından kuşku duyulabilirse de, totaliter partiler yarattıklarından pek kuşku duyulmaz.

Bu iki tez arasında temel bir çelişki vardı. Parti yapısıyla ilgili ikinci tez, iktidara ulaşmak için gerekli seferberlik için tasarlandığı ve bu amaca iyi uyarlanmış göründüğü halde, parti iktidarda olduğunda prensip olarak hiç de iyi iş görmüyordu. İktidardaki partinin rolü derin biçimde belirsizdi.

Gerçekte, iktidardaki partinin gördüğü tek işlev, mevcut tüm meseleleri küçük bir grubun hallettiği bir karar alma organı olmaktan ibaretti. Önderlik iktidarı oldukça kişiseldi ve bir tür gizli, ışık geçirmez duvarla çevrelenmişti. Çoğu üye açısından parti, günlük yaşamda bireysel yükselme aracından ibaret hale gelmişti.

Bu noktada parti, manevi yuvadan başka her şeye benzer hale geldi.

Dışındakilere oldukça gayri meşru bir yapı olarak görünmekteydi; içindekiler parti hakkında sinik olma eğilimindeydiler. Parti, hesaba katılması gereken bir gerçeklikti, fakat hiç kimse ona adanmamıştı. "Devrim"in geri döndürülebilir olduğu ortaya çıkmadıysa, bu tam da iktidarı eline geçirmiş olan partinin doğasından ötürüydü. Komünist rejimleri ortadan kaldırmak isteyenlerin asıl hedefi, değişen dünya bağlamı bunu mümkün kılar kılmaz bu tür bir partiden kurtulmaktı.

Kapitalizmden komünizme geçmek için proletarya diktatörlüğü adı verilen bir safhadan geçmek, yani iktidarı tamamen ve münhasıran işçi sınıfına devretmek gerekliydi.

İki anahtar sözcük olan diktatörlük ve proletarya'nın her ikisi de sorun yaratmaktaydı. "Diktatörlük"e başlangıçta hangi anlamın verildiğini dikkate almaksızın, sözcüğün fiili tarihsel anlamı, bu rejimlerde, "liberal" devletlerin parlamenter demokrasilerinde yaratılan (en azından kısmen) burjuva medeni hakları denen tüm hakların yadsınmasıydı. Parti tarafından kontrol edilmeyen herhangi bir örgüt sadece ifade özgürlüğünden değil varolma hakkından da yoksundu. Bu, partiden bağımsız olduğunu ileri süren entelektüel faaliyet merkezleri için de doğruydu.

Bununla birlikte, kamusal tartışma bir monolog biçiminde olsa bile, bu, siyasi tartışma ya da anlaşmazlıkların olmasını engellemiyordu. Ancak tartışmalar tamamen özeldi ve bir avuç bireye mahsustu. Halkın arada bir homurdanması ve kimi zaman siyasi karar alma sürecine bazı sınırlar koyması halk ifadesinin tek biçimiydi.

Diktatörlük, devletin ve partinin işçi sınıfını "temsil ettiği" olgusuna dayanarak meşru olduğunu ileri sürmekteydi. Peki gerçek neydi? Birçok liderin gençliğinde işçi olduğundan emin olabiliriz; kuşkusuz dünya sistemindeki diğer devletlerdekinden daha büyük bir sayıda. Fakat yönetici sınıfın bir mensubu haline geldiklerinde, bu kimseler "burjuvalaşmakta" ve dillere destan nomenklatura'yı oluşturmaktaydılar.

Sıradan insanlar arasında vasıflı işçilerin, öğretmenler ya da ortalama bir "entelektüel işçi" kadar, hatta daha fazla kazanma eğiliminde oldukları kuşkusuz doğruydu. Bu, olağan ücret hiyerarşisinin tersine çevrilmesi demekti. Ne var ki bir ücret hiyerarşisini tersine çevirmek, onu ortadan kaldırmakla aynı şey değildir.

İşyerinde, işçilerin yönetime karşı sendikal haklarını kullanmalarının hiçbir yolu yoktu. Aslında işçinin sahip olduğu talepte bulunma olanağı sosyalist olmayan devletlerdekinden daha azdı. Bununla birlikte işçiler, büyük bir güvenceye sahipti: sosyal güvenlik (özellikle iş güvenliği) ve daha düşük bir verimlilik seviyesine ilişkin zımni hak. Fakat bu sosyal avantajlar, aslında genel devlet bütçesine bağlıydı ve devlet, kısmen düşük verimlilik düzeylerinin doğurduğu ciddi mali güçlükler içine düştüğünde, sosyal güvenlik ağı bundan etkilenmekteydi. Sosyalist denen devletler vaatlerini yerine getiremedi ve bu durum toplumsal krizle sonuçlandı. Dayanışma ve onu izleyen tüm gelişmeler bu krizden doğdu.

Tüm resmi konuşmalara rağmen hemen hemen hiç kimse gerçekten bir işçi devletinde yaşadığını düşünmüyordu. En fazla, işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışan bir rejimde -diğer bir deyişle, reformcu bir devlette- yaşadıklarına inanmaktaydılar. Bu devletlerin sunduğu az sayıda avantaj zayıflayınca, rejimler toplumsal tabanlarını kaybetti.

Sosyalist devlet, komünist ütopyaya giden evrensel, doğru ilerleme rotasında gerekli bir aşamayı teşkil etmekteydi.

Bu, Marksizme (aynı şekilde Liberalizme de), Hıristiyan ahiret biliminin seküler bir versiyonu olan Aydınlanma'dan bir tür Aufhebung yoluyla miras kalan ilerleme teorisinin Leninist (ya da daha doğrusu Stalinist) versiyonuydu.

İlerlemeye dair sarsılmaz bir inanç üzerine kurulan aşamalar teorisi her şeyi meşrulaştırmaktaydı. Partinin (ilerlemenin şaşmaz garantörünün) yaptığı her şeyin doğru olduğunu kabul etmek suretiyle, bu teori sadece ilk üç teze değil, aynı zamanda Marksist geleneğin çizmiş olduğu yoldan sapmalara da ahlaki ve akılcı dayanaklar sağlamaktaydı.

Her bir aşama toplumsal evrimin kurallarını izlediğinden, teorik olarak, bir gerileme olamazdı. Bunun yanı sıra, bu tarihsel aşamalar parti tarafından belirtilmiş olduğundan, her bir parti üyesi, tanım itibariyle bir ilerleme havarisi haline gelmekteydi. Son olarak, işçilerin artık iktidarda oldukları

olgusu da göz önüne alındığında, devletin şaşmaz biçimde ilerlememesi mümkün değildi. İlerleme teorisi, daha yeni devrimci devletlerin, daha ileri devrimci devletlerin koruması altında olmasına izin vermekte, hatta bunu gerektirmekteydi - Marksist-Leninist devletler (ve hatta tüm ilerici devletler) ailesi içinde yaşça büyük olanların öncelik kazandığı bir hiyerarşi sistemi. Kimilerinin emperyalizm olarak tanımladıkları, kimilerinin doğal görev dedikleri şey. Kamuoyunun ilerlemenin gerçekliğine inanması için nedenleri oldukça, en güçlüye ait bu hak çok şaşırtıcı görünmemekteydi. Fakat durgunluk, gizli çatışmalar şiddetlendirerek Sovyetler Birliği'ne karşı anti-emperyalist duygular ateşledi ve böylece, sadece Marksist-Leninist devletlerin altüst olmasına değil, aynı zamanda bugün ortadan kalkmış bir jeopolitik kavram olan sosyalist devletler "dünyası"nın da çöküşüne neden oldu.

(Partinin iktidarda olduğu) Sosyalizm aşamasından komünizm aşamasına geçiş yapmak için "sosyalizmi inşa" etmek, yani ulusal kalkınmanın peşine düşmek gerekliydi.

Komünist partiler egemen, bağımsız (fakat kuşatılmış) devletlerde iktidara geldiler. Marx ilk devrimlerin teknolojik açıdan en gelişmiş ülkelerde meydana geleceğini tahmin ettiyse de, birbirini izleyen iktidarı ele geçirme atılımları, aslında dünya ekonomisinin çevre ve yarı-çevre bölgelerinde gerçekleşti.

Bu suretle "sosyalizmin inşası" büyük bir dönüşüme uğradı. Yarı-çevre (hatta çevre) devletlerin, sayesinde kapitalist dünya ekonomisinin çekirdek bölgeleriyle arayı kapatmalarını sağlayacak bir süreç haline geldi. Bu programda üç temel unsur vardı.

İlki, çok güçlü bürokratik yapılar gerektiren planlamaydı. Bu yapılar "ilkel birikim" döneminde oldukça iyi iş gördüler. Ancak altyapı tesisleri daha modern hale geldiğinde, planlama mekanizması çok daha karmaşık görevlerle baş etmek zorunda kaldı ve partinin rolü bunu engelledi. Sonuçta planlama, her şey olup bittikten sonra gerçek sonuçlara uydurmak üzere sürekli olarak planları düzelten ekonomi şefleri arasındaki bir tür müzakere süreci haline geldi. Bu, açıkça bir başarısızlık formülüydü.

Sosyalizmin inşasında ikinci unsur, mümkün olduğunca otarşik bir biçimde, topyekûn sanayileşmeydi. Bu hedef sanayileşmenin temel mekanizmayı kurmaktan daha fazla bir şey olduğu gerçeğini -sonuçta

teknolojinin dünya çapında sürekli evrilen yayılmasına bağlı olan kârlılık hesaplarını gündeme getirdiğini- ihmal etmekteydi. Aslında, bizzat büyük ölçüde "sosyalizmin inşası" tarafından ileri götürülen teknolojik ilerleme dünya yüzeyine yayıldıkça, sosyalist devletlerdeki sanayiler giderek daha az rekabet edebilir ve dolayısıyla gelişmiş ülkelerle arayı kapatma yolunda giderek daha az katkıda bulunabilir hale geldi.

Üçüncü unsur, alayla bakılmaması mümkün olmayacak kadar dizginsiz ve bütün komünist toplum retoriğine zıt bir metalaştırmaydı. Planlamayı ve sanayileşmeyi desteklemek üzere, emek ve diğer her şey piyasa işlemlerine bağlı olmalıydı, bu işlemler merkezi olarak sıkı biçimde kontrol edilse bile.

Başlangıçta ve bütün ulusal kalkınma, sosyalist ülkelerin büyük başarısı olarak görünmekteydi. Büyüme oranları yüksekti ve iyimserlik hâkimdi. Fakat 1970'ler ve 1980'lerin ekonomik durgunluğu, bu devletlerin diğer Üçüncü Dünya devletleri kadar çevrede ve yarı-çevrede olduklarını kanıtladı. Bu durum, hızlı ulusal kalkınmalarıyla övünen bu devletler için büyük bir hayal kırıklığıydı.

Özetle, partilerin Marksizmi'nin (gerçekten varolan Marksizm) beş tezinin her biri, birbiri ardına, bu rejimleri desteklemiş olan kişiler tarafından kuşkuyla karşılanır oldu. Marksizm-Leninizm'den kurtulurken, bizzat Marx'tan kurtuluyor olduklarını düşünüyorlardı. Ancak iş bu kadar kolay değil. Kapıdan kovulan Marx, bacadan girmekle tehdit ediyor. Çünkü Marx ne siyasi geçerliliğini tüketti, ne de entelektüel potansiyelini. Tam aksine. Şimdi buna geliyoruz.

Marx'ın düşüncesi modern dünya sistemini çözümlemek için bana hâlâ yararlı, hatta vazgeçilmez görünen (geniş ölçüde Marx'a ait, ama münhasıran ona ait olmayan) dört anahtar fikir içermektedir. Marksist-Leninist hareketlerin ve devletlerin yirminci yüzyıldaki bütün olumsuz deneyimlerine rağmen, bu fikirler, yapmak zorunda olduğumuz siyasi tercihlere hâlâ yol göstermektedir.

SINIF MÜCADELESİ

"Marksizm'in kimliğinin, tamamen sınıf ve sınıf mücadelesi çözümlemesinin tanımına, anlamına ve geçerliliğine bağlı olduğu yeterince açıktır. Bu çözümleme olmadan, Marksizm olmaz..." (Balibar, 1991, 156) Her şeyden önce, Marksist-Leninist parti-devletlerdeki iç muhalefetin

büyük bir kısmının, sınıf çatışmasının, sıradan işçilerle yeni, az çok özel bir burjuvazi türü olan nomenklatura arasındaki çatışmanın ifadesi olduğunu unutmayalım. (1980-81 Polonya olayları, Marx'ın nomenklatura'yı çözümlemesi için, 1848-1851 arasında Fransa'daki sınıf mücadelesi kadar iyi bir fırsat olurdu.)

Farklı sınıfların farklı, hatta zıt çıkarlara sahip olduğu görüşü, Marx'ın keşfettiği bir fikir değildir. Bu fikir Batı Avrupa'da 1750-1850 arasındaki tüm büyük tartışmalarda gündemdeydi. Köken itibariyle bir sol kanat kavramı bile değildi. Fakat Marx ve Engels Komünist Manifesto'da bu kavrama büyük ün kazandırdılar ve bu kavram o zamandan beri fiilen işçi hareketlerinin belirleyici kavramı oldu.

Bu kavrama başlıca iki itirazda bulunulmuştur. İlki, ahlaki ve dolayısıyla siyasi bir itirazdır. Şu şekildedir: Evet, şurada ya da burada sınıf çatışmaları vardır, fakat bunlar ne kaçınılmazdır ne de arzu edilir şeylerdir. Bu, sınıf mücadelesinin sadece siyasi bir seçenek (ve dolayısıyla iradi bir seçim) olduğunu ve bu nedenle ahlaki ve akılcı niteliğinin tartışmaya açık bulunduğunu söylemek demektir. Bu savunmayı yapan (genellikle siyasi Sağ'daki) kişiler fiilen işçi sınıfına bir müzakere, uzlaşma ve işbirliği politikası öğütlerler.

Bu politika ne kadar etkin olursa olsun, bu tür tavsiyeler Marksist çözümlemeye yabancıdır. Marx'ın yazılarında karakteristik bir ahlakçı ton bulunmasına rağmen, Marx, bir vaiz ya da peygamber olmayı daima reddetmiştir. Aksine bir çözümleyici, bilimsel bir çözümleyici olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla Marx’ı çürütmek isteyen herhangi biri, kendisini aynı çözümleme seviyesine koymalıdır. Marx işçilere (ya da başka herhangi birisine) bir sınıf mücadelesi başlatma çağrısında bulunmamıştır; genellikle tam olarak farkında bile olmadan bir sınıf mücadelesi yapmakta olduklarını gözlemiştir.

Marx tartışmasını, geniş ölçüde (belki de evrensel olarak) benimsenen iki öncüle dayandırmıştır. İlki, tüm insanların maddi koşullarını iyileştirmeye çalıştıkları ve dolayısıyla kendilerini sömürenlere ya da onların zor durumlarından avantaj sağlayanlara karşı mücadele ettikleridir. Bu, yadsınması zor, çok güçlü bir iddiadır. Sömürülenlerin genellikle zayıf, boyun eğmiş ve korkmuş ve nadiren güçlü, kararlı ve cesur oldukları belki doğrudur. Fakat bu, sadece sınıf mücadelesinin taktik olasılıklarına ilişkin bir yorumdur; varlığının yanlışlanması demek değildir.

Marx'ın tartışmasını dayandırdığı ikinci öncül, objektif olarak koşut ya da benzer durumlardaki insanların, hiçbir grup tamamen homojen ya da yekpare olmadığı halde, grup tepkilerinden (buradaki durumda sınıf tepkileri) söz etmemize olanak tanıyacak biçimde benzer şekillerde hareket etme eğiliminde olmalarıdır. Bunun yanı sıra, toplumsal grupların bu faaliyetlerinin çözümlenmesi reddedildiğinde, toplumsal gerçekliği açıklamak imkânsız hale gelir. Bir kez daha, Marx sadece sınıf mücadelesinin tarihsel gerçekliğini vurgulamaktadır. Bu öncüle karşı çıkabilmek için, deneysel olarak bu tür mücadelelerin cereyan etmediğini göstermeliyiz, ki kuşkusuz bunu yapmak çok zor. Ya da az çok daha akla yatkın biçimde, sınıf mücadelesi hakkındaki gözlemin doğru, fakat abartılmış olduğu savunulmalıdır. Bu görüşe göre, sınıf mücadelesinin önemi Marksistlerin sandığından daha azdır, çünkü diğer mücadele biçimleri daha önemli yer tutmaktadır. Bu sıkça karşılaşılan bir itirazdır ve sadece Sağ'dan gelmiyor. Dünyanın her yanında çözümleyiciler milliyetçi, ırksal, etnik, dinsel ve toplumsal cinsiyete ilişkin mücadelelerin önemini vurgulamakta. Bu mücadelelerin var oldukları ve önemli oldukları açıktır ve Marksistlerin (bizzat Marx da dahil) uzun bir süre, basit bir nedenle bunları dikkate almama, kötüleme, ihmal etme, hatta suçlama eğiliminde oldukları kabul edilmelidir: İşçi sınıfının bölüneceği korkusuna kapılmışlardı ve bu yüzden nasıl olursa olsun her surette bu bölünmeleri aşmaya çalışmaktaydılar. Bu onları, sınıf çatışmaları dışındaki tüm toplumsal çatışmaların teorik önemini bilinçli olarak küçük göstermeye yöneltti.

Milliyetçi, ırksal, etnik ya da toplumsal cinsiyete dayalı mücadelelere ilişkin Marksist çözümlemenin yetersizliği en azından iki onyıldır yaygın olarak fark edilmekteydi -yani Komünizmlerin 1989'daki çöküşünden çok önce. Peki, bundan tüm bu toplumsal mücadelelerin eşit derecede önemli olduğu sonucunu mu çıkarmalıyız? Bizzat Marx, Onsekiz Brumaire'de küçük çiftçilerin mücadelesinin, sonunda bir işçi sınıfı mücadelesi biçimi olduğunu göstermeye çalışmıştır. Sınıf mücadelelerinin kaçınılmaz ve temel olduğu tezi, diğer mücadele biçimlerinin patlak vermesiyle hiç bir surette yanlışlanmaz; çünkü söz konusu diğer mücadelelerin sınıf mücadelelerinin maskelenmiş biçimi olduklarını savunmak daima mümkündür (bkz. Wallerstein, 1991a, 1991b). Gerçekten de Marx'ın tezi, birçok sınıf mücadelesinin "halklar" arasındaki mücadeleler etiketi altında yürütüldüğü inandırıcı biçimde savunulabildiği ölçüde güçlenir. Elbette, bunun niçin ve

nasıl böyle olması gerektiğini açıklamalıyız. Bu yapıldığı takdirde, modern tarihin iniş-çıkışlarına ilişkin daha sağlam bir kavrayışa sahip oluruz. Söylemeye gerek yok ki, bu durumda tek, her şeyi kuşatır biçimde örgütlenmiş bir partinin meziyetlerini övmek imkânsız hale gelir.

KUTUPLAŞMA

Marx kutuplaşma olgusuna iki açıdan büyük önem atfetmiştir. Bir yandan, fakirin daha da fakirleşmesini ve zenginin daha da zenginleşmesini kastettiği ekonomik kutuplaşmaya, yani fakirleşmeye yönelik bir eğilim üzerinde ısrarla durmuştur. Diğer yandan, herkesin ya burjuva ya da proleter haline gelmesini ve tüm orta ve sınıflanması zor grupların ortadan kaybolmasını kastettiği bir toplumsal kutuplaşmayı da çözümlemeye çalışmıştır.

Fakirleşme tezi uzun süre, en azından bir yüzyıldır, sanayileşmiş ülkelerdeki işçi sınıfının gerçek gelirinin artmakta olması gerekçesiyle güçlü bir dirençle karşılaşmıştır. Çıkarılan sonuç, mutlak bir kutuplaşmanın olmadığı ve hatta refah devletinin yeniden-dağıtımlarına bağlı olarak nispi kutuplaşmanın bile azaldığıydı. Bu nedenle Marx'ın yanıldığı ileri sürülür.

Çalışan sınıfların (ya da daha doğrusu vasıflı işçilerin) gerçek gelirinin artmakta olduğu kesinlikle doğrudur; öyle ki burjuvazi ve proletarya arasında (nispi kutuplaşma hakkında ne söyleyebileceğimiz daha az belirgin olsa da) mutlak bir kutuplaşma ortaya çıkmamıştır. Fakat her sanayileşmiş devleti ayrı ayrı ele alarak, hem partili Marksistler, hem de klasik liberaller tarafından yapılan aynı teorik yanlışı yapıyoruz. Gerçekte söz konusu ülkeler kapitalist dünya ekonomisinin ana parçalarıdır ve Marx'ın tanımladığı süreçler, kapitalist dünya ekonomisi içinde ortaya çıkar. Kapitalist dünya ekonomisi çözümleme birimi olarak alındığında, iki şey görülür.

İlki, fakirleşme dünya ekonomisi düzeyinde süreklidir. Sadece nispi değil (bunu Dünya Bankası bile kabul etmekte), aynı zamanda mutlaktır (örneğin çevre bölgelerin ahalilerinin, yeterli temel gıda maddesi temin edebilme konusunda giderek yetersiz hale gelmelerinin gösterdiği gibi).

İkincisi, sanayileşmiş ülkelerde işçi sınıfının artan gerçek gelirlerine ilişkin gözlem, çok dar bir perspektifle çarpıtılmaktadır. Tüm bu ülkelerin (başlangıçta temel olarak ABD, fakat bugün tümü), çevre bölgelerden

düzenli bir göçmen akışına maruz bulunan göç ülkeleri olduklarını ve bu göçmenlerin söz konusu artan gerçek gelirlerden yararlanıyor olmadıklarını unutur gibiyiz. Bu bize, sınıf mücadelelerinin "halklar" arasındaki mücadelelerle ilişkisini, yani daha önce değinilen bir hususu hatırlatmanın bir başka yoludur.

Gerçek gelirleri artan "işçi sınıfı", büyük ölçüde yerel "yerli" ya da etnik açıdan baskın gruplardan oluşmaktadır. Ancak alt katman, öncelikle ekonomik kutuplaşmanın kendileri açısından bir gerçeklik olarak kaldığı birinci ya da ikinci kuşak göçmenlerden oluşan bir katmandır. "Yerel" kökenli olmadıklarından, sınıf mücadelelerini ırk ve etniklik bayrağı altında yürütme eğilimindedirler. Gerçek burjuvazi ve proletaryaya (başat olarak, on dokuzuncu yüzyılın toplumsal durumunu yansıtan) çok daha dar tanımlar verilmek suretiyle toplumsal kutuplaşma yadsınabilir. Ancak daha yararlı bir tanım kullanırsak -esas olarak, kutuplaşmış da olsa mevcut gelirlerle geçinen kişiler- Marx'ın tamamen haklı olduğunu görürüz. Dünya nüfusunun daha da büyük bir oranı, bu kategorilerin birine ya da öbürüne girer. Bunlar mallarıyla ya da rantlarıyla değil, dünyanın gerçek ekonomik süreçlerine o anki katılımlarından sağladıkları gelirle geçinirler.

İDEOLOJİ

Marx bir materyalistti. Fikirlerin havadan gelmediğine ve sadece entelektüellerin kafa yormasının ürünü olmadıklarına inanıyordu. Fikirlerimiz, bilimimiz yaşamlarımızın toplumsal gerçekliğini yansıtır ve bu anlamda fikirlerimizin tümü belli bir özgül iklimden gelir. Birçokları bu mantığın Marx'ın kendisine ve Marx'ın evrensel sınıf olarak değerlendirerek özel bir kategoriye koyduğu işçi sınıfına da uygulanması gerektiğine işaret etmekten zevk duymuşlardır. Kuşkusuz bu eleştiri haklıdır, ancak yalnızca, Marx'ın tezlerinin uygulanacağı alanı genişletir.

Bugün, tarihe ve sosyal bilimlere ilişkin tüm on dokuzuncu yüzyıl entelektüel mirası tekrar tartışmaya açılmışken, fikirlerimizin ve düşünürlerimizin toplumsal temelleri hakkında düşünmek her zamankinden daha fazla gerekli görünmektedir. Açıktır ki bu tez onun dünya görüşüne bağlanır olmuş olsa bile, fikirlerin toplumsal olarak belirlendiği tezinin mucidi Marx değildir. Genellikle bunun Marx'a ait bir tez olduğu düşünülür. Dolayısıyla, ne Marksizm de dahil olmak üzere ideolojilere ilişkin bir

çözümlemenin önemini, ne de Marx’ın bu çözümlemeye katkısının önemini küçümsemek için herhangi bir neden vardır.

YABANCILAŞMA

Yabancılaşma kavramı diğerlerinden daha az tanıdık bir kavramdır, çünkü bizzat Marx tarafından daha az sıklıkta kullanılmıştır. Bazı çözümlemecilerin kavramı sadece "genç Marx"a atfetmeleri ve bu nedenle bir kenara bırakmaları çok karşılaşılan bir durum. Yabancılaşmanın Marx’ın düşüncesindeki temel bir kavram olduğunu düşündüğüm için bu durum bana üzücü geliyor.

Marx yabancılaşmaya kapitalist uygarlığın kötülüklerini cisimleştiren bir olgu gözüyle bakarak, bunun ortadan kaldırılmasını müstakbel bir komünist toplumun en büyük başarısı olarak görmekteydi. Çünkü Marx'a göre yabancılaşma, cisimleştiği başlıca durum olan mülkiyet biçiminde insan kişiliğinin bütünlüğünü ortadan kaldıran bir musibettir. Yabancılaşmaya karşı mücadele, insanlara onurlarını geri verme mücadelesidir.

Bu teze karşı çıkmanın tek yolu, yabancılaşmanın kaçınılmaz bir şer (bir tür ilk günah) olduğunu ve bu konuda, zaman içinde en tehlikeli tezahürlerini azaltmak dışında yapılabilecek hiçbir şey bulunmadığını ileri sürmektir. Yine de, günümüzün büyük toplumsal öfkelerinin altında yatanın yabancılaşma olduğunu yadsımak zor olacaktır.

Marx bize, başka bir tür toplumsal düzen tasavvur etme olanağını sunar. Kuşkusuz, sık sık ütopyalarını açıklamamaktan ötürü suçlanmıştır, ancak bu durumda bunu yapmak bize kalıyor. Düşüncesi ortada. Bunu tamamen ihmal etmek kime ya da neye hizmet edecek?

BİBLİYOGRAFYA

BALIBAR, ETIENNE (1991), "Sınıf Mücadelesinden Sınıfsız Mücadeleye mi?", Irk Ulus Sınıf içinde, E. Balibar ve I. Wallerstein, Metis, 1993.

LEFEBVRE, HENRI (1980), "Marxism Exploded", Review 4:19-32.

WALLERSTEIN, IMMANUEL (1991a), "Kapitalist Dünya Ekonomisinde Sınıf Çatışması", Irk Ulus Sınıf içinde, E. Balibar ve I. Wallerstein, Metis, 1993.

------- (1991b), "Yeniden Değerlendirilen Irk ve Statü Grubu Kavramları", Irk Ulus Sınıf içinde, E. Balibar ve I. Wallerstein, Metis, 1993.

XIII
LİBERALİZMİN ÇÖKÜŞÜ

1989-1991 YILLARI çağdaş tarihte kesin bir dönüm noktasını göstermektedir. Bu konuda herkes hemfikir görünüyor. Fakat nereden nereye dönüş bu? 1989 yılı Komünizmler denilenlerin güya sona erdiği yıldır. 1990-91 yılları ise sözümona Körfez Savaşı'nın zaman sınırlarıdır.

Bununla birlikte, yakından bağlantılı olan bu iki olay nitelik itibariyle tamamen farklıdır. Komünizmlerin sonu, bir dönemin sonunu gösterir. Körfez Savaşı ise bir dönemin başını. Biri kapatır, öbürü açar. Biri yeniden değerlendirmeyi gerektirir, diğeri ise değerlendirmeyi. Biri sahte umutların hikâyesidir, öbürü hâlâ gerçekleşmemiş korkuların.

Yine de Braudel'in bize hatırlattığı gibi "olaylar değersizdir", büyük olaylar bile. Olaylar, onları konjonktür ritimlerine ve uzun vadeli eğilimlere yerleştirmediğimiz sürece hiçbir anlam taşımazlar. Hangi konjonktür ve hangi yapıların en uygunları olduğuna karar vermemiz gerektiğinden, bunu yapmak göründüğü kadar kolay değildir.

Komünizmler'in sonuyla başlayalım. Buna, bir dönemin sonu dedim, ama hangi dönemin? Onu, Savaş sonrası 1945-1989 döneminin sonu olarak mı, yoksa 1917-1989 arası Komünist dönemin sonu olarak mı, yoksa 1789-1989 arası Fransız Devrimi döneminin sonu olarak mı, yoksa modern dünya sisteminin 1450-1989 arasındaki yükselişinin sonu olarak mı çözümlemeliyiz? Bu yorumların hepsi mümkündür.

Ancak bu yorumların sonuncusunu bir süre için bir kenara bırakalım ve bu dönemi, 1789-1989 döneminin sonu olarak, bu dönemdeki iki çok önemli dünya devrimi hareketiyle, yani 1848 ve 1968'le birlikte, çözümlemekle işe başlayalım. Dikkatinizi çekerim, şimdilik 1917 Devrimi demiyorum. Bu dönemi nasıl nitelendirebiliriz: Sanayi devrimi dönemi olarak mı? Burjuva devrim(ler)i dönemi olarak mı? Siyasi yaşamın demokratikleşmesi dönemi olarak mı? Modernlik dönemi olarak mı? Bu

yorumların tümüne sık sık rastlanmakta ve hepsi bir miktar (hatta hayli) akla yakın.

Bu temalar üzerine belki daha kesin olacak bir çeşitleme, 1789-1989 dönemini liberal ideolojinin zafer ve egemenlik dönemi olarak adlandırmak olabilir; bu durumda 1989, yani Komünizmlerin sözümona sonunun yılı, aslında bir ideoloji olarak liberalizmin yıkılışını gösterir. Serbest piyasaya güvenin ve insan haklarına verilen önemin dirilişine bakarak bu görüşü aşırıya kaçmış ve mantıksız mı buluyorsunuz? O kadar değil. Ancak bu tartışmayı değerlendirebilmek için baştan başlamalıyız.

1789'da Fransa'da Fransız Devrimi adını verdiğimiz siyasi bir ayaklanma yaşandı. Siyasi bir olay olarak, ilk belirsizlik ve karmaşa döneminden Jakoben dönemine ve oradan Direktuar ara dönemi üzerinden Napolyon safhasına, birçok safhalardan geçti. Bir anlamda daha sonra 1830'da, 1848'de, 1870'de ve hatta İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Direniş'te de devam ettiğini ileri sürebiliriz. Tüm bu safhalarda, sloganı "Eşitlik, özgürlük, biraderlik" idi - modern dünyanın son derece belirsiz olduğu anlaşılan yüksek sesli çağrısı.

Fransız Devrimi'nin bizzat Fransa açısından bilançosu çok inişli çıkışlıdır. Gerçek, geri dönüşsüz değişiklikler olduğu gibi, hiçbir şeyi değiştirmemiş olan birçok görünüşte değişiklik de vardır. Tocqueville'in çok önceden gösterdiği gibi, devrim süreci yoluyla Ancien Régime'le süreklilikler olduğu gibi, kesin kopuşlar da vardır. Fakat burada Fransa'ya ilişkin bu bilançoyla ilgilenmiyoruz. İki yüzüncü yıl ve devrimin etkileri mazide kaldı.

Bunun yerine araştırmak istediğim tema, Fransız Devrimi'nin bir bütün olarak dünya sistemine etkisidir. Fransız Devrimi zihniyetleri değiştirmiş ve modern dünyanın Weltanschauung'u olarak "modernlik"i yerleştirmiştir. Modernlikle kastettiğimiz, varlığımızın her düzeyinde bir ilerleme dünyasında yaşadığımız için yeninin iyi ve arzu edilir olduğu hissidir. Modernlik siyasi arenada özgül olarak değişimin "anormalliğine" ve geçici niteliğine karşı, "normalliğinin" kabul edilmesi anlamına gelir. Sonunda, kapitalist dünya ekonomisinin yapılarıyla uyumlu bir ruh hali o denli geniş bir yaygınlık kazandı ki, bu ruh halinden rahatsız olanlar bile kamusal söylemde bunu hesaba katmak zorunda kaldılar.

İktidarı bırakanlar, onu teslim etmek konusunda daima kuşkulu ve kararsız olduklarından, sorun siyasi arenada değişimin "normalliği"

hakkında ne yapılacağı noktasına geldi. Değişimin "normalliği" karşısında nasıl davranılacağı konusundaki farklı görüşler, modern dünyanın "ideolojileri" demeye başlamış olduğumuz şeyleri içerir. Sahneye çıkan ilk ideoloji "muhafazakârlık", yani değişimin mümkün olduğunca ertelenmesi ve kapsamının mümkün olduğunca sınırlı tutulması gerektiği görüşüydü. Ama dikkat ederseniz hiçbir ciddi muhafazakâr ideolog, hiçbir zaman, önceki dönemlerde ileri sürülmesi mümkün bir görüş olan topyekün hareketsizliği önermemiştir.

"Muhafazakârlık"a tepki, Ancien Régime'den ayrılmayı kesin bir siyasi kopuş ve "gayri meşru" ayrıcalık çağının sonu olarak gören "liberalizm"di. Liberal ideoloji tarafından cisimleştirilen siyasi program, modern dünyanın kuramlarının daha fazla "reform" suretiyle mükemmelleştirilmesiydi.

Boy gösterecek ideolojilerin sonuncusu, liberal ideolojinin bireyci faraziyelerini reddeden ve toplumsal uyumun sadece bireyleri geleneğin bütün sınırlamalarından kurtarmakla gerçekleşmeyeceğinde ısrar eden "sosyalizm"di. Aksine toplumsal uyum toplumsal olarak inşa edilmeliydi ve bazı sosyalistlere göre bu ancak daha ileri bir tarihsel gelişmeden ve büyük bir toplumsal savaştan, bir "devrim"den sonra inşa edilebilirdi.

Her üç ideoloji, 1848'de yerli yerine oturmuştu ve o zamandan beri, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca birbirleriyle gürültülü savaşlar yapmışlardır. Her yerde, görünürde bu ideolojik bakış açılarını yansıtan siyasi partiler kuruldu. Kuşkusuz bu ideolojilerden herhangi birinin itiraz edilmeyen kesin bir versiyonu hiçbir zaman mevcut olmadığı gibi, bunlar arasındaki ayırıcı çizgiler konusunda da birçok karışıklık vardı. Hem mektepli hem de popüler siyasi söylemde, bu ideolojilerin varoldukları ve değişimin normalliği açısından üç farklı "rengi", üç farklı politika tarzını temsil ettikleri genel olarak benimsenmekteydi: Temkinlilik ve ihtiyatlılık politikaları, sürekli akılcı reform politikaları ve hızlandırılmış dönüşüm politikaları. Buna bazen, Sağ, Merkez ve Sol politikalar deriz.

1848'i izleyen dönemdeki ideolojiler konusunda dikkat edilecek üç şey var. 1848'i izleyen diyorum, çünkü bilinçli işçi hareketlerinin siyasi bir aktör olarak ilk ortaya çıkışı ile "halkların baharı"nı birleştiren 1848 dünya devrimi, sonraki bir buçuk yüzyılın siyasi gündemini belirledi. "Başarısız" 1848 devrim(ler)i, bir yandan siyasi değişimin hızlandırıcıların istediği kadar çabuk olmasının muhtemel olmadığını, öte yandan temkinlilerin umduğu kadar yavaş da olmayacağını kanıtladı. En akla yakın öngörü

(öngörü, arzu değil) sürekli akılcı reformdu. Böylece liberal merkez, dünya ekonomisinin merkez bölgelerinde zafere ulaştı.

Peki bu reformları kim gerçekleştirecekti? Bu, üzerinde düşünülecek ilk anomalidir. 1789-1848 arasında, ideolojiler ilk çiçek açtığında, her üç ideoloji de kendisini Devlet-Toplum zıtlığında katı biçimde devlet karşıtı bir konuma yerleştirmişti. Bu zıtlığın siyasi düşüncedeki önemi de, aynı derecede Fransız Devrimi'nin bir sonucuydu. Muhafazakârlar Fransız Devrimi'ni, topluma temel olduğu düşünülen kurumları -aile, cemaat, Kilise, monarşi, feodal sınıflar- zayıflatmak ve ortadan kaldırmak için devleti kullanma girişimi olarak kınamaktaydı. Ancak liberaller de devleti, her bir bireyi -toplumun kuruluşunun temeli olduğu düşünülen aktörü- Bentham'ın deyimiyle "zevk ve acı hesabına" göre uygun gördüğü biçimde kendi çıkarını izlemekten alıkoyan bir yapı olarak kınamaktaydı. Nihayet sosyalistler de devleti, toplumun genel iradesinden çok, ayrıcalıklıların iradesini yansıttığı gerekçesiyle kınamaktaydılar. Öyleyse her üç ideoloji açısından da "devletten uzak durmak" içtenlikle arzulanan bir ideal gibi görünmekteydi.

Yine de -dikkatimizi yönelttiğimiz asıl anomali de budur- teorideki devlete ilişkin oybirliğine dayalı olumsuz fikre rağmen, pratikte (özellikle 1848'den sonra) her üç ideolojinin temsilcileri muhtelif yollarla devlet yapılarını güçlendirmeye koyuldular. Muhafazakârlar, ahlakın çöküşü olarak değerlendirdikleri şeyleri artık geleneksel kuramların engelleyemediği ya da bunu devletin polis kuramlarının yardımı olmaksızın yapamadığı olgusuna bağlı olarak, devleti bunları engelleyecek ikâme bir mekanizma olarak görmeye başladılar. Liberaller devleti, reformlar dalgasının sürekli kılınabilmesi ve doğru yönde ilerletilebilmesinin tek etkili ve akılcı mekanizması olarak görmeye başladılar. 1848'den sonra sosyalistler, devlet iktidarını ele geçirmeksizin, toplumu temelden dönüştürmelerinin önündeki engelleri asla aşamayacak olduklarını hissetmeye başladılar.

İkinci büyük anomali şuydu: Herkes üç ayrı ideoloji olduğunu söylese de, siyasi pratikte her bir ideolojik taraf, diğer iki ideolojinin temel olarak aynı olduğunu iddia ederek, siyaset sahnesini bir ikiliğe indirmeye çalışmaktaydı. Muhafazakârlara göre hem liberaller hem de sosyalistler, toplumun organik yapısını manipüle etmek için devletten yararlanmak isteyen ilerleme aşıklarıydı. Sosyalistlere göre muhafazakârlar ve liberaller

statükonun ve üst katmanların (eski aristokrasi ve yeni burjuvazi bir arada) ayrıcalıklarının korunma çabasının varyasyonlarından ibaretti. Liberallere göre ise hem muhafazakârlar hem de sosyalistler, liberal idealin, yani bireylerin tüm potansiyelleriyle gelişmesinin otoriter muhalifleriydi. Üç ideolojinin bir ikiliğe (ancak üç ayrı versiyon halinde) indirilmesi, kısmen geçici siyasi retorikten ibaretti kuşkusuz. Ancak daha temelde, siyasi ittifakların sürekli yeniden inşasını yansıtmaktaydı. Her halükârda, 150 yıllık süreç boyunca tekrarlanan bu üçünün ikiliğe indirilişi, büyük bir siyasi karmaşa yaratmıştır; en çok da bu etiketlerin anlamında yapmıştır bunu.

Fakat tüm anomalilerin en büyüğü, 1848'den sonraki 120 yıl içinde -yani en azından 1968'e kadar- birbiriyle çatışma halindeki üç ideoloji görüntüsü altında, aslında sadece bir ideoloji, ezici biçimde egemen liberalizm ideolojisinin olmasıydı. Bunu anlamak için bütün süreç boyunca üzerinde tartışılan somut meselenin ne olduğuna, çözüm bekleyen temel toplumsal soruna bakmalıyız.

Gereken büyük "reform", kapitalist dünya sisteminin siyasi açıdan istikrarlı kalabilmesi için, çalışan sınıfların siyasi sisteme entegre edilmesi, bu suretle sadece güç ve zenginliğe dayalı bir tahakkümü, rızaya dayalı bir tahakküme dönüştürmekti. Bu reform sürecinin iki temel dayanağı vardı. İlki oy hakkının verilmesiydi; ama herkes oy kullandığı halde, sonuç olarak yalnızca nispeten küçük kurumsal değişimlerin gerçekleşmesine olanak sağlayacak biçimde. İkincisi, küresel artı değerin bir kısmının çalışan sınıflara aktarılmasıydı; ama büyük kısmın egemen katmanlarda toplanacağı ve birikim sisteminin yerli yerinde kalacağı bir biçimde.

Bu tür toplumsal "entegrasyon"un en acil olarak gerekli olduğu coğrafi bölge, kapitalist dünya ekonomisinin merkez devletlerinin bulunduğu bölgeydi - en başta Büyük Britanya ve Fransa, ancak ABD, Batı Avrupa'daki diğer devletler ve Beyaz göçmen devletleri. Biliyoruz ki bu dönüşüm 1848-1914 döneminde sürekli olarak gerçekleştirildi; Birinci Dünya Savaşı geldiğinde hem genel oy (hâlâ çoğu yerde sadece erkek oyu olsa da), hem de refah devleti şablonları, bu devletlerin tümünde henüz tam olarak gerçekleşmemiş olsa bile, yerini almıştı.

Liberal ideolojinin amacını gerçekleştirdiğini söylemekle yetinebilir ve işi burada bırakabilirdik, ama bu yetersiz olurdu. Süreç içinde muhafazakârlara ve sosyalistlere neler olduğuna da bakmalıyız. Önde gelen

muhafazakâr siyasetçiler kendilerini "aydınlanmış muhafazakârlara", yani çalışan sınıfların entegrasyonu sürecinde resmi liberallerin fiili rakiplerine dönüştürdüler. Disraeli, Bismarck ve hatta III. Napolyon, "liberal muhafazakârlık" terimiyle karşılanabilecek olan muhafazakârlığın bu yeni versiyonunun iyi örnekleri sayılır.

Aynı dönemde, sanayileşmiş ülkelerdeki sosyalist hareket, Alman Sosyal Demokrat Partisi gibi en militan örnekleri de dahil olmak üzere, liberal reformların gerçekleştirilmesi için önde gelen parlamenter sesler haline geldiler. Sosyalistler partileri ve sendikaları aracılığıyla liberallerin istediğini, yani çalışan sınıfların uysallaştırılmasını gerçekleştirmek için "halk" baskısını kullandılar. Fabianlar'ı bir yana bırakalım, yalnızca Bernstein değil, Kautsky, Jaurès ve Guesde de "liberal sosyalist" diyebileceğimiz bir hale geldiler.

1914'te sanayileşmiş ülkelerdeki siyasi faaliyet büyük ölçüde "liberal muhafazakârlar" ile "liberal sosyalistler" arasında bölünmüştü. Süreç içinde saf liberal partiler ortadan kaybolmaya başladı, fakat bunun tek nedeni tüm önemli partilerin zaten fiilen liberal partiler haline gelmiş olmasıydı. İdeolojik çatışma maskesinin ardında ideolojik konsensüs gerçeği duruyordu.

Birinci Dünya Savaşı bu konsensüsü bozmadı. Aksine teyit etti ve genişletti. 1917 yılı liberal konsensüsün bu genişlemesini simgeliyordu. Savaş dünya ekonomisinin bir çevre bölgesindeki, Bosna-Hersek'teki bir suikastla başladı. Merkez ülkeler için, kendi çalışan sınıflarını entegre etmeye ilişkin dar amacın ötesine geçip, dünya sisteminin çevre ve yarı çevre bölgelerinde yaşayan dünya çalışan sınıflarının daha büyük parçasının entegrasyonunu düşünme zamanı gelmişti. Bugünkü dille söylersek, mesele artık merkez bölgelerdeki çalışan sınıfların uysallaştırılmasına paralel bir biçimde Güney'in uysallaştırılması halini almıştı.

Kuzey-Güney meselelerinin çözümünün iki versiyonu vardı. Biri, liberalizmin dünya ölçeğinde yenilenmesinin habercisi Woodrow Wilson tarafından ileri sürüldü. Wilson, ABD'nin "dünyayı demokrasi açısından güvenli kılmak için" Birinci Dünya Savaşı’na girmesini istemişti. Savaştan sonra "ulusların kendi kaderini tayini" çağrısında bulundu.

Wilson hangi uluslara gönderme yapıyordu. Belli ki merkez bölgelerdeki devletlere değil. Fransa ve Büyük Britanya'da, hatta Belçika ve İtalya'da etkin ve meşru devlet mekanizmaları kurma süreci çoktan tamamlanmıştı.

Wilson elbette çözülme sürecindeki üç büyük imparatorluğun uluslarından ya da "halklar"ından söz ediyordu: her üçü de dünya ekonomisinin çevre ve yarı çevre bölgelerini içeren Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlılar. Kısacası bugün Güney dediğimiz bölgeden söz ediyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulusların kendi kaderini tayini ilkesi tüm mevcut sömürge bölgelerde -Afrika, Asya, Okyanusya ve Karayibler'de- yaygınlaştırılacaktı.

Ulusların kendi kaderini tayini ilkesi ulusal düzeydeki genel oy ilkesinin dünya düzeyindeki yapısal benzeriydi. Tıpkı her bireyin siyasi açıdan eşit sayılacağı ve bir oyu olacağı gibi, her ulus da egemen ve dolayısıyla siyasi açıdan eşit ve bu nedenle bir oya sahip olacaktı -günümüzde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda somutlaşan bir ilke.

Wilsoncu liberalizm orada da kalmadı. Ulusal düzeyde oy hakkından sonraki adım refah devleti, yani hükümetin gelir aktarımları eliyle artı değerin bir kısmının yeniden dağıtımıydı. Dünya düzeyinde kendi kaderini tayinden sonraki adım "ulusal (ekonomik) kalkınma", yani Roosevelt, Truman ve bunların İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki halefleri tarafından ortaya konan programdı.

Söylemeye gerek yok ki, muhafazakâr güçler, Wilsoncuların yüksek sesi, küresel reform çağrısına, olağan ihtiyat ve hoşnutsuzluklarıyla tepki verdiler. Yine söylemeye gerek yok ki, İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu kesintilerden sonra, muhafazakârlar bu liberal programdaki erdemleri görmeye başladılar ve pratikte Wilsoncu liberalizm 1945'ten sonra bir liberal muhafazakâr tez haline geldi.

Ancak 1917'nin ikinci bir önemi daha vardı elbette. 1917, Rus Devrimi'nin yılıydı. Wilsonculuk büyük bir ideolojik muhalifle, Leninizm'le karşı karşıya kaldığında henüz yeni doğmuştu. Lenin ve Bolşevikler siyasi arenada öncelikle, sosyalist ideolojinin benim liberal sosyalizm dediğim şeye (Lenin'in Kautsky bakış açısını da eklediği Bernstein'ın revizyonizmiyle aynı şey) dönüşmesine karşı protestolarıyla boy gösterdiler. Dolayısıyla Leninizm, ilkin işçilerin Birinci Dünya Savaşı'na katılımına muhalefetiyle ve daha sonra Rusya'da devlet iktidarının Bolşevik Partisi tarafından ele geçirilmesiyle, militan bir alternatif önermekteydi.

Biliyoruz ki 1917'de Rusya da dahil her yerdeki sosyalistler ilk sosyalist devrimin Almanya'da gerçekleşeceğini umuyorlardı; Bolşevikler yıllarca kendi devrimlerinin Almanya'daki bir devrimle tamamlanmasını beklediler.

Biliyoruz ki Alman devrimi hiçbir zaman olmadı ve Bolşevikler ne yapacaklarına karar vermek zorunda kaldılar.

Aldıkları karar iki yönlüydü. Bir yandan, "tek ülkede sosyalizm"i inşa etmeye karar verdiler. Böylece, Sovyet devletinin dünya sistemi karşısında başlıca talebinin, büyük bir güç olarak dünya sistemine entegrasyon ve hızlı sanayileşme vasıtasıyla ekonomik kalkınma olduğu bir yola girdiler. Bu Stalin'in programıydı, ama Kruşçev, Brejnev ve Gorbaçov'un da programıydı. Böylece pratikte bu program, Sovyet devletinin dünya sahnesinde "eşit haklar"ını talep etme programı oldu.

Peki ya dünya devrimi? Lenin başlangıçta Üçüncü Enternasyonal'i, İkinci Enternasyonalin fiilen ilan ettiği görevleri militan yollarla takip etmek üzere kurmuş gibi görünüyordu. Ancak Üçüncü Enternasyonal kısa süre içinde SSCB'nin dış politikadaki yan kuruluşuna dönüştü. Asla yapmadığı tek şey çalışan sınıfların gerçek ayaklanmalarını teşvik etmekti. Bunun yerine, Lenin'in sadece Komünist partileri değil, her tür milliyetçi hareketi ve ulusal kurtuluş hareketini de davet ettiği 1921 tarihli Bakü Doğu Halkları Kongresi'nin başlamasıyla faaliyet odağı değişti.

Bakü'den doğan ve gerçekte dünya Komünist hareketinin programı haline gelen program anti-emperyalizm programıydı. Peki anti-emperyalizm neydi? Wilsoncu ulusların kendi kaderini tayini programının daha saldırgan ve sabırsız bir lisana aktarılmasından ibaretti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde bu ulusal bağımsızlık hareketleri birer birer iktidara gelirken hangi programı ortaya koyuyorlardı ki? Bu, genellikle sosyalist kalkınma etiketi altında, ulusal (ekonomik) kalkınma programıydı. Ulusal düzeyde liberal sosyalizmin büyük muhalifi olan Leninizm, dünya düzeyinde kuşku uyandırıcı bir biçimde liberal sosyalizme benzemeye başlamıştı.

1848-1914 döneminde liberal program merkez bölgelerdeki çalışan sınıfları genel oy ve refah devleti vasıtasıyla uysallaştırmaktı. Sosyalist militanlık ve inceltilmiş muhafazakâr kurnazlığın bir birleşimiyle tamamlandı bu. 1917-1989 döneminde dünya ölçeğinde liberal program Güney'in uysallaştırılmasıydı. Bunu da sosyalist militanlık ve inceltilmiş muhafazakâr kurnazlığın bir birleşimi tamamlıyordu.

1968'deki ikinci dünya devrimi, tıpkı 1848'deki birinci dünya devrimi gibi, kapitalist dünya ekonomisinin ideolojik stratejilerini dönüştürdü. 1848 devrimi başarıları ve başarısızlıkları vasıtasıyla bir ideoloji olarak

liberalizmin zaferini ve sonuçta iki rakibinin -muhafazakârlık ve sosyalizm- basit muavinlere dönüşmesini sağlamışken, 1968 devrimi, başarıları ve başarısızlıkları vasıtasıyla bu liberal konsensüsü bozdu. 1968 devrimcileri bu konsensusa ve her şeyden öte sosyalizmin, hatta Leninist sosyalizmin tarihsel olarak liberal sosyalizme dönüşümüne karşı Sol'dan bir protesto başlatmıştı. Bu protesto muhtelif anarşist temaların, ama belki de hepsinden öte Maoculuğun yeniden yükselmesi biçimini almıştı.

Dünya çapındaki liberal konsensüsün Yeni Sol denen hareket tarafından sarsılmasının ardından, muhafazakâr ideoloji de 1848'den beri ilk kez yenilendi ve bir kez daha siyasi açıdan, savunmacı olmaktan çok saldırgan hale geldi. Buna bazen yeni-muhafazakârlık adı verilmekte, fakat bazen de, programının öncelikle piyasa üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak, bu suretle de refah devletinin yeniden dağıtımlarında geri adım atmak -ki bu bir yüzyıl boyunca gerçekleşen bu türden önemli ilk geri adımdır- üzere oluşturulduğu olgusunu yansıtan neo-liberalizm adıyla anılmaktaydı.

1968 dünya devrimini ve ideolojik stratejilere ilişkin sonuçlarını nasıl değerlendirebiliriz? Bir bütün olarak dünya sisteminin yapısı açısından, liberal politikaların -oy hakkı/egemenlik ve refah devleti/ulusal kalkınma vasıtasıyla dünya çalışan sınıflarının uysallaştırılması- sınırlarına ulaşmış olduğunu söyleyebiliriz. Siyasi hakların ve ekonomik yeniden dağıtımın daha fazla artışı, bizzat birikim sistemini tehdit edecekti. Ancak bu artış zaten dünya çalışan sınıflarının tüm sektörlerinin, kazançların küçük ama önemli bir kısmı verilerek gerçekten uysallaştırılmalarından önce sınırlarına ulaşmıştı.

Çevre ve yarı çevre bölgelerdeki nüfusun çoğunluğu hâlâ sistemin işleyişinin dışında tutulmaktaydı. Ancak merkez bölgelerdeki nüfusun da çok önemli bir azınlığı, yani şu "içimizdeki Üçüncü Dünya" dedikleri kesim de bu durumdaydı. Buna ek olarak dünya kadınları, tüm sınıf düzeylerinde, çoğunluk itibariyle eşit ekonomik mükâfatlardan olduğu kadar gerçek siyasi haklardan da şiddetle ve sürekli biçimde dışlanmakta olduklarının bilincine varmıştı.

Dolayısıyla 1968, dünya egemen katmanlarının 1848'den beri büyük bir özenle yaratmakta ve güçlendirmekte oldukları kültürel hegemonyalarının ters yüz oluşunun başlangıcını temsil etmekteydi. 1968-1989 dönemi, liberal konsensustan arta kalanın sürekli ufalanmasına tanık oldu. Sağ'da muhafazakârlar liberal merkezi ortadan kaldırmak için giderek daha fazla

uğraştılar. Richard Nixon'ın beyanıyla -"artık hepimiz Keynesçiyiz"- George Bush'un 1988'de "L-sözcük"e (liberalizmin "L"si) karşı kampanyasını karşılaştırın. İngiliz Muhafazakâr Partisi'nde Margaret Thatcher'ın Disraeli'den daha gerilere 1840'lardaki Sir Robert Peel'e uzanan aydınlanmış muhafazakârlık geleneğini sona erdirdiği fiili coup d'etat'ya bakın.

Fakat Sol'daki aşınma daha da büyüktü. Bu, en etkin olarak, liberal sosyalist rejimlerin çözülmesi biçimini aldı. Aynı şekilde çevre ve yarı çevre bölgelerde, bu rejimler arasında en "ilerici" ve retorik açıdan militan olanları bile, açıkça, önemli bir derecede ulusal kalkınma gerçekleştiremedi; buna karşılık, her biri ulusal bağımsızlık mücadelesine ilişkin görkemli birer geçmişe sahip olan bu hareketler birbiri ardına popüler meşruiyetlerini kaybettiler. Bu sürecin doruğu Komünizmler'in çöküşüydü -SSCB'de Gorbaçovculuğun, Çin Halk Cumhuriyeti'nde "özel ekonomik bölgeler"in gelişi ve Tüm Doğu Avrupa ülkelerinde tek partili Komünist sistemlerin yıkılışı.

1968'de liberal konsensustan hayal kırıklığına uğrayanlar anarşizm ve/veya Maoculuk adına liberal sosyalist ideolojinin aleyhine döndüler. 1989'da liberal konsensustan hayal kırıklığına uğrayanlar, serbest piyasa adına liberal sosyalist ideolojinin simgesel temsilcileri olan Sovyet tarzı rejimlerin aleyhine döndüler. İki durumda da önerilen alternatif ciddiye alınacak bir alternatif değildi. 1968’in alternatifi anlamsızlığını çabucak kanıtladı ve 1989’un alternatifi de aynı şeyi yapma sürecinde. Ancak 1968-1989 arasında liberal konsensüs ve onun dünya çalışan sınıflarının payında kademeli iyileşme konusunda verdiği umut ölümcül biçimde zayıfladı. Ancak bunlar zayıflayınca, bu çalışan sınıfların uysallaştırılması söz konusu olamazdı.

Komünizmler'in çöküşünün gerçek anlamı hegemonik bir ideoloji olarak liberalizmin nihai çöküşüdür. Liberalizmin vaadine biraz olsun inanç olmadıkça, kapitalist dünya sisteminin sağlam bir meşruiyeti olamaz. Liberalizmin vaadinin en son ciddi müritleri eski Komünist bloktaki eski tarz Komünist partilerdi. Onlar bu vaadi savunmaya devam etmeyince, dünya egemen sınıfları dünya çalışan sınıflarını kontrol etmenin zor dışındaki olanaklarını yitirdiler. Rıza yok oldu, rüşvet bittiği için rıza gitti. Ancak tek başına zor, en azından Machiavelli'den beri bildiğimiz gibi, siyasi yapıların çok uzun yaşamasına imkân tanımaz.

II

Böylece Körfez Krizi'nin, yeni dönemin başlangıcının anlamına geldik. Bu dönemde zor, egemen güçlerin tek etkili silahı haline gelmektedir. Körfez Savaşı yirminci yüzyıldaki tüm diğer Kuzey-Güney karşılaşmalarının aksine saf reel politik bir uygulamaydı. Bu modayı Saddam Hüseyin başlattı ve ABD ve topladığı koalisyon da aynı şekilde karşılık verdi.

Kuşkusuz önceki çatışmalarda da reel politik yok değildi. Çin Komünist Partisi'nin Şangay'a varışına olduğu kadar, 1921'deki Bakü Kongresi'ne de biçim vermişti. 1955 Bandung bildirisinin, Vietnam Savaşı'nın ve 1962 Küba hesaplaşmasının temel bir parçasıydı. Her zaman için sistem karşıtı hareketlerin ayrılmaz bir parçasıydı -Mao'nun "siyasi iktidar namlunun ucundadır" sözüne bakın- ancak zor daima, sistem karşıtı hareketlerin temel örgütleyici saiklerinin bir yardımcısı durumundaydı. Güney, çevre bölgeler ve dünya çalışan sınıfları, kavgalarını içinde bir dönüşüm ve umut ideolojisinin, halk iktidarına açık bir göndermenin bulunduğu bir ideolojinin bayrağı altında verdiler.

Dünya sistem karşıtı hareketlerinin bu ideolojik mücadelesinin almış olduğu biçimlerin hem göründüğünden hem de iddia edildiğinden daha az militan olduklarını savunmuştuk. Dünya sistem karşıtı güçlerinin aslında, büyük ölçüde farkında olmadan, liberal ideolojiye ait sisteme homojenleştirici bir entegrasyon hedefini izlemiş olduklarını söylemiştik. Fakat bunu yaparken en azından umut, hatta aşırı umut verdiler ve insanları bu umut ve vaatler temelinde davalarına bağlanmaya davet ettiler. Sonunda vaatlerin yerine getirilemeyeceği görüldüğünde ilk temel ayaklanma (1968) ve daha sonra hayal kırıklığı öfkesi (1989) ortaya çıktı. Ayaklanma ve hayal kırıklığı, saf liberallerden ziyade sistem karşıtı oldukları farz edilen liberal sosyalistlere yöneldi. Ancak bu sonucu değiştirmez, çünkü liberalizm kendi hedeflerine söz konusu liberal sosyalistler (ve kuşkusuz liberal muhafazakârlar) vasıtasıyla ulaşmış ve hiçbir zaman kendi başına etkin olamamıştır.

Saddam Hüseyin liberal ideolojik kabuğun bu çöküşünden ders çıkardı. "Ulusal kalkınma"nın Irak gibi petrol zengini ülkeler için bile bir tuzak ve bir imkânsızlık olduğu sonucuna vardı. Dünya iktidar hiyerarşisini değiştirmenin tek yolunun Güney'de büyük askeri güçlerin inşasından geçtiğine karar verdi. Kendisini, nihai bir pan-Arap devletinin Bismarck'ı

olarak gördü. Kuveyt'in işgali böyle bir süreçteki ilk adım olacaktı ve Irak'ın borç krizine acil çözüm getirici bir yanı vardı (büyük bir alacaklının tasfiye edilmesi ve yağmalanan sermayenin getirisi).

Bu saf reel politik içinde bir hareket idiyse, hesaplara bakmalıyız. Saddam Hüseyin risklerini ve dolayısıyla başarı şanslarını nasıl değerlendirmiş olabilir? Yanlış hesap yaptığına inanmıyorum. Aksine, şu şekilde akıl yürüttüğüne inanıyorum: Irak kısa vadede yüzde elli kazanma şansına sahipti (ABD karşılık vermekte tereddüt ederse), ancak Irak harekete geçerse ABD kendini, orta vadede yüzde yüz kaybetmek durumunda, kazancı olmayan bir durumda bulacaktı. Bir reel politik oyuncusu için bunlar iyi bahislerdir.

Saddam Hüseyin yüzde elli şansa sahip olduğu kısa vadeli kumarını kaybetti. ABD azami askeri gücünü kullanarak tepki verdi ve elbette yenilemezdi. Irak ülke olarak, ABD'nin düşündüğünden daha az da olsa savaştan çok zayıflamış çıktı. Ancak Orta Doğu'daki siyasi durum, ABD'nin gerilimleri gidermek konusundaki siyasi kabiliyetinde önemli bir artış olmadığı halde; siyasi sorumluluğunun önemli ölçüde artması dışında, 1989'dakiyle temel olarak aynı kaldı. Kısa vadeli gelişmeler ne olursa olsun, ABD'nin dünya sistemindeki orta vadeli siyasi rolünün süregiden aşınması, dünya pazarında Japonya ve Avrupa Topluluğu'na rakip olma konumundaki süregiden aşınmaya bağlı olarak azalmadan sürecektir.

Uzun vadede yanıt bekleyen soru, Kuzey'de yaşanacak, tahmin edilmeleri oldukça kolay gelişmelere ilişkin değildir. Dünya ekonomisinin bir sonraki yükselişi gerçekleştiğinde iki muhtemel güç kutbu olacaktır: Çin'in katılacağı Japonya-ABD ekseni ve Rusya'nın katılacağı bir pan-Avrupa ekseni. Yeni genişlemede ve her bir kutbun başlıca yarı-çevre bölgesini geliştirmeye yoğunlaşacağı (birinci kutup için Çin, diğeri için ise Rusya ya da yeniden inşa edilmiş SSCB) merkez güçler arasındaki yeni rekabette, Güney, bazı yerleşim yerleri haricinde, genel olarak daha da kenara itilecektir.

Bu yeni ekonomik genişlemenin siyasi sonuçları Kuzey-Güney çatışmasını arttıracaktır. Peki Kuzey, durumun ideolojik kontrolü silahını kaybederse, sistem karşıtı güçler -Güney'de ve Güney'i destekleyen başka yerlerde (yani eski deyimle, dünya çalışan sınıfları)- mücadelelerine yeniden ideolojik bir boyut katabilirler mi?

Dünün sosyalist ve anti-emperyalist doktrinlerde somutlaşan ideolojik temaları kendilerini tükettiğinden başlıca üç mücadele tarzı doğdu. Bunların her biri dünya sisteminin egemen katmanlarına devasa anlık güçlükler yaratmıştır. Ancak bunların hiçbiri temel bir ideolojik meydan okumada bulunacak gibi görünmüyor. Bunlardan biri, benim deyimimle yeni-Bismarckçı meydan okumadır ki Saddam Hüseyin'in hamlesi buna örnekti. İkincisi, Aydınlanma Weltanschauung'unun kökten reddidir; bunu, Ayetullah Humeyni'nin önderlik ettiği güçlerde gördük. Üçüncüsü, başlıca ifadesi Güney'den Kuzey'e yoğun, yasa dışı, süregiden göç olan sosyal-coğrafi akışkanlıktaki bireysel teşebbüsler yoludur.

Bu üç mücadele biçimi hakkında iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi, bunların her biri muhtemelen gelecek elli yılda kat kat büyüyecek ve kolektif siyasi ilgimizin odağına yerleşecektir. İkincisi, dünya Sol entelektüelleri bu üç mücadele biçiminin her birine son derece belirsiz bir biçimde tepki göstermişlerdir. Dünya sisteminin egemen katmanlarına yönelik ve bu katmanları rahatsız eder göründükleri ölçüde, Sol entelektüeller bu mücadeleleri desteklemeye hevesli olmuşlardır. İdeolojik içerikten yoksun ve böylelikle orta vadeli siyasi sonuçlarda potansiyel olarak ilerici olmaktan çok gerici oldukları ölçüde ise Sol entelektüeller bu mücadelelerle aralarına mesafe, hatta dikkate değer bir mesafe koymuşlardır.

Soru, sol güçlerin hangi seçeneklere sahip olduklarıdır. 1989, 1789'dan 1989'a kadar süren kültürel bir dönemin sonunu temsil ediyorsa, mevcut dönemin yeni ideolojik temaları neler olacak, neler olabilir? Olası bir çözümleme yolu önermek istiyorum. Modernliğin, yeni bitmiş olan bu dönemin temaları yeniliğin erdemi ve siyasi değişimin normalliğiydi. Bu temalar, savunmaya çalıştığımız gibi, sürekli ve mantıklı biçimde bir ideoloji olarak liberalizmin zaferine, yani siyasi bütünün kaçınılmaz bir biçimde mükemmelleştirilmesi beklentisi içinde bilinçli, akılcı reform siyasi stratejisinin zaferine götürdü. Kapitalist dünya ekonomisi çatısı içinde, siyasi bütünü "mükemmelleştirme"nin (tanınmayan) içsel sınırları olduğundan, bu ideoloji sınırlarına ulaştı (1968 ve 1989'da) ve artık etkinliğini yitirdi.

Şimdi yeni bir dönemde, kapitalist dünya ekonomisinin parçalanma dönemi olarak tanımlamayı tercih ettiğim bir dönemdeyiz. "Yeni bir dünya düzeni" yaratmaya ilişkin, neredeyse hiç kimsenin inanmadığı ve her

halükârda gerçekleştirilmesi söz konusu bile olmayan bütün o söz yığını, rüzgâra karşı bağırmaktan başka bir şey değil.

Peki, normal ilerici değişim öngörüsünün karşısında bir parçalanma öngörüsüyle karşı karşıya isek, hangi ideolojiler varolabilir? Liberalizmin kahramanı olan bireyin oynayacak önemli bir rolü yok, çünkü hiçbir birey parçalanan bir yapıda uzun süre hayatta kalamaz. Özne olarak seçimimiz, ancak, güç ve sığınak köşeleri yaratmaya yetecek denli büyük gruplar oluşturmak olabilir. Dolayısıyla "grup kimliği" temasının modern dünyada daha önce olmadığı derecede öne çıkması tesadüf değildir.

Eğer özneler gruplarsa, bu gruplar pratikte muhtelif sayıda ve çok karmaşık şekillerde örtüşür. Hepimiz birçok grubun mensubuyuz (hatta çok faal mensuplarıyız). Ancak grup temasını özne olarak tanımlamak yeterli değildir. 1789-1989 döneminde hem muhafazakârlar hem de sosyalistler, başarısız biçimde de olsa, grupların toplumsal önceliğini yerleştirmeye çalıştılar. Muhafazakârlar belli geleneksel grupların önceliğini aradı; sosyalistler ise tekil bir grup olarak kolektivitenin (halkın) önceliğini aradı. Buna ek olarak, birer fail olarak grupların önceliğine dayalı bir ideoloji (yani bir siyasi program) ortaya koymalıyız.

Bana öyle geliyor ki, her ne kadar bu noktada hiçbiri tam olarak inşa edilmemişse de, sadece iki ideolojinin inşa edilebileceği tasavvur edilebilir. "En uygun olan hayatta kalır" tarzı grupların erdemli ve meşru olduğu ileri sürülebilir. Bu temayı, genellikle ırksal saflık kisvesi yerine meritokratik kisveye bürünen yeni-ırkçı temaların savunucularının yeni saldırganlığında görmekteyiz. Artık yeni iddialar mutlaka (uluslar ve hatta ten rengi gruplan gibi) eski dar gruplara dayalı değil; daha ziyade (gruplanmaları geçici olsa da) güçlü olanın ganimetini alma ve kendi korunaklı yerelliği içinde saklama hakkına dayalıdır.

Güney'deki yeni-Bismarckçı ve Aydınlanma karşıtı hamlelerle ilgili sorun, bunların sonuçta Kuzey'deki akranlarıyla uzlaşma, bu suretle sadece güçlülerin bir diğer müstahkem yerelliği olma eğiliminde yatıyor. Bunu son on beş yılın Orta Doğu politikalarında açıkça görürüz. Humeyni tarafından temsil edilen tehditlerle karşı karşıya kalınınca, Saddam Hüseyin dünya egemen katmanlarının bütün kesimleri tarafından desteklendi ve güçlendirildi. Saddam Hüseyin ganimetin çok büyük bir kısmını gaspetmeye kalkınca, aynı güçler bu kez ona karşı döndü ve Humeyni'nin halefleri memnuniyetle egemen sürüye yeniden katıldılar. Bu kolay ittifak

değiş-tokuşu, egemen katmanların politikaları (ve insan haklarına ilgileri konusundaki basmakalıp sözlerinin iki yüzlülüğü) hakkında bir şeyler söyler, fakat aynı zamanda Humeyni ve grubu hakkında ve Saddam Hüseyin'in yönetimindeki Baas partisi hakkında da bir şeyler söyler.

Bir parçalanma döneminde grupların önceliğinden hareketle, "en uygun olan hayatta kalır" tarzı grupların ideolojisine alternatif bir ideoloji var. Bu, grupların dıştalayıcı olmaması görüşünü benimsemesinin yanı sıra, tüm grupların yeniden inşa edilmiş bir dünya sisteminden pay almaya eşit hakları olduğunu benimseyen bir ideolojidir. Gruplar ağı karmakarışık biçimde örülüdür. Bazı Siyahlar kadındır; bazı Müslümanlar Siyahtır, ama hepsi değil; bazı entelektüeller Müslümandır; ve böylece sonsuza kadar devam eder. Gruplar için elverişli gerçek alan, mutlaka gruplar içindeki alan demektir. Bütün gruplar kısmi kimlikleri temsil eder. Gruplar arasındaki koruyucu sınırlar, gruplar içinde hiyerarşi yaratılmasıyla sonuçlanma eğilimindedir. Ve elbette, bazı koruyucu sınırlar olmadan da gruplar varolamaz.

Öyleyse karşımızdaki zor görev bu: İçinde yaşadığımız tarihsel sistemin parçalandığı bir anda yeni bir Sol ideoloji yaratılması. Kolay bir iş değil; bir gecede de getirilemez. 1789 sonrası dönemin ideolojilerinin inşası onyıllarca sürmüştü.

Riskler yüksek, çünkü sistemler parçalanırken sonuçta onların yerine başka bir şey geçer. Şu anda sistemsel çatallaşmalar hakkında bildiğimiz, küçük bir girdinin (modern dünya sisteminin yaklaşık 1500'den yakın geçmişe kadar yaşadığı, büyük girdilerin bile sınırlı sonuçlara sahip olduğu nispi istikrar dönemlerinin aksine) büyük sonuçları olabileceğinden, dönüşümün radikal biçimde farklı yönlere gidebileceğidir. Tarihsel kapitalizmden başka bir şeye geçiş sürecinden, mesela 2050 civarlarında, büyük ölçüde eşitsizliğe dayalı ve hiyerarşik olan yeni bir sistemle (ya da birden çok sistemle) ya da geniş ölçüde demokratik ve eşitlikçi bir sistemle çıkabiliriz: Bu, ikinci sonucu tercih edenlerin, anlamlı bir siyasi değişim stratejisi oluşturmaya muktedir olup olmadıklarına bağlı.

Şimdi şu soruya gelebiliriz: Kim kimi dışlıyor? Kapitalist dünya ekonomisinde, sistem, dünyanın tüm potansiyel işgücünü, katmerli bir hiyerarşi içinde çalışma sistemine dahil etmek suretiyle çoğunluğu (kazançlardan) dışlamaya çalışmaktaydı. Bu dahil etme yoluyla dışlama sistemi, on dokuzuncu yüzyılda bu anlayışı meşrulaştıran ve dünya sistem

karşıtı güçlerini bile bu amaca hizmet ettirmeyi başaran baskın bir ideolojinin, liberal ideolojinin yayılmasıyla durmaksızın güçlendi. Neyse ki bu dönemin sonuna geldik.

Şimdi, herkesi kazançlarına dahil edecek çok farklı bir dünya sistemi yaratıp yaratamayacağımıza bakmalıyız; bu da özbilinçli, ama gene de iç içe geçmiş olduklarının farkında olan grupların kuruluşu için gerekli olan dışlamaların ta kendisi yoluyla yapılabilir.

Bir parçalanma dönemi için, açık bir sistem karşıtı stratejinin kesin formülünün geliştirilmesi en azından iki onyıl alacaktır. Şimdi yapılabilecek tek şey bu tür bir stratejiye dahil olabilecek bazı unsurları ortaya koymaktır; ancak tüm parçaların bir arada nasıl duracaklarından emin olunamaz ve bu tür bir listenin eksiksiz olduğu da ileri sürülemez.

Böyle bir unsur, kesinlikle, devlet iktidarının ele geçirilmesi yoluyla toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye ilişkin eski stratejiden kesin bir ayrılış anlamı taşımalıdır. Hükümet otoritesini ele almak yararlı olabilirse de, hemen hemen hiçbir zaman dönüştürücü değildir. Devlet iktidarının üstlenilmesi, ultra-Sağ baskıcı güçleri engellemek için çok özgül durumlarda kullanılacak gerekli bir savunma taktiği olarak düşünülmelidir. Devlet iktidarı, daima mevcut dünya düzenini yeniden meşrulaştırma riski taşıyan bir en son çare olarak görülmelidir. Liberal ideolojiden bu kopuş, kuşkusuz liberal ideolojinin çözümlemekte olduğum çöküşüne rağmen, sistem karşıtı hareketler için en zor adım olacaktır.

Sistemin güçlüklerini giderme konusundaki topyekûn isteksizlik, geçmiş uygulamadan bu tür bir kopuşla ima edilen şeydir. Sistemin giderek güçlenen çelişkilerinin egemen katmanlara empoze ettiği siyasi açmazları çözmek sistem karşıtı güçlerin işi değildir. Halk güçlerinin kendi işlerini kendilerinin görmeleri, yapıda[?] reformlara ilişkin bir müzakereden tamamen ayrı görülmelidir; fiilen tüm sistem karşıtı güçler, en militanları dahil, liberal ideolojik dönem boyunca bu tuzağa düşmüştü.

Bunun yerine, sistem karşıtı güçlerin üzerine yoğunlaşması gereken, gerçek toplumsal grupların her tür ve çeşitten topluluk düzeylerinde genişletilmesi ve birleşmemiş bir biçimde daha üst düzeylerde gruplaşmalarıdır (ve sürekli yeniden gruplaşmalarıdır). Önceki dönemde sistem karşıtı hareketlerin temel hatası, yapı ne kadar birleşirse o kadar etkili olacağı inancıydı. Kuşkusuz devlet iktidarını fethetmenin önceliğine ilişkin bir strateji göz önüne alındığında bu politika mantıklı ve görünüş

itibariyle yararlıydı. Sosyalist ideolojiyi liberal sosyalist ideolojiye dönüştüren de budur. Demokratik merkeziyetçilik ihtiyaç duyulan şeyin tam zıttıdır. Muhtelif gerçek grupların daha üst düzeylerde (devlet, din, dünya) dayanışmasının temeli daha ince, daha esnek ve daha organik olmalıdır. Sistem karşıtı güçler ailesi, taktik önceliklerin sürekli yeniden formülasyonunda çok hızlı ilerlemelidir.

Bu tür bir tutarlı, birleşmemiş güçler ailesi, ancak her bir bileşen grup bizzat karmaşık, kendi içinde demokratik bir yapı olursa akla yatkın olabilir. Ve bu da kolektif düzeyde, mücadelede hiçbir stratejik öncelik bulunmadığını benimsersek mümkün olabilir. Bir grubun bir dizi hakkı, diğer bir grubun bir dizi hakkından daha fazla önemli değildir. Öncelikler hakkındaki tartışma zayıflatır ve saptırır, sonuçta da tek bir birleşmiş hareket içinde erimiş, birleşmiş grupların yoluna geri götürür. Oysa bir dönüşüm savaşı, ancak tüm cephelerde birden yürütülebilir.

Her biri karmaşık ve kendi içinde demokratik muhtelif gruplar tarafından yürütülen çok cepheli bir strateji, elinin altında, statükonun savunucuları için ezici olabilecek taktik bir silaha sahip olacaktır; bu silah eski liberal ideolojiyi harfi harfine dile getirme ve bunun evrensel gerçekleştirimini talep etme silahıdır. Örneğin Güney'den Kuzey'e yoğun yasadışı göç durumu karşısında sınırsız serbest piyasa ilkesini -gelmek isteyen herkese açık sınırlar- talep etmek uygun bir taktik değil midir? Bu tür bir talep karşısında liberal ideologların tek yapabileceği, insan hakları konusundaki basmakalıp sözlerini bırakmak ve yerleşme özgürlüğünü kastetmediklerine göre, aslında göç özgürlüğünü kastetmediklerini kabullenmektir.

Aynı şekilde her cephede tüm gayri resmi ve tanınmayan ayrıcalık mevkilerinin ortadan kaldırılmasının yanı sıra, karar alma sürecinin giderek demokratikleştirilmesi için de bastırılabilir. Burada sözünü ettiğim şey, göstermelik davranışlarını ve iddialarını egemen güçlerin arzuladığından daha fazla ciddiye almak suretiyle sisteme yüklenme taktiğidir. Bu, sistemin güçlüklerine çare bulma taktiğinin tamamen zıttıdır.

Bunların tümü yeterli olacak mı? Bunu bilmek zor ve muhtemelen kendi başına yeterli olmayacak. Ancak siyasi açıdan egemen güçleri giderek daha fazla köşeye sıkıştıracak ve dolayısıyla daha umutsuz karşı taktiklere itecektir. Yine de sistem karşıtı hareketler kendi ütopyalarını -kurmak istedikleri demokratik, eşitlikçi düzenin gerçek açmazları üzerine düşünme ve tartışma- geliştiremedikçe, sonuçta ortaya çıkacak dünya belirsiz

olacaktır. Son dönemde, devlet iktidarını kazanmanın ve ulusal kalkınmanın önceliğinden sapma olarak göründükleri için ütopyalara pek hoş gözle bakılmadı. Net sonuç, romantik yanılsamalara dayalı, dolayısıyla öfkeli hayal kırıklıklarına mahkûm bir hareketti. Ütopyalar ütopik hülyalar değil, güçlüklere ilişkin ciddi beklentiler ve alternatif kurumsal yapıların sınırsız tasavvurudur. Ancak sistem karşıtı güçler birleşmemiş ve karmaşık olurlarsa, muhtemel geleceklere ilişkin alternatif vizyonlar sürecin bir parçası olur.

1989 yılı bir dönemin sancılı sonunu temsil etmekteydi. Sistem karşıtı güçlerin yenilgisi aslında büyük bir kurtuluştu. Kapitalist dünya ekonomisinin liberal sosyalist meşruiyetini ortadan kaldırmakta ve böylece egemen liberal ideolojinin çöküşünü temsil etmekteydi.

Bununla birlikte, içine girdiğimiz yeni dönem daha da güvenilmezdir. Bilinmeyen denizlere yelken açıyoruz. Geçmişin hataları hakkında, yakın geleceğin tehlikeleri hakkında bildiklerimizden daha fazlasını biliyoruz. Sağlam bir dönüşüm stratejisi geliştirmek için büyük bir kolektif çaba gerekecektir. Aynı zamanda, sistemin parçalanışı da hızla devam ediyor ve hiyerarşi ve ayrıcalık savunucuları, hiçbir şeyin değişmemesi için her şeyi değiştirecek çözümler ve sonuçlar bulmakta hiç vakit kaybetmiyorlar. (Lampedusa’nın bunu Garibaldici devrime ilişkin bir yargı olarak söylediğini hatırlayalım.)

Ortada ne iyimserlik ne de kötümserlik için neden var. Her şey mümkün, ama her şey de belirsiz kalmaktadır. Eski stratejilerimizi aklımızdan çıkarmalıyız. Eski çözümlemelerimizi aklımızdan çıkarmalıyız. Bunların tümü kapitalist dünya ekonomisinin egemen ideolojisi tarafından çok fazla damgalanmıştı. Kuşkusuz bunu organik entelektüeller olarak, fakat her biri kendi yapısı içinde karmaşık olan muhtelif grupların dünya çapında birleşmemiş bir ailesinin organik entelektüelleri olarak yapmalıyız.

XIV
LİBERALİZMİN SANCILARI:
İLERLEMEDEN UMULAN NE?[60]

ÜÇLÜ bir yıldönümüyle karşı karşıyayız: Kyoto Seika Üniversitesi'nin 1968'deki kuruluşunun yirmi beşinci yıldönümü; 1968 dünya devriminin yirmi beşinci yıldönümü; Pearl Harbor'un (en azından ABD takvimine göre) Japon uçakları tarafından bombalandığı günün elli ikinci yıldönümü. Bu yıldönümlerinin her birinin bana göre neyi temsil ettiğini belirterek başlayayım.

Kyoto Seika Üniversitesi'nin kuruluşu dünya sistemimizin tarihindeki büyük bir gelişmenin simgesidir: Üniversite yapılarının 1950'ler ve 1960'lardaki olağanüstü nicelik genişlemesi.[61] Bu dönem bir anlamda, Aydınlanma'nın eğitim yoluyla ilerleme vaadinin doruğuydu. Kendi içinde harika bir şeydi ve bugün de burada bunu kutluyoruz. Ancak birçok harika şey gibi onun da yan etkileri ve maliyetleri vardı. Bu yan etkilerden biri, yüksek öğretimin yaygınlaşmasının, ısrarla statülerine uygun iş ve gelir isteyen çok sayıda mezun üretmiş olması ve bu talepleri en azından yapıldıkları kadar çabuk ve tam olarak karşılamada bazı güçlüklerin ortaya çıkmasıydı. Maliyet ise, dünya sisteminin önemli ölçüde genişleyen orta katmanları için genel olarak refahın sağlanmasının maliyetinin sadece bir kısmı olan bu yaygınlaşmış yüksek öğretimi sağlamanın toplumsal maliyetiydi. Toplumsal refahın bu artan maliyeti, devlet bütçelerine ağır bir yük getirecekti. 1993'e geldiğimizde dünyanın her tarafında devletlerin mali krizlerini tartışıyoruz.

Bu bizi ikinci yıldönümüne, 1968 dünya devriminin yıldönümüne getiriyor. Bu dünya devrimi (hepsinde olmasa da) çoğu ülkede üniversitelerde başladı. Kuşkusuz yangın için çıra işlevi gören meselelerden biri, bu müstakbel mezunların müstakbel meslekleri hakkındaki

endişeleriydi. Ancak kuşkusuz bu dar biçimde bencil etken, devrimci patlamanın başlıca odağı değildi. Aksine, türsel sorunun bir diğer semptomundan ibaretti: Aydınlanma'nın ilerleme senaryosunda yer alan bütün vaatlerin, yani görünüşte 1945'ten sonraki dönemde gerçekleşmiş gibi görünen bütün o vaatler dizisinin gerçekten karşılanması demek olan sorun...

Bu bizi üçüncü yıldönümüne, Pearl Harbour saldırısına götürür. ABD'yi resmi bir taraf olarak İkinci Dünya Savaşı'na sokan bu saldırıdır. Ancak aslında savaş, öncelikle Japonya ve ABD arasındaki bir savaş değildi. Bunu söylediğim için beni bağışlayınız, ama Japonya bu küresel dramda ikinci sınıf bir oyuncuydu ve saldırısı, uzun süreli bir mücadelede küçük bir müdahaleden ibaretti. Savaş öncelikle Almanya ve ABD arasındaki bir savaştı ve 1914'ten beri fiilen devam ediyordu. Dünya sisteminin hegemonik gücü olarak Büyük Britanya'ya halef olmak için başlıca iki rakip arasında bir "otuz yıl savaşı"ydı. Bildiğimiz gibi ABD savaşı kazanacak ve hegemonik bir güç, dolayısıyla Aydınlanma vaatlerinin bu dünya çapında görünüşteki zaferini yönetecek güç olacaktı.

Bu nedenle yorumlarımı aslında bu yıldönümleriyle işaret ettiğimiz temalar dizisi açısından düzenleyeceğim. İlkin, Aydınlanma idealleri için umut ve mücadele dönemini, 1789-1945 dönemini tartışacağım. Daha sonra Aydınlanma umutlarının gerçekleştiği, ama yanlış biçimde gerçekleştiği dönemi, 1945-1989 dönemini çözümlemeye çalışacağım. Üçüncü olarak, içinde bulunduğumuz döneme, 1989'da başlayan ve muhtemelen bir yarım yüzyıl devam edecek olan "Kara Döneme" geleceğim. Son olarak önümüzdeki seçeneklerden söz edeceğim - bugün ve yarın.

Aydınlanma'nın ilk büyük siyasi ifadesi tüm belirsizlikleriyle birlikte Fransız Devrimi'ydi elbette. Fransız Devrimi'nin neyin nesi olduğu, bizzat dönemimizin büyük belirsizliklerinden birisi haline geldi. Fransa'da 1989'daki İki Yüzüncü Yıl kutlamaları uzun süredir egemen olan ve artık modası geçtiği ileri sürülen "sosyal yorum"un yerine, devrimin yeni bir yorumunu koyma konusunda çok büyük bir çabaya vesile oldu.[62]

Bizzat Fransız Devrimi, yalnız Fransa'da değil, tarihsel bir sistem olarak tüm kapitalist dünya ekonomisinde uzun bir sürecin son noktasıydı. Çünkü 1789'da kürenin önemli bir kısmı zaten üç yüzyıldır bu tarihsel sistem içinde yer almaktaydı. Bu üç yüzyıl boyunca kilit kuramlarının çoğu

kurulmuş ve yerleşmişti: Çevre bölgelerden merkez bölgelere önemli bir artı değer aktarımıyla birlikte, eksenel işbölümü; sonsuz sermaye birikiminin çıkarlarına hizmet edenlere mükâfat önceliği; devletlerarası sistemin çatısı ve "kuralları" tarafından sınırlanan sözümona egemen devletlerden oluşan devletlerarası sistem; ve dünya sisteminin giderek büyüyen kutuplaşması, sadece ekonomik olmakla kalmayıp, toplumsal olan ve demografik hale gelmenin de eşiğinde bulunan bir kutuplaşma.

Ancak bu tarihsel kapitalizmin dünya sisteminin hâlâ yoksun olduğu şey, meşrulaştırıcı bir jeokültürdü. Temel doktrinler, on sekizinci yüzyılda (ve hatta daha önce) Aydınlanma teorisyenleri tarafından işlenmiş, fakat toplumsal açıdan ancak Fransız Devrimi'yle kurumsallaştırılmıştır. Çünkü Fransız Devrimi'nin yaptığı iş iki yeni dünya görüşünün benimsenmesinde halk desteğini, daha doğrusu bunun gürültüsünü serbest bırakmaktı: Siyasi değişim normaldi ve istisnai değildi; egemenlik "halk"ta içkindi, bir hükümdarda değil. 1815'te Fransız Devrimi'nin mirasçısı ve dünya kahramanı olan Napolyon yenildi ve bunu Fransa'da (ve Anciens Régimes'in yerinden edilmiş olduğu başka yerlerde) farazi bir "Restorasyon" izledi. Ancak Restorasyon aslında, bu dünya görüşlerinin yaygın kabulünü ortadan kaldırmadı, zaten artık kaldıramazdı da. Bu yeni durumla baş edebilmek için, on dokuzuncu yüzyıl ideolojileri üçlemesi, yani muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm, kapitalist dünya ekonomisi içinde daha sonraki siyasi tartışmaların lisanını belirleyerek ortaya çıktı.

Ancak bu üç ideoloji arasında, bu sistemin ilk dünya devrimi olarak düşünülebilecek olan 1848 devrimi gibi erken bir zamanda zafere ulaşanı liberalizm oldu.[63] Çünkü kapitalist dünya ekonomisi için yaşayabilir bir jeokültürü hem sistemin kadrolarının gözünde hem de önemli ölçüde halk yığınlarının, yani sıradan denen insanların gözünde diğer kurumları da meşrulaştıracak bir jeokültürü en iyi sağlayabilen ideoloji liberalizmdi.

İnsanlar siyasi değişimin normal olduğunu ve prensipte egemenin (yani siyasi değişime karar verenin) kendileri olduğunu düşünme noktasına ulaştıklarında, her şey mümkündür. Ve elbette bu kesin olarak, kapitalist dünya ekonomisi çatısı içinde güçlü ve ayrıcalıklı olanların karşı karşıya kaldıkları bir sorundu. Korkularının ilk odağı, bir ölçüde küçük fakat büyüyen kentli sanayi işçileriydi. Ancak Fransız Devrimi'nin fazlasıyla kanıtladığı gibi, sanayi kesiminde çalışmayan kırsal kesim işçileri de, güçlünün ve ayrıcalıklının bakış açısından oldukça sorun yaratıcı ve

korkutucu olabiliyordu. Bu "tehlikeli sınıflar", bu yeni normları çok ciddiye almaktan ve dolayısıyla sistemin temel yapılarını zayıflatmak suretiyle sermaye birikimi sürecine müdahale etmekten nasıl alıkonulacaktı? On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yönetici sınıfların üzerine çöken siyasi açmaz buydu.

Açık tepkilerden biri baskıydı. Ve baskı fazlasıyla kullanıldı. Ancak 1848 dünya devriminin dersi, salt baskının son kertede çok etkin olmadığıydı; tehlikeli sınıfları sakinleştirmek yerine öfkelerini arttırarak kışkırtıyordu. Baskının etkili olabilmesi için, ödünlerle tamamlanması gerektiği anlaşılmaya başlandı. Öte yandan on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının farazi devrimcileri bir ders daha almışlardı. Kendiliğinden ayaklanmalar da, az çok kolaylıkla bastırılabildiklerinden çok etkili değillerdi. Önemli değişimleri hızlandırmak için, halk ayaklanması tehdidinin bilinçli uzun vadeli siyasi örgütlenmeyle birleştirilmesi gerekmekteydi.

Aslında liberalizm kendini, hem Sağ'ın hem de Sol'un siyasi güçlüklerine acil çözüm olarak sunmaktaydı. Sağ'a ödünler tavsiye etti; Sol'a siyasi örgütlenme tavsiye etti. Her ikisine birden sabır öğütledi: Uzun vadede, bir via media marifetiyle (herkes için) daha fazla şey kazanılacaktı. Liberalizm cisimleşen merkezcilikti ve çağrısı baştan çıkarıcıydı. Çünkü öğütlediği şey sadece pasif bir merkezcilik değil, aktif bir stratejiydi. Liberaller Aydınlanma düşüncesinin kilit bir öncülüne iman etmişlerdi: Akılcı düşünce ve faaliyet kurtuluşa, yani ilerlemeye giden yoldur. Erkekler doğal olarak akılcıydılar (kadınları dahil etmek pek seyrek söz konusu oluyordu), potansiyel olarak akılcıydılar, son kertede akılcıydılar.

Dolayısıyla "normal siyasi değişim" en akılcı olanların -yani en eğitimli, en vasıflı, dolayısıyla en bilge- gösterdiği yolu izlemeliydi. Bu adamlar izlenecek en iyi siyasi değişim yollarını tasarlayabilirlerdi; yani üstlenilecek ve yapılacak gerekli reformları gösterebilirlerdi. Liberalizmin, dolayısıyla liberallerin, bireyin devletle ilişkisi konusunda dağınık görünen konumlarını getiren örgütleyici kavramdı akılcı reformculuk. Liberaller eş zamanlı olarak, bir yandan bireyin devlet (kolektif) diktaları tarafından kısıtlanmaması gerektiğini; öte yandan da devlet faaliyetinin bireye karşı adaletsizliği en aza indirmekte gerekli olduğunu savunabilmişlerdir. Böylece, aynı anda hem "bırakınız yapsınlar"ın hem de fabrika yasalarının yanında olabilmişlerdir. Çünkü liberalleri ilgilendiren bizzat "bırakınız yapsınlar" ya da fabrika yasaları değil, en iyi, belki de sadece akılcı

reformculuk vasıtasıyla gerçekleştirilebilecek olan iyi topluma doğru ölçülü, bilinçli ilerlemeydi.

Bu akılcı reformculuk doktrininin, olağanüstü çekici olduğu pratikte görüldü. Herkesin ihtiyaçlarına cevap veriyor gibiydi. Muhafazakâr eğilimliler açısından tehlikeli sınıfların devrimci içgüdülerini bastırmanın yolu olabilirmiş gibi görünmekteydi. Biraz oy hakkı, bir parça refah devleti, biraz da sınıfları ortak bir ulusal kimlik altında birleştirme: Tüm bunlar, on dokuzuncu yüzyılın sonunda kapitalist sistemin temel unsurlarını muhafaza ederken, çalışan sınıfları yatıştıran bir formül oluşturdu. Güçlüler ve ayrıcalıklılar kendileri için temel öneme sahip hiçbir şey yitirmediler, geceleri daha rahat uyudular (pencerelerinde onları tehdit eden daha az devrimci vardı).

Radikal eğilimliler açısından ise akılcı reformculuk yararlı bir dinlenme noktası sunuyormuş gibi görünüyordu. Daha sonraki daha temel değişiklik umudunu ve beklentisini yok etmeksizin, mevcut yer ve zamanda biraz temel değişim sağlamaktaydı. Her şeyden öte, yaşayan insanlara yaşamları sırasında bir şeyler sağlamaktaydı. Ve bu yaşayan insanlar da geceleri daha rahat uyumaktaydı (pencerelerinde onları tehdit eden daha az polis vardı).

Aşağı yukarı 150 yıllık sürekli siyasi mücadeleyi küçümsemek istemiyorum - bazısı şiddetli, bir çoğu tutkulu, çoğu önemli ve neredeyse tümü ciddi. Ama bu mücadeleyi bir perspektife yerleştirmek istiyorum. Son kertede bu mücadele liberal ideoloji tarafından konan kurallar içinde yürütüldü. Bu kuralları kökten reddeden faşistler boy gösterdiğinde bastırıldılar ve yok edildiler - kuşkusuz güçlükle, ama yine de bastırıldılar.

Liberalizm hakkında söylememiz gereken bir şey daha var. Liberalizmin, asıl önceliği akılcı reformculuk olduğundan, temelde devlet karşıtı olmadığını öne sürmüştük. Ancak devlet karşıtı değilse eğer, temel olarak anti-demokratikti. Liberalizm daima aristokratik bir doktrindi, "en iyinin yönetimini" öğütledi. Kuşkusuz liberaller "en iyi"yi öncelikle doğuştan gelen statüyle tanımlamamışlardır; bunun yerine eğitim başarısına göre tanımlamışlardır. Böylece en iyi olan, kalıtsal soylular değil, meritokrasinin üyeleriydi. Ancak en iyi, daima bütünden daha küçük bir gruptu. Liberaller tam da bütünün yönetiminden -demokrasi- kaçmak için, en iyinin yönetimini -aristokrasi- istediler. Demokrasi liberallerin değil, radikallerin hedefiydi; ya da en azından gerçekten radikal, gerçekten sistem karşıtı olanların hedefiydi. Liberalizmin bir ideoloji olarak ortaya konulması, bu

grubun egemen olmasını önlemek içindi. Ve liberaller, önerilen reformlara direnen muhafazakâr eğilimlilerle konuşurken hep, demokrasinin gelişini ancak akılcı reformculuğun önleyeceğini ileri sürdüler; bu da son kertede tüm zeki muhafazakârlar tarafından memnuniyetle kulak verilecek bir tartışmaydı.

Son olarak, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla yirminci yüzyılın ilk yarısı arasındaki önemli bir farka işaret etmeliyiz. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında tehlikeli sınıfların taleplerinin asıl savunucuları hâlâ Avrupa ve Kuzey Amerika'nın kentli çalışan sınıflarıydı. Liberal program bunları mükemmel biçimde işledi. Bunlara genel (erkek) oy, bir refah devleti başlangıcı ve ulusal kimlik sunuldu. Fakat kime karşı ulusal kimlik? Kuşkusuz komşularına karşı, ancak daha önemli ve derin biçimde, Beyaz olmayan dünyaya karşı. Emperyalizm ve ırkçılık, liberallerin "akılcı reformculuk" kisvesi altında Avrupalı/Kuzey Amerikalı çalışan sınıflara sunduğu paketin parçalarıydı.

Ancak aynı zamanda Avrupalı olmayan dünyanın "tehlikeli sınıfları" siyasi açıdan hareketleniyordu - Meksika'dan Afganistan'a, Mısır’ dan Çin'e, İran'dan Hindistan'a. 1905'te Japonya Rusya’yı yendiğinde, bu durum tüm bölgede Avrupa yayılmasının "geri çekilmesi" olarak değerlendirilmişti. Bu, elbette öncelikle Avrupalı ve Kuzey Amerikalı "liberallere" şiddetli bir uyarı sinyaliydi; artık "normal siyasi değişim" ve "egemenlik" sadece Avrupa çalışan sınıflarının değil, bütün dünya halklarının ileri sürdüğü taleplerdi.

Böylece liberaller dikkatlerini akılcı reform kavramını bir bütün olarak dünya sistemine yaygınlaştırmaya çevirdiler. Bu, Woodrow Wilson'ın mesajı ve "ulusların kendi kaderini tayini", yani genel oyun küresel eşdeğeri olan bir doktrin üzerindeki ısrarıydı. Bu, Franklin Roosevelt'in mesajı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında bir savaş hedefi olarak ilan edilen "dört özgürlüktü" ki daha sonra bu, Başkan Truman tarafından "Dördüncü Nokta"ya çevrilen, 1945 sonrası "geri kalmış ülkelerin ekonomik kalkınma" projesinin, yani refah devletinin küresel eşiti olan bir doktrinin başlangıç işareti olacaktı.[64]

Ancak liberalizmin ve demokrasinin hedefleri bir kez daha çatışmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılda, liberalizmin sahip çıktığı evrenselcilik, evrensel ideallerden fiilen yararlananlar, yani "yurttaşlar" ulusa "dahil edilirken", ırkçılığın nesnelerinin (bunları "ulus"un sınırlan

dışına koyarak) "dışsallaştırılması" suretiyle ırkçılıkla bağdaşır kılındı. Soru, yirminci yüzyıl küresel liberalizminin, Üçüncü Dünya ya da Güney denmeye başlayan bölgelerdeki "tehlikeli sınıfları" zaptetmekte, ulus düzeyinde liberalizmin Avrupa ve Kuzey Amerika'da ulusal "tehlikeli sınıflar"ı zaptetmekte oldukları kadar başarılı olup olamadığıydı. Sorun elbette dünya düzeyinde ırkçılığın "dışsallaştırılacağı" hiçbir yer bulunmamasıydı. Liberalizmin çelişkileri olumsuz meyvelerini alıyordu.

Yine de 1945'te bu aşikâr olmaktan çok uzaktı. Müttefiklerin Mihver güçleri karşısındaki zaferi, küresel liberalizmin (SSCB'yle ittifak halinde) faşist meydan okuma karşısındaki zaferi gibi göründü. ABD tarafından tek beyaz olmayan Mihver gücü Japonya'ya iki atom bombası atılmasının savaştaki son hareket olmasının, belki de liberalizmin bazı çelişkilerini yansıtmakta olduğu ABD'de (ve hatta Avrupa'da) hemen hemen hiç tartışılmadı. Söylemeye gerek yok ki, tepki Japonya'da aynı değildi. Ancak Japonlar savaşı kaybetmişlerdi ve o sırada seslerine ciddi biçimde kulak verilmiyordu.

ABD artık kuşku götürmez biçimde dünya ekonomisindeki en büyük ekonomik güçtü. Ve atom bombasıyla birlikte, Sovyet silahlı kuvvetlerinin büyüklüğüne rağmen, en büyük askeri güçtü. Dört yönlü bir program yoluyla dünya sistemini siyasi açıdan düzenleyecekti: (a) SSCB'yle, köşesinde kalması karşılığında dünyanın bir köşesini kontrol etmeyi garanti eden bir düzenleme (elbette retorik olarak değil, reel politika anlamında); (b) Hem Batı Avrupa'yla hem de Japonya'yla, askeri amaçların yanı sıra ekonomik, siyasi ve retorik amaçlara hizmet eden bir ittifak sistemi; (c) sömürgeci imparatorlukların "sömürgecilikten arındırılması"na ulaşmaya yönelik tonu ayarlanmış, ılımlı bir program; (d) gerçek "yurttaşlık" kategorilerini düzenleyerek ve birleştirici bir anti-Komünist ideolojiyle damgalayarak, ABD içinde bir iç entegrasyon programı.

Bu program yaklaşık yirmi beş yıl süreyle, yani kesin olarak 1968 dönüm noktasına kadar işledi, hem de dikkat çekici biçimde iyi işledi. Öyleyse 1945-1968 arasındaki olağanüstü yılları nasıl değerlendireceğiz? Bu, ilerleme ve liberal değerlerin zafer dönemi miydi? Yanıt şu olmalı: Kesinlikle evet, ama aynı zamanda kesinlikle hayır. En bariz "ilerleme" göstergesi maddiydi. Dünya ekonomisinin ekonomik genişlemesi olağanüstüydü; kapitalist sistemin tarihindeki en büyük genişlemeydi. Üstelik her yerde gerçekleşmiş gibi görünüyordu - Batı'da, Doğu'da,

Kuzey'de ve Güney'de. Kuşkusuz Kuzey'in kazancı Güney'inkinden daha büyüktü ve (hem mutlak hem de nispi) uçurumlar çoğu durumda büyümüştü.[65] Ancak çoğu yerde gerçek bir büyüme ve yüksek istihdam mevcut olduğundan, dönem toz pembe bir görünüme sahipti. Bu, refahtaki büyümeye paralel olarak büyük ölçüde artan harcamalarda, daha önce değindiğimiz gibi, özellikle eğitim ve sağlıktaki harcamalarda daha da fazla geçerliydi.

İkinci olarak Avrupa'da bir kez daha barış vardı. Avrupa'da barış vardı, ancak Kore ve Çinhindi'ndeki iki uzun, yıpratıcı savaşın yaşandığı Asya'da yoktu tabii. Ve elbette Avrupa dışı dünyanın birçok başka bölümünde de yoktu. Diğer yandan Kore ve Vietnam'daki çatışmalar aynı değildi. Kore çatışması, daha ziyade Berlin Ablukası'yla eşlenecektir, ki aslında bu ikisi hemen hemen aynı zamanda gerçekleşmiştir. Almanya ve Kore, 1945'in iki büyük taksimatıydı. Her iki ülkenin de birer yarısı, bir yanda ABD'nin, öte yanda SSCB'nin askeri-siyasi alanı içine girmişti. Yalta ruhuna uygun olarak, Almanların ve Korelilerin milliyetçi (ve ideolojik) hassasiyetleri ne olursa olsun, bölünme hatlarının sağlam kalacağı düşünülüyordu.

1949-1952 döneminde bu hatların sağlamlığı sınandı. Bir hayli gerilim (ve Kore olayında büyük can kaybı) sonrasında, sınır statükosunun az çok korunabildiği ortaya çıktı. Böylece Berlin Ablukası ve Kore Savaşı, Yalta'nın kurumsallaştırılması sürecini gerçek anlamda sonuçlandırdı. Bu iki çatışmanın ikinci sonucu, güçlü ittifak sistemlerinin kurulması suretiyle kurumsallaştırılan her iki kampın daha fazla toplumsal entegrasyonuydu: Bir yanda NATO ve ABD-Japonya Savunma Anlaşması, öte yanda Varşova Paktı ve Sovyet-Çin anlaşmaları. Bunun yanı sıra bu iki çatışma, askeri harcamaların aşırı beslediği dünya ekonomisindeki büyük genişlemenin doğrudan bir ateşleyicisi olarak hizmet verdi. Avrupa’nın toparlanması ve Japonya'nın büyümesi bu genişlemeden yararlanan başlıca iki gelişmeydi.

Vietnam'daki savaş, Kore'dekinden oldukça farklı türdeydi. Avrupa dışı dünyadaki ulusal bağımsızlık hareketlerinin mücadelesi için simgesel (fakat asla tek olmayan) bir yerdi. Kore Savaşı ve Berlin Ablukası, dünya soğuk savaş rejiminin temel bir parçasıyken, Vietnam mücadelesi (Cezayir ve birçok diğerleri gibi) söz konusu soğuk savaş rejiminin sınırlamalarına ve yapısına yönelik bir protestoydu. Dolayısıyla bunlar, bu temel ve doğrudan anlamıyla sistem karşıtı hareketlerin ürünüydü. Bu, iki tarafın hiçbir zaman barışta olmayıp sadece ateşkeste olduğu Almanya ve Kore'deki

mücadelelerden oldukça farklıydı; bu iki durum için de barış ehven-i şerdi. Ulusal bağımsızlık hareketleri ise aksine tek yanlıydı. Ulusal bağımsızlık hareketlerinin hiçbiri, Avrupa/Kuzey Amerika'yla yapılan savaşları istemedi; kendi yollarını izlemek için rahat bırakılmak istediler. Sonuçta savaşmaya mecbur kalana dek, onları rahat bırakmakta isteksiz olan Avrupa/Kuzey Amerika'ydı. Dolayısıyla ulusal bağımsızlık hareketleri güçlüleri protesto ediyorlardı, ama bunu ulusların kendi kaderini tayinine ve geri kalmış ülkelerin ekonomik kalkınmasına ilişkin liberal program adına yapıyorlardı.

Bu bizi 1945-1968 arasındaki olağanüstü yılların üçüncü büyük başarısına götürür: Sistem karşıtı hareketlerin dünya çapındaki zaferi. Dünya sisteminde ABD hegemonyasının zirvesi ve liberal ideolojinin küresel meşruiyetinin, aynı zamanda, 1848-1945 döneminde sistem karşıtı hareketler olarak yapıları ve stratejileri biçimlenmiş olan tüm hareketlerin iktidara gelme anına denk düşmesi sadece görünüşte bir paradokstur. Üç tarihsel çeşidiyle Eski Sol -Komünistler, Sosyal Demokratlar ve ulusal bağımsızlık hareketleri- her biri farklı coğrafi bölgelerde olmak üzere devlet iktidarına ulaştı. Komünist partiler Elbe'den Yalu'ya kadar dünyanın üçte birini kaplayan bölgede iktidardaydı. Ulusal bağımsızlık hareketleri ise Asya, Afrika ve Karayipler'in çoğunda (ve bunların muadilleri olarak Latin Amerika ve Orta Doğu’nun birçok yerinde). Ve sosyal demokrat hareketler (ya da muadilleri) Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya ve komşu adaların çoğu kesiminde, en azından dönüşümlü olarak iktidara geldiler. Japonya, belki de, Eski Sol'un küresel zaferinin tek önemli istisnasıydı.

Bu bir paradoks muydu? Bu, toplumsal gelişme canavarının sonucu, yani halk güçlerinin kaçınılmaz bir zaferi miydi? Yoksa halk güçlerinin kitlesel olarak düzen tarafından devşirilmesi mi? Peki, bu iki önerme arasında entelektüel ve siyasi açıdan ayrım yapmanın bir yolu var mı? Bunlar, 1960'larda huzursuzluk yaratmaya başlayan sorulardı. Dünya çapında yaşam standartlarında belirgin kazançlar sağlayan ekonomik genişleme, dünyanın geniş bölgelerinde nispi barış ve halk hareketlerinin görünüşteki zaferi; bunların tümü dünyadaki gelişmelere ilişkin olumlu ve iyimser değerlendirmelere elverişliyse de, gerçek duruma daha yakın bir bakış büyük olumsuzlukları ortaya çıkarıyordu.

Dünya soğuk savaş rejimi, insan özgürlüğünün genişlemesine ilişkin bir rejim değil, üst düzeyde düzenlenmiş jeopolitik gerilimlerin göstermelik

ciddiyetiyle meşrulaştırılan, tüm devletlerde büyük iç baskılar getiren bir rejimdi. Komünist dünyada tasfiye davaları, gulaglar ve demir perdeler vardı. Üçüncü Dünya'da tek parti rejimleri ve hapisteki ya da sürgündeki muhalifler vardı. McCarthycilik (ve diğer OECD ülkelerindeki muadilleri), görünüşte daha az vahşiyse de, gerektiğinde itaati sağlamak ve insanların meslek hayatlarını bitirmekte oldukça etkiliydi. Kamunun ifade özgürlüğü her yerde, ancak açıkça sınırlı parametreler içinde kalmak üzere caizdi.

Bunun yanı sıra maddi açıdan dünya soğuk savaş rejimi hem uluslararası hem de ulusal olarak büyüyen bir eşitsizlik rejimiydi. Sistem karşıtı hareketlerse sık sık eski eşitsizliklere karşı hareket ederken, yenilerini yaratmaktan da geri kalmıyorlardı. Komünist rejimlerin Nomenklatura'larının, Üçüncü Dünya'da ve OECD ülkelerinin Sosyal Demokrat rejimlerinde paralelleri vardı.

Ek olarak, bu eşitsizliklerin rastgele dağılmadığı gayet açıktı. Bunlar (ırk, din ya da etniklik şeklinde düzenlenen) statü gruplarıyla bağıntılıydı ve bu bağıntı hem dünya düzeyinde hem de her bir devletin içinde vardı. Bunlar başka birçok toplumsal özelliğin yanı sıra cins ve yaş gruplarıyla da bağıntılıydı kuşkusuz. Kısacası, dışarıda bırakılan gruplar, toplam olarak dünya nüfusunun yarısından kayda değer biçimde fazlasına ulaşan gruplar vardı.

Dolayısıyla 1945-1968 yılları arasında olan şey, çok eski umutların, yani ancak sahte biçimde gerçekleştiği düşünülmeye başlanan ve 1968 dünya devrimine zemin hazırlayan ve onun sorumlusu olan umutların gerçekleşmesiydi. Bu devrim her şeyden önce tüm tarihsel sisteme yöneltilmişti - sistemin hegemonik gücü olarak ABD'ye, sistemin dayanaklarını oluşturan ekonomik ve askeri yapılara. Ancak bu devrim aynı ölçüde Eski Sol'a da yöneltilmişti - yeterince sistem karşıtı olmadığı düşünülen sistem karşıtı hareketlere; görünüşteki ideolojik düşmanı ABD'nin gizli ortağı olması anlamında SSCB'ye; öncelikle belli statü gruplarının çıkarlarını koruyan, dar biçimde ekonomist olarak görülen sendikalara ve diğer işçi örgütlerine.

Bu sırada, mevcut yapıların koruyucuları, 1968 devrimcilerinin anti-rasyonalizmi olarak gördükleri şeyi kınıyorlardı. Ama aslında liberal ideoloji kendi kazdığı kuyuya düşmüştü. Bir yüzyıldır (akılcı reformculuğun gerekli bir önkoşulu olarak) sosyal bilimlerin işlevinin akılcı

çözümlemenin sınırlarını genişletmek olduğunda ısrar ederek çok başarılı olmuşlardı. Fredric Jameson'ın belirttiği gibi:

> Çağdaş felsefe teorisinin çoğu ... akılcı ve anlamlı olarak kabul ettiğimiz davranışta olağanüstü bir genişlemeyi içermiştir. Bence, özellikle psikanalizin yayılmasından sonra ama küçülen bir kürede ve medya işgalindeki bir toplumda "ötekilik"in kademeli olarak buharlaşmasıyla, eski "anlaşılmaz ..." anlamında "akıldışı" sayılabilecek çok az şey kalmaktadır. Bu tür devasa biçimde genişlemiş bir Akıl kavramının karşıtı olan akıldışı'nın fiilen yok olduğu bir durumda, artık normatif bir değer taşıyıp taşımadığı bir diğer ilginç sorudur.[66]

Fiilen her şey akılcı olmuşsa, egemen kesimlerin sosyal bilimlerinin tikel paradigmalarında artık hangi tikel meşruiyet vardı? Egemen seçkinlerin özgül siyasi programlarında nasıl bir özel erdem vardı? Ve hepsinden daha yıkıcısı, uzmanlar ve egemen gruplar, sırasıyla, sıradan insanların ve ezilen grupların sahip olmadığı hangi özel kapasitelere sahipti? 1968 devrimcileri, liberal ideologların koruyucu zırhındaki (ve onun çok farklı olmayan resmi Marksist varyantındaki) bu mantık açığını gördüler ve içeri daldılar.

Siyasi bir hareket olarak 1968 dünya devrimi, bir saman alevinden fazla değildi. Vahşice alevlendi, sonra üç yıl içinde söndü. Közleri -muhtelif, rekabet halindeki sözde Maocu fraksiyonlar biçiminde- beş-on yıl daha yaşadı, fakat 1970'lerin sonunda tüm bu gruplar belirsiz tarihsel dipnotlar haline gelmişti. Bununla birlikte, 1968 dünya devrimi bir dönemin yalnızca baskın dünya ideolojisi olarak değil, her zaman akılcı ve dolayısıyla bilimsel olarak meşru olduğunu ileri sürebilen tek ideoloji olarak liberalizmin otomatik merkeziliği döneminin sonunu gösterdiğinden, 1968'in jeokültürel etkisi çok önemliydi. 1968 dünya devrimi liberalizmi 1815-1848 döneminde olduğu yere, diğerleriyle rekabet halindeki siyasi bir stratejiden ibaret bir hale döndürdü. Bu anlamda, hem muhafazakârlık hem de radikalizm-sosyalizm, kendilerini 1848-1968 arasında denetim altında tutan liberalizmin manyetik alanının çekiminden kurtarmış oldular.

Liberalizmin jeokültürel norm olma rolünden, sadece küresel fikirler pazarında rekabet eden fikirlerden birisi haline indirilme süreci 1968'i izleyen iki onyılda tamamlandı. 1945-1968 döneminin maddi parlaklığı, başlayan uzun Kondratiyef B safhası sırasında ortadan kayboldu. Bunu söylemek herkes eşit derecede bundan etkilendi demek değildir. Üçüncü

Dünya ülkeleri en başta ve en kötü biçimde etkilenenler olmuştu. OPEC petrol fiyat artışı, zararı sınırlamaya çalışmanın ilk tarzıydı. Dünya artı değerinin büyük bir kısmı, petrol üreticisi devletler aracılığıyla OECD bankalarına akıtıldı. Doğrudan kazanç sağlayanlar üç gruptu: Bir rant elde eden petrol üreticisi devletler; OECD bankalarından, ödemeler dengelerini düzeltmek için borç alan (Üçüncü Dünya'daki ve Komünist dünyadaki) devletler; bu suretle hâlâ ihracatı sürdürebilmiş olan OECD devletleri. Bu ilk girişim 1980'deki borç krizi sırasında çöktü. Zararı sınırlamaya çalışmanın ikinci tarzı, Reagan'ın, ABD'de 1980'lerin spekülatif canlanmasını besleyen askeri Keynesçiliğiydi. Bu ise 1980'lerin sonlarında, kendisiyle birlikte SSCB'yi de götürerek çöktü. Üçüncü girişim Japonya'nın, onunla birlikte Doğu Asya ejderhalarının ve civardaki bazı devletlerin, Kondratiyef B safhasında üretimin gerekli ve kaçınılmaz yeniden konumlanışından kazanç sağlama girişimiydi. 1990'larda bu çabanın sınırlarına tanık oluyoruz.

Yirmi beş yıllık ekonomik mücadelenin net sonucu, küresel liberalizmin ikramlarında bir köşe taşı olan kalkınmacılık vaadinin dünya çapında hayal kırıklığı yaratmasıydı. Kuşkusuz Doğu ve Güneydoğu Asya, bu anlamda hayal kırıklığından büyük ölçüde kurtuldu; ancak bu yalnızca bir erteleme de olabilir. Ancak başka yerlerde sonuçlar büyüktü ve özellikle Eski Sol açısından -ilkin ulusal bağımsızlık hareketleri, daha sonra (1989'da Doğu Avrupa'daki Komünist rejimlerin çöküşüne götüren) Komünist partiler ve son olarak sosyal demokrat partiler açısından- olumsuzdu. Bu çöküşler liberaller tarafından kendi zaferleri olarak kutlandı. Aksine bu onların mezarlarıydı. Çünkü liberaller kendilerini, tekrar 1848 öncesindekine benzer ısrarlı bir demokrasi talebiyle -parlamenter kuramlarla, çok partili sistemlerle ve temel medeni haklarla sınırlı paketten çok daha fazlasıyla- iktidarın gerçekten eşitlikçi bir paylaşımı talebiyle karşı karşıya buluyorlar. İşte bu son talep tarihsel olarak liberalizmin korkulu rüyası olagelmişti; liberalizm, buna, karşı koymak için, gelecek hakkında baştan çıkarıcı bir iyimserliğin yanı sıra sınırlı ödünler paketini sunmuştu. Bugün artık devlet faaliyeti vasıtasıyla akılcı reformculuğa yaygın bir güven bulunmaması ölçüsünde, liberalizm tehlikeli sınıflar karşısındaki başlıca siyasi-kültürel savunmasını yitirmiştir.

Böylece, önümüzdeki Kara Dönem diye gördüğüm mevcut döneme gelmiş oluyoruz. Bu dönemin sembolik olarak (1968'in devamı[67] olan) 1989'da başladığı ve en azından yirmi beş-elli yıl süreceği söylenebilir.

1789'dan sonra "tehlikeli sınıflar" tarafından ısrarla ortaya konan taleplere karşı egemen güçler tarafından inşa edilen ideolojik kalkanı büyük ölçüde vurguladım. Bu kalkanın liberal ideoloji olduğunu ve hem doğrudan doğruya hem de, hatta daha tehlikeli biçimde, sistem karşıtı iddiaların özünü düşük değerli bir ikame ile değiştiren arıtılmış bir sosyalist/ilerici varyant vasıtasıyla işlediğini savundum. Ve son olarak, bu ideolojik kalkanın, son eylemi 1989'da Komünizmler'in çöküşü olan 1968 dünya devrimince büyük ölçüde yok edildiğini savundum.

Ama bu ideolojik kalkan, 150 yıl süren böyle etkin bir işleyişin ardından niçin çöktü? Bu sorunun yanıtı, ezilenlerin, ideolojik iddiaların yanlışlığını aniden sezmelerinde yatmıyor. Liberalizmin aldatıcılığı başlangıçtan beri biliniyordu ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl boyunca sık sık ısrarla ortaya konmuştu. Bununla birlikte, sosyalist gelenek içindeki hareketler, kendilerini liberalizme yönelik retorik eleştirileriyle bağdaşır biçimde yönlendirmediler. Çoğunlukla tam aksi yönde ilerlediler!

Bunun nedenini bulmak zor değil. Bu hareketlerin, tümü insanlık kitlesi adına konuştuklarını yüksek sesle ileri süren bu hareketlerin toplumsal tabanı, aslında dünya nüfusunun dar bir kesimi, söz gelişi 1750-1950 arasında yapılaştırıldığı biçimiyle dünya ekonomisinin "modernist" kısmının daha az varlıklı kesimiydi. Bunlar, vasıflı ve yarı vasıflı kentli çalışan sınıfları, dünya entelijansiyasını ve kapitalist dünya ekonomisinin işleyişinin daha doğrudan görülebilir olduğu kırsal alanlardaki daha vasıflı ve eğitimli grupları kapsamaktaydı. Bunların toplamı önemli bir sayıya ulaşmaktaydıysa da hiçbir surette dünya nüfusunun çoğunluğu değildi.

Eski Sol, bir azınlık, güçlü bir azınlık, ezilen bir azınlık, ama yine de dünya nüfusunun sayısal bir azınlığı tarafından desteklenen bir dünya hareketiydi. Ve bu demografik gerçek, onun gerçek siyasi seçeneklerini sınırlamıştı. Bu koşullar altında yapabileceği tek şeyi yaptı. Liberal akılcı reformculuk programım hızlandıracak bir mahmuz olmayı seçti ve bunda çok da başarılı oldu. Önderlerine getirdiği kazançlar, yalnızca kısmi olmakla birlikte gerçek kazançlardı. Fakat, 1968 devrimcilerinin ilan ettiği gibi, birçok insan denklemin dışında bırakılmıştı. Eski Sol evrenselci bir dille konuşmuş, ama tikelci bir politika izlemişti.

Yanıltıcı evrenselciliğin bu ideolojik işaretçilerinin 1968/1989'da kapı dışarı edilmelerinin nedeni, altta yatan toplumsal gerçekliğin değişmiş olmasıydı. Kapitalist dünya ekonomisi, kesintisiz sermaye birikiminin mantığını o denli durmaksızın izlemişti ki, teorik idealine, her şeyin metalaşmasına yaklaşıyordu. Bunun çok sayıda yeni sosyolojik gerçeklikte yankı bulduğunu görebiliriz: Üretimde mekanizasyonun kapsamı; mal ve bilgi değişimindeki mekânsal kısıtlamaların ortadan kalkması; dünyanın kentleşmesi; eko-sistemin yaklaşan tükenişi; çalışma sürecinin üst derecede parasallaştırılması ve tüketicilik (yani tüketimin devasa biçimde genişleyen metalaşması).[68]

Tüm bu gelişmeler iyi bilinmektedir ve zaten bunlar dünya çapında sürekli tartışma konusudur. Ancak, bunların sonsuz sermaye birikimi açısından ne anlama geldiklerini değerlendirelim. Bunlar her şeyden önce, her şeyden ziyade, sermaye birikiminin gerçekleştirilebileceği oranda dev bir sınırlama demektir. Bunun nedenleri ise temel olarak sosyo-politiktir. Üç temel etken var. İlki, çözümlemeciler tarafından uzun zamandır benimsenen, fakat tamamen gerçekleşmesine ancak şimdi ulaşılan bir etkendir. Dünyanın kentleşmesi ve hem eğitim hem de iletişimdeki artış, dünya çapında hem siyasi seferberliği kolaylaştıran hem de sosyo-ekonomik eşitsizliklerin derecesinin ve hükümetlerin bunları sürdürmedeki rolünün gözlerden gizlenmesini güçleştiren siyasi bir farkındalık yaratmıştır. Bu siyasi farkındalık, akıldışı otorite kaynaklarının meşruiyetinin silinmesi ile de güç kazanmıştır. Kısacası, her zamankinden daha fazla insan, mükâfatın eşitleştirilmesini talep etmekte ve sermaye birikiminin temel bir koşuluna, emeğe düşük ücret koşuluna hoşgörü göstermeyi reddetmekteydi. Bu, hem "tarihsel" ücretler düzeyinin dünya çapındaki önemli artışında, hem de temel refahın (özellikle sağlık ve eğitim alanında) yeniden dağılımı ve sabit gelir sağlanması için hükümetlere yönelik çok miktarda ve hâlâ giderek artan taleplerde açığa çıkmaktadır.

İkinci etken, şirketlerin maliyetleri işletme dışına aktarmalarına izin verirken, altyapı tesisleri inşasıyla kârı desteklemenin hükümetlere maliyetinin büyük ölçüde artmasıydı. Gazetecilerin, ekolojik kriz, artan sağlık giderleri krizi, büyük bilimin yüksek maliyetleri krizi, vb. olarak adlandırdıkları şey budur. Devletler aynı anda hem özel şirketlere yardımları genişletmeye devam edip hem de yurttaşlarına verdikleri refah ödünlerini genişletmeye devam edemezler. Biri ya da öbürü önemli ölçüde

geri çekilmelidir. Temelde bir sınıf mücadelesi olan bu mücadele, daha haberdar bir yurttaş topluluğu karşısında, muazzam bir savaş halini alma eğilimi göstermektedir.

Ve üçüncü gerilim, siyasi farkındalığın artık dünya çapında olmasının sonucudur. Hem küresel hem de devlet düzeyindeki dengesizlikler ırksal/etnik/dinsel dağılımlıdır. Böylelikle, siyasi farkındalık ile devletlerin mali krizlerinin birleşen sonuçları, hem küresel hem de devlet düzeyinde iç savaş biçimini alacak olan dev bir mücadele olacaktır.

Sistem üzerindeki muhtelif gerilimlerin ilk kurbanları, devlet yapılarının meşruiyeti, dolayısıyla düzeni sağlama kabiliyetleri olacaktır. Bu kabiliyeti kaybettikleri için, güvenlik maliyetlerinin yanı sıra ortaya ekonomik maliyetler de çıkacaktır, ki bunlar gerilimleri daha da şiddetlendirecektir; bu gerilimler ise devlet yapılarının meşruiyetlerini daha da zayıflatacaktır. Bu gelecek değildir, bugündür. Bu eğilimi, son on-on beş yıl içinde katlanarak devasa biçimde artan güvensizlik duygusunda görüyoruz: suç hakkında endişe, gelişigüzel şiddet hakkında endişe, adalet sistemlerinde adaleti gerçekleştirmenin imkânsızlığı hakkında endişe, polis güçlerinin vahşiliği hakkında endişe. Bu olguların yeni olduklarını ve hatta bunların eskisinden mutlaka çok daha yaygın olduklarını ileri sürmüyorum. Ancak, bunlar çoğu insan tarafından yeni ya da daha kötü olarak algılanıyor. Ve bu kavrayışların başlıca sonucu, devlet yapılarının meşruiyetinin silinmesidir.

Bu tür bir artış, kendi kendini güçlendiren bir düzensizlik sonsuza dek süremez. Ancak yirmi beş-elli yıl sürebilir. Ve bu, sistemde, sistemin güvenlik süpaplarının tükenmesinden ya da bir başka şekilde açıklarsak, sistemin çelişkilerinin, sistemin normal işleyişini yeniden sağlama mekanizmalarının hiçbirinin artık etkin biçimde işleyemeyeceği bir noktaya gelmiş olmasından kaynaklanan bir kaos biçimidir.

Kaostan yeni bir düzen doğacak. Bu da bizi son konuya getiriyor: Önümüzdeki seçenekler - bugün ve yarın. Bunun bir kaos anı olması, önümüzdeki yirmi beş-elli yıl boyunca kapitalist dünya ekonomisinin başlıca temel süreçlerini işler halde görmeyeceğimiz anlamına gelmiyor. İnsanlar ve şirketler, tüm bildik yollarla sermaye biriktirmeye çalışmaya devam edecekler. Kapitalistler, geçmişte yaptıkları gibi, devlet yapılarından destek isteyecekler. Devletler, başlıca sermaye birikim mevkileri olmak için diğer devletlerle yarışacaklar. Kapitalist dünya ekonomisi, muhtemelen,

dünya çapında ekonomik süreçleri daha da fazla metalaştıracak ve fiili mükâfat dağılımını daha fazla kutuplaştıracak yeni bir genişleme dönemine girecek.

Önümüzdeki yirmi beş-elli yılda farklı olacak olan, dünya pazarının işleyişinden çok daha fazla, dünya siyasi ve kültürel yapılarının işleyişi olacaktır. Temelde devletler sürekli biçimde meşruiyetlerini kaybedecekler ve dolayısıyla, içte ve kendi aralarında asgari güvenliği sağlamakta zorlanacaklar. Jeokültürel tabloda, ortak bir egemen söylem olmayacak ve kültürel tartışma biçimleri bile tartışma konusu olacak. Neyin akılcı ya da benimsenebilir bir davranış olduğu konusunda çok az uzlaşma olacak. Ancak, karışıklığın varolacak olması, amaçlı hiçbir davranışın bulunmayacağı anlamına gelmiyor. Belirgin, sınırlı hedeflere ulaşmaya çalışan muhtelif gruplar olacak tabii, fakat bunların birçoğu birbirleriyle şiddetli, doğrudan bir çatışma içinde olacaklar. Alternatif bir toplumsal düzenin nasıl inşa edileceğine ilişkin açık, uzun vadeli kavramlara sahip gruplar da olabilir az sayıda; bu kavramların gerçekten faaliyet için faydalı, eğitici rehberler işlevini görmesi küçük bir ihtimal de olsa. Kısacası, kimse bunun farkında olmasa da, herkes az-çok körükörüne davranacak.

Yine de faaliyette bulunmaya mahkûmuz. Dolayısıyla, önce modern dünya sistemimizde neyin kötü olduğu konusunda, dünya nüfusunun çok büyük bir yüzdesini öfkeli ya da en azından toplumsal erdemler konusunda karmaşık duygulara sahip kılanın ne olduğu hususunda açık olmalıyız. Temel şikâyetin, sistemin, demokrasinin yokluğu anlamına gelen büyük eşitsizlikleri olduğu, bana oldukça açık gibi geliyor. Kuşkusuz bu, bilinen önceki tarihsel sistemlerin tümü için de fiilen doğruydu. Kapitalizmde farklı olan, maddi üretimin yaratıcısı olarak sağladığı büyük başarının, ister maddi olarak, ister siyasi olarak, isterse de toplumsal olarak açığa çıksınlar, eşitsizliklerin tüm meşruiyetini yok etmiş görünmesiydi. Bu eşitsizlikler insanlara daha da kötü göründü, çünkü bunlar sadece çok küçük bir grubu diğer herkesten değil, dünya nüfusunun beşte birini ya da yedide birini tüm geri kalanlardan ayırdı. Dışarıda bırakılanların duygularını bu derece alt üst eden bu iki olguydu - toplam maddi zenginliğin artışı ve kuşkusuz bir avuç insandan daha fazlasının ama yine de çoğunluktan çok daha azının iyi yaşayabildiği olgusu.

Nispeten eşitlikçi, tam olarak demokratik bir tarihsel sistemin arzu edilebilir olduğunu açıkça ortaya koymadıkça, dünya sistemimizin bu yok

edici kaosuna arzulanır bir çözüm bulma konusunda hiçbir katkıda bulunamayız. Somut olarak, çeşitli cephelerde aktif biçimde ve derhal harekete geçmeliyiz. Bu cephelerden biri, en azından iki yüzyıldır jeo-kültüre nüfuz etmiş olan Avrupa merkezli varsayımların ortadan kaldırılmasıdır. Avrupalılar ortak insanlık girişimimize büyük kültürel katkılarda bulunmuşlardır. Ancak, on bin yıldır diğer uygarlıklardan daha büyük katkılarda bulunmuş oldukları kesinlikle doğru değildir, gelecek binyılda daha az sayıda kolektif erdem odağı varolacağını farzetmek için de hiçbir neden yoktur. Mevcut Avrupa merkezci önyargının yerine, daha aklı başında ve dengeli bir tarih anlayışı ve kültürel evrim konması, şiddetli ve sürekli bir siyasi ve kültürel mücadeleyi gerektirecektir. Bu, yeni fanatizmleri değil, kolektif ve bireysel olarak ağır entelektüel mesaiyi gerektirmektedir.

Buna ek olarak, insan hakları kavramını ele almalı ve bunu eşit biçimde "biz" ve "onlar", yurttaşlar ve yabancılar için geçerli kılmak için çok sıkı çalışmalıyız. Toplulukların kültürel miraslarını koruma hakları, asla ayrıcalıklarını koruma hakkı değildir. Büyük bir mücadele alanı da göçmenlerin hakları olacaktır. Önümüzdeki yirmi beş-elli yıl için tahmin ettiğim gibi, gerçekten Kuzey Amerika, Avrupa ve, evet, Japonya'da çok büyük bir azınlık gerçekten (göç yasal olarak gerçekleşmiş olsun ya da olmasın) göçmenler ya da bu göçmenlerin çocukları olacaksa, bu göçmenlerin göç ettikleri bölgede gerçekten ekonomik, sosyal ve, evet, siyasi haklara eşit erişime sahip olmalarını sağlamak için hepimiz mücadele etmeliyiz.

Biliyorum ki buna karşı, kültürel saflık ve birikmiş mülkiyet hakları gerekçeleriyle muazzam bir siyasi direnç olacaktır. Kuzeyli devlet adamları, şimdiden, Kuzey'in tüm dünyanın ekonomik yükünü üstlenemeyeceğini savunuyorlar. Peki, neden olmasın? Kuzey'in zenginliği, çok büyük ölçüde Güney’den artı değer aktarımının sonucuydu. Yüzlerce yıldır bizi sistemin krizine sürükleyen tam da bu olgudur. Bu, hayırsever bir derde deva bulma sorunu değil, akılcı bir yeniden inşa sorunudur.

Söz ettiğimiz savaşlar siyasi savaşlar olacak, ancak ille de devlet düzeyinde savaşlar olmayacak. Tam da devletlerin meşruiyetlerinin silinmesi sürecinden ötürü, bu savaşların bir çoğu (belki de çoğunluğu) daha yerel düzeylerde, içlerinde kendimizi yeniden örgütleyeceğimiz gruplar arasında sürecektir. Ve bu savaşlar yerel ve muhtelif gruplar

arasında karmaşık nitelikli savaşlar olacağından, karmaşık ve esnek bir ittifaklar stratejisi gerekecek; ancak böyle bir strateji öncelikle eşitlikçi hedefleri ön planda tutarsak işe yarayacaktır.

Son olarak bu mücadele, bilimsel kurallarımızın yeniden kavramlaştırılmasındaki, daha bütüncül ve incelikli yöntemler arayışındaki kendimizi bilimsel düşüncenin değer yargıları açısından tarafsız olduğu yolundaki sofu ve yanıltıcı klişeden kurtarma girişimindeki, entelektüel bir mücadele de olacaktır. Akılcılık olsa olsa bir değer yargısıdır ve hiç bir şey en geniş, en kapsayıcı insan toplumsal örgütlenmesi bağlamı haricinde akılcı değildir, olamaz.

Gelecek yirmi beş-elli yıl için özetlediğim bu temkinli toplumsal ve siyasi faaliyet programının çok belirsiz olduğunu düşünebilirsiniz. Ancak bir girdabın ortasında olabileceği kadar somuttur bütün bunlar. Bir girdaptaki yaşam hakkında temel olarak iki şey söyledim aslında. İlk hangi kıyıya yüzmek istediğinizi bilin. Ve ikincisi, çabalarınızın bu doğrultuda ilerliyor gibi olduğundan emin olun. Şu sıralar bundan daha kesin bir şey isterseniz bulamazsınız ve onu ararken boğulursunuz.

1 Immanuel Wallerstein, "The Three Instances of Hegemony in the History of the Capitalist World-Economy", The Politics of the World-Economy: The States, the Movements, and the Civilizations içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 37-46.

2 Burada kısaca özetlenen hususların her biri, son on beş yıl içinde yazılan bir çok makalede daha geniş biçimde incelenmiştir. Bu makalelerin iyi bir derlemesi için bkz. Immanuel Wallerstein, Geopolitics and Geoculture: Essays in a Changing World-System (Cambridge, Cambridge University Press, 1991); Türkçesi: Jeopolitik ve Jeokültür, İz Yayıncılık, İstanbul.

3 Diğerlerinin yanı sıra bkz. W. Brian Arthur, "Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-in by Historical Events", Economic Journal, XLIX, no. 394 (Mart 1989), 116-131; ve W. Brian Arthur, Yu. M. Ermoliev ve M. Kaniovski, "Path-Dependent Processes and the Emergence of Macro-Structure", European Journal of Operations Research, XXX (1987), 292-303.

4 Bu çabanın ve başarısızlığının daha ayrıntılı bir izahı bu kitapta yeralan diğer iki makalede yapılmaktadır: "Ulusal Kalkınma Kavramı, 1917-1989: Ağıt ve Cenaze Duası", ve "Liberalizmin Çöküşü".

5 İdeolojiler, üç başa çıkma yolundan sadece birisidir. Diğer ikisi sosyal bilimler ve sistem karşıtı hareketlerdir. Bunu şu kitapta ayrıntılı olarak tartıştım ve bu üç tarz arasındaki karşılıklı ilişkileri göstermeye çalıştım: "The French Revolution as World-Historical Event", Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms içinde (Cambridge: Polity Press, 1991), 7-22.

6 XVIII. Louis tarafından ihsan edilen Sözleşme, "restorasyon" için siyasi açıdan yaşamsal bir öneme sahipti. St.-Ouen'deki açıklamasında müstakbel kral, "sözleşme" olarak adlandırdığı "liberal bir anayasa kabul etmeye" kararlı olduğunu ilan etmekteydi. Bastid (1953, 163-164) "eski zamanlarda muhtelif ve farklı anlamlara sahip olan Sözleşme terimi, her şeyden öte komünal özgürlüklerin hatırasını akla getiriyor" yorumunu yapmaktadır. Buna ek olarak, "liberal eğilimlilere, gayet doğal olarak 1215 tarihli İngiliz Magna Carta'sını çağrıştırmaktaydı" demektedir. Bastid'e göre "XVIII. Louis, özgürlük özlemlerini bir şekilde dindirmeden kamuoyunun rızasını asla kazanamazdı." 1830'da Louis-Philippe de bir Şart ilan ederken, bu kez kral tarafından "ihsan edilmek" (octroyée) değil, "rıza gösterilmek" (consentie) söz konusuydu.

7 "Liberallerin önemli bir istisna olmaksızın kendilerini yöneltti kleri şey, bir bütün olarak insanoğludur" (Manning, 1976,80).

8 Parma Manastırı'nda, devrimci Ferrante Palla kendisini daima "özgür adam" olarak takdim eder.

9 Plamenatz, "Sol"da oldukları söylenebilecek olan ve daha sonra 1848 devrimini destekleyen Temmuz Monarşisi muhalifleri arasında dört fraksiyon mevcut olmasına rağmen, bunlara kolektif

olarak göndermede bulunmak için kullanılan terimin "sosyalistler" değil, "cumhuriyetçiler" olduğunu savunmaktadır (1957, 47 ve muhtelif yerlerde).

10 Tudesq'in dikkat çektiği gibi (1964, 235): "Temmuz Monarşisi'ne karşı olan Meşruiyetçi muhalefet, seçkinlerin yerleşik otoriteye muhalefetiydi..." Dolayısıyla Meşruiyetçiler, Boland'ın "toplumun gerçek doğası... toplumun, kamusal toplumun bugünkü halidir" sözüyle çelişmiyorlar mı?

11 Bonald'ın görüşlerine ilişkin bir tartışma için bkz. Nisbet (1944, 318-319) Nisbet "korporasyonu", "uğraş ya da meslek temelli birlikler" anlamında kullanıyor.

12 "Hem Saint-Simonculuk, hem de ekonomik liberalizm bugün ekonomik akılcılık dediğimiz doğrultuda evrilmiştir" (Mason, 1931,681).

13 Halevy, Nisan 1835 tarihli Quarterly Review'da (c. LIII, s. 265) yayımlanmış "Sir Robert Peel's Address" başlıklı bir makaleden şu alıntıyı yapmaktadır: "Bir Başbakan, bugüne kadar ne zaman, sadece görevi kabulünü değil, almayı düşündüğü önlemlere ilişkin ilkeleri ve hatta ayrıntıları Halka açıklamayı ve kralın, seçtiği bakanlara hakikaten zımni bir güven değil de adil bir yargılama verme yetkisini muhafaza etmesini -parlamentodan değil, halktan- talep etmeyi uygun görmüştür?" (1950, 178, dn. 10).

14 Leninizm kendisini, hükümetlerin örgütlü işçi sınıfı tarafından devrimle yıkılmasına yönelik bir program olmaktan, (elbette "sosyalist" bir) ulusal kalkınmanın izleyeceği ulusal bağımsızlığa yönelik bir programa dönüştürdüğünden, aslında, liberalizmin resmi versiyonu olan Wilsonculuğa paralel bir yol izliyordu. Bkz. bu kitapta "Liberalizm ve Ulus Devletlerin Meşrulaştırılması: Tarihsel Bir Yorum" başlıklı bölüm, 94.

15 Özellikle bkz. "The French Revolution as a World-Historical Event," Unthinking Social Science içinde (Cambridge: Polity Press, 1991), 7-22.

16 "1830'ların romantik devrimcileri neredeyse rutin biçimde le peuple, das Volk, il popolo ya da lud'dan insanlık tarihinin bir tür gençleştirici yaşam gücü olarak söz etmekteydiler. 1830 Devrimi'nden sonra iktidara gelen yeni monarklar, Louis Philippe ve I. Leopold, Fransa ya da Belçika yerine, 'Fransızların' ve 'Belçikalıların' kralı olarak 'halk'ın onayını almaya çalıştılar. Gerici Çar I. Nicolas bile 1830-31 Polonya ayaklanmasını bastırdıktan sonra üç yıl, otoritesinin (otokrasi ve Ortodoksluğun yanı sıra) 'ulusçuluğa' dayandığını savunmuştu; kullandığı 'halkın ruhu' anlamı da taşıyan narodnost sözcüğü, Lehçedeki narodowosc'dan kopya edilmişti." James H. Billington, Fire in the Minds of Men: Origins of Revolutionary Faith (Londra: Temple Smith, 1980), 160.

17 Fransa'daki Temmuz Monarşisi bağlamında bu bulanık alana ilişkin mükemmel bir tartışma için bkz. John Plamenatz, The Revolulionary Movement in France, 1815-1879 (Londra: Longman Green, 1952), 35-62.

18 "1840'da sanayileşmenin karakteristik toplumsal sorunları -yeni proletarya, denetimsiz aşırı kentleşme korkusu- Batı Avrupa'da ciddi tartışmaların gündelik konusu ve siyasetçi ve idarecilerin korkulu rüyasıydı." Eric Hobsbawm, The Age of Revolution, 1789-1848 (New York, World, 1962), 207.

19 Bu hususu, bu kitaptaki "Üç İdeoloji mi, Tek ideoloji mi: Sözde Modernlik Savaşı" başlıklı bölümde daha ayrıntılı açıkladım, 75.

20 "Temmuz Monarşisi'ne karşı Meşruiyetçi muhalefet, seçkinlerin kurulu düzene muhalefetiydi..." André Tudesq, Les grands notables en France (1840-1849) (Paris: Presses Univ. de France, 1964), 1,235.

21 Lord Hugh Cecil, Conservatism (Londra: Williams and Northgate, 1911), 192.

22 Philippe Beneton açmazı gayet kesin biçimde yakalamıştır: "Gelenekçilik aslında muhafazakârlığın en büyük zaafıydı. Muhafazakârlar ne zaman savunucusu oldukları gelenek uzun bir süre için kesintiye uğrasa ve/veya başka (muhafazakâr olmayan) geleneklere teslim olsa çelişkilerle karşı karşıya kalmışlardır..."

"Bu çelişkiler,... muhafazakâr siyasi düşüncede... kadercilik ile radikal bir reformculuk arasında, sınırlı bir devlet yönetimi ile güçlü bir devlete sığınma arasındaki belli kararsızlıkları... açıklamaktadır." Le Conservatisme (Paris: Presses Univ. De France, 1988), i 15-116.

23 Pek az liberal Bentham kadar sonuca yönelik olsa da, Brebner, devlet karşıtı bireyci bir konumdan hareketle, kolektivist bir bakış açısına nasıl ulaşılabileceğini göstermektedir. Bilmece, bireysel çıkarların toplamına toplumun nasıl ulaşacağıdır. Brebner'in dediği gibi, Bentham'ın yanıtı şudur: "Bireysel çıkar, en üst yetkili bir yasakoyucu tarafından, 'en büyük sayının en büyük mutluluğu' hesabını kullanarak suni olarak tanımlanmalı ya da teke indirgenmelidir." Bu nedenle Brebner şu sonuca ulaşmaktadır: "Fabianlar sonraki günlerin Benthamcıları değildiyseler neydiler?" J. Bartlett Brebner, "Laissez-Faire and State Intervention in Nineteenth-Century Britain," The Tasks of Economic History (Ek VIII, 1948), 61,66.

24 L. T. Hobhouse, Liberalism (Londra, Oxford University Press, 1911), 146. Liberal ideolojiden çıkarılan bu Benthamcı/Hobhouse sonucu, Ronald Reagan'ın bir yanda aslında liberal ideolojinin bir versiyonunu açıkça kabullenirken, öte yanda neden "liberalizme" verip veriştirdiğini açıklamaktadır. Bentham ve Hobhouse tipik midir? Liberallerin uygulamalarına diğer liberal ideologlardan daha yakındırlar. Watson'ın dediği gibi: "On dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'nde, [jandarma devlet doktrinine] inanmış ya da onu uygulamaya çalışmış hiçbir siyasi parti gösterilemez." George Watson, The English Ideology: Studies in the Language of Victorian Politics (Londra: Allan Lane, 1973), 68-69.

25 J. Salwyn Schapiro, Liberalism and the Challenge of Fascism (New York: McGraw Hill, 1949), vii.

26 Bu konuyu bir başka makalemde biraz daha ayrıntılı olarak tartışmaktayım: "The National and the Universal: Can There Be Such Thing as World Culture?", Geopolitics and Geoculture içinde (Cambridge, Cambridge University Press, 1991), 184-199; Türkçesi: Jeopolitik ve Jeokültür, İz Yayıncılık, İstanbul.

27 Bu iddia şu makalede savunulmaktadır: G. Arrighi, T. K. Hopkins ve I. Wallerstein, "1989:1968'in Devamı", Sistem Karşıtı Hareketler içinde (Metis, 1995).

28 Sir Ivor Jennings, The Approach to Self-Government (Cambridge University Press, 1956), 56.

29 Bu konuda literatür geniştir. İki genel inceleme için bkz. Joseph L. Love, "Theorizing Underdevelopment: Latin America and Romania, 1860-1950", Review 11, no. 4 (Sonbahar 1988), 453-496; ve Bipan Chandra, "Colonial India: British versus Indian Views of Development," Review 14, no.l (Kış4 1991), 81-167.

30 1968'in anlamına ilişkin bu tartışmayı şu makalemde daha ayrıntılı olarak inceliyorum," 1968, Revolution in the World-System," Geopolitics and Geoculture: Essays in the Changing World-System içinde (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1991), 65-83; Türkçesi: Jeopolitik ve Jeokültür, İz Yayıncılık, İstanbul.

31 Daha ayrıntılı bir tartışma için şu makaleme bkz. "The French Revolution as a World-Historical Event", Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms içinde (Cambridge: Polity Press, 1991), 7-22.

32 Bu argüman bu kitaptaki "Liberalizm ve Ulus-Devletlerin Meşrulaştırılması: Tarihsel Bir Yorum" adlı bölümde geliştirilmektedir, s. 92.

33 Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield, Sybil, or the Two Nations (1845; tekrar basım, Londra: John Lane, The Bodley Head, 1927).

34 A.g.e., 641.

35 Bkz. bu kitapta "Ulusal Kalkınma Kavramı, 1917-1989".

36 1968 dünya devriminin daha kapsamlı bir çözümlemesi için şu makaleme bkz. "1968, Revolution in the World-System," Geopolitics and Geoculture: Essays in the Changing World-System içinde (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1991), 65-83; Türkçesi: Jeopolitik ve Jeokültür, İz Yayıncılık, İstanbul.

37 Mükemmel bir anlatım için bkz. Jerry L. Arvon vd., Up Against the Ivy Wall: A History of the Columbia Crisis (New York: Atheneum, 1968).

38 Bkz. not 27.

39 Bu konuya ilişkin daha geniş açıklamalar için bkz. bu kitapta "Liberalizmin Çöküşü."

40 Bkz. Reşat Kasaba ve Faruk Tabak, "The Reconstructing of World Agriculture, 1873-1990," Food and Agricultural Systems in the World-Economy içinde, der. P. McMichael (Westport, CT: Greenwood Press, 1994), 79-93.

41 Bunun toplumsal çözümleme açısından anlamları için bkz. "The 'New Science' and the Historical Social Sciences", Review 15, özel sayı, no. 1 (Kış 1992).

42 Bu metnin kabulü etrafındaki tartışmalara ilişkin bir değerlendirme için bkz. Marcel Gauchet, "Rights of Man", A Critical Dictionary of the French Revolution içinde, der. F. Furet ve M. Ozuof (Cambridge: Harvard Univ. Press, Belknap Press, 1989), 818-828. Orijinal metin için bkz. J. Tulard vd., Histoire et dictionnaire de la Révolution française, 1789-1799 (Paris: Robert Laffont, 1987), 770-771. Metnin İngilizcesi "Giriş" bölümü olmaksızın, I. Brownlie, Basic Documents on Human Rights (Oxford: Clarendon Press, 1971), 8-10'da yayımlanmıştır.

43 BM Genel Kurul Kararı 217A (III).

44 BM Genel Kurul Kararı 1514 (XV). 1945 sonrası dünya sisteminde bir "sömürgelerin tasfiyesi normu"nun gelişimine ilişkin kısa bir yorum için bkz. G. Goertz and P. F. Diehl, "Towards a Theory of International Norms", Journal of Conflict Resolution 26, no. 4 (Aralık 1992): 648-651.

45 "Droit des gens" maddesi, a.g.e. içinde, J. Tulard vd., 770.

46 Bu argümanı daha önce ayrıntılı olarak incelemiştim ve burada tekrar etmeyeceğim. Siyasi değişimin normalliği konusunda bkz. "The French Revolution as a World-Historical Event", Unthinking Social Science içinde (Cambridge: Polity Press, 1991), 7-22. Halk egemenliği konusunda bkz. "Liberalism and the Legitimation of Nation-States: An Historical Interpretation", Social Justice 19, no. 1 (Bahar 1992): 22-23.

47 The Modern World-System, c. 3, The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840s (San Diego: Academic Press, 1989), 52.

48 Bkz. Arthur Schlesinger, Jr., The Vital Çenter: The Politics of Freedom (Boston: Houghton Mifflin, 1949).

49 Başka yerlerde bu iki temayı da geniş biçimde inceledim. Özellikle bkz. bu kitapta "Üç İdeoloji mi, Tek İdeoloji mi: Sözde Modernlik Savaşı", 75. Şimdiki temamı -insan hakları ve halkların haklarının modern dünya siyasetindeki rolü- tartışabilmek için burada sözkonusu iki temayı çok kısa olarak özetlemekle yetindim.

50 Bu konuda ciltler dolusu literatür var. Örneğin bkz. Raphael Samuel, der., Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity, 3 cilt (Londra: Routledge, 1989); Eugen Weber, Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914, (Stanford, CA:

Stanford Univ. Press, 1976); Seymour Martin Lipset, The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective, (New York: Basic Books, 1963).

51 William McNeill, "Introductory Historical Commentary," The Fall of Great Powers: Peace, Stability, and Legitimacy içinde, der. Geir Lundestad (Oslo: Scandinavian Univ. Press, 1994), 6-7.

52 Edward Said, Şarkiyatçılık (Metis, 1998).

53 Bkz. The Congress of the Peoples of the East, çeviren ve yorumlayan Brian Pearce (Londra: New Park Publishers, 1977).

54 Bkz. not 30.

55 Gerçekten de Médecins du Monde 1993'ten beri adı Ingérances: Le Désir d'Huınanitaire ("Müdahaleler: İnsani Yardım Arzusu") olan siyasi bir bülten yayımlamaktadır.

56 Bkz. "Development Lodestar or Illusion?" adlı makalem, Unthinking Social Science içinde (Cambridge: Polity Press, 1991), 104-124.

57 Bu arada yedi kişilik yazı kurulu ve on sekiz kişilik danışma kurulunun (bazı örtüşmeler var), bulabildiğim kadarıyla istisnasız ABD'li bilim adamlarından oluştuğu dikkate değerdir -1953'teki dünya sosyal bilimleri üzerine bir not olarak.

58 Bu konuyu bir makalemde daha geniş tartışmıştım: "Culture as the Ideological Battleground of the Modern World-System", Geopolitics and Geoculture içinde (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1991), 158-183. Ayrıca "Geoculture: The Underside of Geopolitics" başlıklı II. Kısım'daki diğer makalelere de bakınız; Türkçesi: Jeopolitik ve Jeokültür, İz Yayıncılık, İstanbul.

59 V. G. Kiernan, "Revolution," A Dictionary of Marxist Thought içinde, yeniden gözden geçirilmiş 2. basım, der. T. Bottomore (Oxford: Blackwell, 1991), 476.

60 Kyoto Seika Üniversitesi'nin 25. Kuruluş Yıldönümü'nde, 7 Aralık 1993'te verilen Konferans, Kyoto International Conference Hail (Asashi Shimburn'un katkısıyla, Tokyo).

61 Bkz. John W. Meyer vd., "The World Educational Revolution, 1950-1970", National Development and the World System: Educational, Economic, and Political Change, 1950-1970 içinde, der. J. W. Meyer ve M. T. Hannan (Chicago: University of Chicago Press, 1979), 37-55.

62 Fransa'daki İki Yüzüncü Yıl'ın etrafındaki entelektüel tartışmaların mükemmel ve oldukça ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Steven Kaplan, Adieu 89 (Paris: Fayard, 1993).

63 Sonucunda liberalizmin sahnenin merkezini ele geçirdiği ve iki rakibini, muhafazakârlık ve sosyalizmi, muhalifler yerine fiili muavinler yaptığı süreç, bu kitaptaki şu bölümde tartışılmaktadır: "Üç İdeoloji mi, Tek İdeoloji mi? Sözde Modernlik Savaşı", 75.

64 Liberalizm tarafından dünya düzeyinde yapılan vaatlerin niteliği ve Leninizm'in küresel liberalizme yanıtı, bu kitaptaki şu makalemde araştırılmaktadır: "Ulusal Kalkınma Kavramı, 1917-1989: Ağıt ve Cenaze Duası”, 108.

65 Şu kaynaktaki özetlenmiş verilere bkz. John T. Passé-Smith, "The Persistence of the Gap: Taking Stock of Economic Growth in the Post-World War II Era", Development and Underdevolopment: The Political Economy of Inequality içinde, der. M. A. Seligson ve J. T. Passé-Smith (Boulder, CO: Lynne Reiner, 1993), 15-30.

66 Postmodernizm (YKY, 1996).

67 Bkz., not 27.

68 Bu hususlar bu kitaptaki şu bölümde işlenmektedir: "Barış, İstikrar ve Meşruiyet, 1990-2025/2050".

yayıncının ve çevirmenin notları

OXYMORON: "İlk okuyuşta aptalca gelen zekice söz", ya da iki zıt kavramın bir araya gelmesinden oluşan ifade demektir, (y.n.)

"HAİNLERI EZİN!" (ECRASEZ L'INFÂME!) Voltaire bu sözü ruhban sınıfını kastederek söyler, (y.n.)

EMANCIPATION PROCLAMATION: 1 Ocak 1863'te Lincoln tarafından yayımlanan ve Amerikan İç Savaşı sırasında Birlik'e karşı ayrılma mücadelesi veren Güney eyaletlerindeki kölelerin serbest kılındığını belirten bildirge, (ç.n.)

CORN LAWS: yurtiçi ve dışında tahıl ticaretini düzenleyen yasalar. Sonuncusu 1846'da kaldırıldı, (y.n.)

UNRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Administration: "Birleşmiş Milletler Yardım ve İyileştirme idaresi" (y.n.)

CARE: Cooperative for American Relief Everywhere: "Her Yere Amerikan Yardımı İçin Birlik" (y.n.)